И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА VII

НОВИНА

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1936

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA VII

S RUSKOG PREVEO
MIHAILO JAKONIĆ

I. S. TURGENjEV
NOVINA

„Potrebno je podizati novinu ne ralicom koja klizi po površini, nego plugom koji duboko zahvata”.

Iz beležaka gazde agronoma.

DEO PRVI

I

U proleće 1868 godine, oko jednog časa po podne, penjao se, u Petrogradu, uz zadnje stepenice petospratne kuće u Oficirskoj ulici, čovek od svojih dvadeset i sedam godina, nemarno i siromašno obučen. Teško šljaiajući razgaženim kaljačama, lagano se njihajući teškim, nezgrapnim telom, ovaj čovek je stigao, naposletku, do samoga vrha stepenica, stao pred izlizanim poluotvorenim vratima — i, ne povukavši za zvonce, već samo šumno uzdahnuvši, sručio se u neveliko tamno pretsoblje.

— Je li kod kuće Nježdanov? — viknu punim i jakim glasom.

— Nije, — ja sam ovde, uđite, — ču se u susednoj sobi drugi, takođe malko grublji ženski glas.

— Mašurina? — ponovo upita novodošavši.

— Ona glavom. A vi ste — Ostrodumov?

— Pimen Ostrodumov, — odgovori ovaj, i skinuvši pažljivo prvo kaljače, a zatim obesivši o klin izlizani šinjel, uđe u sobu iz koje se čuo ženski glas.

Niska, zapuštena, mutno zelenom bojom premazana, ova soba je jedva dobijala svetlost kroz dva zaprašena prozorčića. Od nameštaja u njoj je bio samo krevetac u uglu, sto na sredini, nekoliko stolica, i polica pretrpana knjigama. — Za stolom je sedela žena tridesetih godina, razbarušena, u crnoj vunenoj haljini, i pušila cigaretu. Ugledavši Ostrodumova koji je ušao, ona mu ćuteći pruži svoju široku crvenu ruku. Ovaj joj stište isto tako ćuteći — i, spustivši se na stolicu, izvadi iz džepa sa strane izlomljenu cigaru. Mašurina mu dade vatre — on pripali, i oni oboje, ne govoreći ni reči, pa čak i ne pogledajući se, počeše puštati kolutove plavetnoga dima u zamagljeni sobni vazduh, već i bez toga dovoljno zasićen dimom.

U oba pušača bilo je nečeg zajedničkog, ma da po crtama lica nisu ličili jedno na drugo. Iz ove dve aljkave ličnosti sa krupnim usnama, zubima, nosevima (Ostrodumov je uz to još bio i roav), izbijalo je nešto pošteno, i izdržljivo, i trudoljubivo.

— Da li ste videli Nježdanova? — upita, naposletku, Ostrodumov.

— Videla sam ga; on će odmah doći. Odneo je knjige u biblioteku.

Ostrodumov pljunu u stranu.

— Kuda je on to počeo jednako da tumara? Ne može čovek nikako da ga uhvati.

Mašurina uze drugu cigaretu.

— Dosadno mu je, — progovori ona, paleći je pažljivo.

— Dosadno mu je! — ponovi s prekorom Ostrodumov. — Eh, baš je razmažen! Pomisli samo, kao da ni on ni mi nemamo nikakva posla. Dao bi Bog da sve poslove savladamo kako treba — a njemu je dosadno!

— Da li je stiglo pismo iz Moskve? — zapita Mašurina posle male počivke.

— Stiglo je... pre tri dana.

— Vi ste ga čitali?

Ostrodumov samo klimnu glavom.

— No... pa šta je?

— Šta? — uskoro će trebati putovati.

Mašurina uze cigaretu iz usta.

— A zašto? Čuje se da tamo sve ide dobro.

— Ide, svojim tokom. Desio se eto jedan nepouzdan čovek. Dakle... treba ga razrešiti, a možda i potpuno ukloniti. A ima i drugih poslova. — I vas zovu.

— U pismu?

— Da; u pismu.

Mašurina zatrese svoju tešku kosu. Ovlaš uvrnuta pozadi u neveliki kurjuk, ona joj je spreda padala na čelo i na obrve.

— No, pa šta! — progovori ona. — Kad izađe naredba, nema se šta premišljati!

— Naravno, nema se šta. Samo bez novaca nikako se ne može; a gde da se nađu ti novci?

Mašurina se zamisli.

— Nježdanov je dužan da ih nabavi, — progovori ona poluglasno, kao za sebe.

— Ja sam baš zbog toga i došao, — primeti Ostrodumov.

— Je li pismo kod vas? — zapita odjednom Mašurina.

— Kod mene je. Hoćete li da ga pročitate?

— Dajte... ili ne, nije potrebno. Pročitaćemo zajedno... posle.

— Istinu govorim, — progunđa Ostrodumov, — ne sumnjajte.

— Pa ja i ne sumnjam.

I opet oboje ućutaše, i samo su kolutovi dima kao i pre kuljali iz njihovih zanemelih usta i, vijući se slabo, dizali se iznad njihovih kosmatih glava.

U pretsoblju se začu klopot kaljača.

— Evo ga! — šanu Mašurina.

Vrata se malo otškrinuše, a kroz otvor se promoli glava — ali samo ne glava Nježdanova.

*

To je bila okrugla glavica sa crnom, oštrom kosom, sa širokim, izboranim čelom, sa tamno smeđim, vrlo živahnim sitnim očima pod gustim obrvama, s pačijim, na gore uzdignutim nosom i malim, rumenim, smešno izrezanim ustima. Glavica ova pogleda unaokolo, klimnu, zasmeja se — pri čemu pokaza mnoštvo sasvim sitnih belih zuba — i uđe u sobu zajedno sa svojim slabačkim trupom, kratkim ručicama i malko krivim, malko hromim nožicama. I Mašurina i Ostrodumov, čim ugledaše ovu glavicu, pokazaše oboje na licima svojim nešto nalik na snishodljivo preziranje, baš kao da je svaki od njih u sebi izgovorio: „A! taj!” — i ne prozboriše ni jedne reči, čak se i ne makoše. Uostalom, priređeni mu doček ne samo da ne zbuni novoga gosta, nego mu, kanda, pričini izvesno zadovoljstvo.

— Šta ovo znači? — reče on piskavim glasićem. — Duet? A zašto ne trio? A gde je glavni tenor?

— Vi se to raspitujete o Nježdanovu, g. Pakljine? — progovori sa ozbiljnim izgledom Ostrodumov.

— Baš tako, g. Ostrodumove: o njemu.

— On će verovatno uskoro stići, g. Pakljine.

— Vrlo mi je milo da to čujem, g. Ostrodumove.

Malo hromi čovek obrati se Mašurinoj. Ona je sedela namrgođena i nastavila je, lagano, da pušta jedan za drugim dimove iz cigarete.

— Kako ste, najljubaznija... najljubaznija... Ih, kako je to neprijatno! Svagda zaboravljam kako vam je ime i kako se nazivate po ocu!

Mašurina sleže ramenima.

— I potpuno je nepotrebno to znati! Vama je poznato moje porodično ime. Šta ćete više! — I kakvo mi je to pitanje: kako ste? Zar ne vidite da sam živa?

— Savršeno, savršeno pravilno! — uzviknu Pakljin, šireći nozdrve i mrdajući obrvama. — Da niste živi, vaš pokorni sluga ne bi imao zadovoljstva da vas ovde vidi i razgovara sa vama! Moje pitanje pripišite zastareloj ružnoj navici. A i što se tiče imena i naziva po ocu... Znate, nekako je nezgodno reći prosto: Mašurina! Meni je, istina, poznato da se vi i u vašim pismima ne potpisujete drukčije nego: Bonaparta! — to jest: Mašurina! — Ali ipak, u razgovoru...

— A ko vas moli da sa mnom razgovarate?

Pakljin se nervozno zasmeja, kao da se guši.

— De, manite se, mila, golubice, dajte vašu ruku, ne srdite se, ta ja znam: vi ste predobri — i ja sam takođe dobar... No?...

Pakljin pruži ruku... Mašurina ga pogleda mračno, ali mu ipak dade svoju.

— Ako vam je neophodno potrebno da znate moje ime, — progovori ona, jednako mračno, — izvolite: zovem se Fjokla.

— A ja — Pimen, — dodade u basu Ostrodumov.

— Ah! to je vrlo... vrlo poučno! Ali u tom slučaju recite mi, o, Fjokla! i vi, o, Pimene! recite mi, zašto ste vi oboje tako nedruževni, tako postojano nedruževni prema meni, dok sam međutim ja...

— Mašurina nalazi, — prekide ga Ostrodumov, — i ne nalazi jedino ona — da se. zato što vi sve stvari posmatrate sa njihove smešne strane, čovek se na vas ne može osloniti.

Pakljin se oštro okrete na potpeticama.

— Eto kako, eto kako stalno greše ljudi koji donose sud o meni, vrlo poštovani Pimene! Prvo, ja se ne smejem svagda; a drugo, to ni čemu ne smeta, a i osloniti se na mene mogućno je, što se vidi i iz laskavog poverenja koje sam ne jedanput uživao baš u vašim redovima! Ja sam pošten čovek, vrlo poštovani Pimene!

Ostrodumov promrmlja nešto kroz zube, a Pakljin zavrte glavom i ponovi, ali već bez svakog osmeha:

— Ne! Ja se ne smejem svagda! Ja uopšte i nisam veseo čovek! Pogledajte me samo!

Ostrodumov ga pogleda. — I doista, kada se Pakljin nije smejao, kada je ćutao, lice njegovo dobijalo je gotovo snužden, gotovo preplašen izraz; ono je postajalo zanimljivo, pa čak i zlobno, čim bi otvorio usta. No Ostrodumov pri svem tom ništa ne reče.

Pakljin se ponovo obrati Mašurinoj.

— No, a kako napreduje učenje? Da li imate uspeha u vašoj zaista čovekoljubivoj veštini? Jer, teška je to stvar — pomagati neiskusnom građaninu pri njegovom prvom stupanju na svet Božji.

— A ne, nema tu teškoće, čim on nije mnogo veći od vas, — odgovori Mašurina, koja je tu skoro položila ispit za babicu, i zadovoljno se nasmeši. Pre godinu i po dana, ona je, napustivši svoju plemićsku, ne baš bogatu porodicu u južnoj Rusiji, došla u Petrograd sa šest rubalja u džepu, stupila u porodilište i neumornim trudom došla do željene svedodžbe. Ona je bila devojka. Nije nikakvo čudo! reći će po neki skeptik, setivši se onoga što je bilo rečeno o njenoj spoljašnjosti. Stvar je i čudna i retka! usuđujemo se reći mi.

Čuvši njen odgovor, Pakljin ponovo pršte u smeh..

— Vi ste delija, mila moja! — uzviknu on. — Slavno ste mi odrezali! Tako mi i treba! Zašto sam ostao takav kepec! Nego, gde je to iščezao naš domaćin?

Pakljin je namerno promenuo predmet razgovora. On se nikako nije mogao pomiriti sa svojim sićušnim rastom, sa celom svojom neuglednom malom pojavom. To je za njega bilo u toliko bolnije što je on strasno voleo žene. Šta on ne bi dao da im se dopadne! Svest o svojoj jadnoj spoljašnosti kudikamo ga je više grizla nego njegovo nisko poreklo, nego njegov nezavidan položaj u društvu. Otac Pakljinov bio je prost građanin, koji je svakojakim neistinama doterao do čina titularnog savetnika, budžakliski advokat i protuva. Upravljao je imanjima, kućama, i spečalio. tako neku paricu; ali je stalno pio pred kraj života i ništa nije ostavio posle svoje smrti. Mladi Pakljin (zvali su ga: Sila... Sila Samsonić, — što je on opet smatrao potsmehom za sebe) vaspitavao se u trgovačkoj školi, gde je odlično naučio nemački. Posle različitih, dovoljno teških neprilika, on je, naposletku, dobio mesto u privatnoj kancelariji, sa godišnjom platom od 1.500 rubalja. Ovim novcem je izdržavao sebe, bolesnu tetku i grbavu sestru. U vreme naše priče, njemu je tek nastala 28-ma

godina. Pakljin je bio upoznat sa mnoštvom studenata, mladih ljudi, kojima se je sviđao svojom ciničnom živahnošću, veselom žuči samouverene reči, jednostranom, ali nesumnjivom načitanošću, bez pedantizma. Retko kad je tek izvukao od njih. Jednom je nekako zakasnio na politički skup... — Ulazeći, on je smesta počeo da se užurbano izvinjava... — „Strašljiv je bio Pakljin bedni” — zapevao je neko u uglu i svi su se zakikotali. Pakljin se, najzad, i sam zasmejao, iako ga je to dirnulo u srce.“Istinu je rekao, lupež jedan!” — pomislio je u sebi. S Nježdanovim se upoznao u grčkoj gostionici, gde je odlazio da ručava, i gde je poneki put izražavao vrlo slobodne i oštre nazore. Uveravao je da je glavni uzrok njegovog demokratskog raspoloženja bila rđava grčka kujna, koja je razdražavala njegovu jetru.

— Da... upravo... gde se to izgubio naš domaćin? — ponovi Pakljin. — Ja zapažam: od nekoga doba on baš kao da nije pri sebi. Da se nije, sačuvaj Bože, zaljubio?

Mašurina se namrgodi.

— On je otišao u biblioteku po knjige, a da se zaljubljuje, niti ima kad, niti ima u koga.

„A u vas?” umalo što se ne otrže Pakljinu sa usana.

— Ja zato želim da ga vidim, — progovori on gromko, — što mi je potrebno da razgovaram sa njime o jednoj važnoj stvari.

— O kakvoj to stvarn? — umeša se Ostrodumov. — O našoj?

— A možda i o vašoj... t. j., o našoj, opštoj.

— Hm! — učini Ostrodumov. U duši on je posumnjao, ali je odmah i pomislio: „A vrag bi ga znao! Vidiš kakvo je to šunjalo!”

— Evo ga ide, najzad, — progovori odjednom Mašurina, i u njenim malim, ružnim očima, ustremljenim na vrata pretsoblja, blesnulo je nešto toplo i nežno, nekakva svetla, duboka, unutrašnja mrljica.

Vrata se otvoriše, i ovoga puta, s kačketom na glavi, sa svežnjem knjiga pod miškom, uđe mlad čovek od dvadeset i tri godine, glavom Nježdanov.

II

Ugledavši goste, koji su bili u njegovoj sobi, on zastade na pragu vrata, baci redom pogled na sve, zbaci kapu, ispusti knjige pravo na pod — i, ćuteći, prišavši krevetu, sede na njegov kraj. Njegovo lepo belo lice, koje je izgledalo još belje zbog tamno-crvene boje talasaste riđe kose, izražavalo je nezadovoljstvo i mrzovolju.

Mašurina se malo okrete u stranu i ugrize se za usnu; Ostrodumov progunđa:

— Jedva jednom!

Pakljin se prvi primače Nježdanovu.

— Šta je tebi, Alekseju Dmitrijeviću, ruski Hamlete? Ozlojedio te neko? Ili tek onako, — bez povoda, — obuzela te tuga?

— Prestani, molim te, ruski Mefistofele, — odgovori razdraženo Nježdanov. — Nije mi do toga da se nadmećem s tobom u plitkim oštroumnostima.

Pakljin se zasmeja.

— Ti se netačno izražavaš: ako je oštroumno, nije plitko, ako je plitko, nije oštroumno.

— No, dobro, dobro... Ti si, nesumnjivo, mudrica.

— A ti si u razdraženom stanju, — izusti sa zastajkivanjem Pakljin. — Nego, zbilja, šta se desilo?

— Ništa se nije desilo osobito; nego se desilo to, da čovek ne može nosa pomoliti na ulicu, u ovom gadnom gradu, u Petrogradu, a da ne naiđe na nekakvo prostaštvo, glupost, na bezobraznu nepravdu, na budalaštinu! Ovde se više ne može živeti.

— Zato si ti i objavio u novinama da tražiš kondiciju i da si voljan da otputuješ, — progunđa opet Ostrodumov.

— Pa naravno; s najvećim zadooljstvom ću otići odavde! Samo kad bi se našao budala, — kad bi mi mesto ponudio!

— Prvo treba ovde ispuniti svoju dužnost, — značajno progovori Mašurina, ne prestajući da gleda u stranu.

— To jest? — zapita Nježdanov, naglo se okrenuvši k njoj. Mašurina stište usne.

— Kazaće vam Ostrodumov.

Nježdanov se okrete Ostrodumovu. No ovaj samo rknu i iskašlja se: — „pričekaj-de”.

— Ne, bez šale, u samoj stvari, — umeša se Pakljin, — ti si saznao nešto, nekakvu neprijatnost?

Nježdanov potskoči na postelji, kao da ga je nešto odbacilo.

— Kakva ti neprijatnost još treba? — stade on vikati glasom koji je iznenada zazvonio. — Pola Rusije umire od gladi, „Moskovske Vjedomosti” likuju, hoće da uvedu klasicizam, studentske kase se zabranjuju, svuda špijunaža, pritisak, dostave, laž i pritvorstvo, — nemamo kuda kročiti... a njemu je sve malo, on očekuje još novu neprijatnost, on misli da se ja šalim... Basanova su uhapsili, — dodade on, spustivši nešto glas: — meni su u biblioteci pričali.

Ostrodumov i Mašurina oboje u jedan mah digoše glave.

— Dragi prijatelju, Aleksije Dmitrijeviću, — poče Pakljin: — ti si uzbuđen, — stvar je pojmljiva... Ali zar si ti zaboravio u kakvom vremenu i u kakvoj zemlji mi živimo? — Ta u nas utopljenik mora sam da načini onu slamčicu za koju treba da se uhvati! Gde tu treba još biti osetljiv?! Treba, brate, umeti đavolu gledati u oči, a ne razdražavati se detinjasto...

— Ah, molim, molim! — prekide ga tužno Nježdanov, pa se čak i namršti, baš kao od bola. — Ti si, to se zna, energičan muškarac, — ti se ničega i nikoga ne bojiš...

— Zar se ja nikoga ne bojim?! — otpoče Pakljin...

— Ko je samo mogao izdati Basanova? — nastavljao je Nježdanov. — Ne razumem!

— Ta, zna se: prijatelj. Majstori su oni u tome, ti prijatelji. S njima načulji uši! Imao sam ja, naprimer jednoga prijatelja, — i izgledalo je da je dobar čovek: tako se starao o meni, o mome dobrom glasu! Bivalo je, pogledaš: eto ga k meni... — „Zamislite”, dere se „kakvu su glupu klevetu o vama raširili: uveravaju da ste vi svoga rođsnog strica otrovali, da su vas uveli u jednu kuću, a vi ste odmah seli sa okrenupš leđima domaćici, — i tako ste celo veče i prosedili! I kako je plakala ona, plakala zbog uvrede. — Takva budalaština! takva besmislica! Kakvi glupaci mogu tome poverovati!” — I šta je bilo? Posle godinu dana, posvadio sam se ja baš s tim svojim prijateljem... I on mi piše u svome oproštajnom pismu: „Vi, koji ste otrovali svoga strica! Vi, koji se niste stideli da uvredite otmenu damu, kada ste seli okrenuvši joj leđa”!... i t. d. i t. d. — Eto kakvi su prijatelji!

Ostrodumov i Mašurina se zgledaše.

— Aleksije Dmitrijeviću! — zagrme on svojim dubokim basom; on je, očigledno, želeo da prekrati beskorisno brbljanje koje se

ukazivalo. — Stiglo je pismo iz Moskve od Vasilija Nikolajevića.

Nježdanov lako zadrhta i obori oči na zemlju.

— Šta piše? — zapita on, naposletku.

— Ta eto... nas dvoje eto... — Ostrodumov pokaza obrvama na Mašurinu, — moramo putovati.

— Kako? I nju zovu?

— Zovu i nju.

— Pa na čemu je stvar zapela?

— Zna se na čemu... na parama.

Nježdanov se podiže sa kreveta i priđe prozoru.

— Treba mnogo?

— Pedeset rubalja... Manje ne može.

Nježdanov je jedno vreme ćutao.

— Ja ih sada nemam, — prošaputa on, naposletku, lupkajući prstima po prozoru: — ali... mogu nabaviti. Nabaviću. Je li kod tebe pismo?

— Pismo? Ono... to jest... naravno...

— Ta šta se stalno krijete od mene? — uzviknu Pakljin. — Zar ja zaista nisam zaslužio vaše poverenje? Pa baš i kad se ne bih potpuno slagao... s time što preduzimate, zar vi zaista pretpostavljate da sam ja u stanju da učinim izdajstvo ili da se izbrbljam?

— Bez predumišljaja... možda! — reče u basu Ostrodumov.

— Ni s predumišljajem, ni bez predumišljaja! — Eto, g-đica Mašurina gleda na mene i osmehuje se... a ja velim...

— Ja se ni najmanje ne osmehujem, — odgovori nabusito Mašurina.

— A ja velim, — nastavi Pakljin, — da vi, gospodo, nemate njuha; da vi ne umete da razlikujete ko su vaši prdvi prijatelji! Čovek se smeje, a vi odmah mislite: on je neozbiljan...

— A bajagi nije? — po drugi put nabusito reče Mašurina.

— Vi, eto, naprimer, — nastavi s novim žarom Pakljin, i ne odgovarajući ovoga puta Mašurinoj, — vi oskudevate u novcu... a u Nježdanova ih sada nema... Onda vam ja mogu dati.

Nježdanov se brzo okrete od prozora.

— Ne... ne... našto to? Ja ću nabaviti... Uzeću unapred jedan deo penzije... Sećam se, oni su mi ostali dužni. Znaš šta, Ostrodumove:

pokaži-de pismo.

Ostrodumov ostade prvo neko vreme nepomičan; zatim se obazre unaokolo; zatim ustade, naže se celim telom i, podvrnuvši nogavicu od pantalona, izvuče iz sare od čizme pažljivo isprevijano parče plave hartije; izvukavši to parče, dunu neznano zašto na njega i pruži ga Nježdanovu.

Ovaj uze hartijicu, razvi je, pročita pažljivo i predade je Mašurinoj... Ova prvo ustade sa stolice, zatim takođe pročita i dade je natrag Nježdanovu, iako je Pakljin pružao za njom ruku. Nježdanov sleže ramenima i predade tajanstveno pismo Pakljinu. Sada i Pakljin prelete očima hartijicu i, stisnuvši usne, svečano i tiho je metu na sto. Tada je uze Ostrodumov, zapali veliku šibicu, koja je širila jak miris od sumpora, i podigavši visoko hartijicu iznad glave, kao da je htede pokazati svima prisutnima, spali je svu na šibici, ne štedeći svoje prste, i baci pepeo u peć. Niko ne prozbori ni reči, niko se čak ne maknu dok je trajala ova operacija. U svih su bile oborene oči. Ostrodumov je imao usredsređen i ozbiljan izgled, lice Nježdanovljevo je izgledalo ljutito, kod Pakljina se pokazala napregnutost; Mašurina je izgledala kao da vrši svešteni čin.

Tako je prošlo minut, dva... Zatim svima postade malo nezgodno. Pakljin prvi oseti neophodnost da naruši ćutanje.

— Dakle, šta je? — poče on. — Prima li se moja žrtva na oltar otadžbine ili ne? Dopušta li mi se da dam, ako ne svih pedeset, a ono bar dvadeset i pet ili trideset rubalja za našu opštu stvar?

Nježdanov odjednom sav planu. Izgledalo je da se u njemu nakupio gnev... Svečano spaljivanje pisma nije mu ga umanjilo, — on je čekao samo povod, pa da izbije.

— Ja sam ti već rekao da to nije potrebno, nije potrebno... nije potrebno! Ja to neću dopustiti i neću primiti. Ja ću nabaviti novac, ja ću ga odmah nabaviti. Meni nije potrebna ničija pomoć!

— No, brate, — progovori Pakljin, — vidim ja: ma da si ti revolucionar, ipak nisi demokrata!

— Reci otvoreno da sam aristokrata!

— Pa ti zaista i jesi aristokrata... do izvesnog stepena.

Nježdanov se usiljeno nasmeja.

— To jest, ti hoćeš da napraviš aluziju na to što sam ja nezakoniti sin. Zaludu se trudiš, ljubazni moj... Ja i bez tebe to ne zaboravljam.

Pakljin pljesnu rukama.

— Bog s tobom, Aljoša, šta je tebi! Kako je mogućno tako shvatati moje reči! Ne mogu danas da te poznam. — Nježdanov učini nestrpljivi pokret glavom i ramenima. — Tebe je poremetilo hapšenje Basanovljevo, ali on sam tako se neoprezno ponašao...

— On nije krio svoja ubeđenja, — sumorno se umeša Mašurina: — nije naše da ga osuđujemo.

— Da, samo je trebalo da i on pomisli na druge, koje sada može da kompromituje.

— Zašto vi tako o njemu mislite?... — zavika i Ostrodumov. — Basanov je čovek čvrstoga karaktera; on neće nikoga izdati. A što se tiče opreznosti... znate šta? Nije svakome dato da bude oprezan, g-ne Pakljine!

Pakljin se nađe uvređenim i htede da mu odgovori, ali ga Nježdanov zadrža.

— Gospodo, — uzviknu on, — molim vas, ostavimo se jedno vreme politike!

Nastade ćutanje.

— Ja sam danas sreo Skoropihina, — progovori, naposletku, Pakljin, — našega sveruskog kritičara, estetu i entuziastu. Baš je nesnosno stvorenje! Večno kipi i šišti, ni uzmi ni ostavi, prava boca rđavog kiselog kvasa... Kelner ju je u trku zapušio palcem mesto zapušačem, u grliću je zastalo nabubrelo suho grožđe, ona neprestano prska i šišti, a čim iz nje iskulja sva pena, — na dnu ostaje svega nekoliko kapi najgadnije tečnosti, koja ne samo što ne utoljava ničiju žeđ, nego prouzrokuje samo zavijanje u trbuhu... Krajnje štetna individua za mlade ljude!,

Upoređenje koje je upotrebio Pakljin, ma da verno i tačno, nije izazvalo osmeha ni na čijem licu. Jedino je Ostrodumov primetio da se nemaju šta žaliti mladi ljudi koji su sposobni da se interesuju estetikom, baš kad bi ih Skoropihin i sasvim zaludio.

— Ali molim vas, pričekajte, — sa žarom viknu Pakljin; on se tim više raspaljivao što je manje nailazio na saosećanja prema sebi. — Ovo pitanje, recimo, nije političko, ali je ipak važno. Kad čovek sluša Skoropihina, svako staro umetničko delo već samo zbog toga nije ni za šta što je staro... Ali u tom slučaju, veština, umetnost uopšte, nije ništa drugo do li moda, — i govoriti ozbiljno o njoj ne vredi! Ako u njoj

nema ničega nepokolebljivog, večnog, onda do đavola s njom! U nauci, u matematici, naprimer, vi valjda ne računate Ajlera, Laplasa, Gausa, za preživele prostake! Vi ste gotovi da priznate njihov autoritet, a Rafael i Mocart, — zar su glupaci? I vaša gordost se buni protiv njihovog autoriteta? Zakone umetnosti teže je otkriti nego zakone nauke... slažem se; ali oni postoje, i ko ih ne vidi, to je slepac; dobrovoljan ili nedobrovoljan, svejedno!

Pakljin ućuta... i niko ništa ne progovori, kao da su svi uzeli puna usta vode, — baš kao da ih je svs malo stid zbog njega. Jedino Ostroumov progunđa:

— Pa ipak ja te mlade ljude koje zaluđuje Skoropihin ni najmanje ne žalim.

„Džaba vas bilo!” pomisli Pakljin.,;Idem!”

On je bio došao Nješdanovu s tim da mu saopšti svoje kombinacije u pogledu nabavljanja Polarne zvezde iz inostranstva (Kolokol već nije izlazio), ali razgovor je uzeo takav obrt da je bolje bilo i ne pokretati to pitanje. Pakljin već beše uzeo kapu, kad odjednom, bez svakog prethodnog šuma i kucanja, u pretsoblju odjeknu neobično prijatan, muževan i pun bariton, od čijeg se već i samoga zvuka širila neka neobična plemenitost, dobro vaspitanje, pa čak i prijatan miris.

— Je li gospodin Nješdanov kod kuće?

Svi se zgledaše začuđeno.

— Je li kod kuće gospodin Nješdanov? — ponovi bariton.

— Kod kuće je, — odgovorio, naposletku, Nješdanov.

Vrata se otvoriše skromno i ravnomerno, i, skidajući polako uglačanu kapu sa lepe, kratko ošišane glave, u sobu uđe čovek od svojih četrdeset godina, visoka rasta, vitak i uspravljen. Obučen u neobično divan sukneni ogrtač s prekrasnom dabrovom ogrlicom, ma da je mesec april već bio na izmaku, on ih zaprepasti sve, Nješdanova, Pakljina, čak i Mašurinu... čak i Ostrodumova! — otmenom samouverenoću ponašanja i ljubaznim spokojstvom pozdrava. Svi i nehotice ustadoše kad se on pojavi.

III

Otmeni muškarac priđe Nježdanavu i, osmehujući se blagonaklono, reče: „Ja sam već imao zadovoljstvo da vas sretnem, pa čak i da govorim s vama, g-ne Nježdanove, pre tri dana, ako izvolite setiti se, — u pozorištu. (Posetilac zastade, kao u nekom iščekivanju; Nježdanov lako klimnu glavom i pocrvene). — Da!... a danas vam dolazim u vezi sa oglasom koji ste objavili u listovima. Ja bih želeo da se porazgovorim s vama, samo ako ne dosađujem prisutnoj gospodi... (Posetilac se pokloni Mašurinoj i pokaza rukom, u sivkastoj švedskoj rukavici, u pravcu Pakljina i Ostrodumova) — i ako im neću smetati...

— Ne... zašto bi... — odgovarao je, ne bez izvesnog napora, Nježdanov. — Ova gospoda će dozvoliti... Nije li vam po volji da sednete?

Posetilac, se prijatno previ u struku i, ljubazno uhvativši za leđa od stolice, privuče je k sebi, ali ne sede, — jer su svi u sobi stojali, — već samo pogleda unaokolo svojim jasnim, ma da poluzatvorenim očima.

— Zbogom, Aleksije Dmitriću, — reče iznenada Mašurina: — ja ću navratiti posle.

— I ja, — dodade Ostrodumov. — Ja ću takođe... posle.

Prolazeći pored posetioca, i kao njemu uprkos, Mašurina uze ruku Nježdanovljevu, silno je zatrese i izađe, ne pozdravivši se ni sa kime. Ostrodumov se krenu za njom, bez potrebe lupajući čizmama, pa čak i frknuvši jedno dvaput: „evo ti, na, dabrova ogrlice!” Posetilac ih oboje isprati učtivim, nešto radoznalim pogledom. Zatim ga upravi na Pakljina, kao da očekuje da će i ovaj poći za primerom dvoje gostiju koji su se udaljili; ali Pakljin, na čijem se licu, čim se nepoznati pojavio, zasjao neobični uzdržani osmejak, otide u stranu i smesti se u uglu. Tada se posetilac spusti na stolicu. Nježdanov takođe sede.

— Moje porodično ime je Sipjagin, možda ste čuli, — otpoče posetilac s ponositom skromnošću.

Ali pre svega treba ispričati kako se Nježdanov sreo s njime u pozorištu.

Povodom dolaska Sadovskog iz Moskve, davao se komad od Ostrovskog: Ne sedaj u tuđe saonice. Uloga Rusakova bila je, kao što je poznato, jedna od najmilijih uloga čuvenoga glumca. Pred

ručak, Nježdanov svrnu na blagajnu, gde je zatekao dosta mnogo sveta. Nameravao je da uzme ulaznicu za parter; ali baš u trenutku kada je on prilazio otvoru blagajne, jedan oficir, koji je stajao iza njega, viknu blagajniku, pružajući preko glave Nježdanovljeve novčanicu od tri rublje: „Gospodin (t. j. Nježdanov) verovatno će imati da prima kusur, — a meni ne treba; — zato dajte vi meni, molim vas, što pre jednu ulaznicu za prvi red... meni se žuri!” — „Izvinite, g-ne oficire, — progovorio je oštrim glasom Nježdanov, — i ja želim da uzmem ulaznicu za prvi red”, — i odmah bacio kroz prozorče tri rublje, — sav svoj gotovi kapital. Blagajnik mu je dao ulaznicu, i uveče se Nježdanov obreo u aristokratskom odeljenju Aleksandrovskog pozorišta.

Bio je rđavo obučen, bez rukavica, u neočišćenim čizmama, osećao se zbunjenim i ljutio se na samoga sebe zbog ovoga osećanja. Pored njega, s desne strane, sedeo je neki general zasut zvezdama; s leve, ovaj isti otmeni gospodin, tajni savetnik Sipjagin, čija je pojava, posle dva dana, tako uzbudila Mašurinu i Ostrodumova. General je pokatkad bacao pogled na Nježdanova, kao na nešto nepristojno, neočekivano, pa čak i uvredljivo; Sipjagin, naprotiv, bacao je na njega doduše kose, ali ne neprijateljske poglede. Sva lica koja su okružavala Nježdanova bila su, pre svega, više ličnosti, nego lica; a posle, oni su svi vrlo dobro poznavali jedno drugo i izmenjivali su među sobom kratke razgovore, reči ili prazne usklike i pozdrave, — gdekoji čak i preko Nježdanovljevs glave; a on je sedeo nepomično i nezgodno u svojoj širokoj, udobnoj naslonjači, — baš kao neki parija. Gorko i stidno, i ružno mu je bilo na duši; malo je uživao on u komediji Ostrovskoga i igri Sadovskog. I odjednom, — o, čuda! — za vreme jedne pauze, njegov sused s leve strane, — ne zvezdonosni general, već drugi, bez ikakvog odličja na grudima, — otpoče razgovor s njnm učtivo i meko, s nekakvom laskavom snishodljivošću. Poveo je razgovor o komadu Ostrovskoga, želeći da sazna od Nježdanova, kao „jednoga od pretstavnika mladoga pokolenja”, kakvo je njegovo mnšljenje o komadu? Začuđen, skoro uplašen, Nježdanov je ispočetka odgovarao otsečno i jednosložno... čak mu je i srce zakucalo; ali posle mu bi krivo na sebe: zašto se on to uzbuđuje? Nije li on isti takav čovek kao i svi? I on stade da izlaže svoje mišljenje, ne

ustežući se, bez prećutkivanja, pri kraju čak tako gromko i s takvim ushićenjem, da je očigledno uznemiravao ovoga suseda zvezdonosca. Nježdanov je bio vatreni poklonik Ostrovskoga; ali pored sveg poštovanja prema talentu koji je pisac pokazao u komediji Ne sedaj u tuđe saonice, nije mogao da odobri u njoj očiglednu želju da se unizi civilizacija u karikaturnoj ličnosti Vihoreva. Učtivi sused ga je slušao sa velikom pažnjom, s učestvovanjem, a prilikom iduće pauze otpočeo razgovor s njime opet, ali već ne o komediji Ostrovskoga, već uopšte o raznim životnim, naučnim, pa čak i političkim predmetima. On se, očevidno, interesovao svojim mladim i slatkorečivim sabesednikom. Kao i pre, Nježdanov ne samo da se nije ustezao, nego je, štono reč, unekoliko čak i pojačavao paru. „Baš kad si radoznao, — evo ti!” Kod suseda generala izazvao je već ne obično nespokojstvo, nego negodovanje i podozrevanje. Po svršetku komada, Sipjagin se sasvim blagonaklono oprostio od Nježdanova, ali nije zaželeo da sazna njegovo porodično ime, niti mu je kazao svoje. Očekujući kola na stepenicama, on se sudario sa svojim dobrim prijateljem, fligelj-ađutantom knezom G. — ja sam te posmatrao iz lože, — rekao mu je knez, smešeći se kroz namirisane brkove: — znaš li ti s kim si to razgovarao? — Ne, ne znam; a ti? — Je li da nije glup dečko, a? — Vrlo bistar: ko je to? — Tu mu se knez naže na uho i prošapta na francuskom: — Moj brat. Da; on je moj brat. Nezakoniti sin moga oca... zovu ga Nježdanovim. Jedanput ću ti ispričati... Otac nikako to nije očekivao, pa ga je zato i prozvao Nježdanovim.[1] Pri svem tom on mu je uredio sudbinu... il lui a fait un sort... Mi mu dajemo izdržavanje. Dečko ima dobru glavu... dobio je, opet dobrotom očevom, dobro vaspitanje. Samo je potpuno ispao iz koloseka, nekakav je republikanac... Mi ga ne primamo... Il est impossible![2] Ali, zbogom; evo mojih kola. — Knez se udaljio, a sledećeg dana je Sipjagin pročitao u Policejskim Vjedomostima oglas koji je dao Nježdanov, — i odvezao se k njemu...

— Moje porodično ime je Sipjagin, — govorio je on Nježdanovu, sedeći pred njime na slamnoj stolici i posmatrajući ga sveg svojim dubokim pogledom. — Doznao sam iz novina da želite da dajete kondicije, i došao sam kod vas sa sledećim predlogom. Ja sam oženjen; imam jednoga sina od devet godina; dečko je, reći ću

otvoreno, vrlo darovit. Veći deo leta i jeseni provodimo na selu, u S-skoj guberniji, na pet vrsta od gubernijskog grada. Dakle evo: neće li vam biti zgodno da otputujete tamo s nama za vreme ferija, da poučavate moga sina u ruskom i istoriji, predmetima koje spominjete u svome oglasu? Smem da mislim da ćete biti zadovoljni sa mnom, mojom porodicom i samim položajem letnjikovca. Divan vrt, reka, dobar vazduh, prostrana kuća... Jeste li saglasni? U tom slučaju ostaje još da vidimo vaše uslove, ma da ja ne mislim, — dodade Sipjagin s lakom grimasom, — da bi u tom pogledu između nas mogle da se pojave ma kakve teškoće.

Za sve vreme dok je Sipjagin govorio, Nježdanov je neprestano gledao u njega, u njegovu, nešto unazad zabačenu, malu glavu, na njegovo uzano i nisko, no umno čelo, tanki rimski nos, prijatne oči, pravilne usne, sa kojih se samo lio umiljati govor, u njegove duge zaliske koji su visili po engleskom načinu, — gledao je i bio u nedoumici. — „Šta je to? pomisli on. Zašto mi se ovaj čovek čisto ulaguje? Ovaj aristokrata — i ja?! Kako smo se zbližili? I šta ga je dovelo k meni?!"

On se toliko udubio u svoje misli da nije otvorio usta ni kad je Sipjagin, svršivši svoj govor, ućutao, očekujući odgovor. Sipjagin baci pogled u ugao, gde se, proždirući ga očima ne manje od Nježdanova, bio smestio Pakljin. — Nije li možda prisustvo ovog trećeg lica smetalo Nježdanovu da se izjasni? — Sipjagin podiže obrve, kao da se potčinjava neobičnosti te sredine u koju je zapao, po sopstvenoj, uostalom, volji, — i, odmah za obrvama povisivši glas, ponovi svoje pitanje.

Nježdanov se strese.

— Naravno, — otpoče on nešto užurbano, — ja... sam saglasan... vrlo rado... iako moram priznati... da ne mogu a da ne osećam izvesno čuđenje... zato što ja nemam nikakve preporuke... pa i sami nazori, koje sam izneo pre dva dana u pozorištu, pre su trebali da vas odvrate...

— U tome se vi savršeno varate, ljubazni Aleksije... Aleksije Dmitriću! tako beše? — progovori, osmehujući se, Sipjagin. — Ja sam, smem da kažem, poznat kao čovek liberalnih, progresivnih ubeđenja; i naprotiv, vaši nazori, kada se odbije sve ono što je u njima svojstveno mladosti, koja je sklona, — ne osudite! — izvesnom

preuveličavanju, ti vaši nazori nikako ne protivureče mojima, već mi se, šta više, sviđaju svojim mladićskim žarom!

Sipjagin je govorio bez i najmanjeg zapinjanja; kao med po maslu tekao je njegov zaokrugljen tečan govor.

— Moja žena deli moj način mišljenja, — nastavi on. — Njeni pogledi, može biti, još više se podudaraju sa vašima, nego s mojima; stvar je pojmljiva: ona je mlađa! — Kada sam, drugi dan posle Hamer viđenja, pročitao u novinama vaše ime, koje ste vi, primetiću u danoj prilici, objavili zajedno sa vašom adresom (a vaše ime sam saznao još u pozorištu), tada me je... ovo... ova činjenica začudila. Ja sam video u njoj, u toj podudarnosti, neki... izvinite za sujevernost izražavanja... neki, tako da kažem, prst sudbine! — Vi spomenuste preporuku; ali meni ne treoa nikakva preporuka. — Vaša spoljašnost, vaša ličnost pobuđuje moju simpatiju. To mi je dosta. Ja sam navikao da verujem svome oku. I tako, ja se mogu nadati? Vi ste saglasni?

— Saglasan sam... naravno, — odgovori Nježdanov. — I postaraću se da opravdam vaše poverenje. Samo mi dozvolite da vas o jednome još sada predupredim: gotov sam da budem učitelj vašega sina, ali ne vaspitač. Ja sam za to nesposoban, a i neću da se zarobim, neću da se lišavam svoje slobode.

Sipjagin lako prođe rukom po vazduhu, kao da tera muvu.

— Budite spokojni, najljubazniji moj... Vi niste od onog testa od koga se peku vaspitači; a meni i ne treba vaspitač. Ja tražim učitelja, i našao sam ga. No, a kako je sa uslovima? s novčanim uslovima? s prezrenim metalom?

Nježdanov je bio na muci šta da kaže...

— Slušajte, — progavori Sipjagin, nagnuvši se napred celim telom i nežno dodirnuvši vrhovima prstiju koleno Nježdanovljevo. — Između čestitih ljudi slična pitanja se rešavaju u dve reči. Nudim vam sto rubalja na mesec; putni trošak tamo i natrag, naravno, ide na moj račun. Da li ste saglasni?

Nježdanov opet pocrvene.

— To je mnogo više nego što sam bio nameran da zatražim... zato što... ja...

— Prekrasno, prekrasno... — prekide ga Sipjagin. — Ja gledam na ovo kao na svršenu stvar... a na vas, kao na ukućanina. — On ustade sa stolice i najedanput postade veseo i odobrovolji se, baš

kao da je dobio poklon. Iz svih njegovih pokreta izbila je nekakva prijatna familijarnost, čak i šaljivost.

— Mi putujemo ovih dana, — otpoče on neusiljenim tonom. — Ja volim da dočekujem proleće na selu, ma da sam, po vrsti svojih poslova, prozaičan čovek i prikovan za grad... A zatim, dozvolite da računam vaš prvi mesec počevši već od današnjeg dana. Moja je žena sa sinom već sada u Moskvi. Ona je otišla napred. Mi ćemo ih naći na selu... u krilu prirode. Nas dvoje ćemo putovati zajedno... kao neženje... He, he! — Sipjagin se koketno i kratko nasmeja kroz nos. — A sada...

On izvadi iz džepa od ogrtača beležnik od oksidiranog srebra i izvadi odatle posetnicu.

— Evo moje ovdašnje adrese. Navratite, makar i sutra. Tako... oko dvanaest časova. Razgovaraćemo se. Ja ću vam razviti neke svoje misli u pogledu vaspitanja... Pa, utvrdićemo i dan odlaska. — Sipjagin uze Nježdanovljevu ruku. — I znate šta? — dodade on, spustivši glas i okrenuvši glavu malo na stranu. — Ako vam je nužna kapara... Molim, nemojte se ustručavati! Ma i ceo mesec unapred.

Nježdanov prosto nije znao šta da odgovori, i u istoj nedoumici je gledao na ovo jasno, milo i, u isto vreme, toliko tuđe lice, koje se tako blisko nadnelo nad njim i smešilo mu se tako snishodljivo.

— Nije vam nužno, a? — šapnu Sipjagin.

— Ja ću vam, ako dopustite, to sutra kazati, — reče, naposletku, Nježdanov.

— Odlično! Dakle, doviđenja! Do sutra! — Sipjagin pusti Nježdanovljevu ruku i htede da se udalji...

— Dopustite da vas zapitam, — progovori odjednom Nježdanov. — Vi ste mi malo čas rekli da ste već u pozorištu saznali kako se ja zovem. Od koga ste to saznali?

— Od koga? Pa od jednog vašeg dobrog poznanika i, kanda, srodnika, kneza... kneza G.

— Fligelj-ađutanta?

— Da; od njega.

Nježdanov pocrvene, — jače nego pre, — i otvori usta... ali ništa ne reče. Sipjagin mu ponovo steže ruku, — samo ovoga puta ćuteći, — i, poklonivši se prvo njemu, a potom Pakljinu, metnu kapu pred samim vratima, i izađe napolje, odnoseći na svome licu

samozadovoljni osmejak; u njemu se izražavalo saznanje dubokoga utiska koji nije mogla a da ne proizvede njegova poseta.

IV

Nije uspeo Sipjagin ni prag da prekorači, kad Pakljin skoči sa stolice i, poletevši ka Nježdanovu, stade mu čestitati.

— Gle kakvog si soma upecao! — tvrdio je on, kikoćući se i tapkajući nogama. — Ta znaš li ko je to? Čuveni Sipjagin, kamerher, u neku ruku društveni stub, budući ministar!

— Meni je on savršeno nepoznat, — natmureno reče Nježdanov.

Pakljin očajno odmahnu rukama.

— U tome baš i leži naša nevolja, Aleksije Dmitriću, što mi nikoga ne znamo! Hoćemo da delamo, hoćemo ceo svet da prevrnemo tumbe, a živimo po strani baš od toga sveta, družimo se samo sa dva-tri prijatelja, tapkamo u mestu u uskom malom krugu...

— Izvini, — prekide ga Nježdanov, — to nije istina. Mi nećemo da se znamo sa našim neprijateljima, a sa ljudima našega kova, s narodom, mi se upuštamo u stalne odnose.

— Stoj, stoj, stoj, stoj! — prekide ga sada Pakljin. — Prvo, što se tiče neprijatelja, dozvoli da ti napomenem Geteov stih:

Wer ded Dichter will versteh'n
Muss in Dichter's Lande geh'n…[3]

— a ja kažem:

Wer die Feinde will versteh'n
Muss in Feindes Lande geh'n…[4]

— Tuđiti se od svojih neprijatelja, ne znati njihove običaje i njihov način života, nije lepo! Ni... je... le... po!... Da! da! Ako ja hoću da ubijem vuka u šumi... ja moram da znam sve njegove tragove... Drugo, ti si malo čas rekao: zbližavatm se s narodom... Dušo moja! Godine 1862 Poljaci su odlazili „do ljasu”, u šumu; i mi odlazimo

sada u tu istu šumu, to jest u narod, koji je za nas gluh i mračan kao ma koja šuma!

— Dakle, šta da se, po tvome, radi?

— Indijanci se bacaju pod kola Džagernauta, — nastavi Pakljin mračno: — ona ih dave, a oni umiru u blaženstvu... I mi imamo svoga Džagernauta... AKO je do davljenja, on nas davi, ali blaženstva ne pruža.

— Dakle, šta da se, po tvome, radi? — ponovi gotovo vičući Nješdanov. — Da pišemo priče s „tendencijom”, šta li?

Pakljin raširi ruke i nakrivi glavu ka levom ramenu.

— Pisati priče, u svakom slučaju, mogao bi ti, pošto ti imaš književničku žicu... De, nemoj se srditi, neću više! Znam, ti ne voliš da se na to čine aluzije; ali ja se slažem s tobom: sastavljati takve stvarčice sa „filom”, pa još s pomodnim obrtima: „Ah! ja vas ljubim! potskoči on a”...“Meni je svejedno! počeša se on”, — sasvim nije vesela stvar! — Zbog toga ja i ponavljam: zbližavajte se sa svima staležima, počevši s najvišim! Ne oslanjajte se samo na Ostrodumave! Oni su pošteni, dobri ljudi, ali zato glupi! glupi! Pogledaj samo na našega prijatelja. Čak i đonovi na njegovim čizmama, ni oni nisu onakvi kakvi bivaju kod pametnih ljudi! De, zašto je on sada otišao odavde? On nije hteo da ostane u jednoj sobi, da udiše isti vazduh s aristokratom!

— Molim te da ne govoriš tako o Ostrodumovu preda mnom, — nabusito prihvati Nješdanov. — on nosi debele čizme zato što su jevtinije.

— Nisam u tom smislu, — otpoče Pakljin...

— Ako on neće da ostane u jednoj sobi sa aristokratom, — nastavi Nješdanov, podigavši glas, — ja ga zbog toga samo mogu pohvaliti; a što je glavno: on je kadar da se žrtvuje i, ako ustreba, poći će u smrt, što ja i ti nikada nećemo učiniti!

Pakljin zgrči kukavnu njuškicu i pokaza na svoje hrome, tanke nožice:

— Otkuda se ja mogu boriti, prijatelju moj, Aleksije Dmitriću! Bog s tobom! Ali na stranu sve to... Ponavljam: ja se od srca radujem tvome zbliženju sa Sipjaginim, i predviđam čak veliku korist za našu stvar od ovoga zbliženja. Ti ćeš dospeti u viši krug! Videćeš te lavice, te žene kadifenog tela na čeličnim oprugama, kako je rečeno u

Pismima o Španiji; izučavaj ih, brate, izučavaj! Da si ti neki epikurejac, ja bih se čak bojao za tebe... boga mi! Ali, razume se, ti ne odlaziš na kondiciju s tom namerom?

— Ja odlazim na kondiciju, — prihvati Nježdanov, — da ne bih morao sušiti zube... „I da bih se od vas sviju na vreme udaljio”, dodade on u sebi.

— Pa naravno! naravno! Stoga ti i velim: izučavaj! Kakav je, ipak, miris ostavio ovaj gospodin za sobom! — Pakljin udahnu jako vazduh kroz nos. — Eto, to je onaj pravi „ambre”, o kome je sanjala gradonačelnikovica u Revizoru!

— On se o meni raspitivao kod kneza G., — potmulo otpoče Nježdanov, zagledavši se ponovo u prozor. — Njemu mora da je sada poznata cela moja istorija.

— Ne da mora, već — sigurno! Šta ima u tome? Opkladio bih se da mu je baš stoga i palo na um da te uzme za učitelja. Ma šta ti govorio, ipak si i ti aristokrata, — po krvi. E na znači: svoj si čovek! Nego ja sam se kod tebe zasedeo; vreme je da idem u kancelariju, ka eksploatatorima! Doviđenja, brate!

Pakljin beše prišao vratima, ali zastade i vrati se.

— Slušaj, Aljoša, — reče on prigušenim glasom. — Ti si me maločas odbio; ti ćeš sada imati novaca, to znam, ali ipak dopusti mi da žrtvujem bar malenkost za opštu stvar! Ničim drugim ne mogu, no samo džepom! Gledaj: stavljam na sto novčanicu od deset rubalja! Prima li se?

Nježdanov ništa ne odgovori niti se pomače.

— Ćutanje je znak pristanka! Hvala! — veselo uskliknu Pakljin i nestade.

Nježdanov osta sam... Produži da gleda kroz prozorsko staklo na sumračno usko dvorište, kuda nisu dopirali zraci čak ni letnjega sunca, — sumračno je bilo i njegovo lice.

Nježdanov se rodio, kao što već znamo, od kneza G., bogataša, general-ađutanta, i od guvernante njegovih kćeri, lepuškaste institutke, koja je umrla na sam dan porođaja. Sasvim prvo vaspitanje Nježdanov je dobio u pansionu jednoga Švajcarca, valjanoga i strogoga pedagoga, a zatim je stupio na univerzitet. On sam želeo je da bude pravnik; ali general, otac njegov, koji je mrzio nihiliste, dade ga na „estetiku”, kako se sa gorkim osmehom

izražavao Nježdanov, t. j. na istorijsko-filološki fakultet. Nježdanovljev otac viđao se s njime svega tri-četiri puta u godini, ali se interesovao njegovom sudbinom, i, na samrti, zaveštao mu, —“za sećanje na Nasćenjku” (njegovu mater), — kapital od 6000 rubalja, čiji interes su mu, na ime „penzije”, izdavala njegova braća, kneževi G. Pakljin ga nije, zabadava nazivao aristokratom; sve je na njemu odavalo soj: male uši, ruke. noge, nešto sitne, ali fine crte lica, nežna koža, rastresita kosa, sam glas, malo vrskav, ali prijatan. On je bio užasno razdražljiv, užasno samoljubiv, osetljiv, čak i ćudljiv: lažan položaj, u koji je bio stavljen od samoga detinjstva, razvio je u njemu uvredljivost i razdražljivost; ali urođena velikodušnost nije mu davala da postane podozriv i nepoverljiv. Istim ovim lažnim položajem Nježdanovljevim objašnjavale su se i protivurečnosti koje su se sukobljavale u njegovome biću. Uredan do sitničarstva, grožljiv do gadljivosti, on se usiljavao da bude ciničan i grub na rečima; idealista po prirodi, strastan i čedan, smeo i bojažljiv u isto vreme, on se, kao sramnoga poroka, stideo te svoje bojažljivosti i svoje čednosti, i smatrao je dužnošću da se ruga idealima. Imao je nežno srce, a tuđio se od ljudi; lako se ljutio, a nikada nije bio zlopamtilo. Krivo mu je bilo na oca što ga je dao na „estetiku”; javno, na oči celoga sveta, bavio se samo političkim i socijalnim pitanjima, ispovedao najekstremnije nazore (kod njega oni nisu bili gole fraze!), a potajno se naslađivao umetnošću, poezijom, lelotom u svima njenim pojavama... čak je i sam pisao stihove. Brižljivo je krio svesku u koju ih je unosio, a od petrogradskih drugova je jedino Pakljin, i to njemu svojstvenim njuhom, podozrevao da ona postoji. Ništa nije tako diralo, tako vređalo Nježdanova, kao i najmanja aluzija na njegovo stihotvorstvo, na tu njegovu, kako je on mislio, neoprostnvu slabost. Blagodareći svome vaspitaču Švajdarcu, on je znao dosta mnogo činjenica i nije se bojao posla; on je, šta više, vrlo rado radio — istina, malko grozničavo i nedosledno. Drugovi su ga voleli... njih je privlačila njegova unutrašnja pravičnost, dobrota i čistota; ali se nije rodio pod srećnom zvezdom Nježdanov; nije mu lak bio život. On sam je duboko to osećao, i priznavao se usamljenim i pored privrženosti drugova.

Produžio je da stoji pred prozorom, i razmišljao je, žalosno i teško je razmišljao o putu koji mu je pretstojao, o ovom novom,

neočekivanom obrtu svoje sudbine... Nije žalio za Petrogradom; nije ostavljao u njemu ništa što bi mu bilo osobito drago; a pored toga je znao da će se vratiti pod jesen. Pa ipak su ga obuzimlle teške misli; i nehotice je osećao potištenost.

„Kakav sam ja učitelj!” — dolazilo mu je na um: „Kakav pedagog?!” — Gotov je bio da prekori sebe što se primio dužnosti predavača. A međutim, sličan prekor bio bi nepravedan. Nježdanov je vladao dovoljnim znanjem, i, bez obzira na njegovu nejednaku narav, deca su mu prilazila bez primoravanja, a i on sam lako se privezivao k njima. Tuga koja je obuzela Nježdanova bila je ono osećanje koje se javlja pri svakoj promeni mesta prebivanja, osećanje koje obuzima sve melanholične i zamišljene ljude; ono je nepoznato ljudima veselog i sangviničnog karaktera: oni su pre gotovi da se raduju kada se remeti svakodnevni tok života, kada se menja njegov obični poredak. Nježdanov se toliko bio udubio u svoje misli, da ih, malo po malo, skoro bezsvesno, poče da iskazuje rečima; u njemu uskomešani osećaji već počeše da se slažu u ravnomernu skladnost...

— Ih, do vraga, — uzviknu on glasno, — ja se kanda spremam da pravim stihove! — On se prenu, otide od prozora; ugledavši gde leži na stolu Pakljinova novčanica od deset rubalja, on je strpa u džep i stade hodati gore dole po sobi.

— Biće potrebno da uzmem kartu, — razmišljao je u sebi. — Dobro je što je ovaj gospodin ponudio. Sto rubalja... i od braće — od njihove svetlosti — sto rubalja... Pedeset na dugove, pedeset ili sedamdeset za put... a ostalo Ostrodumovu. A i ovo što je dao Pakljin — i to njemu... A i od Merkulova treba nešto da se dobije...

Dok je on pravio u glavi ove račune, ranija skladnost opet se pokrete u njemu. On stade, zamisli se... i, uperivši oči u stranu, ostade nepomičan... Zatim njegove ruke, kao pipajući, potražiše i otvoriše fijoku od stola, dohvatiše iz same njegove dubine ispisanu svesku...

On se spusti na stolicu, nikako ne menjajući pravac pogleda, uze pero i, mumlajući sebi pod nos, zabacujući pokatkad kosu, precrtavajući i mrljajući, stade ređati red za redom...

Vrata na pretsoblju otvoriše se upola — i ukaza se glava Mašurine. Nježdanov je ne primeti i nastavi svoj posao. Mašurina je

dugo gledala u njega, ne spuštajući oka, i, zavrtevši desno i levo glavom, povuče se natrag... Ali se Nježdanov odjednom ispravi, obazre se i, progovorivši zlovoljno...

— A! Vi ste! — baci svesku u fijoku od stola.

Tada Mašurina čvrstim korakom uđe u sobu.

— Ostrodumov me je poslao k vama, — progovori ona s prekidom, — radi toga da sazna kada će se moći dobiti novac. Ako vi danas nabavite, onda ćemo mi još večeras otputovati.

— Danas nije mogućno, — odgovori Nježdanov i namršti obrve. — Dođite sutra.

— U koliko sati?

— U dva sata.

— Dobro.

Mašurina poćuta malo i pruži odjednom ruku Nježdanovu...

— Ja sam vas, kanda, uznemirila; izvinite me. A uz to... ja, eto, i putujem. Ko zna i da li ćemo se videti! Htela sam da se oprostim s vama.

Nježdanov steže njene crvene, hladne prste.

— Vi ste videli kod mene onoga gospodina? — poče on. — Pogodili smo se. Odlazim kod njega na kondiciju. Njegovo imanje je u S... oj guberniji, pored samoga S*.

Preko lica Mašurine prelete radostan osmeh.

— Pored S*! Tada ćemo se, možda, još videti. I nas će, možda, onamo poslati. — Mašurina uzdahnu. — Ah, Aleksije Dmitriću...

— Šta? — zapita Nježdanov.

Mašurina dobi zamišljen izgled.

— Ništa. — Zbogom!... Ništa.

Ona još jednom steže Nježdanovljevu ruku i udalji se.

„U celom Petrogradu niko mi nije toliko naklonjen kao ova... čudnovata devojka!” pade na um Nježdanovu. „Ali zar joj je baš nužno bilo da me uznemiri... Uostalom, još bolje!”

Idućeg dana ujutro Nježdanov je otišao u gradski stan Sipjaginov, i tamo, u divnom kabinetu, napunjenom nameštajem staroga stila, potpuno u skladu s dostojanstvom liberalnog državnika i džentlmena, sedeći pred ogromnim pisaćim stolom, na kome su ležale nikome i nizašto nepotrebne hartije, naporedo sa ispolinskim noževima od slonove kosti, koji nikada ništa nisu rezali, — on je ceo jedan sat

slušao slobodoumnoga domaćina, napajao se mirom njegovih mudrih, blagonaklonih, snishodljivih reči, dobio, naposletku, sto rubalja kapare, a deset dana kasnije, isti ovaj Nježdanov, izvaljen na kadifenom divanu u posebnom odeljenju vagona prve klase, pored istog ovog mudrog, liberalnog državnika i džentlmena, hitao je u Moskvu po treskavim. tračnicama nikolajevske pruge.

V

U salonu velike kuće od kamena, sa stubovima i grčkim frontonom, koju je sazidao dvadesetih godnna ovog veka poznati agronom i „dantist” otac Sipjaginov, Valentina Mihailovna, žena Sipjaginova, vrlo lepa dama, očekivala je svakog časa dolazak muževljev, izveštena o tome telegramom. Pokućanstvo salona nosilo je pečat najnovijeg i delikatnog ukusa: sve je u njemu bilo milo i veselo, sve, počevši od prijatnog šarenila kretonsknh tapeta i zavesa do različitih oblika porcelanskih, bronzanih i kristalnih stvarčica, rasutih po policama i stolovima, sve se meko i skladno ocrtavalo — i slivalo — s veselim zracima majskog dana, koji su slobodno strujali kroz visoke, širom otvorene prozore. Vazduh salona, prožet mirisom đurđevka (veliki buketi ovog divnog prolećnjeg cveća beleli su se ovde onde), pokatkad bi se tek lelujao, uznemiren prilivom lakoga vetra, koji je blago kružio nad vrtom što se raskošno raširio.

Divna slika! A sama gospodarica doma, Valentina Mmhailovna Sipjagina, dovršavala je ovu sliku, pridavala joj je smisao i život. To je bila visoka žena, od svojih trideset godina, tamno-plave kose, crnpurastog, ali svežeg, jednobojnog lica, koje je potsećalo na lice Sikstinske Madone, neobičnih, dubokih, kadifenih očiju. Njene usne su bile nešto malo široke i blede, pleća nešto malo visoka, ruke nešto malo velike... Ali, pored svega toga, svako ko bi je god video kako se slobodno i graciozno kreće po salonu, čas pregibajući k cveću svoj tanki, jedva utegnuti struk i mirišući ga s osmehom, čas premeštajući neku malu kinesku vazu, čas brzo popravljajući pred ogledalom svoju sjajnu kosu i malo žmirkajući svojim divnim očima, — svaki, velimo, sigurno bi uzviknuo, u sebi ili čak i glasno, da nije sreo zanosnijeg stvorenja!

Lepuškast, kudrav dečko od devet godina, u škotskom odelu s golim nožicama, silno napomađen i nakudravljen, utrča naglo u salon i iznenada zastade ugledavši Valentinu Mihailovnu.

— Šta ti je, Kolja? — zapita ona. Njen glas je bio isto tako mek i kadifen kao i oči.

— Evo šta, mama, — poče zbunjeno dečko. — Mene je tetica poslala ovamo... naredila mi je da donesem đurđevka... za njenu sobu... ona nema...

Valentina Mihailovna uze svoga sinčića za podbradak i podiže njegovu napomađenu glavicu.

— Reci tetici da pošalje po đurđevak kod baštovana; a ovaj đurđevak je moj... Neću da se on dira. Reci joj da ja ne volim da se narušava moj red. Da li ćeš umeti da joj ponoviš moje reči?

— Umeću... — prošapta dečko.

— De, reci.

— Reći ću... reći ću... da ti nećeš.

Valentina Mihailovna se zasmeja. I smeh njen je bio mek.

— Vidim, tebi se još ne mogu davati nikakve poruke. No, svejedno, reci što ti padne na pamet.

Dečko brzo poljubi materinu ruku, svu ukrašenu prstenjem, i strmoglavce odjuri napolje.

Valengina Mihailovna isprati ga očima, uzdahnu, priđe pozlaćenom kavezu od žice, kroz čiju se ogradu, hvatajući se oprezno kljunom i kandžama, provlačio zeleni mali papagaj, i dirnu ga vrhom prsta; zatim se spusti na niski mali divan i, uzevši sa okruglog izrezanog stola poslednji broj Revue des Deux Mondes, stade ga prelistavati.

Ponizan kašalj je nagna da se osvrne. Na pragu je stojao pristojan sluga u livreisanom fraku i s belom kravatom.

— Šta hoćeš, Agafone? — zapita Valentina Mihailovna još uvek istim tim mekim glasom.

— Došli su Semjon Petrović Kalomejcev. Zapovedate li ih primiti?

— Zamoli; razume se, zamoli. Naredi još da kažu Marjani Vikenćevnoj da izvoli doći u salon.

Valentina Mihailovna baci na stočić broj Revue des Deux Mondes i, naslonivši se na leđa od divana, podiže oči u vis i zamisli se, — što joj je vrlo lepo stajalo.

Već po tome kako je Semjon Petrović Kalomejcev, mlad čovek od 32 godine, ušao u sobu, — neusiljeno, nemarno i iznureno; — kako se odjednom prijatno razvedrio, kako se poklonio malo u stranu, i kako se zatim elastično ispravio; kako je progovorio ni kroz nos ni sladunjavo; kako je s poštovanjem uzeo i kako je ozbiljno poljubio ruku Valentini Mihailovnoj, — već po svemu ovome mogao se čovek dosetiti da novodošavši gost nije provincijalac, da nije seoski, slučajni, ma i bogati sused, nego pravi petrogradski „granžanr” većeg poleta. A uz to je bio odeven na najboljn engleski način; obojeni krajičak bele batistene maramice virio je u obliku maloga trougla iz pljosnatog bočnog džepa šarenog žaketa; na dosta širokoj crnoj pantljici njihao se jednooki lornjet; bledi mat ton švedskih rukavica odgovarao je bledo sivoj boji kockastih pantalona. Ošišan je bio g-n Kalomejcev kratko, izbrijan glatko; njegovo lice, donekle slično ženskom, s nevelikim, jedno drugom blisko usađenim malim očima, s tankim, savijenim nosom, s debelim crvenim usnicama, odavalo je prijatno, slobodno ponašanje visoko obrazovanog plemića. Ono je odisalo ljubaznošću... i sasvim lako je postajalo zlo, šta više grubo; trebalo je samo da neko ma čime dirne Semjona Petrovića, da dirne u njegova konzervativna, patriotska i religiozna načela, — o! tada je on postajao nemilostiv! Sva njegova finoća za trenut bi se isparila; nežne male oči zapalile bi se zlim plamenom; lepa ustašca puštala bi ružne reči — i prizivao bi, vikom bi prizivao vlast!

Poreklom, Semjon Petrović je poticao od prostih baštovana. Njegov praded se nazivao po mestu rođenja: Kolomencov... Ali je već njegov ded promenio svoje ime u Kalomejcev; otac je pisao: Kallomejcev; naposletku, Semjon Petrović je stavio slovo ć na mesto e — i, ne šaleći se, ubrajao je sebe u čistokrvne aristokrate; čak je pravio i aluzije na to da njihova porodica zapravo vodi poreklo od barona fon Halenmajera, od kojih je jedan bio austrijski feldmaršal u tridesetogodišnjem ratu. Semjon Petrović je služio u ministarstvu dvora, imao je položaj kamer-junkera; patriotizam mu nije dao da stupi u diplomatsku karijeru, kuda ga je, reklo bi se, sve zvalo: i vaspitanje, i vičnost velikome svetu, i uspesi kod žena, i sama spoljašnost... mais quitter la Russie? — jamais![5] — Kalomejcev je

imao lepo imanje, imao je veza; važio je kao pouzdan i odan čovek —“un peu trop... féodal dans ses opinions“,[6] kako se o njemu izražavao čuveni knez B., jedan od svetila petrogradskog činovničkog sveta. U S...ku guberniju Kalomejcev je doputovao na dvomesečno otsustvo, da se pozabavi gazdinstvom, to jest „nekome da pripreti, nekoga da pritegne”. — Ta bez toga se ne može!

— Mislio sam da ću ovde već naći Borisa Andrejića, — poče on, ljubazno se ljuljajući s noge na nogu i gledajući iznenada u stranu, podražavajući jednoj vrlo važnoj osobi.

Valentina Mihailovna zaškilji malo očima.

— A inače ne biste ni došli?

Kalomejcev se čak baci unazad, toliko mu se pitanje g-đe Sipjagine učini nepravednim i neprikladnim!

— Valentina Mihailovna, — uzviknu on, — molim vas, zar se može pretpostaviti...

— Nu, dobro, dobro, sedite; Boris Andrejić će odmah biti ovde. Poslala sam kola na stanicu po njega. Pričekajte malo... Videćete ga. Koliko je sad sati?

— Dva i po, — progovori Kalomejcev, izvadivši iz džepa od prsluka veliki zlatan sat, ukrašen emaljom. On ga pokaza Sipjaginoj. — Jeste li videli moj sat? Poklonio mi ga je Mihailo, znate... srpski knez... Obrenović. Evo njegovog monograma, — pogledajte. Mi smo veliki prijatelji. Zajedno smo lovili. Divan mladić! I gvozdene ruke, kako to dolikuje vladaocu. O, on ne voli da se šali! A, ne-ne!

Kalomejcev se spusti u naslonjaču, prekrsti noge i poče polako da skida svoju levu rukavicu.

— Eh, da imamo ovde u našoj guberniji takvog jednog Mihaila!

— A što? Zar ste vi nečim nezadovoljni?

Kalomejcev nabra nos.

— Pa sve te oblasne skupštine! Te oblasne skupštine! Našto one? Samo slabe administraciju i pobuđuju... nepotrebne misli... (Kalomejcev mahnu po vazduhu obnaženom levom rukom koja se oslobodila od stezanja rukavice)... i neostvarljive nade (Kalomejcev dunu sebi na ruku). Ja sam govorio o tome u Petrogradu... mais, bah![7] Vetar ne duva na tu stranu. Čak i vaš muž... zamislite! Uostalom, on je poznati liberal!

Sipjagina se ispravi na malome divanu.

— Kako? I vi, msje Kalomejcev, pravite opoziciju vladi?

— Ja? Opoziciju? Nikada! Ni za što! Mais j'ai mon franc parler.[8] Ja ponekad kritikujem, ali se pokoravam uvek!

— A ja baš naprotiv: ne kritikujem, i ne pokoravam se.

— Ah! mais c'est un mot![9] Ja ću, ako dozvolite, saopštiti vašu primedbu svome drugu Ladislas, — vous savez.[10] On se sprema da napiše roman iz visokog sveta, i već mi je pročitao nekoliko glava. To će biti divota! Nous aurons enfin le grand monde russe peint par lui-même.[11]

— Gde će se to pojaviti?

— Naravno, u Ruskom Vesniku. Toje naša Revue des Deux mondes. Vidim eto, vi je čitate.

— Da; no, znate li da ona postaje vrlo dosadna.

— Može biti... može biti... I Ruski Vesnik je, molim vas, isto tako od nekog vremena, — da se izrazim savremenim jezikom, — za mrvicu popustio.

Kalomejcev se zasmeja na sva usta; njemu se učinilo da je to vrlo zanimljivo reći:"popustio", pa još „za mrvicu".

— Mais c'est un journal qui se respecte,[12] — produži on. — A to je glavno. Ja se, kažem vam, ja se... malo interesujem za rusku književnost; u njoj se sada pojavljuju sve nekakvi ljudi koji ne pripadaju ni jednom staležu. Doterali su, naposletku, dotle da je junakinja romana — kuvarica, prosta kuvarica, parole d'honneur![13] Ali roman Ladislasa bezuslovno ću pročitati. Il u aura le petit mot pour rire...[14] i pravac! Nihilisti će biti posramljeni, za to mi jamči način Ladislasovog mišljenja, qui est très correct.[15]

— Ali ne i njegova prošlost, — primeti Sipjagina.

— Ah! jetons un voile sur les erreurs de sa jeunesse![16] — uzviknu Kalomejcev i skide desnu rukavicu.

G-đa Sipjagin opet malo zaškilji. Ona je malko koketovala svojim divnim očima.

— Semjone Petroviću, — progovori ona, — dopustite da vas upitam, zašto vi to, kada govorite ruski, upotrebljavate tako mnogo francuskih reči? Meni se čini da je... izvinite me... to zastareo manir.

— Zašto? Zašto? Ne vladaju svi tako odlično maternjim jezikom, kao, naprimer, vi. Što se mene tiče, ja priznajem rosijski jezik, jezik ukaza i naredaba vlasti; ja cenim njegovu čistotu! Ja se klanjam Karamzinu!... Ali, tako reći, ruski svakidašnji jezik... zar on postoji? Eto, naprimer, kako bi vi preveli moj usklik — de tout à l'heure:[17] „C'est un mot!“[18] — To je — reč!? Ali molim vas!

— Ja bih rekla: ala je to zgodna reč.

Kalomejcev se nasmeja.

— „Zgodna reč”! Valentnna Mihailovna! Ta zar vi ne osećate kako je tu... odmah zamirisalo na seminar.., Iščezla je svaka duhovitost...

— E, vi me nećete ubediti. Ali šta je to s Marijanom!? — Ona zazvoni u zvonce; uđe sluga u kozačkom odelu.

— Naredila sam da se zamoli Marijana Vikenćevna da dođe dole u salon. Zar joj nije saopšteno?

Sluga još nije uspeo ni da odgovori, kada se za njegovim leđima, na pragu vrata, pojavi mlada devojka, u širokoj tamnoj bluzi, uokrug podrezane kose, Marijana Vikenćevna Sinjecka, sestričina Sipjaginova.

VI

— Izvinite me, Valentina Mihailovna, — reče ona, približivši se Sipjaginoj, — bila sam zauzeta i zadržala sam se.

Zatim se pokloni Kalomejcevu i, udaljivši se malo u stranu, sede na malu nisku fotelju, blizu papagaja, koji, čim je opazi, zaleprša krilima i proteže se k njoj.

— Zašto si tako daleko sela, Marijana, — primeti Sipjagina, prateći je očima do same fotelje. — Ti hoćeš da budeš što bliže svome malome prijatelju? Zamislite, Semjone Petroviću, — obrati se ona Kalomejcevu, — ovaj mali papagaj prosto je zaljubljen u našu Marijanu...

— To me ne čudi!

— A mene ne može da trpi.

— To je čudnovato! Mora biti da ga vi zadirkujete.

— Nikada; naprotiv. Ja ga hranim šećerom. Samo on iz mojih ruku ništa ne uzima. Ne... to je simpatija... i antipatija...

Marijana pogleda ispod oka u Sipjaginu... a Sipjagina pogleda u nju.

Ove dve žene nisu volele jedna drugu.

U poređenju s ujnom, Marijana je mogla izgledati skoro ružna. Lice je imala okruglo, veliki, orlovski nos, sive, isto tako velike i vrlo svetle oči, tanke obrve, tanke usne. Ona je sekla svoju plavu i gustu kosu i gledala je nepoverljivo. Celo njeno biće odisalo je nečim silnim i smelim, nečim bujnim i strasnim. Imala je sićušne noge i ruke; njeno krepko i gipko sagrađeno malo telo potsećalo je na florentinske statuice XVI veka; kretala se skladno i lako.

Položaj Sinjecke u domu Sipjaginih bio je dosta težak. Njen otac, vrlo pametan i okretan čovek upola poljskog porekla, doterao je do generalskog čina, ali je iznenada pao s visine, uhvaćen u ogromnoj krađi državmog novca; izveli su ga pred sud... osudili ga, lišili ga čina, plemstva, prognali ga u Sibir. Posle su ga pomilovali... vratili; ali on nije uspeo da se ponovo iskobelja i umro je u krajnjem siromaštvu. Njegova žena, Sipjaginova rođena sestra, Marijanina mati (osim nje, ona nije imala više dece) nije izdržala ovaj udar koji je uništio sve njeno dobro, i umrla je uskoro posle muža. Ujak Sipjagin primio je Marijanu u svoj dom. Ali je njoj bilo mučno da živi u zavisnosti; ona se otimala na slobodu svim silama svoje uporne duše, i između njene ujne i nje kiptela je stalna, ma da skrivena borba. Sipjagina je nju smatrala za nihilistkinju i bezbožnicu; sa svoje strane, Marijana je mrzela u Sipjagini svoga nehotičnog ugnjetača. Od ujaka se tuđila, kao i od svih drugih ljudi. Upravo se tuđila od njih, a nije ih se bojala; ona nije imala bojažljivu narav.

— Antipatija, — ponovi Kalomejcev, — da, to je čudnovata stvar. Svima je, naprimer, poznato da sam ja duboko religiozan čovek, pravoslavac u punom smislu reči; a popovski perčin, čuperak, ne mogu da gledam ravnodušno: odmah uzavri u meni nešto, odmah uzavri.

Kalomejcev pri tome čak i pokaza, podigavši jedno dvaput stisnutu ruku, kako kod njega u grudima uzavri.

— Vas uopšte uznemiruje kosa, Semjone Petroviću, — primeti Marijana. — Ja sam uverena da vi isto tako ne možete da gledate ravnodušno ako je ona u nekoga potsečena, kao ovo kod mene.

Sipjagina polako podiže obrve i pognu glavu, kao da se čudi neusiljenosti s kojom sadašnje mlade devojke stupaju u razgovor, a Kalomejcev se snishodljivo osmehnu.

— Naravno, — progovori on, — ja ne mogu a da ne zažalim za onim divnim viticama, sličnim vašima, Marijana Vikenćevna, koje padaju pod nemilosrdnom oštricom makaza; ali u meni nema antipatije; a u svakom slučaju... vaš primer bi mogao da me... da me... konvertira!

Kalomejcev nije našao ruske reči, — a francuski nije hteo da govorm posle primedbe domaćičine.

— Hvala Bogu, moja Marijana još ne nosi naočare, — umeša se Sipjagina. — I još se nije rastala s okovratnicima i manžetama; ali se zato, na moju iskrenu žalost, zanima prprodnim naukama; i ženskim pitanjem se takođe interesuje... Zar nije istina, Marijana?

Sve je to bilo rečeno s namerom da se zbuni Marijana; ali se ona ne zbuni.

— Da, ujnice, — odgovori ona, — ja čitam sve što je o tome napisano; ja se trudim da shvatim u čemu se sastoji to pitanje.

— Šta znači mladost! — obrati se Sipjagina Kalomejcevu. — Eto, nas dvoje se već više time ne zanimamo, a?

Kalomejcev se uslužno osmehnu: trebalo je podražavati veselu šalu ljubazne dame.

— Marijana Vikenćevna, — poče on, — ispunjena je još onim idealizmom... onim romantizmom mladosti... koji... vremenom...

— Uostalom, ja klevećem samu sebe, — prekide ga Sipjagina. — Ova pitanja interesuju i mene. Ta ja još nisam sasvim ostarila.

— I ja se svim tim interesujem, — brzo uzviknu Kalomejcev. — Samo bih zabranio da se o tome govori!

— Zabranili biste da se o tome govori? — zapita Marijana.

— Da! Ja bih rekao publici: ne branim da se interesujete... ali govoriti... psst! — On prinese prst k ustima. — U svakom slučaju, da se štampano govori — zabranio bih! — bezuslovno!

Sipjagina se nasmeja.

— A šta? Po vama bi trebalo, možda, odrediti komisiju pri ministarstvu radi rešavanja ovoga pitanja?

— Pa ma i komisiju! Vi mislite da bismo mi gore rešili ovo pitanje pre nego sva ta glupa škrabala koji ništa dalje od svoga nosa ne vide i uobražavaju da su oni... prvi geniji? Mi bismo postavili Borisa Andrejevića za pretsednika.

Sipjagina se još jače nasmeja.

— Pazite, čuvajte se; Boris Andrejić ponekad. biva takav jakobinac...

— Žako, žako, žako, — zakrešta papagaj. Valentina Mihailovna mahnu na njega maramicom.

— Ne smetaj pametnim ljudima da razgovaraju!.... Marijana, umiri ga.

Marijana se okrete kavezu i stade da češe noktom papagaja po vratu, koji joj je ovaj odmah podmetnuo.

— Da, — produži Sipjagina, — Boris Andrejić ponekad i mene samu čudi. On ima žicu... žicu... tribuna.

— C’est parce qu’il est orateur![19] — u vatri prihvati na francuskom Kalomejcev. — Vaš muž ima govornički dar kao niko, a posle, naučio je da blista... ses propres paroles le grisent...[20] a uz to još i želja za popularnošću... Uostalom, on se sada malko srdi, zar ne? Il bonde? Eh?[21]

Sipjagina pokaza očima na Marijanu.

— Ja ništa nisam primetila, — progovori ona posle kratkog ćutanja.

— Da, — nastavi zamišljenim glasom Kalomejcev, — njega su malo obišli o Uskrsu.

Sipjagina mu opet pokaza očima na Marijanu.

Kalomejcev se osmehnu i zaškilji: — „razumeo sam”, kao da htede reći.

— Marijana Vikenćevna, — uzviknu on odjedanput, bez potrebe gromko, — vi i ove godine nameravate da dajete časove u školi?

Marijana se okrete od kaveza.

— I t o vas nnteresuje, Semjone Petroviću?

— Naravno; jošte kako interesuje.

— A to ne biste zabranili?

— Nihilistima bih zabranio čak i da misle o školama; a pod rukovođstvom sveštenstva i uz nadzor nad sveštenstvom — i sam bih podizao.

— Tako dakle! A ja ne znam šta ću raditi ove godine. Lane je sve išlo tako rđavo. A i kakva mi je škola leti!

Kada je Marijana govorila, ona je postepeno crvenela, kao da joj je trebalo truda da govori, kao da je prisiljavala sebe da nastavi. Još je mnogo bilo kod, nje samoljublja.

— Ti nisi dosta pripremljena? — zapita Sipjagina s ironičnim podrhtavanjem u glasu.

— Može biti.

— Kako! — ponovo uzviknu Kalomejcev. — Šta čujem!! O, bogovi! Za to da se seljačke devojčice uče azbuci — potrebno je pripremanje?

Ali u tome trenutku s krikom: „Mama, mama, nana ide!” — utrča Kolja, a za njim, kotrljajući se na debelim nogama, pojavi se sedokosa dama u kapici i žutome šalu — i takođe saopšti da će Borinjka odmah biti tu!

Ova dama je bila tetka Sipjaginova, po imenu Ana Zaharovna. Sve ličnosti koje su se nalazile u salonu poskakaše sa svoga mesta i poleteše u pretsoblje, a odatle se spustiše po stepenicama na glavni ulaz. Duga aleja potkresanih jela vodila je od glavnoga druma pravo na ovaj ulaz: po njoj su već potskakivala kola sa četiri zaprege. Valentina Mihailovna, stojeći ispred svih, zamaha maramicom, Kolja stade oštro uzvikivati; kočijaš okretno zaustavi zagrejane konje, lakej polete glavačke sa sedišta i zamalo što ne istrže vrata od kočija zajedno sa šarkama i bravom, a tada, sa snishodljivim osmehom na ustima, u očima, na celome licu, zbacivši jednim veštim pokretom pleća ogrtač sa sebe, Boris Andrejević spusti se na zemlju. Valentina Mihailovna lepo i brzo obvi mu obe ruke oko vrata, i triput se poljubi s njime. Kolja je tapkao nogama i vukao oca odostrag za peševe kaputa... ali se ovaj prvo poljubi s Anom Zaharovnom, prethodno skinuvši s glave i suviše neudobnu i ružnu škotsku putničku kapu, pozdravi se s Marijanom i Kalomejcevim, koji su takođe izašli pred ulaz (Kalomejcevu dade jak engleski shakehands,[22] izmahnuvši,

kao da je povukao za zvono) — i tek se tada okrete sinu; uze ga pod ruke, podiže ga i približi ga svome licu.

Dok se sve ovo događalo, tiho, kao krivac, iz kola se izvuče Nješdanov i stade pored prednjega točka, ne skidajući kapu i posmatrajući ispod oka... Grleći se s mužem. Valentina Mihailovna baci oštar pogled preko njegovog ramena na ovu novu pojavu; — Sipjagin je beše predupredio da će dovesti sa sobom učitelja.

Celo društvo, nastavljajući da izmenjuje pozdrave i da se rukuje sa prispelim domaćinom, krete se gore po stepenicama, na kojima su se sa obe strane poređale glavnije sluge i sluškinje. Oni nisu prilazili ruci — ovaj „azijatski običaj” davno je bio ukinut — i samo su se klanjali s poštovanjem; a Sipjagin je odgovarao na njihova klanjanja više obrvama i nosom nego glavom.

Nješdanov se isto tako lagano pope gore po širokim stepenicama. Čim je stupio u pretsoblje, Sipjagin, koji ga je već tražio očima, pretstavi ga svojoj ženi, Ani Zaharovnoj, Marijani; a Kolji reče: „Ovo je tvoj učitelj, molim te da ga slušaš! Pruži mu ruku!” Kolja pruži stidljivo Nješdanovu ruku, zatim upre pogled u njega; ali, ne našavši, očigledno, na njemu ništa osobito ili prijatno, ponovo se uhvati za svoga „tatu”. Nješdanov se osećao nezgodno, isto onako kao onda u pozorištu. Na njemu je bio stari, dosta neugledan ogrtač; a prašina s puta beše mu popala po celome licu i rukama. Valentina Mihailovna mu reče nekakvu ljubaznost; ali on ne razabra dobro njene reči i ne odgovori, već samo opazi kako je ona naročito svetlo i umiljato gledala na svoga muža i pripijala se uz njega. Kod Kolje mu se nije dopala njegova nakudravljena i napomađena kosa; ugledavši Kalomejceva, on pomisli: „kakva je ovo nalickana njuškica!” — a na druga lica nije nikako ni obratio pažlju. Sipjagin okrete jedno dvaput dostojanstveno glavu na sve strane, kao da drži smotru nad svojim penatima, pri čemu su se osobito ocrtavali njegovi dugi, spušteni zalisci i nešto strmi, mali potiljak. Zatim jakim, prijatnim, od puta ni najmanje ne promuklim glasom, viknu jednome od lakeja: „Ivane, odvedi g-na učitelja u zelenu sobu; pa odnesi tamo i njegov kofer” — i reče Nješdanovu da može sada da se odmori, da se raspakuje i da se očisti, a ručak da se u njihovoj kući služi tačno u pet časova. Nješdanov se pokloni i otide za Ivanom u „zelenu” sobu, koja se nalazila na drugom spratu.

Celo društvo pređe u salon. Tamo se još jednom ponoviše zdravljenja; dođe i napola slepa starica dadilja da se pokloni. Iz poštovanja prema njenim godinama, njoj Sipjagin dade da ga poljubi u ruku i, izvinivši se Kalomejcevu, udalji se u spavaću sobu, praćen od svoje žene.

VII

Prozori prostrane i čiste sobe u koju je sluga uveo Nježdanova gledali su u baštu. Oni su bili otvoreni, i blagi povetarac lako je nadimao bele zavese: one su se zaobljavale kao jedra, podizale se i padale ponovo. Po tavanici su tiho klizili zlatasti odblesci; po celoj sobi se širio sveži, malko vlažni prolećni dah. Nježdanov poče s tim što prvo otpusti slugu, izvadi stvari iz kofera, umi se i preobuče. Putovanje ga je umorilo; dvodnevno stalno prisustvo nepoznata čoveka, s kime je govorio mnogo, različito — i besplodno, razdražilo je njegove nerve: neka gorčina, kao neka tuga ili neka zloba, potajno se uvukla u samu dubinu njegovoga bića; on se ljutio na svoju malodušnost — a srce ga je neprestano tištalo!

On priđe prozoru i stade posmatrati baštu. To je bila pradedovska bašta na crnici, kakva se ne može videti s ove strane Moskve. Raspoređena po dugom obronku strmog brežuljka, ona se sastojala iz četiri jasno obeležena odeljenja. Pred kućom, na dvesta koraka, prostirao se cvetni vrt, s peskovitim pravim stazama, s grupama bagrenova i jorgovana i s okruglim lejama; nalevo, kada se prođe konjsko dvorište, do samoga guvna protezao se voćnjak, gusto zasađen jabukama, kruškama, šljivama, ribizlom i malinom; pravo prema kući uzdizale su se, u obliku velikog masivnog četvorougaonika, ukrštene aleje lipa. Nadesno, vidik je zatvarao drum, zaklonjen dvostruknm redom srebrnastih topola; iza grupe žalosnih breza video se strmi krov staklene bašte. Sva bašta se nežno zelenila u prvoj lepoti prolećnjeg bujanja; još se nije čulo letnje silno brujanje insekata; mlado lišće je treperilo, ovde-onde pevale su zebe, neprestano na jednom i istom drvetu gukale su dve grlice, negde je kukala kukavica, premeštajući se svaki put, a iz daljine, iza vodeničkog jaza, dopirala je složna vika čavki, slična škripi mnoštva kolskih točkova. A nad svim ovim, mladim, sjedinjenim, tihim

životom, nadimajući svoje grudi, kao velike, lenje ptice, tiho su plovili svetli oblaci. — Nježdanov je gledao, slušao i uvlačio vazduh kroz otvorene, ohladnele usne...

I čisto mu laknu; tišina je obuzimala i njega.

A međutim, dole u spavaćoj sobi, govorilo se i o njemu. Sipjagin je pričao ženi kako se s njime upoznao, i šta mu je rekao knez G., i kakve su razgovore vodili za vreme putovanja.

— Pametna glava! — ponavljao je on. — I ima znanja; istina, on je crveni, ali za mene. ti znaš, to ništa ne znači, ti ljudi bar imaju ambicije. A i Kolja je suviše mlad; neće od njega primiti nikakvih gluposti.

Valentina Mihailovna je slušala svoga muža s umiljatim i, u isto vreme, podrugljivim osmehom, kao da joj se on ispovedao zbog malko čudnovatog, ali zanimljivog izgreda; kao da joj je čak i prijatno bilo što je njen „seigneur et maitre”,[23] takav solidan čovek i ugledan činovnik, još uvek u stanju da iznenada izbacn neki nestašluk, ne gore od nekog dvadesetogodišnjeg mladića. Stojeći pred ogledalom u kao sneg beloj košulji, sa plavim svilenim naramenicama, Sipjagin poče da češlja svoju glavu na engleski način, sa dve četke; a Valentina Mihailovna, popevši se s cipelama na turski niski divan, poče da mu saopštava razne podatke o gazdinstvu, o tvornici hartije, koja — avaj! — nije išla tako dobro kako bi to trebalo, o kuvaru, koga će trebati promeniti, o crkvi, sa koje je opao malter, o Marijani, o Kalomejcevu...

Među supruzima postojalo je iskreno poverenje i skladnost; oni su stvarno živeli u „ljubavi i slozi”, kako se to govorilo u staro vreme; a kada je Sipjagin, dovršivši svoju toaletu, kavaljerski zamolio Valentinu Mihailovnu za „ručicu”, i kada mu je ona pružila obe, i s nežnom gordošću posmatrala kako ih on naizmennčno ljubi, — osećanje koje se ogledalo na njihovim licima bilo je dobro i istinsko osećanje, ma da se ono kod nje ogledalo u očima dostojnim Rafaela, a kod njega u običnim generalskim očima.

Tačno u pet časova Nježdanov je sišao dole na ručak, koji već nije bio objavljivan zvukom zvona, nego otegnutim zavijanjem kineskog „gonga”. Već se celo društvo bilo iskupilo u trpezariji. Sipjagin ga ponovo pozdravi svisoka i pokaza mu mesto za stolom

između Ane Zaharovne i Kolje. Ana Zaharovna je bila prezrela devojka, sestra pokojnog starog Sipjagina; od nje se osećao kamfor, kao od ustajale haljine, i izgledala je nespokojnom i snuždenom. Ona je u kući ispunjavala ulogu Koljinog nadzornika ili vaspitača; njeno smežurano lice pokazalo js nezadovoljstvo kada su Nježdanova posadili između nje i njenoga pitomca. Kolja je iskosa pogledao na svoga novoga suseda; pametni dečko se brzo dosetio da je učitelju nezgodno, da dolazi u zabunu: jer on nije dizao očiju i gotovo ništa nije jeo. Kolji se ovo dopalo: on se do toga trenutka bojao da mu se učitelj ne pokaže strogim i nabusitim. Valentina Mihailovna je isto tako s vremena na vreme gledala na Nježdanova.

„On izgleda kao studeng, — mislila je ona, — i nije bivao u društvu, ali ima interesantno lice, i originalnu boju kose, kao u onoga apostola koga su stari italijanski majstori uvek slikali riđim, — i ruke su mu čiste”. Uostalom, svi su za stolom bacali poglede na Nježdanova, i kao da su ga štedeli, ostavljajući ga na miru, za prvo vreme; on je to osećao, i bio je time zadovoljan, a u isti mah se zbog nečeg ljutio. Razgovor za stolom su vodili Kalomejcev i Sipjagin. Govor je išao o oblasnim skupštinama, o gubernatoru, o drumarini, o otkupnim ugovorima, o zajedničkim petrogradskim i moskovskim poznanicima, o liceju g-na Katkova koji je tek otpočeo da radi, o teškoći da se dobiju radnici, o kaznama i potricama, a tako isto i o Bizmarku, o ratu od 66-te godine i o Napoleonu III, koga je Kalomejcev veličao kao vrlo sposobnog. Mladi kamer-junker izražavao je veoma nazadna mišljenja: naposletku, došao je u razgovoru dotle da je citirao, — istina, kao šalu, — zdravicu jednog svoga poznanika plemića, na nekakvom imendanskom banketu: „pijem za jedina načela koja priznajem”, — uzviknuo je taj zagrejani spahija: — „za knut i za Rederera!”

Valentina Mihailovna namršti obrve i primeti da je taj citat — de très mauvais goût.[24] — Sipjagin je naprotiv izražavao vrlo liberalna mišljenja; učtivo i unekoliko nemarno pobijao je Kalomejceva; čak mu se potsmevao.

— Vaša strahovanja u pogledu emancipacije, ljubazni Semjone Petroviću, — reče mu on, između ostalog, — potsećaju me na memorandum koji je naš vrlo uvaženi i vrlo dobri Aleksije Ivanović

Tverićinov predao I860 godine, a koji je on svuda čitao rio petrogradskim salonima. Osobito lepa je bila jedna rečenica o tome kako će se naš oslobođeni seljak neizostavno dići, s buktinjom u ruci, protnv celokupne otadžbine. Trebalo je videti kako je naš dragi Aleksije Ivanović, šireći obraščiće i buljeći očice, izgovarao svojim detinjskim malim ustima: „bbuktinja! bbuktinja! dići će se bbuktinjom!” Pa, eto, svršila se emancipacija... A gde je seljak s buktinjom?

— Tverićinov, — reče sumornim glasom Kalomejcev, — prevario se samo u tome što neće seljaci poći s buktinjama, već drugi.

Kod ovih reči Nježdanov, koji do toga trenutka skoro nije ni primećivao Marijanu, — ona je sedela ukoso od njega, — odjednom se zgleda s njome, i odmah je osetio da su oni oboje, ova nevesela devojka i on, istih ubeđenja i istoga kova. Ona nije učinila nikakav utisak na njega, kada ga je Sipjagin pretstavio njoj; pa zašto se on sada baš s njome zgledao? On je odmah postavio sebi pitanje: nije li stidno, nije li sramno sedeti i slušati slična mišljenja, a ne protestovati i davati svojim ćutanjem povoda da se misli da ih čovek i sam deli? Nježdanov po drugi put pogleda u Marijanu, i njemu se učini da je i u njenim očima pročitao odgovor na svoje pitanje: „Ta pričekaj; sada još nije vreme... ne vredi... posle; uvek ćeš imati kad…“

Njemu je bilo prijatno misliti da ga ona razume. On opet stade slušati razgovor... Valentina Mihailovna odmenila je svoga muža, i izražavala se još slobodnije, još radikalnije no on. Ona nije mogla da razume „nikako nije mogla da ra... zu... me”, kako se obrazovan i mlad čovek može pridržavati takve zastarele rutine!

— Uostalom, — dodade ona, — uverena sam da vi to govorite tek onako, zbog lepe reči! A što se vas tiče, Aleksije Dmitriću, — obrati se ona s ljubaznim osmehom Nježdanovu (on se u duši začudio što su njegovo ime i preznme bili njoj poznati), — ja znam, vi ne delite strahovanja Semjona Petrovića: meni je Boris saopštio vaše razgovore s njime za vreme puta.

Nježdanov pocrvene, naže se nad tanjir i promrmlja nešto nsrazumljivo: nije da se on snebivao, ali nije bio naučio da razgovara sa tako sjajnim osobama. Sipjagina se jednako osmehivala na njega, a muž joj je pokroviteljski odobravao... No zato Kalomejcev, ne žureći se, natače svoje okruglo staklo između obrve i nosa i stade

posmatrati studenčića koji se usuđuje da ne deli njegova „strahovanja”. Ali, time je teško bilo zbuniti Nježdanova; naprotiv: on se toga trenutka ispravi i sa svoje strane stade posmatrati velikosvetskog činovnika: i isto tako iznenadno, kao što je u Marijani bio osetio prijatelja, oseti on neprijatelja u Kalomejcevu! I Kalomejcev je to osetio; pustio je monokl da padne, okrenuo se i pokušao je da se nasmeje... ali od toga ništa nije bilo; jedino Ana Zaharovna, koja je potajno osećala strahopoštovanje prema njemu, stala je u mislima na njegovu stranu, i još jače se ljutila na neželjenog suseda, koji ju je delio od Kolje.

Uskoro zatim svrši se i ručak. Društvo pređe ia terasu da pije kafu; Sipjagin i Kalomejcev zapališe cigare. Sipjagin beše ponudio Nježdanovu jednu pravu regaliju, ali ovaj odbi.

— Ah, da, — uzviknu Sipjagin, — ja sam i zaboravio: vi pušite samo svoje cigarete!

— Čudan ukus, — primeti kroz zube Kalomejcev,

Nježdanov umalo što ne planu. — „Razliku između regalije i cigarete ja vrlo dobro poznajem, ali neću da se obavezujem”, — umalo što mu ne slete s jezika... Ipak se uzdržao; ali je još tu upisao ovu drugu drskost u „dugovanje” svome neprijatelju.

— Marijana, — odjednom progovori gromkim glasom Sipjagina, — nemoj se snebivati pred novim licem... puši do mile volje svoju cigaretu od kukuruznog lišća. Tim pre, — dodade ona, obraćajući se Nježdanovu, — što sam slušala da u vašem društvu sve gospođice puše.

— Tako je, — odgovori suho Nježdanov. To je bila prva reč koju je on rekao Sipjaginoj.

— A ja eto ne pušim, — produži ona, zažmirivši umiljato svojim kadifenim očima. — Zaostala sam za vremenom.

Polako i pažljivo, baš kao uprkos ujni, Marijana izvuče cigaretu, kutijicu sa šibicama i stade pušiti. Nježdanov isto tako zapali cigaretu, pozajmivši vatre od Marijane.

Veče je bilo divno. Kolja beše otišao u baštu s Anom Zaharovnom; ostalo društvo ostalo je još oko jednog časa na terasi, naslađujući se vazduhom. Tekao je dovoljno živahan razgovor... Kalomejcev je napadao književnost; Sipjagin se i tu pokazao kao liberal, branio je njenu nezavisnost, dokazivao je njenu korist,

spomenu čak i Šatobrijana i to da ga je imperator Aleksandar Pavlović odlikovao ordenom Sv. Andrije Prvozvanog! Nježdanov se nije mešao u ovo prepiranje; Sipjagina ga je posmatrala s takvim izrazom kao da, s jedne strane, odobrava njegovu skromnu uzdržanost, a s druge strane — kao da joj se malo čudi.

Na čaj svi pređoše u salon.

— Mi imamo, Aleksije Dmitriću, — reče Sipjagin Nježdanovu, — rđav običaj da uveče igramo karte, pa još zabranjenu igru — šlage... Zamislite samo! — Ja vas ne zovem... ali, uostalom, Marijana će biti tako dobra, otsviraće nam nešto na klaviru. Ta vi, nadam se, volite muziku, a? — I, ne dočekav odgovora, Sipjagin uze u ruke paket karata. Marijana sede za klavir i otsvira, ni dobro ni rđavo, nekoliko Mendelsonovih „pesama bez reči”. — Charmant! Charmant! quel touché![25] — zavika iz daleka, kao oparen, Kalomejcev; ali on je to viknuo više iz učtivosti; pa i Nježdanov, bez obzira na nadu koju je izrazio Sipjagin, nije imao nikakve sklonosti ka muzici.

Međutim Sipjagin sa ženom, Kalomejcev i Ana Zaharovna sedoše da igraju karte... Kolja dođe da se oprosti i, dobivši blagoslov od roditelja i veliku čašu mleka umesto čaja, ode da spava; otac viknu za njim da od sutra počinje njegovo učenje sa Aleksijem Dmitrićem. Malo docnije, opazivši da Nježdanov stoji osamljen nasred sobe i napregnuto prevrće listove fotografskog albuma, Sipjagin mu reče da se ne snebiva i da ide u svoju sobu da se odmori, pošto je verovatno umoran od, puta; a da je u njihovom domu glavna deviza: sloboda.

Nježdanov iskoristi dobivenu dozvolu i, pozdravivši se sa svima, pođe napolje. Na vratima on se sukobi s Marijanom i, zagledavši se ponovo u njene oči, ponovo se ubedi da će biti s njome kao drug, iako mu se ona ne samo nije nasmešila, nego je čak i namrštila obrve.

On nađe svoju sobu ispunjenu mirisnom svežinom: prozori su stajali otvoreni ceo dan. U bašti, upravo spram njegovog prozora, krotko i jasno pevao je slavuj; nejasno i toplo se crvenilo noćno nebo iznad zaokrugljenih vrhova lipa: to se spremao da ispliva mesec. Nježdanov upali sveću; noćni sivi leptirići jatimice pojuriše iz mračne

bašte i pođoše na plamen, kružeći i tiskajući se, a vetar ih je odnosio i lelujao modro-žuti plamen sveće.

„Čudna stvar!” mislio je Nježdanov, ležeći već u postelji... „Domaćini su, izgleda, dobri, liberalni, čak i humani ljudi... a tako je teško na duši. Kamer-her... kamer-junker... Ali, mudrije je jutro od večeri... Ne vredi biti sentimentalan”.

Ali u tome trenutku u bašti stražar čvrsto i jako udari u dasku — i razleže se otegnuti krik: „Sluša... a... aj!”

— Pa... a... zi! — odazva se drugn setan glas.

— Pih, Bože moj! Baš kao u tvrđavi!

VIII

Nježdanov se probudpo rano i, ne sačekavši da se pojavi sluga, obuče se i siđe u baštu. Vrlo velika i lepa je bila ova bašta, i održavana u najboljem redu: najmljeni radnici čistili su lopatama stazice; u jasnom zelenilu žbunova pojavljivale su se crvene marame na glavama seljačkih devojaka, snabdevenih grabljama. Nježdanov stiže do jaza: jutarnja magla se bila podigla s njega, ali se još dimila mestimično, na osenčanim uvalama obala. Nevisoko sunce bacalo je ružičaste zrake po svilastom olovu njegove široke mirne površine. Petorica dunđera trudili su se oko nadmostice: tu odmah njihao se, jedva se ljuljajući s boka na bok i šireći od sebe lake talasiće po vodi, nov, išarani čamac. Ljudski glasovi čuli su se retko i uzdržano: sve je odisalo jutrom, tišinom i sporošću jutarnjeg rada, odisalo je poretkom i pravilnošću ustaljenog života. I gle, na zavijutku aleje, Nježdanovu se ukaza samo oličenje reda i pravilnosti, — ukaza mu se Sipjagin.

Na njemu je bio dug kaput boje graška, neka vrsta šlafroka, i šarena kapa; on se oslanjao na engleski bambusov štap, i tek izbrijano lice njegovo odisalo je zadovoljstvom; on je išao da razgleda svoje gazdinstvo. Sipjagin se ljubazno pozdravi s Nježdanovim.

— Aha, — kliknu on, — ja vidim, vi ste od mladih, pa još ranih! (On je, verovatno, hteo ovom, ne sasvnm umesnom uzrečicom da izrazi svoje odobravanje Nježdanovu zato što ovaj, kao i on, takođe nije dugo ostajao u postelji). Mi u osam časova pijemo zajednički čaj u trpezariji, a u dvanaest doručkujemo; u deset časova vi ćete dati

Kolji vaš prvi čas iz ruskoga jezika, a u dva iz istorije. Sutra, 9-og maja, je njegov imendan, i lekcija neće biti; ali danas molim da se počne!

Nježdanov klimnu glavom, a Sipjagin se oprosti s njim po francuskom načinu, nekoliko puta jedno za drugim brzo podnoseći ruku sopstvenim usnama I nosu, — i ode dalje, veselo mašući štapom i zviždućući, — sasvim ne kao važan činovnik ili dostojanstvenik, već kao dobri ruski country gentleman.[26]

Do 8 časova Nježdanov se zadržavao u bašti, naslađujući se hladom starog drveća, svežinom vazduha i pevanjem ptica; jeka gonga odazva ga u kuću, — i on nađe sve društvo u trpezariji. Valentina Mihailovna vrlo se umiljato ponašala prema njemu; u jutarnjoj toaleti ona mu se učini savršenom lepoticom. Lice Marijanino izražavalo je običnu usredsređenost i strogost. Tačno u deset časova davala se prva lekcija, u prisustvu Valentine Mihailovne: ona se prvo obavestila kod Nježdanova, neće li ona smetati, i sve vreme vrlo se skromno držala. Kolja se pokazao kao bistar dečko; posle neizbežnih prvih kolebanja i smetenosti, lekcija je prošla srećno. Valentina Mihailovna je ostala, kako se činilo, sasvim zadovoljna Nježdanovim, i nekoliko puta je ljubazno otpočinjala razgovor s njime. On se opirao... ali ne suviše. Valentina Mihailovna je prisustvovala isto tako i drugoj lekciji — iz ruske istorije. Ona je sa osmehom izjavila da joj je iz ovog predmeta potreban nastavnik baš kao i Kolji, i isto se tako skromno i tiho držala kao za vreme prve lekcije. Od dva do pet časova Nježdanov je sedeo u svojoj sobi, pisao pisma u Petrograd — i osećao se... nekako neodređeno: dosade nije bnlo, nije bilo ni čežnje; napregnuti nervi pomalo su popuštali. Oni su se napregli ponovo za vreme ručka, iako je Kalomejcev bio otsutan i nije se menjala umiljata predusretljivost domačićina; ali baš ta predusretljivost je malko ljutila Nježdanova. Uz to još. njegova susetka, stara devojka Ana Zaharovna, otvoreno se ponašala neprijateljski i durila se, a Marijana je i nadalje bila ozbiljna, pa i sam Kolja već ga je i suviše slobodno gurao nogama. Sipjagin je takođe izgledao neraspoložen. On je bio vrlo nezadovoljan upraviteljem svoje fabrike hartije, Nemcem, kojega je najmio za velike novce. Sipjagin je uzeo grditi sve Nemce uopšte, pri čemu je

izjavio da je on do izvesnog stepena slovenofil, i spomenuo je jednog mladog Rusa, nekakvog Solomina, koji je, po čuvenju, na odličnu nogu postavio fabriku suseda trgovca; mnogo mu se htelo da se upozna s tim Solominim. Pred veče je došao i Kalomejcev, čije se imanje nalazilo svega na deset vrsta od „Aržanova” — tako se zvalo selo Sipjaginovo. Došao je i sudija, spahija iz reda onih koje je tako tačno okarakterisao Ljermontov u dva poznata stiha:

Sav u kravati, fraku do peta...
Brci, tanak glas — i mutan pogled.

Došao je drugi sused sa snuždenim, bezubim licem, ali vanredno čisto obučen; došao je sreski doktor, veoma rđav lekar, koji je voleo da se razbacuje naučnim izrazima: on je uveravao, naprimer, da pretpostavlja Kukoljnika Puškinu, zato što kod Kukoljnika ima mnogo „protoplazme”. Sedoše da igraju karte. Nježdanov se udalji u svoju sobu — i do posle ponoći je čitao i pisao.

Idućeg dana, 9-og maja, bio je Koljin imendan. S celom kućom, na troje otvorenih karuca, s lakejima pozadi, krenula su se „gospoda” u crkvu, a do nje ni četvrt vrste nije bilo. Sve se dogodilo vrlo paradno i raskošno. Sipjagin je metnuo na sebe lentu; Valentina Mihailovna je obukla divnu parisku haljinu svetle boje jorgovana, — i u crkvi, za vreme službe, molila se iz majušne knjižice, povezane u kadifu malinove boje; knjižica ova uzbuđivala je neke starce; jedan od njih nije se morao uzdržati i zapitao je svoga suseda: „Šta to ona, Gospode oprosti, vrača, šta li?” — Miris cveća, koje je ispunjavalo crkvu, slivao se sa silnim zadahom novih, sumporom nadimljenih gunjeva, nakatranisanih čizama i cokula, — a nad svima ovim isparenjima zagušljivo prijatno cario je tamjan. Pojci i crkvenjaci za pevnicama pojali su neobično marljivo. Uz pomoć fabričkih radnika, koji su im se pridružili, oni su čak pokušali i koncert! Bilo je trenutaka kada je svima prisutnima bilo malo... mučno. Tenor (a to je bio glas fabričkog radnika Klima, čoveka sa sušicom u najvišem stepenu) izvijao je sam, bez svake podrške, hromatičke, niske i potmule glasove; užasni su bili ti glasovi! — ali da su izdali oni — ceo bi koncert odmah propao... Ipak, stvar se... nekako... svršila. Otac Kiprijan, sveštenik vrlo uvažene spoljašnosti, sa nabedrenikom i

kamilavkom, održao je vrlo poučnu propoved, pročitavši je; nažalost, brižljivi pop je našao za potrebno da navede imena nekakvih premudrih asirskih careva, čime je vrlo otežao sebi izgovor, — i, ma da je pokazao neku učenost, ipak se silno oznojio! Nježdanov, koji odavno nije bio u crkvi, zabio se u ugao među žene: one su pokatkad iskosa bacale poglede na svet, usrdno se krsteći, nisko se klanjajući i ozbiljno brišući noseve svojoj maloj deci; no zato su seljačke devojke, u novim gunjevima, s niskama na čelu, i dečaci u potpasanim košuljicama, sa izvezenim naramenicama i crvenim trakama, pažljivo zagledali novoga bogomoljca, okrenuvši se licem pravo k njemu... A Nježdanov je gledao na njih i mislio je — razne misli.

Posle službe, koja se odužila veoma dugo, — služba Nikolaja Čudotvorca, kao što je poznato, mal’ te nije najduža od svih službi pravoslavne crkve, — sve sveštenstvo, na poziv Sipjaginov, krete se ka gospodskoj kući i, obavivši još neke obrede koji priliče ovom slučaju, pa i poškropivši sobe svetom vodom, dobi obilan doručak, u toku kojega su se vodili obični, dobronamerni, ali malo zamorni razgovori. I domaćin i domaćica — iako u ovo doba dana nikada nisu doručkovali — ipak su sad malo i jeli i malo pili. Sipjagin je čak ispričao jednu anegdotu, potpuno pristojnu, ali smešnu, — što je, pored njegove crvene lente i dostojanstva, načinilo, može se reći, radostan utisak, — a kod oca Kiprijana izazvalo osećanje i blagodarnosti i divljenja. Za „osvetu”, a tako i radi toga da bi pokazao da i on u zgodnoj prilici može da saopšti nešto zanimljivo, — otac Kiprijan je ispričao svoj razgovor sa „arhijerejem”, kada je ovaj, obilazeći eparhiju, dozvao sve sveštenike sreza k sebi u grad, u manastir. — On je strog, prestrog, — uveravao je otac Kiprijan. — Prvo se raspita o prihodu, o redu, a posle toga drži ispit... Obratio se on tako i meni. — Kad slavi tvoj hram? — O Preobraženju Spasiteljevom, velim ja. — A tropar za taj dan znaš? — Kako ne bih znao! — Poj! — A ja odmah: „Preobrazilsja jesi na gorje, Hriste Bože naš… — Stoj! Šta je preobraženje i kako ga treba razumeti? — Jednom reči, kažem ja: hteo je Hristos učenicima slavu Svoju da pokaže! — Dobro, kaže; evo ti od mene ikonica za spomen. — A ja njemu pred noge. — Hvala ti, vladiko!... — Tako se ja vratim od njega zdrav i čitav.

— Ja imam čast lično poznavati preosvećenoga, — važno primeti Sipjagin. — Vrlo dostojan pastir!

— Vrlo dostojan, — potvrdi i otac Kiprijan.

— Samo ne valja što suviše ima poverenja u sveštenike.

Valentina Mihailovna spomenu seosku školu i pokaza pri tome na Marijanu, kao na buduću učiteljicu; đakon (njemu je bio poveren nadzor nad školom), — čovek atletskog sastava i s dugom talasastom kosom, koja je nejasno potsećala na raščešljani rep orlovskog kasača, — htede da izrazi svoje dopadanje; ali, ne pomišljajući na jačinu svoga grla, tako jako riknu, da se i sam prepade, i druge poplaši. — Posle ovoga sveštenstvo se ubrzo udalji.

Kolja, u svome novom kaputiću sa zlatnim dugmetima, bio je junak dana: njemu su delili poklone, njemu su čestitali, ljubili mu ruke i sa glavnog ulaza i sa sporednog: fabrički radnici, sluge, starice i devojke; seljaci, više po staroj ropskoj navici, šumeli su pred kućom okolo stolova, pretrpanih kolačima i bocama s rakijom. — Kolja se i stideo, i radovao, i ponosio, i snebivao, i ulagivao se oko roditelja, i istrčavao iz sobe; a za ručkom Sipjagin naredi da se donese šampanjac, — i, pre nego što će ispiti za zdravlje sinovljevo, održa zdravicu. Govorio je o tome šta znači: „služiti zemlji”, i kojim bi putem on želeo da pođe njegov Nikolaj!... (on ga je baš tako nazvao) — i šta s pravom očekuje od njega: prvo, porodica, drugo — stalež, društvo, treće — narod, — da, milostiva gospodo, narod, — i četvrto — vlada! Oduševljavajući se postepeno, Sipjagin je postigao, naposletku, pravu krasnorečivost, pri čemu je, po primeru Roberta Pila, stavljao ruku pod krajeve fraka; reč „nauka” ga tronu, i on završi svoju zdravicu latinskim usklikom: Laboremus![27] koji je odmah preveo na ruski jezik. Kolja s bokalom u ruci pođe uzduž stola da se zahvali ocu i da se ižljubi sa svima.

Nježdanovu se opet desilo da je izmenjao poglede s Marijanom... Oboje su oni, verovatno, osećali jedio i isto... Ali jedno s drugim oni nisu govorili.

Uostalom, Nježdanovu je sve što je video izgledalo pre smešno, pa čak i zanimljivo, nego li dosadno i neprijatno, a ljubazna domaćica, Valentina Mihailovna, pokazivala mu se pametnom

ženom, koja zna da igra ulogu i, u isto vreme, tajno se raduje što postoji drugo lice, isto tako pametno i dosetljivo, koje je razume... Nježdanov, verovatno, ni sam nije slutio do kojega stepena je njegovo samoljublje bilo polaskano njenim ponašanjem prema njemu.

Idućeg dana lekcije se obnoviše, i život pođe običnim kolosekom.

Nedelja prođe neprimetno... O tome šta je iskusio, šta je sve mislio Nježdanov, najbolje može pokazati odlomak pisma koje je on uputio nekakvom Siljinu, bivšem svom drugu iz gimnazpje i najboljem svom prijatelju. Taj Siljin nije živeo u Petrogradu, već u udaljenom gubernijskom gradu, kod imućnog rođaka, od koga je zavisio potpuno. Njegov položaj je bio takav da on nije mogao ni pomisliti da će se ikada istrgnuti odande; čovek je on bio nemoćan, bojažljiv i nesposoban, no vanredno čiste duše. Politikom se on nije bavio, čitao je s vremena na vreme nekakve knjižice, svirao je iz dosade u flautu i bojao se devojaka. Siljin je strasno voleo Nježdanova, — on je uopšte imao predano srce. Ni pred kime se Nježdanov nije tako sav otkrivao kao pred Vladimirom Siljinim; kada je on ovom pisao, uvek mu je izgledalo da razgovara sa bićem bliskim i poznatim, ali stanovnikom drugoga sveta, ili sa sopstvenom savešću. Nježdanov nije mogao ni da pretstavi sebi kako bi on ponova mogao živeti sa Siljinim, u jednom gradu... On bi, verovatno, odmah ohladneo prema njemu: vrlo je malo zajedničkog bilo kod njih; ali mu je on pisao rado i mnogo — i potpuno otvoreno. Prema drugima je, bar na hartiji, uvek bio nekako neiskren i prikazivao se drukčijim no što je bio; prema Siljinu nikada! Vladajući rđavo perom, Siljin je odgovarao malo, kratkim i neveštim frazama; ali Nježdanovu nisu ni trebali dugački odgovori: on je znao i bez toga da njegov prijatelj guta svaku njegovu reč, kao drumska prašina mlazeve kiše, da čuva njegove tajne kao svetinju, — i, izgubljen u gluhoj i bezizlaznoj samoći, samo i živi njegovim životom. Nikome na svetu Nježdanov nije govorio o svojim odnosima s njim i cenio ih je izvanredno.

„No, verni prijatelju, čisti Vladimire”, — tako mu je on pisao: on ga je uvek zvao čistim, i ne zabadava! — „čestitaj mi: zapao sam ti u dobru otavu i mogu sada da se odmorim i da prikrijem snagu. Živim u kondiciji kod bogatog dostojanstvenika Sipjagina, poučavam

njegovog sinčića, jedem divno (ja u životu nisam tako jeo!), spavam krepko, šetam se u slast po prekrasnoj okolini, a što je glavno, izvukao sam se na vreme ispod tutorstva petrogradskih drugova; i ma da mi je ispočetka dosada grizla strašno, sada kao da mi je postalo lakše. Uskoro ću morati da se upregnem u jaram koji ti je poznat, t.j. moram onako igrati u kakvo sam se kolo uhvatio (mene su upravo zbog toga ovamo i otpustili); no, zasada, mogu da živim dragocenim životinjskim životom, da puštam trbuh — i, recimo, da sastavljam stihove, samo ako me bude volja. Takozvana posmatranja odložena su za drugo vreme; imanje mi izgleda dobro uređeno, samo možda fabrika ramlje; otkupom odvojeni seljaci — nekako su nepristupačni; a najmljena posluga — ima i suviše pristojna lica. No to ćemo pretresti drugi put. Domaćini su — učtivi, liberalni; gospodin je druževan, — pa se tek odjednom vine na svoju visinu: visokoučen je to čovek! Gospođa je — prava lepotica i mnogo mora da drži do sebe: prosto te vreba, — a već kako je meka! — Sasvim je bez kostiju! Ja je se pomalo bojim; ti već znaš kakav sam ti ja kavaljer za dame! — Suseda ima — rđavih; starica mi jedna smeta... Ali više sviju me zanima jedna devojka, neka rođaka ili drugarica — Gospod bi je znao! — s kojom nisam progovorio skoro ni dve reči, ali u kojoj osećam svoje gore list..

Ovde je dolazio opis Marijanine spoljašnosti — svih njenih navika; a zatim je on nastavljao:

„Da je ona nesrećna, gorda, samoljubiva, povučena u sebe, a što je glavno, nesrećna, — to za mene ne podleži sumnjm. Zašto je ona nesrećna, — to ja zasada još ne znam. Da je ona poštena duša — to mi je jasno; da li je dobra, — to je još pitanje. A da li i postoje savršeno dobre žene — ako nisu glupe? I treba li to? Uostalom, ja žene uopšte malo znam. Domaćica je ne voli... I ona joj vraća istom merom... Ali koja je od njih u pravu, — ne zna se. Pretpostavljam da će pre biti kriva domaćica... jer je i suviše učtiva prema njoj; a u one čak i obrve nervozno podrhtavaju kada govori sa svojom pokroviteljkom. Da; ona je vrlo nervozno stvorenje; i u tome je nalik na mene. I otrgnuta je od svoga korena isto tako kao i ja, — ma da, verovatno, ne na jedan isti način.

„Kada se sve ovo malo razmrsi, — pisaću ti...

„Ona sa mnom skoro nikada ne govori, kao što ti već rekoh; no u ono malo reči što ih je meni uputila (svagda iznenada i neočekivano) — zvuči nekakva surova iskrenost... Meni je to prijatno.

„Zbilja, što te tvoj rođak još uvek drži na belom hlebu — i ne misli da umre?

„Da li si ti čitao u „Vesniku Evrope” raspravu o poslednjim samozvancima u orenburškoj guberniji? I to je, brate moj, bilo 34-te godine! Ja taj list ne volim, a i pisac je — konzervativac; ali je stvar zanimljiva, i može da navede čoveka na razmišljanje...”

IX

Prevalila je već bila polovina maja; nastali su baš prvi žarki letnji dani. Svršivši lekciju iz istorije, Nježdanov se krenu u baštu, a iz bašte pređe u brezov šumarak, koji se s jedne strane dodirivao s njome. Jedan deo ovoga šumarka isekli su pre petnaest godina trgovci; po svima posečenim mestima izbila je gusta brezova česta. S nežnim, srebrnastim stablima, sa sivkastim prstenovima, stajala su gusta debla drveća; sitno lišće se jarko i složno zelenilo, kao da ga je neko oprao, na prevukao lakom; prolećnja travica probijala se u oštrim jezičcima kroz podjednaki sloj prošlogodišnjeg mrko-žutog opalog lišća. Ceo su šumarak presecale uske putanje; žutokljuni crni drozdovi s iznenadnim krikom, kao preplašeni, preletali su preko ovih putanja, nisko, iznad same zemlje, i, na vrat na nos, bacali su se u čestu. Prošetavši se oko pola časa, Nježdanov sede malo, naposletku, na posečeni panj, oko kojega je ležalo pocrnelo, staro iverje: ono je ležalo u gomilicama, kako je nekada palo pod sekirom. Mnogo puta ga je pokrivao zimski sneg i nestajao s njega u proleće, — i niko ga nije dirao. Nježdanov je sedeo okrenut leđima gustom zidu mladih breza, u debeloj, po kratkoj senci; on nije mislio ni o čemu, on se sav predavao onom naročitom prolećnjem osećanju, koje je — i kod mladog, i kod starog srca — uvek pomešano s tugom... uzbuđenom. tugom iščekivanja — kod mladoga, ukočenom tugom sažaljenja — kod staroga...

Nježdanov odjednom ču šum koraka koji su se približavali.

To nije išao jedan čovek — i nije bio seljak u opancima ili teškim čizmama — niti je bila bosonoga seljanka. Izgledalo je, kao da dvoje

idu polako, ravnomerno... Ženska haljina zašuštala je lako...

Odjednom, začu se prigušeni glas, glas muškarca:

— I tako, to je vaša poslednja reč? Nikada?

— Nikada! — ponovi drugi, ženski glas, koji se učini poznat Nježdanovu, i trenutak kasnije, na savijutku putanje, koja je na tome mestu obilazila oko mlade brezove česte, pojavi se Marijana u pratnji nekog crnomanjastog, crnookog čoveka, koga Nježdanov do toga trenutka nije viđao.

Oboje zastadoše, kao ukopani, kada ugledaše Nježdanova; — a on se toliko začudio da se čak nije ni podigao sa panja, na kome je sedeo... Marijana pocrvene do ušiju, no istog se trenutka i prezrivo osmehnu... Na koga li se odnosio ovaj potsmeh — da li na nju samu, zato što je pocrvenela — ili na Nježdanova?... A saputnik njen namršti guste obrve — i sevnu žućkastim beonjačama svojih nemirnih očiju. Zatim se pogleda s Marijanom — i oboje, okrenuvši se leđima Nježdanovu, pođoše dalje, ne ubrzavajući korake, dok ih je međutim on pratio začuđenim pogledom.

Pola časa docnije, on se vrati kući, u svoju sobu, — a kada je, dozvan brujanjem gonga, stupio u salon, on je ugledao u njemu onog istog crnomanjastog nepoznatog čoveka koji je nabasao na njega u šumarku. Sipjagin mu je priveo Nježdanova i pretstavio ga je kao svoga beau-frère-a,[28] brata Valentine Mihailovne — Sergija Mihailovića Markelova.

— Molim vas, gospodo, da volite jedan drugog i da se pazite! — uzviknu Sipjagin, sa njemu toliko svojstvenim, veličanstveno ljubaznim i, u isto vreme, rasejanim osmehom.

Markelov se ćuteći duboko pokloni; Nježdanov odgovori na isti način... a Sipjagin, lako zabacujući unazad svoju malu glavicu i trzajući ramenima, otide u stranu. — Ja sam vas, eto, sastavio, a da li ćete vi baš voleti i paziti jedan drugog — to je za mene prilično indiferentno!

Tada se Valentina Mihailovna približi ovom nepomičnom paru, ponovo ih pretstavi jedno drugom

— i sa naročitim, nežnim sjajem pogleda, koji se, kao po zapovesti, javljao u njenim divnim očima, otpoče razgovor sa bratom.

— Šta je to, cher Serge,[29] ti nas sasvim zaboravljaš! čak ni na Koljin imendan nism došao. Ili se kod tebe tako mnogo posla nakupilo? On sa svojim seljacima uvodi nekakav novi poredak, — obrati se ona Nježdanovu: — vrlo originalan: njima tri četvrtine od svega, a sebi jednu četvrtinu; i tu on još nalazi da njemu mnogo ostaje.

— Moja sestra voli da se šali, — obrati se sad i Markelov Nježdanovu: — ali sam ja spreman da se složim s njom, da jedan čovek uzima četvrtinu od onoga što pripada celoj stotini — zaista je mnogo.

— A vi, Aleksije Dmitrijeviću, da li ste primetili da ja volim da se šalim? — zapita Sipjagina još uvek s istom nežnom mekoćom i u pogledu i u glasu.

Nježdanov nije znao šta da odgovori; — a u tom javiše da dolazi Kalomejcev. Domaćica mu pođe u susret, — i nekoliko minuta kasnije, pojavi se sluga i pevajućim glasom objavi da je jelo gotovo.

Za ručkom, Nježdanov je i nehotice jednako pogledao na Marijanu i Markelova. Oni su sedeli jedno do drugog, oboje sa oborenim očima, sa stisnutim usnama, sa sumornim u strogim, gotovo srditim izrazom lica. Nježdanov se naročito čudio tome, kako je to Markelov mogao biti brat Sipjagine. Tako se malo sličnosti primećivalo među njima. Jedno možda: oboje su imali tamnu kožu; ali kod Valentine Mihailovne mat boja lica, ruku i pleća pretstavljala je jednu od njenih draži... a kod njenoga bratl ona je prelazila u ono crnilo koje učtivi ljudi hvale kao bronzanu boju, ali koja rusko oko potseća — na saru od čizme. Kosu je Markelov imao kudravu, nos malo kukast, usne krupne, upale obraze, uvučen trbuh i žilave ruke. Sav je on bio žilav, suh, — i govorio je bakarnim, oštrim, otsečnim glasom.

Sanjiv pogled — natmuren izgled, — baš prava ljutica! On je jeo malo, više je valjao kuglice od hleba i samo je po katkad podizao oči na Kalomejceva, koji se tek bio vratio iz grada, gde je video gubernatora u jednoj ne sasvim prijatnoj po njega, Kalomejceva, stvari, koju je on, uostalom, brižljivo prećutkivao, i koji se raspevao kao slavuj.

Sipjagin, kao i obično, zauzdavao ga, kada bi se on suviše zaneo, ali se mnogo smejao njegovim anegdotama i bon-mo,[30] iako je nalazio — „qu’il est un affreux réactionnaire”.[31] Kalomejcev je uveravao, između ostalog, da je pao u potpuno ushićenje od naziva koji mužici — oui, oui! les simples mougiks![32] — daju advokatima. „Ćaskala! ćaskala!” — ponavljao je on s ushićenjem: — se peuple russe est délicieux![33] — Zatim je ispričao kako je, posetšvši jednom narodnu školu, postavio učenicima pitanje: Šta je to strofokamila? — A kako niko nije umeo da odgovori, pa ni sam učitelj, to je on, Kalomejcev, postavio drugo pitanje: Šta je to pitekus? — navodeći uz to stih Hamnicera: „I pitekus maloumni, pisac zverskih lica!” — I na to mu niko nije odgovorio. — Eto kakve su narodne škole!

— Ali dozvolite, — primeti Valentina Mihailovna: — i ja sama ne znam, kakve su to zveri?

— Gospođo, — uzviknu Kalomejcev, — vama i nije potrebno da to znate!

— A radi čega je to potrebno narodu?

— A radi toga što je bolje da on zna za pitekusa ili trofokamila, nego za nekakvog Prudona ili Adama Smita!

No tu Sipjagin opet zaustavi Kalomejceva, izjavivši da je Adam Smit — jedan od svetlila ljudske misli, i da bi bilo korisno usisavati njegova načela... (on baš nali sebi čašicu šato d’ikema) zajedno s mlekom... (on prinese sebi pod nos i pomirisa vino) majčinim! — On proguta čašicu, Kalomejcev isto tako ispi i pohvali vino.

Markelov nije obraćao naročitu pažnju na brbljanje petrogradskog kamer-junkera, ali je jedno dvaput upitno pogledao na Nježdanova i, bacivši kuglicu od hleba, umalo što ne pogodi baš pravo u nos krasnorečivog gosta...

Sipjagin je ostavljao na miru svoga šuraka; Valentina Mihailovna isto tako nije otpočinjala razgovor s njim; — videlo se da su oni oboje, i muž i žena, bili navikli da smatraju Markelova za osobenjaka, koga je bolje ne zadirkivati.

Posle ručka Markelov ode u sobu za bilijarenje da popuši lulu, a Nježdanov pođe u svoju sobu. U hodniku se sukobi s Marijanom. On

htede da prođe mimo... ona ga zaustavi oštrim pokretom ruke.

— G-n Nježdanov, — otpoče ona ne sasvim sigurnim glasom: — meni bi, zapravo, trebalo da bude svejedno, ma šta vi o meni mislili; ali ja ipak smatram... ja smatram... (ona nije nalazila reči) ja smatram umesnim da vam kažem, da kada ste me vi sreli danas u šumarku sa g-nom Markelovim... Recite, vi ste, verovatno, pomislili: zašto su se oni oboje zbunili i zašto su oni došli ovamo — baš kao na sastanak?

— Meni se zaista učinilo malo čudnovato... — otpače Nježdansž.

— G-n Markelov me je, — prihvati Marijana, — zaprosio; — i ja sam ga odbila. Eto to je sve što sam imala da vam kažem; a sada — zbogom. I mislite o meni što god hoćete.

Ona se brzo okrete i pođe brzim koracima po hodniku.

Nježdanov se vrati u svoju sobi, sede pored prozora i zamisli se. — Kakva je ovo čudna devojka, — i na što ovaj divlji istup, ova netražena iskrenost? Šta je to, — želja za originalnošću, ili prosto frazerstvo, ili gordost? Najverovatnije je da je gordost. Ona ne može da trpi ni najmanje sumnjičenje... Ona ne može da podnese misao da neko o njoj ima pogrešan sud. Čudna devojka!

Tako je razmišljao Nježdanov; a dole na terasi vodio se razgovor o njemu, i on je vrlo dobro sve čuo.

— Oseća moj nos, — uveravaše Kalomejcev, — oseća da je to — crveni. Ja sam se, još kada sam bio činovnik za osobite poslove kod moskovskog generalgubernatora, — avec Ladislas[34] — naoštrio protiv te gospode — protiv crvenih, pa još i protiv raskolnika. Dešavalo se da ih prosto odmah osetim. — Tu Kalomejcev, „baš kao što treba”, ispriča kako je jednom, u okolini Moskve, uhvatio za petu starca raskolnika, na koga je iznenada nagrnuo sa policijom i koji umalo što nije iskočio kroz prozor iz sobe... „A tako je do toga trenutka mirno sedeo na klupi, lenština jedna!”

Kalomejcev je zaboravio da doda da se taj isti starac, strpan u zatvor, odrekao svake hrane i da je umorio sebe glađu.

— A vaš novi učitelj, — nastavi revnosni kamer-junker, — crven je, bezuslovno! Da li ste vi obratili pažnju na to da se on nikada prvi ne javlja?

— A zašto da se on prvi javlja? — primeti Sipjagina. — Meni se, naprotiv, to sviđa kod njega.

— Ja sam gost u kući gde on služi, — uzviknu Kalomejcev: — da, da, služi, za novac, comme un salarié…[35] A reklo bi se da sam mu ja stariji. I on je dužan da mi se javi prvi.

— Vi suviše tražite, najljubazniji moj, — umeša se Sipjagin, naročito naglašavajući: — sve to odiše, izvinite, nečim sasvim nazadnim. Ja sam kupio njegove usluge, njegov rad, ali je on ostao slobodan čovek.

— Ne oseća on uzdu, — nastavljao je Kalomejcev: — uzdu: le frein! Svi su ti crveni — takvi. Kažem vam: ja imam za njih čudan nos! Jedino ako bi se Ladislas u ovome pogledu mogao meriti sa mnom. Samo kad bi mi on, taj učitelj, pao šaka, — ja bih njega već pritegao! Eh što bih ga pritegao! Drugu bi pesmu on kod mene zapevao; i kako bi još skidao kapu preda mnom... divota!

— Đubre, hvalisavac! — umalo što ne viknu od gore Nježdanov... No u taj mah otvoriše se vrata njegove sobe, — i u nju, na ne malo čuđenje Nježdanovljevo, uđe Markelov.

X

Nježdanov se diže sa svoga mesta njemu u susret, a Markelov mu priđe pravo i bez pozdrava i bez osmejka zapita ga: je li zaista on Aleksije Dmitrijević Nježdanov, student petrogradskog univerziteta?

— Da... zaista, — odgovori Nježdanov.

Markelov izvuče iz bočnog džepa raspečaćeno pismo. — U tom slučaju, pročitajte ovo. Od Vasilija Nikolajevića, — dodade on, značajno spustivši glas.

Nježdanov razvi i pročita pismo. To je bilo nešto u smislu poluslužbenog cirkulara, u kome se donosilac, Sergije Markelov, preporučivao kao jedan od „naših”, koji potpuno zaslužuju poverenje;. zatim je dolazilo uputstvo o neodložnoj neophodnosti saradnje, o širenju poznatih načela. Cirkular je uostalom bio upućen i Nježdanovu, takođe kao pouzdanom čoveku.

Nježdanov pruži ruku Markelovu, zamoli ga da sedne i sam se spusti na stolicu. Markelov otpoče s tim što, ne govoreći ni reči,

zapali cigaretu. Nježdanov pođe za njegovim primerom.

— Vi ste već uspeli da se zbližite sa ovdašnjim seljacima? — zapita, naposletku, Markelov.

— Ne; zasada još nisam uspeo.

— A da li ste vi odavno došli ovamo?

— Skoro će biti dve nedelje.

— Ima mnogo posla?

— Ne suviše.

Markelov se sumorno nakašlja.

— Hm! Narod je ovde dovoljno šupalj, — nastavi on: — neprosvećen narod. Treba ga poučavati. Sirotinja je velika, a nikoga nema da rastumači otkuda dolazi ta sirotinja.

— Bivši mužici vašeg zeta, koliko se to može prosuditi, nisu siromašni, — primeti Nježdanov.

— Moj zet je — prepredenjak, veštak da zamaže oči. Ovdašnji seljaci, zaista, prilično su; ali on ima tvornicu. Eto gde treba uložiti staranje. Tu samo začeprkaj: kao u mravinjaku, odmah će se sve uskomešati. Imate li knjiga uza se?

— Imam... ali ne mnogo.

— Ja ću vam poslati. Kako to da nemate?

Nježdanov ništa ne odgovori. Markelov isto tako ućuta i samo je puštao dim kroz nos.

— Kakav je, ipak, podlac taj Kalomejcev, — progovori on najedanput. — Za ručkom sam mislio: da ustanem, da priđem tome gospodinu — i da mu u prah satrem sve njegovo bezobrazno lice, da se drugi ne bi povodili. Ali ne! Sada ima važnijeg posla, nego biti kamer-junkere. Sada nije vreme srditi se na glupake; sada je vreme sprečavati ih da čine glupa dela.

Nježdanov klimnu potvrdno glavom, a Markelov se opet maši za cigaretu.

— Ovde, među svom tom domaćom čeljadi, ima jedan sposoban mladić, — poče on opet: — ne vaš sluga Ivan... to je — nekakva šeprtlja, već drugi... zove se Kiril, on je pri bifeu. (Taj Knril je bio poznat kao drevna pijanica). Obratite pažnju na njega. Raskalašna glava... ali mi baš ne možemo biti mnogo osetljivi. A šta velite o mojoj sestri? — dodade on, iznenada podigavši glavu i uprevši svoje

žute oči na Nježdanova. — Ta će biti još lukavija, nego moj zetić. Kako vi mislite o njoj?

— Mislim da je ona vrlo prijatna i ljubazna dama... A uz to, ona je vrlo lepa.

— Hm! Kako se to vi, gospodo, u Petrogradu, fino izražavate... Čudim se! No... a što se tiče... — otpoče on, no odjednom se natmuri, potamne u licu i ne završi otpočetu rečenicu. — Potrebno nam je, vidim, da se potanko izrazgovaramo, — otpoče on opet. — Ovde nije mogućno. Đavo bi ih znao. I pred vratima, može biti, prisluškuju. Znate li šta ću vam predložiti? Danas je subota; vi sutra, valjda, ne dajete lekcije mome nećaku?... Zar nije tako?

— Imam sutra u tri časa s njim repeticiju.

— Repeticija. Baš kao u pozorištu. To, mora biti, moja sestra izmišlja takve reči. No, svejedno. Hoćete li? Hajdmo sad odmah k meni. Moje se selo nalazi na deset vrsta odavde. Konji su mi dobri: preleteće kao ptice, vi ćete kod mene prenoćiti, provešćete jutro, a sutra oko tri časa ja ću vas dovesti natrag. Da li ste saglasni?

— Pa dobro, — progovori Nježdanov. Od samoga dolaska Markelova on se nalazio u uzbuđenom i nelagodnom raspoloženju. Iznenadno zbliženje s njime zbunjivalo ga je; a u isto vreme vuklo ga je k njemu. On je osećao, on je shvatao, da se pred njim nalazi; verovatno ograničeno, ali nesumnjivo pošteno i silno biće. A uz to još taj silni susret u šumarku, to neočekivano objašnjenje Marijane...

— E, pa divno! — uzviknu Markelov. — Vi se, dotle, spremite; a ja idem da naredim da upregnu u kola. Ta vi, nadam se, nemate šta da pitate ovdašnje domaćine?

— Ja ću ih preduprediti. Bez toga, mislim, ja se ne smem udaljiti odavde.

— Ja ću im kazati, — prihvati Markelov. — Vi se ne brinite. Oni su se sada zaneli u karte i neće ni prnmetiti vaše otsustvo. Moj zet stalno ubraja sebe u državnike, a ovamo jedino što zna, to je da odlično igra karte. Ali, pravo da se kaže: ovim se sretstvom mnogi provlače!... Dakle budite gotovi. Ja ću odmah sve narediti.

Markelov se udalji; a jedan čas kasnije, Nježdanov je sedeo zajedno s njim na velikom kožnom jastuku, u širokim, prostraipm, vrlo starim i vrlo udobnim kolima; omaleni kočijaš neprestano je zviždukao na svome sedištu nekakvim neverovatno prijatnim, ptičjim

zviždukom; trojka šarenih konja sa opletenim crnim grivama i repovima brzo je grabila po ravnome putu; i zastrti već prvom noćnom senkom (u trenutku odlaska beše izbilo deset časova) ravnomerno su promicali, — neko nazad, a drugo napred, već prema udaljenosti, — izdvojeno drveće, džbunovi, polja, livade i jaruge.

Maleno seoce Markelovljevo (ono je imalo svega dvesta desetina i donosilo oko 700 rubalja prihoda, — a zvali su ga Borzjonkovo) nalazilo se na tri vrste od, gubernijskog grada, od kojega je imanje Sipjaginovo bilo udaljeno na sedam vrsta. Da se dođe u Borzjonkovo, potrebno je bilo proći kroz grad. Nisu uspeli novi poznanici ni da izmenjaju pedeset reči, kad već počeše da svetlucaju pred njima jadni kućerci sitnih varošana iz predgrađa sa upalim tesanim krovovima, s mutnim mrljama svetlosti u nakrivljenim prozorčićima, a zatim zagrmi pod točkovima kamenje gubernijskog pločnika, kola počeše da otskaču, da se klate sa strane na stranu, i, poigravajući pri svakom udaru, prođoše pored glupih kamenitih trgovačkih dvokatnica, s frontonima, crkava sa stubovima i mehana... Bilo je uoči nedelje; na ulicama već nije bilo prolaznika, ali se po krčmama još tiskao narod. Otuda su izbijali promukli glasovi, pijane pesme, odvratni zvuci harmonike; a kroz iznenadno otvorena vrata bila je prljava toplota, jaki zadah alkohola i crveni odblesak škiljavih lampi. Skoro pred, svakom krčmom stajale su seljačke taljige, u koje su bile upregnute čupave, trbušate rage; pokorno obesivši čupave glave, one su, reklo bi se, spavale; pocepani, raspojasani seljak u okruglastoj zimskoj šubari, koja se obesila kao vreća na potiljak, izlazio je iz krčme, — i, naslonivši se grudima na rukunicu, ostao je tako nepomičan, nemoćno pipajući, mašući i šarajući nešto rukama; ili je mršavi fabrički radnik s nakrivljenom kapom, sa izvučenom košuljom i bos, — ta čizme su ostale u krčmi, — činio nekoliko nesigurnih koračaja, zastajao, češao se po leđima, — i, huknuvši iznenada, vraćao se natrag...

— Savlađuje piće ruskoga čoveka! — sumračno primeti Markelov.

— Od nevolje, baćuška Sergije Mihailoviću! — progovori, ne obrćući se, kočijaš, koji je pred svakom krčmom prestajao da zviždi i kao da se udubljavao u sebe.

— Teraj! teraj! — odgovori Markelov, ljutito tresući ogrlicu ogrtača. Kola pređoše preko širokog pijačnog trga, koji je sav zaudarao na kupus i asure, minuše pored gubernatorskog doma sa šarenim stražarama oko kapije, pored neke privatne kuće s kulom, bulevarom sa tek zasađenim i već umirućim mladim drvećem, pored gostionice, ispunjene lavežom pasa i zveketom lanaca, i, malo po malo, prošavši varošku kapiju, prestignuvši dugi, dugi niz natovarenih kola, koja su se krenula na put za hladovine, ponovo se nađoše na slobodnom vazduhu van grada, na širokom, vrbama zasađenom putu, — i ponovo se povezoše brže i ujednačenije.

Markelov, — i o njemu treba reći nekoliko reči, — bio je šest godina stariji od svoje sestre, Sipjagine. Vaspitavao se u artiljerijskoj školi, odakle je bio izašao kao oficir; ali je već u činu poručnika bio dao ostavku, zbog neprijatnosti sa komandirom — Nemcem. Od toga doba on je omrznuo Nemce, naročito ruske Nemce. Ostavka ga je zavadila sa ocem, s kime se tako nije ni video sve do same smrti; a nasledivši od oca seoce, preselio se u njega. U Petrogradu se često sastajao sa raznim umnim i naprednim ljudima, pred kojima se ponašao sa strahopoštovanjem; oni su konačno opredelili njegov način mišljenja. Markelov je čitao malo, — i to većinom sve knjige koje su se odnosile na stvar: — Hercena naročito. On je sačuvao vojničko držanje, živeo je kao špartanac i kaluđer. Ima tome nekoliko godina, on se bio strasno zaljubio u jednu devojku; no ona ga je izneverila na najprostiji način i udala se za ađutanta, tako isto Nemca. Markelov je omrznuo tako isto i ađutante. On je pokušavao da piše naročite rasprave o nedostatcima naše artiljerije, ali nije imao nikakvog dara za izlaganje: ni jednu raspravu nije mogao čak ni do kraja da dovede, — pa ipak je nastavljao da ispisuje velike listove sive hartije svojim krupnnm, nezgrapnim, pravim dečijim rukopisom. Markelov je bio čovek tvrdoglav, neustrašiv do očajanja, nije umeo ni da prašta ni da zaboravlja, stalno se osećao uvređenim zbog samoga sebe, zbog svih potlačenih, — i bio je na sve spreman. Njegov ograničeni um bio je upravljen na jednu istu tačku: što on nije razumevao, to za njega nije postojalo; ali je prezirao i mrzeo pretvaranje i laž. Sa ljudima iz viših staleža, sa „trupcima”, kako se on izražavao, bio je osoran, pa čak i grub; sa narodom — prost; sa seljakom druževan, kao sa svojim bratom. Domaćin je bio osrednji;

njemu su se vrzli po glavi razni socijalistički planovi, koje on tako isto nije mogao da ostvari kao što nije umeo da završi otpočete rasprave o nedostatcima artiljerije. Njemu uopšte nije išlo od ruke — ništa i nikada: u školi je nosio nadimak „Baksuz”. Čovek iskren i ispravan, priroda strasna i nesrećna, on je mogao, u danom slučaju, da se pokaže nemilosrdnim, krvožednim, da zasluži ime izroda, — i mogao je da tako isto žrtvuje sebe, bez kolebanja i nepovratno.

Kola, kod treće vrste od grada, iznenada uđoše u meki mrak jasikove šume, uz šuštanje i treperenje nevidljivog lišća, sa svežom gorčinom šumskoga mirisa, sa nejasnim prosjajivanjem od gore, sa isprepletanim senkama dole. Mesec se već digao na vidiku, crven i širok, kao bakarni štit. Izronivši ispod drveća, kola se nađoše pred nevelikim plemićskim letnjikovcem. Tri osvetljena prozora kao svetli četvorougaonici pomaljali su se na prednjem licu oniskoga doma, koji je zaklanjao mesečev kolut: širom otvorena kapija izgledala je kao da se nikada ne zatvara. U dvorištu, u polumraku, videla su se velika putnička kola, sa dva bela kočijaška konja, privezana ostrag za šarage; dva šteneta, isto tako bela, iskočiše od nekuda i zalajaše oštrim, ali ne srditim lavežom. U kući se ustumaraše ljudi, — kola stigoše pred stepenice, — i s mukom se izvlačeći i tražeći nogom gvozdenu papuču, koju bi, obično, načinio u domu odrastao kovač na najneudobnijem mestu Markelov reče Nježdanovu:

— Eto nas i kod kuće, — i vi ćete ovde naći goste koje dobro poznajete, ali nikako ne očekujete da ćete ih sresti. Izvolite!

XI

Pokazalo se da su ti gosti naši stari poznanicn, Ostrodumov i Mašurina. Oboje su sedeli u nevelikoj, krajnje rđavo nameštenoj gostinskoj sobi Markelovskog doma i pri svetlosti petroleumske lampe pili su pivo i pušili duvan. Oni se nisu začudili dolasku Nježdanovljevu; oni su znali da je Markelov nameravao da ga dovede sa sobom; no Nježdanov se jako začudi njima. Kada on uđe, Ostrodumov progovori: „zdravo, brate!” — u to beše sve; Mašurina prvo pocrvene sva, zatim pruži ruku. Markelov objasni Nježdanovu da su Ostrodumov i Mašurina poslati radi „opšte stvari”, koja se sada uskoro mora ostvariti; da su oni pre nedelju dana otputovali iz Petrograda; da Ostrodumov ostaje u S-skoj guberniji zbog propagande, a Mašurina odlazi u K. radi sastanka sa jednim čovekom.

Markelov iznenada planu, ma da mu niko nije protivurečio; sevajući očima, grizući brke, on poče da govori uzbuđenim, potmulim, nerazgovetnim glasom o bezobrazlucima koji se dešavaju, o neophodnosti neodložne akcije, o tome da je u suštini sve gotovo i da oklevati mogu jedino kukavice; da je izvesno nasilje potrebno, kao rez lanseta po čiru, ma koliko sazreo bio taj čir! On nekoliko puta ponovi ovo upoređenje sa lansetom: ono mu se, očevidno, dopadalo; nije ga on izmislio, već ga je negde pročitao. Izgledalo je da on, izgubivši svaku nadu na uzajamnost od strane Marijane, više ništa ne žali, već misli samo o tome kako bi se što pre prihvatio „dela”. On je govorio baš kao da udara sekirom, bez svakoga lukavstva, oštro, prosto i srdito; reči su jednoliko i teško iskakale jedna za drugom iz pobledelih njegovih usana, potsećajući na isprekidani lavež strogog i starog domaćeg psa. Govorio je o tome da dobro poznaje seljake i fabričke radnike u okolini i da među njima ima sposobnih ljudi, kao na pr. golopljocki Jeremej, koji bi ovoga trenutka bio kadar poći na sve. Taj golopljocki Jeremej, Jeremej iz sela Golopljoka, neprestano mu je dolazio na jezik. Pri svakoj desetoj reči on bi udarao desnom rukom, — ne dlanom, već poleđicom ruke, — po stolu; a levom bi probadao vazduh, odvajajući kažiprst. Ove rutave, suve ruke, ovaj prst, ovaj hučni glas, ove razbuktale oči proizvodili su silan utisak. Za vreme puta Markelov je govorio malo s Nježdanovim; u njemu se

kupila žuč... no tu mu se prosula. Mašurina i Ostrodumov odobravali su mu osmehom, pogledom, pokatkad kratkim usklikom; a s Nješdanovim se desilo nešto neobično. Ispočetka on je pokušavao da odgovara; napomenuo je o škodljivosti žurbe, prevremenih, nepromišljenih postupaka; a što je glavno, on se čudio kako da je to već sve tako rešeno, i da više nema sumnje, i da se nema rašta ni raspitivati o prilikama, čak ni truditi se saznati, šta zapravo hoće narod?... No posle svi živci njegovi zategoše se kao strune, zatreperiše, i on s nekakvim očajanjem, gotovo sa suzama gneva u očima, s krikom koji je izbijao u glasu, poče da govori u istom duhu kao i Markelov, i pođe još dalje nego ovaj. Šta ga je navelo na to, teško je reći; da li kajanje zbog toga što je u poslednje vreme on možda malo popustio, ili gnev na sebe i na druge, ili potreba da uguši nekakvog unutrašnjeg crva, ili želja, naposletku, da pokaže sebe pred novodošavšim izaslanicima... — ili su reči Markelova baš uticale na njega, zapalile u njemu krv? Do same zore produžavao se razgovor; Ostrodumov i Mašurina nisu ustajali sa svojih stolica, a Markelov je stajao na jednom i istom mestu, kao nekakav stražar; a Nješdanov je stalno hodao po sobi neravnim koracima, čas lagano, čas užurbano. Govorili su o pretstojećim merama i sredstvima, o ulozi koju će svaki morati da uzme na sebe, izdvajali su i vezivali u svežnjeve razne knjižice i odvojene listove; spomenuše i trgovca, raskolnika, nekakvog Goluškina, potpuno pouzdanog, iako neobrazovanog čoveka, mladoga propagandistu Kisljakova, koji je, istina, vrlo učen, ali je i suviše živ i odviše visokog mišljenje o sopstvenim sposobnostima, izgovoriše isto tako i Solominovo ime...

— Je li to onaj što upravlja fabrikom hartije? — zapita Nješdanov, setivši se šta je o njemu bilo rečeno za stolom kod Sipjaginih.

— To je baš taj, — progovori Markelov: — treba da se upoznate s njim; mi još nismo načisto s njim, ali je to sposoban, sposoban čovek.

Jeremej iz Golopljoka opet se pojavio na pozornici. Njemu se pridružio sipjaginski Kirilo i još nekakav Menđeljej, po nadimku Dućik; samo je bilo teško pouzdati se u toga Dućika; hrabar je u treznom stalju, a strašljiv u pijanom, a skoro uvek je pijan.

— No, a zapravo među vašim ljudima, — zapita Nješdanov Markelova, — ima li da se na nekoga može osloniti?

Markelov odgovori da ima: ipak ni jednoga između njih nije nazvao po imenu, — i već se uputi u objašnjavanje o gradskim sitnim građanima i o seminaristima, koji su bili, uostalom, više korisni time što su imali vrlo veliku telesnu snagu, a već kad počnu da rade pesnicama, onda sve puca! Nježdanov pokaza radoznalost u pogledu plemića. Markelov mu odgovori da ih ima petoro-šestoro od mlađih ljudi, a među njima je jedan čak i Nemac, i to baš onaj najradikalniji: samo je već poznata stvar: na Nemca ne treba računati... jer će sigurno podvaliti ili prodati! Već eto, treba pričekati kakve će vesti poslati Kisljakov. Nježdanov upita isto tako i o vojsci. Tu Markelov zape, povuče se za svoje dugačke zaliske i objavi, naposletku, da zasada još nema ničeg otsudnog... nego ako najzad Kisljakov što ne otkrije.

— Pa ko je taj Kisljakov? — nestrpljivo uzviknu Nježdanov.

Markelov se značajno osmehnu i reče da je to čovek... takav čovek...

— Ja ga, uostalom, malo znam, — dodade on: — svega sam se dva puta s njime video; ali kakva pisma taj čovek piše, kakva pisma!! Pokazaću vam... Začudićete se! prosto — vatra! I kakva aktivnost! Jedno pet ili šest puta svu je Rusiju uzduž i popreko prokrstario... i sa svake stanice pisma od deset dvanaest strana!!

Nježdanov upitno pogleda u Ostrodumova; no ovaj je sedeo kao kip i čak ni obrvom ne mrdnu; a Mašurina skupila usne u gorak osmeh i, isto tako, ni da makne! Nježdanov htede da pripita Markelova u pogledu ljegovog preuređenja gazdinstva u socijalnstičkom duhu... ali se tu Ostrodumov umeša.

— Našto o tome sada raspravljati, — primeti on: — svejedno, i onako će posle sve trebati preudesiti.

Razgovor se povrati opet na politički teren. Tajni unutrašnjm crv neprestano je podjedao i grizao Nježdanova; i što je to nagrizanje bilo jače, to je on sve glasnije i rešenije govorio. On je popio svega jednu čašu piva; ipak mu se s vremena na vreme činilo da se sasvim opio, — i glava mu se vrtela, i srce mu je kucalo s bolesnom teskobom. A kada se, najzad, u četvrtom času noći, prekinu prepirka, i sagovornici, prolazeći pored sluge koji je spavao u pretsoblju, raziđoše se po svojim uglovima, Nježdanov, pre nego što je legao u postelju, dugo je stajao nepokretno, uperivši oči u pod

pred sobom. Njemu se činilo da čuje postojani, tužni glas, koji para dušu u svemu što je govorio Markelov: samoljublje ovoga čoveka nije moglo ne biti uvređenim, on je morao patiti, njegove nade na ličnu sreću rušile su se, — pa ipak, kako je on zaboravljao sebe, kako se predavao onom što je priznavao za istinu! Ograničeni subjekt, pomisli Nježdanov... Ali zar nije po sto puta bolje biti takav ograničeni subjekt, nego ovakav... ovakav kakvim se, naprimer, ja osećam?!

No tu se on uzbuni protiv sopstvenog ponižavanja.

„A zašto da je tako? Zar ja ne bih umeo isto tako da se žrtvujem? Stanite, gospodo... I ti, Pakljine, ubedićeš se vremenom da ja, iako sam estetičar, iako pišem stihove”...

On srdito zabaci rukom kosu, škrgutnu zubima i, užurbano skinuvši sa sebe odelo, baci se u hladnu i vlažnu postelju.

— Laku noć! — праču se iza vrata glas Mašurine: — ja sam vaša susetka.

— Zbogom, — odgovori Nježdanov, i tu se seti da ona tokom celog večera nije skidala očiju s njega.

— Šta joj treba? — prošapta on u sebi, i bi ga stid. „Ah, da mi je što pre zaspati!”

Ali sa živcima je teško udesiti... i sunce je stojalo već dovoljno visoko na nebu kada je on, najzad, zaspao teškim i sumornim snom.

Drugoga dana on ustade kasno, s glavoboljom. On se obuče, priđe prozoru međusprata na kome se nalazila njegova soba, i opazi da Markelov zapravo nije ni imao nikakvog gazdinstva: njegova kućica je bila na čistini, nedaleko od šume. Mali ambar, konjušnica, mali podrum i kućerak s opalim slamnim krovom, s jedne strane; a s druge, sićušno jezero, vrt, konopljanik i drugi kućerak sa isto takvim krovom; u daljini koš, šupa za vršidbu i pusto gumno, — to je i bila sva „blagodat” koja se ukazivala pogledu. Sve je izgledalo bedno otrcano, — i ne samo kao da je zapušteno i podivljalo, nego baš kao da nikada nije ni bilo u cvetu, kao drvce koje se rđavo primilo. Nježdanov siđe dole. Mašurina je sedela u trpezariji za samovarom i, očigledno, čekala je na njega. On saznade od nje da je Ostrodumov otišao poslom i da se neće vratiti pre dve nedelje; a domaćin da je otišao da se nateže sa nadničarima. Kako je maj već bio na izmaku, i kako nije bilo nikakvih hitnih poslova, to je Markelov namislio da

sopstvenim sretstvima iseče neveliku brezovu šumicu i otišao je tamo još ujutro.

Nježdanov je osećao čudan umor u duši. Uoči toga dana tako je mnogo bilo govoreno o nemogućnosti da se duže okleva, o tome da ostaje samo da se „pristupi”. Ali kako da se pristupi, čemu, — i još neodložno? Mašurinu nije imao šta da pita: ona nije znala za kolebanje; ona nije sumnjala o tome šta je trebala da radi, a naime: da ide u K. Dalje ona nije zavirivala. Nježdanov nije znao šta da joj kaže, — i, pošto se napi čaja, metu kapu na glavu i pođe u pravcu brezove šumice. Na putu je sreo seljake koji su vozili đubre, bivše seljake Markelovleve. On se upusti s njima u razgovor... ali ništa naročito nije mogao od njih izvući. Oni su isto tako izgledali umorni, — ali od telesnog, običnog umora, koji niukoliko nije ličio na ono osećanje koje je imao on. Pređašnji njihov spahija, po njihovim rečima, bio je prost, ali čudan gospodar; oni su mu proricali propast, — zato što ne zna reda i sve nešto sam mudruje, a ne radi, kao pretci. I nerazumljiv takođe biva, — ne možeš ga razumeti, pa ma ko da si! — a da je dobar, dobar je! — Nježdanov pođe dalje i naiđe na samoga Markelova.

On je išao okružen celom gomilom radnika; izdaleka se moglo videti kako im nešto objašnjava, tumači, — a zatim manu rukom... znači: napustio je! Uporedo s njim išao je njegov nadzornik, mali i škiljav mladić, bez svake uglednosti u držanju. Ovaj nadzoriik neprestano je ponavljao: „Kako god vama bude po volji”, — na veliki jed svoga gazde, koji je od njega očekivao više samostalnosti. Nježdanov priđe Markelovu, — i opazi na njegovom licu izraz isto onakvog duševnog umora kakav je osećao i sam. Oni se pozdraviše; Markelov odmah poče da govori, — istina, površno, — o jučerašnjim „pitanjima”, o bliskosti prevrata; ali izraz umora nije napuštao njegovo lice. On je bio sav u prašini, u znoju; drvene strugotine, zeleni konci mahovine behu mu se nahvatali na odelu, glas mu beše promukao... Ljudi koji su ga okružavali ćutahu: kao da se pribojavaju, kao da se potsmevaju... Nježdanov je gledao na Markelova, — i reči Ostrodumova ponovo zazvoniše u njegovoj glavi: „Našto to? Svejedno će trebati posle sve preudesiti!” Jedan radnik, koji beše nešto skrivio, poče da moli Markelova da mu skine kaznu... Markelov ispočetka planu, — i zavika besno, — a posle mu oprosti...

„Svejedno će trebati posle sve preudesiti”... Nježdanov zatraži od njega konje i kola, da se vrati kući; Markelov se čisto začudi njegovoj želji, ali ipak odgovori da će sve odmah biti gotovo.

On se vrati kući zajedno s Nježddnovim... Pri hodu je posrtao od iznemoglosti.

— Šta je vama? — zapita Nježdanov.

— Izmučio sam se!! — grubo odgovori Markelov.

— Ma kako govorio s ovim ljudima, oni ništa ne mogu da shvate, a naređenja ne izvršavaju... Čak ni ruski ne razumeju. — Reč „deo” dobro im je poznata... a „sudelovanje”... Šta je to sudelovanje? Ne razumeju! A i to je, najzad, ruska reč, đavo da ga odnese! (Markelov je namislio da objasni seljacima načela udruživanja i da ga zavede kod sebe, — a oni se opirahu. Čak je jedan među njima rekao tim povodom: „Bila je jama duboka... a sada joj se ni dno ne vidi… a svi ostali seljaci pustiše dubok, zajednički uzdah, što je sasvim uništilo Markelova).

Ušavši u kuću, on otpusti svoju svitu i stade da naređuje u pogledu kola i konja i u pogledu doručka. Posluga se njegova sastojala od jednoga dečka, kuvarice, kočijaša i nekakvog vrlo starinskog starca sa obraslim ušima, u dugačkom, suknenom kaftanu, bivšeg sobara njegovog dede. Ovaj starac je stalno sa dubokom snuždenošću gledao na svoga gospodara, a uostalom ništa nije radio, — i jedva da je i bio u stanju da ma šta uradi; i stalno je bio tu, šćućuren na sandučetu za sedenje.

Pošto doručkovaše tvrdih jaja, ribica i hladne čorbe od mesa i krastavaca (slačicu je dečko podneo u staroj šoljici od pomade, a sirće u flašici od kolonjske vode), Nježdanov sede u ona ista kola u kojima je došao prethodnog dana: ali umesto tri konja njemu upregoše samo dva: trećeg behu potkovali i on je zahramao. Za vreme doručka Markelov je malo govorio, ništa nije jeo i disao je s naprezanjem... Progovorio je dve tri gorke reči o svome gazdinstvu, — i opet je mahnuo rukom... „Svejedno će trebati posle sve preudesiti”. Mašurina zamoli Nježdanova da je doveze do grada: njoj je zatrebalo da se tamo odveze radi nekakve kupovine; — „a vratiti se iz grada mogu ja i peške, ili ću sesti u kola kod nekog seljaka koji se vraća”. Ispraćajući ih oboje do stepenica, Markelov spomenu da će uskoro opet poslati po Nježdanova, — i tada... tada (on uzdrhta i

opet se osokoli) biće potrebno konačno se dogovoriti; da će tada i Solomin doći; da on, Markelov, očekuje samo vesti od Vasilija Nikolajevića, — i tada će ostati jedino: da se odmah „pristupi”, jer narod (onaj isti narod koji ne razume reč „sudelovanje”) više neće da čeka!

— Da, zbilja, vi ste hteli da mi pokažete pisma toga... kako mu beše ime?... Kisljakova? — zapita Nježdanov.

— Posle... posle, — žurno reče Markelov. — Tada ćemo već sve najedanput.

Kola se krenuše.

— Budite spremni! — odjeknu poslednji put glas Markelova. On je stajao na stepenicama, a naporedo s njim, sa onom istom nepromenjenom snuždenošću u pogledu, ispraviv pogureni stas, sa rukama zabačenim za leđa, šireći miris ražanog hleba i vune, i ništa ne čujući, stajao je „sluga nad slugama”, iznemogli dedovski sobar.

Do samoga grada Mašurina je ćutala, samo je pušila cigarete. Približujući se gradskoj kapiji, ona odjednom glasno uzdahnu.

— Žao me je Sergija Mihailovića, — progovori ona, i lice joj se zamrači.

— Zapetljao se on sasvim u posao, — primeti Nježdanov: — Meni se čini da njegovo gazdinstvo ide rđavo.

— Meni ga nije žao zbog toga.

— A zbog čega?

— Nesrećan je on čovek, ništa mu ne ide od ruke!... A kud ćeš boljega čoveka od njega... ali ne! Nije podesan!

Nježdanov pogleda svoju saputnicu.

— A zar vam je nešto poznato?

— Ništa meni nije poznato... a svako oseća po sebi. Zbogom, Aleksije Dmitriću.

Mašurina se skide s kola, a jedan čas kasnije Nježdanov je već ulazio u dvorište sipjaginskog doma. On se nije najbolje osećao... Noć je bio proveo bez sna... i posle, sve te prepirke... ti razgovori...

Na prozoru se pomoli lepo lice i prijateljski mu se osmehnu... To je Sipjagina pozdravljala njegov povratak.

„Kakve su joj oči!” pomisli on.

XII

Za ručak se iskupi mnogo sveta, a posle ručka Nježdanov, koristivši se opštom gungulom, umače u svoju sobu. Hteo je da ostane sam sa sobom, ma i radi toga da dovede u red utiske što ih je doneo sa svoga puta. — Za stolom Valentina Mihailovna ga je nekoliko puta pažljivo pogledala, ali, kako izgleda, nije imala mogućnosti da govori s njim; a Marijana, posle onog neočekivanog istupa, koji ga je toliko začudio, kao da ss stidela i izbegavala ga. Nježdanov uze pero u ruku; hteo je da se na hartiji porazgovara sa svojim prijateljem Siljinim; ali nije znao šta da kaže čak ni samome prijatelju; ili se, možda, tako mnogo oprečnih misli i osećanja skupilo u njegovoj glavi, da on nije ni pokušao da ih razmrsi — i odložio je sve za idući dan. U broju onih koji su ručali bio je i g. Kalomejcev; nikada on nije pokazivao više naduvenosti i džentlmenskog preziranja; no njegove prolivene reči niukoliko nisu uticale na Nježdanova: on ih nije primećivao. Njega je okružavao kao neki oblak; on je stojao kao neka polutamna zavesa između njega i ostaloga sveta i, čudna stvar! — kroz tu zavesu njemu su se ukazivala samo tri lica — i sva tri su bila ženska — i sva tri su uporno upirali u njega svoje oči. To su bile: Sipjagina, Mašurina i Marijana. Šta je to značilo? I zašto baš ta tri lica? Čega one imaju zajedničkog? I šta hoće one od njega?

On leže da spava rano, ali zaspati nije mogao. Njega pohodiše ne baš tužne, ali mračne misli... misli o neminovnom kraju, o smrti. One su mu bile poznate. Dugo ih je on preturao i ovako i onako, čas se stresajući pred verovatnošću ništavila, a čas ga pozdravljajući, gotovo se radujući njemu. On oseti naposletku naročito, njemu poznato uzbuđenje... Ustade, sede za pisaći sto i, razmislivši malo, skoro bez popravke, zapisa sledeće stihove u svoju zavetnu svesku:

Mili prijatelju, kada budem
Umirao — evo moje zapovesti:
Svih mojih spisa hrpu
Uništi tog istog trenutka!
A mene cvećem okruži,
Sunce u sobu pusti,
Pred vratima zatvorenim

Svirače postavi.
Zabrani im tužni plač!
Neka, kao u času gozbe,
Oštro zazvoni drski vals
Pod udarom gudala!
Sluhom koji se gasi
Osećajući umiranje strune,
I sam ću umreti, usnuvši...
I predsmrtnu tišinu
Ne uznemirnvši uzaludnim jaukom,
Preći ću ja u svet drugi,
Uspavan lakim zvukom
Lake radosti zemaljske!

Kada je pisao reč „prijatelju”, on je mislio na tog samog Siljina. On poluglasno izdeklamova svoje stihove — i sam se začudi šta mu je izašlo ispod pera. Taj skepticizam, ta ravnodušnost, to lakomisleno neverovanje — kako se slagalo sve to sa njegovim načelima? sa onim što je on govorio kod Markelova? On baci svesku u fijoku stola i vrati se svojoj postelji. No zaspa pred samo jutro, kada već prve ševe zapevaše na pobelelom nebu.

Idućeg dana — tek što beše završio čas i seđaše u sobi za bilijar — Sipjagina uđe, obazre se i, prilazeći mu s osmejkom, pozva kod sebe u kabinet. Na njoj je bila laka, vunena haljina, vrlo prosta i vrlo mila: u naborima opšiveni rukavi dolazili su samo do lakata, široka traka je obuhvatala njen struk, a kosa joj je padala u pramenovima po vratu. Sve je kod nje odisalo primamljivošću i miloštom, uzdržanom, ohrabrujućom miloštom — sve: i ukroćeni blesak poluzatvorenih očiju, i meka lenjost u glasu, u pokretu, u samome hodu. Sipjagina odvede Nježdanova u svoj kabinet, udoban, prijatan i sav prožet cvećem i mirisima, čistom svežinom ženskih haljina i dahom stalnog ženskog boravljenja; posadi ga u naslonjaču, sede i sama pored njega i poče da se raspituje o njegovom putovanju, o životu, i stanju Markelovljevu — i to tako oprezno, kratko i dobro! Ona je pokazala iskreno eaosećanje za sudbinu bratovljevu, koga do toga trenutka — pri Nježdanovu — ni jedangput nije spomenula; po nekim njenim rečima moglo se razumeti da njenoj pažnji nije izmaklo

osećanje koje je kod njega pobudila Marijana; ona se malo rastužila... da li zbog toga što se sa Marijanine strane nije pojavila uzajamnost, da li zbog toga što je bratovljev izbor pao na devojku koja je u suštini njemu strana — to je ostalo nerazjašnjeno. No glavno je: ona se očigledno starala da pripitomi Nježdanova, da probudi kod njega poverenje prema sebi, da ga natera da prestane tuđiti se. Valentina Mihailovna ga čak i malo ukori što on ima o njoj lažno shvatanje.

Nježdanov ju je slušao, gledao joj ruke, ramena, ponekad bacao pogled na njene rumene usne, na pramenove kose koji su se jedva njihali. Ispočetka je odgovarao vrlo kratko; osećao je izvesno stezanje u grlu i u grudima... ali malo po malo ovo osećanje je zamenilo drugo, još uvek nespokojno, ali koje nije bilo bez izvesne slasti; on nikako nije očekivao da je takva ugledna i lepa gospođa, takva aristokratkinja, u stanju da se zainteresuje njime, prostim studentom; a ona ne samo što se interesovala njime — ona kao da je malo i koketovala s njim. Nježdanov je pitao sebe, radi čega ona to sve čini? — i nije nalazio odgovora; a, istinu reći, on mu nije ni bio potreban. G-đa Sipjagina započe razgovor o Kolji; ona čak poče da uverava Nježdanova da je ona zapravo zbog toga samo i želela da se zbliži s njim, da bi mogla ozbiljno da se porazgovori s njime o svome sinu, — uopšte, da sazna njegove misli u pogledu vaspitanja ruske dece. Malo je čudnovata mogla izgledati iznenadnost sa kojom se kod nje probudila ova želja. Ali stvar sasvim nije bila u tome što je govorila Valentina Mihailovna, nego u tome što je nju obuzela kao neka osećajna struja, što se javila potreba da pokori, da savije k svojim nogama ovu nepokornu glavu...

No ovde je potrebno vratiti se malo unazad.

Valentina Mihailovna je bila kći vrlo ograničenog i ne baš okretnog generala s jednom zvezdicom i ordenom za pedesetogodišnju službu, — i vrlo prepredene i lukave Maloruskinje, obdarene, kao i mnoge njene sunarodnice, krajnje prostodušnom, pa čak i priglupom spoljašnošću, iz koje je ona umela da izvuče svu mogućnu korist. Roditelji Valentine Mihailovne su bili siromašni ljudi; ipak je ona dospela u Smoljni manastir, gde se isticala i bila na dobrome glasu, zato što je priljěžno učila i primerno se vladala, iako su je smatrali republikankom. Po izlasku iz Smoljnoga, ona se

nastanila zajedno sa materom (brat beše otišao na selo, otac, general sa zvezdicom i ordenom, već beše umro) u čistom, no vrlo hladnom stanu: kada se u ovome stanu govorilo, mogla se videti para koja je izlazila iz usta; Valentina Mihailovna se smejala i uveravala je da je to — „kao u crkvi”. Ona je hrabro snosila sve neudobnosti siromašnog, mučeničkog života: imala je za čudo ujednačenu prirodu. S materinom pomoći njoj je uspelo da održava i da stekne poznanstva i veze: o njoj su govorili svi, čak i u višim sferama, kao o vrlo miloj devojci, vrlo obrazovanoj i vrlo dobrog ponašanja. Valentina Mihailovna je imala i nekoliko prosioca; između svih ona je izabrala Sipjagina — i izvela je vrlo prosto, brzo i vešto da se on zaljubi u nju... Uostalom, on je i sam uskoro shvatio da on ne može naći bolje žene. Ona je bila pametna, ne zla... već pre dobra, u stvari hladna i ravnodušna... i nije dopuštala misao da bi iko mogao ostati ravnodušan prema njoj. Valentina Mihailovna je bila proniknuta onom osobitom gracijom, koja je svojstvena „milim” egoistkinjama; u toj graciji nema ni poezije, ni istinske osećajnosti, ali ima mekoće, ima simpatije, ima čak i nežnosti. Samo ne treba stajati na putu ovim divnim egoistkinjama: one su vlastoljubive i ne trpe tuđu samostalnost. Žene, slične Sipjaginoj, mame i uzbuđuju ljude neiskusne i strasne; one same vole pravilnost i tišinu u životu. Vrlina im lako pada — one se ne mogu pokolebati; no stalna želja da vladaju, da primamljuju i da se dopadaju pridaje im nepokretnosti i bleska: njihova je volja čvrsta — i sama njihova draž delimično zavisi od ove čvrste volje. Teško može da odoli čovek, kada po takvom vedrom, netaknutom stvorenju prelete plamičci kao neke nehotične, tajne slasti; on samo i čeka da će eto sad nastupiti čas — i led će se otkraviti; ali svetli led se samo presjajiva u sunčanim zracima — i nikada se neće ni rastopiti ni pomutiti!

Sipjaginu nije stojalo mnogo truda da koketuje: ona je vrlo, dobro znala da za nju nema opasnosti, niti može biti. A međutim, naterati tuđe oči čas da se zamrače, čas da zablistaju, tuđe obraze da se zažare od želje i straha, tuđ glas da zadrhti i da se lomi, uzbuditi tuđu dušu — o, kako je to bilo slatko njenoj duši! kako je veselo bilo sećati se kasno učveče, odlazeći u svoju čistu postelju na spokojni san, sećati1 se svih tih uzbuđenih reči, i pogleda, i uzdaha. Sa kakvim se zadovoljnim osmehom ona tada povlačila u sebe, u

svesnom osećanju svoje nepristupačnosti, svoje nedostižnosti — i snishodljivo se predavala zakonitoj milošti dobro vaspitanog supruga! To je bilo tako prijatno da je ona čak poneki put bivala ganuta i bila gotova da učini dobro delo, da pomogne bližnjem... Ona je jednom podigla mali dom za stare i nemoćne posle toga kako je jedan sekretar poslanstva, koji je do ludila bio zaljubljen u nju, pokušao da se zakolje! Ona se iskreno molila Bogu za njega, iako je religiozno osećanje već iz ranih godina kod nje bilo slabo.

I tako, ona je razgovarala sa Nježdanovim i na svaki se način trudila da ga pokori sebi „k nozi”. Ona ga je puštala k sebi, ona kao da se otvarala lred njim; i s milim ljubopitstvom, s polu materinskom nežnošću je gledala kako joj ovaj vrlo lepuškasti i interesantni i surovi radikal polagano i nespretno ide u susret. Dan, čas, minut kasnije sve će to iščeznuti bez traga, — ali, zasada, njoj je veselo, njoj je pomalo smešno, pomalo strašno i pomalo čak i tužno. Zaboraviv njegovo poreklo, i znajući kako sličnu pažnju cene usamljeni, otuđeni ljudi, Valentina Mihailovna beše počela da se raspituje kod Nježdanova o njegovoj mladosti, o njegovoj porodici... Ali, prisetivši se u magnovenju, po njegovim zbunjenim i osornim odgovorima, da je pogrešila, Valentina Mihailovna pokuša da zagladi svoju grešku i postade još malo više otvorena pred njim... Tako na žarkoj pripeci letnjeg podneva rascvetana ruža otvara svoje mirisne listiće, koje će uskoro ponovo skupiti i saviti okrepljujuća hladovina noći.

Potpuno da zagladi svoju pogrešku njoj ipak nije uspelo. Taknut u bolesno mesto, Nježdanov već nije mogao imati poverenja kao ranije. Ona gorčina koju je on svagda nosio, svagda osećao na dnu duše, pokrete se opet; probudiše se demokratska podozrenja i prigovori. „Nisam ja zbog ovoga došao ovamo”, — pomisli on; na um mu padoše podrugljiva poučavanja Pakljinova... i on iskoristi prvi trenutak ćutanja, ustade, pokloni se kratkim loklonom i izađe „vrlo glupo”, kako je on i nehotice šapnuo samome sebi.

Njegova zbunjenost nije promakla Valentini Mihailovnoj... ali, sudeći po osmejku koji je imala ispraćajući ga pogledom, — ona je ovu zbunjenost protumačila na povoljan za sebe način.

U sobi za bilijar Nježdanov se srete sa Marijanom. Ona je stojala okrenuta leđima, nedaleko od vrata kabineta, čvrsto skrstiv ruke.

Njeno lice nalazilo se skoro u crnoj senci; — no tako su upitno, tako uporno gledale na Nježdanova njene smele oči, takav su prezir, takvo su uvredljivo sažaljenje izražavale njene stisnute usne, da je on zastao u nedoumici,.

— Vi hoćete da mi nešto kažete? — nehotice progovori on.

Marijana odmah ne odgovori.

— Ne... ili da; hoću. Samo ne sada.

— A kada?

— A vi pričekajte. Možda — sutra, možda — nikada. Ta ja vrlo malo znam, ko ste vi upravo?

— Ipak, — poče Nježdanov, — meni se poneki put činilo... da među nama...

— A vi mene nimalo ne poznajete, — prekide Marijana. — Eto pričekajte. Možda, sutra. Sada moram da idem svojoj... gospođi. Do sutra!

Nježdanov kroči jedno dvaput, ali se odjednom vrati.

— Ah, da! Marijana Vikenćevna... stalno sam hteo da vas zapitam: hoćete li mi vi dopustiti da pođem s vama u školu, da vidim kako vi tamo radite, dok je nisu zatvorili.

— Izvolite... Samo ja nisam o školi htela da govorim s vama.

— A o čemu to?

— Do sutra, — ponovi Marijana.

Ali ona nije sačekala sutrašnji dan — i razgovor između nje i Nježdanova dogodio se još to isto veče u jednoj od lipovih aleja koje su počinjale nedaleko od terase.

XIII

Ona se sama prva približila njemu.

— G-n Nježdanov, — otpoče ona užurbanim glasom: — vi ste, izgleda, savršeno očarani Valentinom Mihailovnom?

Ona se okrete, ne sačekavši odgovor, i pođe naniže po aleji; i on pođe naporedo s njom.

— Zbog čega vi to mislite? — zapita on, malo posle.

— A zar nije? U tom slučaju ona je rđavo počela danas. Zamišljam kako se ona paštila, kako je razapinjala svoje sitne mreže!

Nježdanov ni reči ne reče i samo sa strane pogleda svoju čudnu sagovornicu.

— Slušajte, — produži ona: — ja se neću tu pretvarati: ja ne volim Valentinu Mihailovnu — i vi to vrlo dobro znate. Ja vam mogu izgledatn nepravičnom... no vi prvo pomislite...

Glas se preseče u Marijane. Ona je crvenela, ona se uzbuđivala... Uzbuđenje je kod nje svagda uzimalo izgled kao da se ona ljuti.

— Vi, verovatno, pitate sebe, — poče ona ponovo, — zašto ova gospođica meni sve to priča? Vi ste, mora biti, to isto pomislili kada sam vam saopštila objašnjenje... u pogledu g-na Markelova.

Ona se iznenada naže, otkide neveliku pečurku, prelomi je popola i baci je ustranu.

— Vi se varate, Marijana Vikenćevna, — progovori Nježdanov: — ja sam, naprotiv, pomislio da vam ulivam poverenje — i ta mi je misao bila vrlo prijatna.

Nježdanov nije rekao punu istinu: ova mu je misao tek sada bila došla u glavu.

Marijana ga časom pogleda. Dotle se ona neprestano okretala ustranu.

— Nije da biste vi ulivali meni poverenje, — reče ona, kao da razmišlja: — ta vi ste mi sasvim strani. Nego vaš položaj i moj — vrlo su slični. Mi smo oboje podjednako nesrećni; eto šta nas vezuje.

— Vi ste nesrećni? — zapita Nježdanov.

— A vi, — zar niste? — odgovori Marijana.

On ništa ne reče.

— Vama je poznata moja istorija? — poče ona sa živošću: — istorija moga oca? njegovo progonstvo? — nije? No, onda znajte da je bio stavljen pod sud, da je pronađen krivim, da je lišen čina... i svega — i da je prognan u Sibir. Zatim je on umro... mati moja isto tako je umrla. Ujak moj, g-n Sipjagin, brat moje matere, uzeo me je na izdržavanje, ja živim o njegovom hlebu, on je moj dobrotvor, i Valentina Mihailovna je moja dobrotvorka — a ja im vraćam crnom neblagodarnošću, zato što ja, mora biti, imam čvrsto srce, a tuđ je hleb gorak, i ja ne umem da podnosim snishodljive uvrede, i pokroviteljstvo ne trpim... i ne umem to da krijem — a kada me

neprestano bodu čiodama, ja samo zbog toga ne vičem što sam vrlo ponosita.

Govoreći ove isprekidane reči, Marijana je išla sve brže i brže.

Ona odjednom stade.

— Znate li da moja ujna, samo da bi me skinula s vrata, namerava da me da... za onog gadnog Kalomejceva? Ta njoj su poznata moja ubeđenja, ta ja u njenim očima važim za nihilistkinju, — a on! Ja mu se, naravno, ne sviđam, ta ja nisam lepa, — ali mogu biti prodana. Jer to je isto tako dobročinstvo.

— Zašto vi... — otpoče Nježdanov i zape.

Marijana ga časom pogleda.

— Zašto ja nisam prihvatila ponudu g-na Markelova, — hoćete vi da kažete? Nije li tako? Da; ali šta da se radi? On je dobar čovek. Ali ja nisam kriva: ja ga ne volim.

Marijana ponovo pođe napred, kao da želi da oslobodi svoga sabesednika od obaveze da se ma čime odazove na ovo neočekivano priznanje.

Oni oboje dođoše do kraja aleje. Marijana naglo skrete na usku putanju, prosečenu kroz same jele, i pođe po njoj. Nježdanov se uputi za Marijanom. On je osećao dvostruko dvoumljenje: čudno mu je izgledalo kako to da je ova divlja devojka odjednom stala da bude tako otvorena s njim, — i još više se on čudio tome što ga ova otvorenost nimalo ne iznenađuje, što on nalazi da je ona prirodna.

Marijana se iznenada okrete i stade nasred putanje, tako da je njeno lice došlo na aršin rastojanja od Nježdanovljevog lica, i oči njene zabodoše se pravo u njegove oči.

— Aleksije Dmitriću, — poče ona, — nemojte misliti da je moja ujna zla... Ne! ona je sva — laž, ona je komedijašica, ona je pozerka. Ona hoće da je svi obožavaju, kao lepoticu, — i da se sa strahopoštovanjem ponašaju pred njom, kao pred sveticom! Ona smisli neku srdačnu reč, rekne je jednome, a posle ponavlja tu istu reč drugom i trećem, — i to sve sa takvim izrazom, kao da je ona toga trenutka tu reč smislila, — i odmah u danoj prilici prevrće svojim divnim očima! Ona samu sebe vrlo dobro poznaje, — ona zna da liči na Madonu, i nikoga ne voli! Pretvara se da se stalno zanima Koljom, — a jedino što radi, to je da govori o njemu s umnim ljudima. Ona sama ne želi nikome zla... Ona je sva — dobrota! Ali neka vam

u njenom prisustvu polome sve kosti u telu... za nju to nije ništa! Ona ni prstom neće mrdnuti da vas spase; — ali ako je njoj to potrebno ili korisno... tada... o, tada!

Marijana ućuta. Žuč ju je gušila, ona se rešila da joj pusti na volju, ona nije mogla da se uzdrži — ali su joj se reči i nehotice prekidale. Marijana je pripadala osobitoj vrsti nesrećnih bića (u Rusiji ona su počela da bivaju dosta česta)... Pravičnost ih zadovoljava, ali ih ne raduje, a nepravičnost, na koju su ona strašno osetljiva, uzbunjuje ih do dna duše. Dok je ona govorila, Nježdanov je gledao u nju pažljivo; njeno zarumenjeno lice, sa lako razbarušenom tankom kosom, sa treptavim podrhtavanjem tankih usana, učinilo mu se i strašno, i značajno, i lepo. Sunčana svetlost, zadržavana čestom mrežom grana, ležala je na njenom čelu kao zlatna kosa mrlja — i ovaj vatreni jezik pristajao je uzbuđenom izrazu sveg njenog lica, široko otvorenim, nepokretnim i blistavim očima, plamenom zvuku njenoga glasa.

— Recite, — zapita je, naposletku, Nježdanov: — zašto ste me vi nazvali nesrećnim? Zar vam je poznata moja prošlost?

Marijana klimnu glavom.

— Da.

— To jest... kako to da vam je poznata? Vama je neko govorio o meni?

— Meni je poznato... vaše poreklo.

— Vama je poznato... Ko vam je rekao?

— Pa sve ta ista, ta ista Valentina Mihailovna, kojom ste vi tako očarani. Ona nije propustila da primeti u mome prisustvu, — po običaju, uzgred, ali razgovetno, — ne sa sažaljenjem, već kao liberalna žena koja je iznad svih predrasuda, — da eto kakva slučajnost postoji u životu našeg novog učitelja! Nemojte se čuditi, molim vas: Valentina Mihailovna, baš isto tako uzgred i sa sažaljenjem, mal’te ne svakome posetiocu saopštava da eto u životu njene nećake kakva postoji... slučajnost: njenog oca su za mito prognali u Sibir! Ma za kakvu aristokratkinju da ona sebe drži, ona je prosto spletkašica i pozerka — ta vaša Rafaelova Madona!

— Dopustite, — primeti Nježdanov, — a zbog čega je ona „moja”?

Marijana se okrete i pođe opet po putanji.

— Vi ste imali s njom neobično dug razgovor, — reče ona muklo.

— Ja gotovo ni jedne reči nisam izgovorio, — odgovori Nježdanov: — ona je jedina sve vreme govorila.

Marijana je išla napred ćuteći. No tu putanja skrenu u stranu, jelova šuma se čisto rastavi, i ukaza se ispred nje nevelika poljana sa šupljom žalosnom brezom po sredini i okruglom klupom koja je obuhvatala deblo staroga drveta. Marijana sede na tu klupu; Nježdanov ss smesti do nje. Nad glavama obojih tiho se ljuljahu dugi pramenovi visećih grana, pokriveni sićušnim zelenim listićima. Unaokolo među retkom travom beleli su se đurđici, i sa cele poljane podizao se sveži zapah mlade trave, koji je prijatno olakšavao grudi, još stešnjene smolastim isparenjima jela.

— Vi hoćete da pođete sa mnom da pogledate ovdašnju školu, — otpoče Marijana: — pa šta? hajdemo. Samo... ja ne znam. Zadovoljstva ćete imati malo. Vi ste čuli: naš glavni učitelj je — đakon. On je dobar čovek, ali vi ne možete zamisliti o čemu on govori sa učenicima! Među njima ima jedan dečko... ime mu je Garasej — on je siroče, od desetak godina, — i, zamislite! on uči bolje od sviju!

Promenivši iznenada predmet razgovora, Marijana i sama kao da se izmeni: ona je pobledela, stišala se, i njeno lice je izražavalo zbunjenost, baš kao da je bi stid svega što je govorila. Ona je, očigledno, htela da navede Nježdanova na ma kakvo „pitanje” — školsko, seljačko — samo da ne produžuje u pređašnjem tonu. No njemu u tome trenutku nije bilo do „pitanja”.

— Marijana Vikenćevna, — poče on, — reći ću vam otvoreno: ja nikako nisam očekivao sve ovo... što se sada dogodilo između nas. (Kod reči „dogodilo“ ona se lako namršti). Meni se čini da smo se mi odjednom — vrlo... vrlo zbližili. Ono, tako i treba. Mi se odavno slažemo jedno s drugim; samo o tom nismo glasa davali. A zatim, ja ću s vama da govorim bez okolišenja. Vama je teško i odvratno u ovdašnjem domu; ali vaš ujak, iako je ograničen, ipak je, koliko ja mogu da prssudim, human čovek. Zar on ne shvaća vaš položaj, zar ne staje na vašu stranu?

— Moj ujak? Prvo, on nije čovek: on je činovnik, senator, ili ministar... ja već ne znam. A drugo... ja neću uzalud da se žalim i klevetam: meni uopšte nije odvratno i nije teško ovde, to jest, mene

ovde niko ne kinji; sitna peckanja moje ujne upravo nisu ništa za mene... Ja sam savršeno slobodna.

Nježdanov sa čuđenjem pogleda u Marijanu.

— U tom slučaju... sve što ste maločas govorili...

— Vi mi se možete smejati, — prihvati ona: — no ako sam ja nesrećna, to nije zbog moje nesreće. Meni se ponekad čini da ja patim za sve ugnjetavane, bedne i jadne u Rusiji... ne, ne patim — već mi je krivo zbog njih, bunim se... da sam gotova da za njih... i glavu dam. Ja sam nesrećna zbog toga što sam gospođica, što sam gotovanka, što ja ništa, ništa ne mogu i ne umem! Kada je moj otac bio u Sibiru, a ja s majkom ostala u Moskvi — ah, kako sam se otimala k njemu! — i nije da sam ga ja vrlo volela ili uvažavala, nego mi se tako htelo da izvidim sama, da pogledam sopstvenim očima kako žive zatočenici... prognanici... I kako mi je bilo krivo na samu sebe i na sve ove spokojne, site bogataše!... A posle, kada se on vratio, načet, slomljen, i počeo da se unižava, moljaka i ulaguje... ah... kako je to bilo teško! Kako je dobro on uradio što je umro... pa i majka! Ali eto, ja sam ostala među živima... Našto! Da osećam da imam rđavu narav, da sam nezahvalna, da se sa mnom niko ne može složiti — i da ja ništa, ništa ne mogu ni za što, ni za koga!

Marijana se odmače ustranu — ruka njena klonu na klupu. Nježdanovu je bilo vrlo žao; on se dotače ove opuštene ruke... ali je Marijana odmah otrže, ne zbog toga što joj se pokret Nježdanova učinio neumesnim, već da on — sačuvaj Bože — ne bi pomislio da ona traži saučešće.

Kroz grane jelove šume pokaza se u daljini ženska haljina.

Marijana se ispravi.

— Pogledajte, vaša Madona je poslala svoju špijunku. Ta sobarica je dužna da motri na mene i da javlja svojoj gospođi gde i s kim ja bivam! Ujna se verovatno dosetila da sam ja s vama, i nalazi da je to nepristojno — naročito posle sentimentalne scene koju je ona pred vama odigrala. Pa i u samoj stvari — vreme je da se vratimo. Hajdemo.

Marijana ustade; Nježdanov se isto tako diže sa svoga mesta. Ona baci pogled na njega preko ramena i odjednom po njenom licu prelete skoro detinjski, umiljat, malo zbunjen nzraz.

— Vi se bar ne srdite na mene? Nemojte misliti da sam se i ja prenemagala pred vama! Ne, vi to ne mislite, — nastavi ona, pre nego što joj je Nježdanov išta odgovorio. — Ta i vi ste takvi, kao i ja — nesrećni, i narav je kod vas isto tako rđava, kao i kod mene. A sutra ćemo otići zajedno u školu, zato što smo sada već dobri prijatelji.

Kada se Marijana i Neždanov približiše domu, Valentina Mihailovna baci pogled na njih kroz lornjon iz visine balkona — i sa svojim običnim, krotkim osmehom tiho zavrte glavom; i vraćajući se, kroz otvorena staklena vrata, u salon, u kome je Sipjagin već sedeo za preferansom sa bezubim susedom koji je svratio na čaj, reče glasno i otegnuto, odeljujući slog od sloga:

— Kako je vlažno na vazduhu! To je nezdravo!

Marijana se pogleda s Nježdanovim; a Sapjagin, koji baš beše dobio svoga partnera, baci na ženu istinski ministarski pogled, s boka i na gore preko obraza — a zatim okrete taj isti sanjivo hladni, no pronicljivi pogled na mladi par koji je ulazio iz mračnoga vrta.

XIV

Minuše još dve nedelje. Sve je išlo svojim redom. Sipjagin je raspoređivao svakidašnja zanimanja — ako ne kao ministar, a ono nesumnjivo kao načelnik odeljenja, i držao se, kao i ranije, visoko, humano i s malim gnušanjem; Kolja je uzimao lekcije, Ana Zaharovna se kidala zbog stalne, potiskivane zlobe, gosti su dolazili, razgovarali, sudarali su se na kartama — i, očigledno, nisu se dosađivali; Valentina Mihailovna i nadalje je koketovala s Nježdanovim — iako se u njenu ljubaznost počelo da uvlači nešto nalik na dobrodušnu ironiju. S Marijanom Nježdanov se konačno zbližio — i, na svoje čuđenje, našao je da ona ima dosta ujednačen karakter i da se s njom može govoriti o svemu, ne nailazeći na suviše oštre protivurečnosti. Zajedno s njom on je jedno dva puta posetio školu, no već pri prvoj poseti se uverio da on tu nema šta da radi. Otac đakon zavladao je njome uzduž i popreko, s dozvolom Sipjagina i po njegovoj volji. Otac đakon predavao je pismenost dobro, iako na starinski način, ali je na ispitima postavljao dosta neprikladna pitanja; naprimer, zapitao je jednom Garaseja: „kako to

on objašnjava izraz: „mutna voda u oblacima?” — na šta je Garasej trebao, po uputstvu samoga oca đakona, da odgovori: „to je neobjašnjivo”. Uostalom, škola se uskoro i tako zatvorila — zbog letnjeg vremena — do jeseni. Sećajući se uputstava Vavlina i drugih, Nježdanov se isto tako trudio da se zbliži sa seljacima; no ubrzo je primetio da ih on jednostavno izučava, ukoliko je umeo da posmatra, — a sasvim ne vodi propagandu! On je skoro sav svoj život proveo u gradu, i između njega i ljudi sa sela postojao je ponor ili rov, preko kojega on nikako nije mogao da preskoči. Dogodilo se da je izmenjao nekoliko reči sa pijanicom Kirilom, pa čak i s Mendelejem Dućikom, no, čudna stvar! — on kao da se snebivao pred njima, i osim vrlo opšteg i vrlo kratkog grđenja, on od njih ništa nije čuo. Drugi seljak — zvali su ga Fićujevim — prosto ga je doveo u ćorsokak. Lice ovoga seljaka bilo je neobično energično, skoro razbojničko... „No, ovaj je, sigurno, pouzdan!” — mislio je Nježdanov... I šta je bilo? Pokazalo se da je Fićujev seljak bez zemlje; mir je od njega oduzeo zemlju, zbog toga što on — čovek zdrav, pa čak i jak — nije mogao da radi. — „Ne mogu!” — jecao je Fićujev, s dubokim, unutrašnjim stenjanjem, i otegnuto je uzdisao: — „ne mogu da radim! ubite me! Inače ću ja sam dići ruku na sebe!” — I svršio je time što je prosio malu milostinju — grošić za malo hleba... A lice — kao u Rinalda Rinaldinija! Fabrički narod — taj se sasvim nije dao Nježdanovu; sva ta momčadija bila je ili užasno vesela, ili užasno mračna... i Nježdanov ni s njima nije uspeo ništa. On je povodom ovoga napisao prijatelju svome, Siljinu, veliko pismo, u kome se gorko žalio na svoju neumešnost i pripisivao je svome rđavom vaspitanju i pakosnoj estetskoj prirodi! On je odjednom uobrazio da je njegov poziv — na delu propagande — da radi ne živim, usmenim rečima, već pisanim; ali brošure koje je zamislio nikako se nisu odmicale. Sve što je on pokušavao da stavi na hartiju činilo je na njega samog utisak nečeg lažnog, nategnutog, neistinitog u tonu, u jeziku, i on je jedno dvaput — o, užasa! — navraćao na stihove ili na skeptične, lične izlive. On se čak reši (značajan znak poverenja i zbliženja!) da govori o ovoj svojoj nezgodi s Marijanom... i opet je, na svoje čuđenje, naišao kod nje na saučešće — razume se, ne prema svojoj beletristici, nego prema toj moralnoj bolesti od koje je patio i koja njoj nije bila tuđa. Marijana nije manje od njega

bila protiv estetike: — a ustvari zbog toga i nije zavolela Markelova i nije pošla za njega što kod njega nije bilo ni traga od te iste estetike! Marijana, naravno, to nije ni samoj sebi smela da prizna; ali u nama samo ono i jeste silno, što ostaje i za nas same tek upola nagoveštenom tajnom.

Tako su prolazili dani — kruto, nejednako, ali ne dosadno.

Nešto se čudno dešavalo s Nježdanovim. On je bio nezadovoljan sobom, svojom delatnošću — to jest, svojim neradom; reči njegove skoro su postojano odzvanjale žuči i jetkošću samobičevanja; ali kod njega u duši, tamo negde, vrlo daleko u unutrašnjosti — nije bilo ružno; on je čak osećao izvesno umirenje. Da li je to bilo posledica seoskog zatišja, vazduha, leta, ukusne hrane, udobnog života, da li je to dolazilo otuda što mu se prvi put od rođenja desilo da ispita slast dodira sa ženskom dušom, — teško je reći; no njemu je ustvari čak bilo lako, ma da se on i žalio, iskreno žalio prijatelju svome, Siljinu.

Uostalom, ovo raspoloženje Nježdanova bilo je iznenadno i nasilno prekinuto jednoga dana.

Ujutro toga dana on dobi ceduljicu od Vasilija Nikolajevića, u kojoj mu se nalagalo da se zajedno s Markelovim — u očekivanju daljih instrukcija — odmah upozna i dogovori sa već pomenutim Solominim i nekakvim trgovcem Goluškinim, starovercem, koji je živeo u S. Ova ceduljica je uznemirila Nježdanova: u njoj je on osetio prekor za svoj nerad. Gorčina, koja je za sve ovo vreme kiptela kod njega jedino u rečima, sada se ponovo digla sa dna njegove duše.

Na ručak stiže Kalomejcev, rastrojen i razdražen. — Zamislite, — viknu on skoro suznim glasom, — kakav sam užas ja maločas pročitao u novinama: — moga prijatelja, moga milog Mihaila, srpskog kneza, ubili su nekakvi zlikovci u Beogradu! Do čega će, najzad, doterati ti jakobinci i revolucionari, ako im se ne postavi čvrsta granica!

— Sipjagin je „dopustio sebi da primeti” da ovo gnusno ubistvo, verovatno, nisu izvršili jakobinci — „Koji se u Srbiji ne pretpostavljaju” — već ljudi stranke Karađorđevića, neprijatelji Obrenovića... Ali Kalomejcsv ništa nije hteo da sluša i tim istim suznim glasom poče ponovo da priča kako ga je pokojni knez voleo i kakvu mu je poklonio pušku!... Raspaljujući se polako i pavši u

jarost, Kalomejcev od inostranih jakobinaca pređe na domaće nihiliste i socijaliste — i izli se, naposletku, u čitavoj filipici. Uzevši, kako je bilo u modi, veliki beli hleb obema rukama i lomeći ga na pola nad tanjirom supe, kako to čine prave Parizlije u „Café-Richeu“, on izjavi želju da razdrobi, da pretvori u prah sve one koji se protive — ma čemu i ma kome to bilo!... On se baš tako izrazio. — „Vreme je! vreme je!” — tvrdio je on, prinoseći kašiku ustima; — „vreme je! vreme je!” — ponavljao je, podnoseći čašu sluzi koji je nalivao heresko vino. Sa strahopoštovanjem spomenu on velike moskovske publiciste — i Ladislas, notre bon et cher Ladislas,[36] ne silazaše ca njegovog jejezika. A pri tome je jednako upirao pogled na Nježdanova, baš kao da ga je podbadao njime. — „Ovo je za tebe! Primi šamar! to je na tvoj račun! Evo ti još!” — Ovaj nije otrpeo, naposletku, i poče odgovarati — malo, istina, uzdrhtalim (naravno, ne od bojažljivosti) i promuklim glasom; stade da brani nade, načela i ideale omladine. Kalomejcev odmah ciknu — negodovanje se kod njega izražavalo piskavim glasom — i postade grub. Sipjagin veličanstveno prihvati Nježdanovljevu stranu; Valentina Mihailovna se isto tako saglašavala s mužem; Ana Zaharovna se starala da otkloni Koljinu pažnju — i bacala je, ma kuda se okretala, gnevne poglede ispod natučene kapice; Marijana se nije micala, baš kao da se skamenila.

Ali odjednom, čuvši po dvadeseti put izgovoreno ime Ladislasa, Nježdanov se sav zapali i, udariv šakom po stolu, uzviknu:

— Baš ste našli autoritet! Kao da mi ne znamo ko je taj Ladislas! On je ulizica od rođenja i više ništa!

— A... a... a... e... eto kako... eto od... otkuda! — prostenja Kalomejcev, mucajući od besa...

— Eto kako vi dopuštate sebi da se izražavate o čoveku koga uvažavaju takve osobe kao što su graf Blazenkrampf i knez Kovriškin!

Nježdanov sleže ramenima.

— Lepa preporuka: knez Kovriškin, taj oduševljeni lakej...

— Ladislas je moj prijatelj, — zavika Kalomejcev: — on je moj drug, i ja...

— Utoliko gore po vas, — prekide ga Nježdanov: — vi delite njegov način mišljenja, i moje reči se odnose isto tako i na vas.

Kalomejcev preblede kao krpa od srdžbe.

— Ka... kako? Šta? Kako se vi usuđujete? Tre... treba vas... sad odmah...

— Šta vam je po volji učiniti sa mnom sad odmah? — po drugi put, s ironičnom učtivošću, prekide ga Nježdanov.

Bog zna čime bi se svršio ovaj sukob između dvojice neprijatelja, da ga Sipjagin nije prekinuo na samom njegovom početku. Povisivši glas, i zauzevši stav u kome se nije znalo šta je preovlađivalo, da li ozbiljnost državnika, ili dostojanstvo domaćina — on sa spokojnom čvrstinom izjavi da ne želi više da čuje za svojim stolom slične neumerene izraze; da je on odavno postavio sebi kao pravilo (on se popravi: osveštano pravilo) da poštuje ubeđenja svake vrste, ali samo s time (tu on podiže kažiprst, ukrašen prstenom sa grbom) da se ona zadržavaju u izvesnim granicama pristojnosti i uljudnosti; da ako on, s jedne strane, ne može a da ne osudi kod g. Nježdanova izvesnu neuzdržanost jezika, koja se može izviniti, uostalom, njegovom mladošću, to, s druge strane, ne može tako isto odobriti kod g-na Kalomejceva ogorčeni njegov napadaj na ljude protivnoga tabora — ogorčenje koje se može objasniti, uostalom, njegovim staranjem za opšte dobro.

— Pod mojim krovom, — tako završi on, — pod krovom Sipjaginih nema ni jakobinaca, ni ulizica, već ima samo savesnih ljudi, koji će, kad jednom shvate jedan drugog, svakako svršiti s tim, da će pružiti jedan drugome ruku!

Nježdanov i Kalomejcev ućutaše, ali ipak ruku jedan drugom ne pružiše; očigledno, čas uzajamnog razumevanja ne beše nastupio za njih. Naprotiv, oni nikada još nisu osećali tako silnu uzajamnu mržnju. Ručak se svršio u neprijatnom i neugodnom ćutanju; Sipjagin je pokušao da ispriča neku diplomatsku anegdotu, ali je ostavi na pola puta. Marijana je uporno gledala u svoj tanjir. Ona nije htela da pokaže saosećanja koja su kod nje izazvale reči Nježdanova, ne iz kukavičluka — o, ne! ali je bilo potrebno pre svega ne odati se Sipjaginoj. Ona ju osećala na sebi njen pronicljivi, stalno uprti pogled. I zaista, Sipjagina nije spuštala očiju s nje — s nje i s Nježdanova. Njegova neočekivana uzbuna iznenadila je ispočetka

umnu gospođu; a posle kao da je nešto ozari — tako da i nehotice šapnu: — A!... Ona se odjednom priseti da se Nježdanov okrenuo od nje, onaj isti Nježdanov koji je još nedavno išao njoj u ruke. — Ovde se nešto dogodilo... Da nije Marijana? Da, sigurno Marijana... On joj ss dopada... na i on...

„Treba preduzeti mere”, tako je zaključila ona svoja rasuđivanja, a za to vreme Kalomejcev se gušio od srdžbe. Čak i igrajući preferans, posle dva časa, on je izgovarao reči: pas! ili: uzimam! sa ranjenim srcem — a u njegovom glasu čuo se mukli tremolo uvrede, iako se on pravio da „prezire!” Jedini je Sipjagin bio ustvari čak vrlo zadovoljan svom tom scenom. Imao je priliku da pokaže snagu svoje rečitosti, da utiša buru koja se podizala... On je znao latinski, i Virgilijevo: Quos ego! (Ja ću vas!) nije mu bilo strano. Svesno, on nije sravnjivao sebe s Neptunom; ali se nekako sa simpatijom setio njega.

XV

Čim se pokazalo mogućnim, Nježdanov otide u svoju sobu i zaključa se. On nije hteo ni s kim da se vidi — ni s kim, osim Marijane. Njena soba se nalazila pri samome kraju dugačkoga hodnika, koji je prosecao sav gornji sprat. Nježdanov je samo jedanput — i to na nekoliko minuta — odlazio tamo; ali se njemu učini da se ona neće rasrditi ako on zakuca kod nje, da ona čak i želi da se porazgovora s njime. Bilo je već dosta kasno, oko deset časova; domaćini posle scene za ručkom nisu smatrali nužnim da ga uznemiravaju i nastavljali su da igraju karte s Kalomejcevim. Valentina Mihailovna se jedno dvaput interesovala za Marijanu, pošto je ona takođe nestala posle obeda. — A gde je Marijana Vikenćevna? — zapita ona prvo ruski, zatim francuski, ne obraćajući se posebno nikome, već pre zidovima, kako to obično čine vrlo začuđeni ljudi; uostalom, ona se uskoro i sama zabavi igrom.

Nježdanov prošeta nekoliko puta po svojoj sobi, zatim se uputi po hodniku do Marijaninih vrata i tiho zakuca. Odgovora nije bilo. On zakuca još jedanput, pokuša da otvori vrata... Pokazalo se da su ona bila zatvorena. Ali nije uspeo da se vrati, da sedne na stolicu, kada njegova sopstvena vrata Lako škrppnuše iraču se glas Marijanin:

— Aleksije Dmitriću, to ste vi dolazili k meni?

On odmah skoči i jurnu u hodnik; Marijana je stajala pred vratima, sa svećom u ruci, bleda i nepomična.

— Da... ja sam... — šapnu on.

— Hajdemo, — odgovori ona i pođe po hodniku; ali, ne došavši do kraja, zastade i gurnu rukom oniska vrata. Nježdanov ugleda neveliku, skoro praznu sobu. — Uđimo bolje ovamo, Aleksije Dmitriću, ovde nas niko neće uznemiriti. — Nježdanov se pokori. Marijana metnu sveću na prozorsku dasku i okrete se Nježdanovu.

— Ja razumem zašto ste baš mene hteli da vidite, — poče ona: — vama je vrlo teško živeti u ovoj kući — i meni takođe.

— Da; ja sam hteo da vas vidim, Marijana Vikenćevna, — odgovori Nježdanov: — ali meni nije teško ovde od onoga vremena kako sam se zbližio s vama.

Marijana se osmehnu zamišljeno.

— Hvala, Aleksije Dmitriću, — ali recite, zar zaista vi imate nameru da ostanete ovde posle svih ovih bezobrazluka?

— Ja mislim da me neće ovde ostaviti — da će mi otkazati! — odgovori Nježdanov.

— A vi sami nećete otkazati?

— Sam... neću.

— Zašto?

— Hoćete da znate istinu? Zato što ste vi ovde.

Marijana pognu glavu i odmače se malo u dubinu sobe.

— A uz to još, — nastavi Nježdanov, — ja sam obavezan da ostanem ovde. Vi ništa ne znate, ali ja hoću, ja osećam da sam dužan da vam sve kažem. — On priđe Marijani i uhvati je za ruku. Ona je ne ukloni i samo ga pogleda u lice. — Čujte! — uzviknu on u iznenadnom, silnom izlivu. — Čujte me! — I tu odmah, ne sedajući ni na jednu od dve-tri stolice koje su se nalazile u sobi, i dalje stojeći pred Marnjanom i držeći njenu ruku, Nježdanov s ushićenjem, sa žarom, sa rečitošću neočekivanom za njega samog, saopšti Marijani svoje planove, namere, razlog zbog kojega je morao da primi ponudu Sipjaginovu, sve svoje veze, poznanstva, svoju prošlost, sve što je krio, što nikome nije kazivao! On spomenu dobivena pisma, Vasilija Nikolajevića, sve — čak i Siljina! Govorio je užurbano, bez zapinjanja, bez kolebanja — kao da je prekoravao sebe za to što

dosada nije posvetio Marijanu u sve svoje tajne, baš kao da se izvinjavao pred njome. Ona ga je slušala pažljivo, željno; isprva se začudi... Ali tog osećanja odmah nestade. Zahvalnošću, ponosom, odanošću, rešenošću — eto čime se prepuni njena duša. Njeno lice, njene oči zasijaše; ona metnu drugu svoju ruku na ruku Nježdanovljevu — njene usne se otvoriše ushićeno... Ona se odjednom strašno prolepša!

On stade, naposletku, — pogleda u nju, i kao da prviput vide to lice, koje mu je, u isto vreme, bilo i tako drago i tako poznato.

On uzdahnu silno, duboko...

— Ah, kako sam dobro učinio što sam vam sve rekao! — jedva su mogle prošaptati njegove usne.

— Da, dobro... dobro! — ponovi ona takođe šapatom. Ona ga je i nehotnce imitirala — pa i glas joj postade tih. — I znači, vi znate, — produži ona, — da vam ja stojim na raspoloženju, da hoću da budem od koristi vašem delu, da sam spremna da uradim sve što bude nužno, da pođem kuda narede, da sam ja svagda, svom dušom, želela isto to što vi...

I ona ućuta. Još jedna reč — i njoj bi briznule suze od tronutosti. Sve njeno biće postade iznenada meko kao vosak. Žudnja za delatnošću, za žrtvom, za žrtvom bez odlaganja — eto šta je nju mučilo.

Nečiji koraci se čuše iza vrata — oprezni, brzi, laki koraci.

Marijana se odjednom ispravi, oslobodi svoje ruke — i sva se toga časa izmeni i razveseli. Nešto prezrivo, nešto smelo prelete preko njenog lica.

— Ja znam ko nas prisluškuje u ovom trenutku, — reče ona tako glasno da je po hodniku jasnim odjekom odzvanjala svaka njena reč: — g-đa Sipjagina nas prisluškuje... ali meni je to potpuno svejedno.

Šuštanje koraka prestade.

— Dakle kako? — obrati se Marijana Nježdanovu: — šta imam da radim? kako da vam pomognem? Govorite... govorite brže! Šta da se radi?

— Šta? — progovori Nježdanov. — Ja još ne znam... Ja sam dobio od Markelova ceduljicu...

— Kada? Kada?

— Večeras. Moram ići sutra s njim k Solominu u fabriku.

— Da... da... Eto i to je krasan čovek — Markelov. Eto pravog prijatelja!

— Da li takav kao ja?

Marijana pogleda pravo u lice Nježdanovu.

— Ne — nije baš takav.

— Kako?

Ona se odjednom okrete.

— Ah! pa zar vi ne znate šta ste vi za mene postali, i šta ja osećam u ovome trenutku...

Srce Nježdanovljevo silno zakuca, i pogled mu se i nehotice spusti. Ova devojka, koja ga je zavolela — njega, sirotana bez kuće, — koja ima poverenja u njega, koja je gotova da ide za njim, zajedno s njim, ka jednom i istom cilju — ova divna devojka — Marijana — u tome trenutku postade za Nježdanova ovaploćenje svega dobrog, pravednog na zemlji — ovaploćenje njemu neznane porodične, sestrinske, ženske ljubavi, — ovaploćenje otadžbine, sreće, borbe i slobode!

On podiže glavu — i ugleda njene oči, ponovo uperene na njega...

O, kako je prodirao njihov svetli, divni pogled u samu dubinu njegove duše!

— I tako, — poče on nesigurnim glasom, — ja putujem sutra... A kada se vratim otuda, reći ću... vam... (njemu odjednom bi neugodno da govori Marijani: vi) — reći ću vam što budem doznao, što bude rešeno. Otsada, sve što budem radio, sve što budem mislio — sve sve ćeš prvo saznati... ti.

— O, moj prijatelju! — uzviknu Marijana i opet uhvati njegovu ruku. — Ja isto to obećavam tebi!

Ovo „tebi” ispalo je kod nje tako lako i prosto, kao da drukčije ne bi ni moglo biti — kao da je to bilo drugarsko „ti”.

— A može li se videti pismo?

— Evo ga, evo.

Marijana prelete pismo i samo što nije sa strahopoštovanjem podigla na njega oči.

— Tebi poveravaju takve važne dužnosti?

On joj se osmehnu umesto odgovora i ostavi pismo u džep.

— Čudnovato, — progovori on: — Ta mi smo izjavili jedno drugom ljubav — mi volimo jedno drugo — a ni reči o tome među nama nije bilo.

— Našto? — prošapta Marijana i odjednom mu se baci oko vrata, pritište svoju glavu na njegovo rame... Ali se oni čak i ne poljubiše — to bi bilo prostački i nekako strašno — tako su, bar, osećali oni oboje — i odmah se raziđoše, krepko, krepko stisnuvši jedno drugom ruku.

Marijana se vrati po sveću, koju je ostavila na prozorskoj dasci prazne sobe — i tek tada naiđe na nju kao neko buđenje. Ona je ugasi i, po dubokom mraku brzo promaknuvši kroz hodnik, vrati se u svoju sobu — svuče se, i leže u tom istom, za nju nekako prijatnom mraku.

XVI

Drugoga jutra, kada se Nježdanov probudio, on ne samo da nije osetio nikakve zbunjenosti pri sećanju na ono što se desilo uoči toga dana — već je, naprotiv, bio ispunjen nekom dobrom i ozbiljnom radošću, baš kao da je on svršio posao koji je, zapravo, odavno trebalo svršiti. Pošto je zamolio za dozvolu Sipjagina za dva dana, koji mu je odobrio otsustvo odmah, no strogo, — Nježdanov otputova k Markelovu. Pred odlaskom on uspe da se vidi s Marijanom. Ona se isto tako nimalo nije stidela niti se zbunjivala, gledala ga je spokojno i odlučno, i spokojno mu je govorila ti. Brinula se samo o tome, šta će on doznati kod Markelova, i molila je da joj saopšti sve.

— To se samo po sebi razume, — odgovori Nježdanov.

„I zaista, — mislio je on, — zašto da se uzbuđujemo? U našem zbliženju lično osećanje igralo je... drugorazrednu ulogu — a sjedinili smo se mi nepovratno. U ime stvari? Da, u ime stvari!”

Tako je mislio Nježdanov, — i on ni sam nije slutio koliko je bilo istine — i neistine u njegovim mislima.

Markelova je zatekao u onom istom umornom i oporom raspoloženju duha. Pošto su nekako i nešto ručali, oni se krenuše na već nama dobro poznatim kolima (drugog, pobočnog, vrlo mladog konja, koji još nije bio prezan, behu uzeli na poslugu od seljaka — pošto je markelovski još hramao) ka velikoj fabrici za predenje

pamuka trgovca Faljejeva, gde je živeo Solomin. Ljubopitstvo Nježdanovljevo bilo je probuđeno: on je jako hteo da se pobliže upozna sa čovekom o kome je u poslednje vreme slušao tako mnogo. Solomin je bio predupređen; čim su se oba putnika zaustavila na kapiji od fabrike i rekli ko su — odmah su ih odveli u neugledno krilo, koje je zauzimao „mehaničar-upravitelj”. On. sam nalazio se u glavnoj fabričnoj zgradi; dok je jedan od fabričnih radnika otrčao po njega, Nježdanov i Markelov imali su vremena da priđu prozoru i da se upoznaju s okolinom. Fabrika je, očigledno, bila u punom razvoju i pretrpana poslom; sa svih strana se razlegala vesela huka i tutnjava neprekidnog rada: mašine su huktale i lupale, škripali su razboji, točkovi zujali, kajiši pljeskali, kotrljala se i nestajala kolica, burad i natovarena kola; odjekivali su zapovednički krici, zvona i zvižduci; užurbano su promicali majstori u potpasanim košuljama, kajišima uvezane kose, radnice u cicanim haljinama; kretali se upregnuti konji. Ljudska sila od hiljadu glava brujala je unaokolo, zategnuta kao struna. Sve je teklo pravilno, razumno, punim zamahom; ali ne samo razmetljivost ili tačnost, već čak ni urednost se nije mogla primetiti nigde i ni u čemu; naprotiv, svugde je začuđavala nebrižljivost, nečistoća, čađ; ovde polupano staklo na prozoru, onde opao malter; daske se odvalile i zjape širom otvorena vrata; velika bara, crna, prelivajući se u duginim bojama od truleži, stoji nasred glavnoga dvorišta; malo dalje strče gomile razbacanih cigalja; valjaju se ostatci asura, sargija, sanduka, komadići vrpce; nakostrešeni psi prolaze sa upalim trbusima, pa čak i ne laju; u uglu, pod ogradom, sedi četvorogodišnji muškarčić, s ogromnim trbuhom i raščupanom glavom, sav umrljan čađu, — sedi i očajnički plače, kao da je napušten od celoga sveta; pored njega, ubrljana tom istom čađu, svinja, okružena šarenim prasadima, proždire kupusno korenje; proderano rublje klati se na zategnutom konopcu — i kakav smrad, kakav zadah na sve strane! Prava — ruska fabrika: nije nemačka, niti francuska manufaktura.

Nježdanov baci pogled na Markelova.

— Meni su toliko napričali o neobičnim sposobnostima Solominovim, — poče on, — da me, priznajem, sav ovaj nered čudi; ja to nisam očekivao.

— Nereda tu nema, — odgovori natmureno Markelov: — već ruski murdarluk. Ipak je to — milionski posao! A on mora da se prilagođava: i starim običajima, i poslu, i samome gazdi. Znate li vi što o Faljejevu?

— Ništa.

— Najveća tvrdica u celoj Moskvi. Buržuj — jednom reči!

U tom trenutku Solomin uđe u sobu. Nježdanov je morao da se razočara u njemu isto tako kao što se razočarao u fabrici. Na prvi pogled, Solomin je činio utisak Čuhonca, ili pre Šveđanina. Bio je visokog rasta, svetloplav, suv, plećat; lice je imao duguljasto, žuto, nos kratak i širok, oči vrlo male, zelenkaste, pogled spokojan, usne krupne i isturene napred; zube bele, takođe krupne, i razdvojeni podbradak, jedva obrastao maljama. Bio je obučen kao zanatlija, kao ložač: na telu je imao stari kaput s otromboljenim džepovima, na glavi izgužvanu kapu od mušeme, na vratu vuneni šal, na nogama nakatranisane čizme. Njega je pratio čovek četrdesetih godina, u prostom odelu, s neobično pokretljivim, ciganskim licem i kao smola crnim, prodornim očima, kojima on, samo što uđe, odmah i ošinu Nježdanova... Markelova je on već znao. Zvao se Pavle; važio je kao Solominov čovek za sve.

Solomin priđe, ne žureći se, obojici posetilaca, stište, ćuteći, ruku svakome od njih svojom žuljevitom, koščatom rukom, izvadi iz stola zapečaćeni paket i predade ga, isto tako ćuteći, Pavlu, koji odmah izađe iz sobe. Zatim se proteže, nakašlja se, zbaci kapu s potiljka jednim zamahom ruke, sede na drvenu obojenu stoličicu i, ukazav Markelovu i Nježdanovu na isti takav divan, progovori: — Molim!

Markelav prvo upozna Solomina s Nježdanovim; ovaj mu ponovo stište ruku. Zatim Markelov poče da govori o „stvari”, spomenu pismo Vasilija Nikolajevića. Nježdanov pruži to pismo Solominu. Dok je on to čitao, pažljivo i ne žureći se, prelazeći očima s reda na red, Nježdanov je gledao u njega. Solomin je sedeo blizu prozora; već nisko sunce jarko je osvetljavalo njegovo pocrnelo, lako oznojeno lice, njegovu svetloplavu, naprašenu kosu, paleći u njoj bezbroj zlatnih tačkica. Njegove nozdrve su se nadimale i širile za vreme čitanja, a usne se micale, kao da izgovaraju svaku reč; on je držao pismo krepko i visoko obema rukama. Sve ovo, Bog bi znao zašto, dopadalo se Nježdanovu. Solomin vrati pismo Nježdanovu, osmehnu

mu se, i opet stade da sluša Markelova. Ovaj je govorio, govorio — i naposletku ućuta.

— Znate li šta — poče Solomin, a glas se njegov, promukao malo, no mlad i silan, isto tako dopade Nježdanovu, — kod mene ovde nije baš udobno; hajdemo k vama — do vas ima svega sedam vrsta. Vi ste i onako kolima došli?

— Da.

— No... mesta će za mene biti, Za jedan čas kod mene se završava rad, i ja sam slobodan. Tako ćemo se i porazgovarati. Vi ste takođe slobodni? — obrati se on Nježdanovu.

— Do prekosutra.

— E pa, divno. Prenoći ćemo eto kod njega. — Hoće li se moći, Sergije Mihailiću?

— Kakvo je to pitanje? Naravno da hoće.

— No — sad ću ja. Dajte samo da se očistim malo.

— A kako je kod vas u fabrici? — značajno zapita Markelov.

Solomin pogleda u stranu.

— Razgovaraćemo, — progovori on po drugi put. — Pričekajte malo... Odmah ću ja... Ja sam neke stvari zaboravio.

On izađe. Da nije bilo lepoga utiska koji je on načinio na Nježdanova, ovaj bi, gotovo, pomislio, čak bi, možda, i zapitao Markelova: „Da se ovaj ne izvlači?” Ali mu ništa slično ne dođe u glavu.

Čas kasnije, u trenutku, kada se sa svih spratova ogromne zgrade po svima stepenicama spuštala i kroz sva vrata izlivala šumna fabrična gomila, — kola u kojima su sedeli Markelov, Nježdanov i Solomin, izlazila su iz kapije na drum.

— Vasilije Fedotiću, da radimo? — viknu Solominu na završetku Pavle, koji ga je pratio do kapije.

— Popritegni... — odgovori Solomin. — To u vezi s jednom noćnom operacijom, — objasni on svojim drugovima.

Stigoše u Borzjonkovo; večeraše — više reda radi, — a posle, zadimiše se cigare i otpočeše razgovori, oni noćni, neumorni ruski razgovori, kojih u takvim razmerama i u takvom obliku jedva da ima kod nekog drugog naroda. Uostalom, i tu Solomin nije opravdao očekivanja Nježdanovljeva. On je govorio neobično malo... tako malo da je, može se reći, skoro neprestano ćutao; ali je slušao pažljivo, a

ako bi izrekao neki sud ili primedbu, to je bilo i pametno. i važno, i vrlo kratko. Pokazalo se da Solomin ne veruje u bliskost revolucije u Rusiji; ali, ne želeći da natura svoje mišljenje drugima, nije im smetao da pokušaju, i posmatrao ih je — ne izdaleka, već sa strane. On je dobro poznavao petrogradske revolucionare — i do izvesne mere saooećao je s njima — jer je i sam bio iz naroda; ali on je shvaćao bezvoljno otsustvo toga samoga naroda, bez koga „ništa se ne može učiniti”,. a koga dugo treba pripremati — i to ne onako i ne onome, kako čine ti. Eto tako se on i držao po strani, ne kao lukav čovek i vrdalama, već kao pametan mladić, koji neće uzalud da upropasti ni sebe ni druge. — A saslušati... zašto da ne sasluša — pa čak i da se pouči, ako do toga dođe. Solomin je bio jedinac sin crkvenjako; imao je pet sestara — sve udate za popove i đakone; no on je, s pristankom oca, ozbiljnog i trezvenog čoveka, napustio bogosloviju, počeo da se bavi matematikom, a osobito se strasno zaneo mehanikom; dospeo je u fabriku k jednom Englezu, koji ga je zavoleo kao sina — i dao mu sretstva da otputuje u Mančester, gde je proveo dve godine i naučio engleski. U fabriku moskovskog trgovca on je dospeo nedavno, i ma da je od potčinjenih dosta tražio — zato što se u Engleskoj nagledao takvoga reda, — ipak je uživao njihovu naklonost: naš je, ipak, to čovek! Otac je bio vrlo zadovoljan njime, zvao ga je „tačnim” i samo je žalio to što mu sin neće da se oženi.

U toku noćnoga razgovora kod Markelova, Solomin je, kako smo već rekli, skoro stalno ćutao; no kada Markelov poče da razlaže o nadama koje oni polažu u fabrične radnike, Solomin, po svome. običaju, lakonski primeti, da kod nas u Rusiji fabrični radnici nisu isto što u inostranstvu — najkrotkiji je to narod.

— A seljaci? — zapita Markelov.

— Seljaci? Kulaka među njima sada već ima dosta, i sa svakom godinom biće ih sve više — a kulaci znaju samo za svoj interes; ostali su — ovce, tama.

— Pa gde da se traži?

Solomin se osmehnu.

— Tražite i naći ćete.

On se skoro neprestano smešio, i osmeh njegov bio je takođe nekako bez lukavosti, ali ne bez smisla, kao i on sav. Prema

Nježdanovu on se ponašao na osobiti način: mladi student pobuđivao je u njemu saučešće, skoro nežnost.

U toku ovog istog noćnog razgovora, Nježdanov se odjednom raspali i pade u ushićenje; Solomin tiho ustade i, prešavši svojim tromim hodom celu sobu, zatvori prozorče koje se beše otvorilo iza Nježdanovljeve glave...

— Da ne biste nazebli, — dobrodušno progovori on, kao u odgovor na začuđeni pogled govornikov.

Nježdanov stade da ga zapitkuje o tome kakve socijalne ideje namerava on da uvede u poverenoj mu fabrici, i da li ima nameru da postavi posao tako da i radnici učestvuju u dobitku?

— Dušo moja! — odgovori Solomin: — mi smo podigli školu i malu bolipcu — pa i tu se gazda opirao kao medved!

Jedanput se samo Solomin naljutio, i to od šale, i tako je udario svojom moćnom pesnicom po stolu, da je sve na njemu potskočilo, ne izuzimajući ni utegu od puda, koja se sklonila pored mastionice. Njemu su pričali o nekakvoj nepravdi na sudu, o gonjenju radničkog udruženja...

A kada su Nježdanov i Markelov otpočinjali da govore kako da se „počne”, kako da se izvede plan u delo, Solomin je i nadalje slušao s ljubopitstvom, čak i poštovanjem — ali sam već nije govorio ni reči. Do četiri časa se otegao ovaj njihov razgovor. I o čemu, o čemu sve nisu oni govorili! Markelov je, između ostalog, tajanstveno napomenuo o neumornom putniku Kisljakovu, o njegovim pismima, koja postaju sve zanimljivija i zanimljivija; obećao je da će pokazati Nježdanovu neka među njima i dati mu čak da ih ponese kući, zato što su ona vrlo opširna i pisana ne sasvim razgovetnim rukopisom; a osim toga u njima ima i mnogo učenosti, pa čak biva i stihova — ali ne ma kakvih lakomislenih, već sa socijalističkom tendencijom! Od Kisljakova Markelov je prešao na vojnike, na ađutante, na Nemce, došao je u govoru, naposletku, do artiljerijskih rasprava; Nježdanov spomenu antagonizam između Hajnea i Berna, Prudona, realizam u umetnosti; a Solomin je, slušao, slušao, motrio; pušio — i ne prestajući da se smeši, ne rekavši ni jedne oštroumne reči, izgledalo je kao da bolje od sviju shvaća u čemu je zapravo sva suština.

Izbi četiri časa... Nježdanov i Markelov jedva se držahu na nogama od umora, a Solomin ni da trepne! Prijatelji se raziđoše; no

pre toga je bilo zajednički utvrđeno: da se sledećeg dana ode u grad kod staroverca trgovca Goluškmna, radl propagande; sam Goluškin bio je vrlo vatren — pa je i obećao novih pristalica. Solomin je bio izrazio sumnju: vredi li posetiti Goluškina? Ipak, posle se složio da vredl.

XVII

Gosti Markelovljevi još su spavali, kada se njemu javi glasonoša s pismom od njegove sestre, g-đe Sipjagine. U tome pismu Valentina Mihailovna mu je govorila o nekakvim domaćim sitnicama, molila ga da joj pošalje uzetu knjigu — i, u danoj prilici, u post-skriptumu, saopštila mu „zanimljivu” novost: njegova bivša pasija, Marijana, zaljubila se u učitelja Nježdanova, a učitelj u nju; i to ona, Valentina Mihailovna, ne saopštava mu spletke, već je videla sve sopstvenim očima i slušali sopstvenim ušima. Lice Markelovljevo postade tamnije od noći... no on ni reči ne progovori, naredi da se glasonoši. preda knjiga — i, ugledavši Nježdanova koji je sišao odgore, na običan način se pozdravi s njim, čak mu predade i obećani svežanj Kisljakovljevih poslanica, ali ne ostade s njime, već ode „po kućevnom poslu”. Nježdanov se vrati natrag u svoju sobu i prelete predata mu pisma: mladi propagandista u njima je govorio neprestano o sebi, o svojoj grozničavoj aktivnosti; po njegovim rečima, on je za poslednji mesec obigrao jedanaest srezova, bio u devet gradova, dvadeset i devet sela, pedeset i tri zaseoka, u jednom majuru i osam fabrika; šesnaest noći proveo je u šupama za seno, jednu u konjušnici, a jednu čak u štali za marvu (tu je on primetio, u zagradi, s notabene, da buve ne idu na njega); zalazio je u zemunice, u radničke kasarne, svugde je poučavao, upućivao, delio knjige i u letu prikupljao podatke; neke zapisivao na mestu, druge urezivao sebi u pamet, po najnovijim načinima mnemotehnike; napisao je četrnaest velikih pisama, dvadeset i osam malih i osamnaest ceduljica (od kojih četiri olovkom, jednu krvlju, jednu čađu, rastopljenom u vodi); i sve to je uspevao da uradi zato što je naučio da sistematski raspodeljuje vreme, vladajući se po uputstvu Kvintina, Džonsona, Sverlickoga, Kareliusa i drugih publicista i statističara. Zatim je govorio opet o sebi, o svojoj zvezdi, o tome

kako je i u čemu baš on dopunio Furijeovu teoriju strasti; uveravao je da je on prvi ispitao „zemljište”, da on „neće proći svetom bez svakoga traga”, da se i on sam čudi kako to da je on, mladić od dvadeset i dve godine, već rešio sva pitanja života i nauke — i da će on prevrnuti Rusiju, čak će je „protresti“! Dixi!! — pripisivao je on na kraju reda. — Ova reč: Dìxi — dolazila je često kod Kisljakova i uvek sa dva znaka usklika. U jednome iz pisama nalazili su se i socijalistički stihovi, upućeni jednoj devojci, a koji su počinjali rečima:

Ne ljubi mene — Već ideju!

Nježdanov se u sebi začudi, ne toliko samohvalisanju g-na Kisljakova, koliko poštenoj dobrodušnosti Markelovljevoj... ali odmah pomisli: „Na stranu estetika, i g-n Kisljakov može biti koristan.” — Za čajem sva tri prijatelja se nađoše u trpezariji; no jučerašnje prepirke među njima se ne obnoviše. Nikome među njima nije se htelo govoriti — no jedino je Solomin ćutao mirno; i Nježdanov i Markelov izgledali su kao da su unutrašnje uzbuđeni.

Posle čaja oni se krenuše u grad; stari sluga Markelovljev, sedeći na sandučetu, ispratio je svoga bivšeg gospodara uobičajenim snuždenim pogledom.

Trgovac Goluškin, s kime je imao da se upozna Nježdanov, bio je sin trgovca koji se obogatio u drogerijskoj trgovini — i bio staroverac — fjodosijevac. On sam nije uvećao očinsko imanje, jer je bio, kako se kaže, predan uživanju, epikurejac na ruski način — i nikakvog pojma o trgovačkim poslovima nije imao. To je bio čovek od četrdeset godina, dosta ugojen i ružan, roav, s malim svinjskim očicama; govorio je vrlo ubrzano i kao da se zaplitao u rečima, razmahivao rukama, tapkao nogama, s vremena na vreme se kikotao... uopšte davao je utisak budalastog, razmaženog i krajnje samoljubivog mladića. On sam smatrao je sebe za čoveka obrazovanog, zato što se oblačio po nemačkom načinu i živeo doduše malo prljavo, ali na velikoj nozi, poznavao se s bogatim ljudima — i u pozorište je išao, i bio je pokrovitelj glumica, s kojima se objašnjavao na nekakvom neobičnom, kao bajagi francuskom jeziku. Žeđ za popularnošću bila je njegova glavna strast: neka se po celome svetu zna ko je Goluškin! Šta je Suvorov ili Potemkin —

prema Kapitonu Goluškinu! — Ova ista strast, pobediv kod njega urođeni tvrdičluk, bacila ga je, kako se on izražavao ne bez samozadovoljstva, u opoziciju (ranije, on je govorio prosto: „u poziciju” — no posle su ga naučili), sastavila ga se nihilistima: on je ispovedao najekstremnija načela, ismevao se sa svojim sopstvenim staroverstvom, mrsio za vreme posta, igrao karte — a šampanjac pio kao vodu. Uvek je srećno prolazio: — stoga, — govorio je on, — što je kod mene, gde god treba, svaka vlast potkupljena, svaka rupa zakrpljena, sva usta zapušena, sve uši zatisnute. — Bio je udovac, bez dece; sinovi njegove sestre s ropskim trepetom su se uvijali oko njega... no on ih je nazivao neprosvećenim prostacima, varvarima, i jedva ih je puštao da mu izlaze na oči. — Živeo je u velikoj, kamenitoj, dosta nečisto održavanoj kući; u nekim sobama nameštaj je bio iz inostranstva, a u nekima ničeg nije bilo, osim obojadisanih stolica i divana od mušeme. Slike su visile svugde — i svugde su bile vrlo ružne: riđi pejzaži, ljubičasti morski izgledi, „Poljubac” Molerov, debele gole žene s crvenim kolenima ili laktovima. Ma da Goluškin nije imao porodice, ipak. se mnogo razne čeljadi i gotovana ugnezdilo pod njegovim krovom: nije ih primao on iz darežljivosti, već opet iz želje za popularnošću — da bi imao kome da zapoveda i da se hvali. „Moji klijenti”, govorio je on, kada je želeo da baci prašinu u oči; knjige nije čitao, a učene izraze pamtio je odlično.

Mladi ljudi zastadoše Goluškina u njegovom kabinetu. Obučen u kaputu dugačkih skutova, s cigarom u ustima, On se pretvarao da čita novine. Kad ih ugleda, on odmah skoči, uzvrpolji se, pocrveni, viknu da što pre donesu zakusku, nešto zapita, nečemu se zasmeja — i sve to odjednom. Markelova i Solomina on je znao; Nježdanov je bio za njega novo lice. Čuvši da je on student, Goluškin se opet zasmeja, steže mu po drugi put ruku i progovori:

— Slavno! Slavno! naš se puk uvećao... Znanje je svetlost, a neznanje je mrak — ja sam se školovao sirotinjski, ali shvaćam to, i zato sam mogao da uspem!

Nježdanovu se učini da se g-n Goluškin snebiva i zbunjuje... a ono je zbilja i bilo tako. — „Pazi, brate Kapitone! nemoj da se obrukaš!” — bila je njegova prva misao pri dodiru sa svakim novim čovekom. On se, ipak, uskoro oslobodi, i tim istim užurbanim, šuškavim, zbunjenim jezikom poče gavoriti o Vasiliju Nikolajeviću, o

njegovom karakteru, o neophodnosti pro... pa...gande (on je dobro znao ovu reč, ali je izgovarao polako); o tome da je on, Goluškin, otkrio novog mladića, vrlo pouzdanog; da je, izgleda, vreme sada već blisko, sazrelo za... za lanset (pri tome on pogleda Markelova, koji, opet zato, čak i ne trepnu); — zatim, obraćajući se Nježdanovu, stade opisivati samoga sebe, ne gore od samoga velikog dopisnika, Kisljakova. Da je on, veli, odavno prestao da bude samovoljan, da dobro poznaje prava proletera (i ovu je reč on dobro pamtio), da jeároduše napustio trgovinu i bavi se bankarskim operacijama — radi uvećanja kapitala — samo radi toga da bi ovaj kapital u danom trenutku mogao poslužiti na korist... na korist opštega pokreta, na korist, takoreći, naroda, ali da on, Goluškin, u suštini, prezire kapital! Ovde uđe čovek sa zakuskom, i Goluškin se značajno nakašlja i zapita, nije li po volji da uzmu na čašicu? — i sam prvi „smaza” dobru čašicu votke od bibera.

Gosti pristupiše zakusci. Goluškin je nabijao sebi u usta ogromna parčad ajvara i pio propisno, govoreći uz to: — Izvolite, gospodo, izvolite, odlično makonsko vino! — Obrativši se ponovo Nježdanovu, on ga zapita otkuda je došao, da li na dugo, i gde se nalazi; a saznavši da on živi kod Sipjagina, uzviknu:

— Znam ja toga gospodina! Prazan! — I odmah poče da grdi sve zemljišne posednike S.... ske gubernije, zato što kod njih ne samo da nema ničeg građanskog, nego što oni čak ni sopstvene interese ne osećaju... Samo — čudnovata stvar! — sam on grdi, a oči mu igraju, i vidi se u njima nespokojstvo. Nježdanov nije mogao sebi jasno da da računa, kakav je ovo čovek — i zašto im je on potreban? Solomin je, po običaju, ćutao; a Markelov dobi tako sumoran izgled da ga Nježdanov zapita naposletku: šta mu je? — na što Markelov odgovori da mu nije ništa; no takvim tonom kakvim obično odgovaraju ljudi kada hoće da dadu razumeti da nečega, istina, ima, — ali ne za tebe. — Goluškin opet poče prvo da nekoga grdi, a zatim da hvali omladinu: kakvi su, veli, to sada pametnjakovići! Pa-pametnjakovići! Uh! — Solomin ga prekide pitanjem: ko je taj pouzdani mladić o kome je govorio, i gde ga je pronašao. Goluškin se zasmeja, ponovi jedno dvaput: pa eto, videćete, videćete, — i stade da ga zapitkuje o njegovoj fabrici, o njegovom gazdi „lupežu”, na šta je Solomin odgovarao sasvim kratko. Tada Goluškin nali

svima šampanjca i, naginjući se k uhu Nježdanovljevu, prošaputa: — Za republiku! — i ispi pehar na iskap. Nježdanov samo okvasi usne. Solomin primeti da on vina ne pije ujutro. Markelov srdito i odlučno ispi svoj pehar do dna. Izgledalo je kao da ga muči nestrpljenje: eto, mi se jednako rashlađujemo, a pravome razgovoru i ne pristupamo... On udari po stolu, grubo reče: — Gospodo! — i baš se spremi da govori...

No u tome trenutku uđe u sobu čovek, zalizan, s ćupastom njuškom, sušičav na izgled. u trgovačkom malom kaftanu, obeju ruku daleko od tela. Pošto se pokloni celome društvu, ovaj čovek poluglasno saopšti nešto Goluškinu.

— Odmah, odmah, — odgovori ovaj užurbano. — Gospodo, — dodade on, — moram zamoliti da me izvinite... Meni je eto Vasja, moj nadzornik, jednu takvu „stvarčicu” rekao (Goluškin se ovako izrazio hotimično, šale radi), da se ja neodložno moram na neko vreme udaljiti; ali se nadam, gospodo, da ćete pristati da danas kod mene ručate — u tri časa; i kud i kamo ćemo tada biti slobodniji.

Ni Solomin ni Nježdanov nisu znali šta da odgovore; no Markelov odmah reče, s onom istom oporošću na licu i u glasu:

— Naravno da hoćemo; a inače — kakva je to komedija?

— Blagodarim pokorno, — prihvati Goluškin i, nagnuvši se k Markelovu, dodade: — „Iljadu” rubalja u svakom slučaju žrtvujem na stvar... u to ne sumnjaj!

I pri tome jedno triput manu desnom rukom sa rastavljenim malim prstom i palcem: „znači, istina je!”

On isprati goste do vrata i, stojeći na pragu, viknu:

— Čekaću u tri časa.

— Čekaj! — odgovori jedino Markelov.

— Gospodo! — progovori Solomin, čim se sva trojica nađoše na ulici. — Ja ću uzeti kola i idem u fabriku. Šta ćemo da radimo do ručka? — Da govorimo besmislice? A i avaj naš trgovac... meni se čini — nema od njega, kao ni od jarca, ni vune ni mleka.

— No, vune će biti, — primeti mrgodno Markelov. — On eto obećava novaca. Ili ih se vi gnušate? Mi u svašta ulaziti ne smemo. Mi — nismo neveste koje probiraju.

— Baš ću se ja gnušati! — spokojno reče Solomin. — Ja samo pitam sebe kakvu korist može da doprinese moje prisustvo. A

uostalom, — dodade on, bacivši pogled na Nježdanova i osmehnuvši se: — izvolite; ostaću. S ljudima je i smrt lepa.

Markelov podiže glavu.

— Hajdemo, dotle, u gradski park: — vreme je lepo. Posmatraćemo ljude.

— Hajdemo.

Oni pođoše — Markelov i Solomin napred, Nježdanov za njima.

XVIII

Čudno je bilo stanje njegove duše. Za poslednja dva dana koliko novih osećaja, novih lica... On se prvi put u životu zbližio s devojkom koju je — po svoj verovatnosti — zavoleo; prisustvovao je početcima stvari kojoj je — po svoj verovatnosti — posvetio sve svoje sile... Pa šta? — da li se on radovao? — Ne. Da li se kolebao? plašio? bio zbunjen? — O, razume se da nije. A da li je bar osećao onu napetost svega bića, ono stremljsnje napred, u prvi red boraca, koje izaziva blizina borbe? — Nije ni to. Veruje li on, naposletku, u tu stvar? Veruje li on u svoju ljubav? — O, estetičara prokletog! Skeptik! — bez glasa šaptahu njegove usne. — Otkuda ovaj umor, ovo nemanje želje čak ni za govor, čim ne viče i ne besni? — Kakav unutrašnji glas. želi on da uguši u sebi tim krikom? Ali Marijana, taj mili, verni drug, ta čista, strasna duša, ta divna devojka, zar ga ona ne voli? Zar to nije velika sreća što se sreo s njom, što je zaslužio njeno prijateljstvo, njenu ljubav? I ova dva stvorenja, koja sada idu pred njime, ovaj Markelov, ovaj Solomin, koga on još malo zna, no prema kome oseća takav nagon — zar oni nisu odlični obrasci ruske prirode, ruskog života — i poznanstvo, blizina njihova nije li i to sreća? — Pa otkuda to neodređeno, nespokojno, bolno osećanje? Našto, zbog čega ta tuga? Ako si ti mudrijaš i melanholik — ponovo šaptahu njegove usne — kakav si mi ti onda koga đavola revolucionar? Ti piši stihove, i kiseli se, muči se sa sopstvenim sitnim mislima i osećajima, i koprcaj se u raznim psihološkim sitnim kombinacijama i tančinama, — a što je glavno, ne uzimaj tvoja bolesna, nervozna razdraženja i ćudi za muško negodovanje, za poštenu srdžbu ubeđenoga čoveka! — O, Hamlete, Hamlete, danski prinče, kako da se izađe iz tvoje senke? Kako da se prestane

podražavati u svemu tebi, čak i u sramnom naslađivanju u mučenju samoga sebe?

— Aleksis! Prijatelju! Ruski Hamlete! — naču se odjednom, kao odjek na sva ova razmišljanja, poznati, piskavi glas. — Tebe li vidim?!

Nješdanov podiže oči — i s čuđenjem ugleda pred sobom Pakljina! — Pakljina u vidu pastira, obučenog u letnje haljine žućkaste boje, bez kravate oko vrata, pod velikim slamnim šeširom, s plavom trakom i zaturenim sasvim na potiljak, i u lakovanim cipelicama!

On odmah dohrama do Nješdanova i uhvati se za njegove ruke.

— Prvo, — poče on, — iako smo u parku, treba da se, po starinskom običaju, zagrlimo... i poljubimo... Jedan, dva, tri! — Drugo!, znaj, da te ja danas nisam sreo, ti bi me sigurno sutra video, — jer mi je poznato tvoje mesto prebivanja, i ja sam čak naročito došao u ovaj grad... kakvim načinom — o tome kasnije; treće, upoznaj me s tvojim drugovima. Reci mi ukratko ko su oni, a njima — ko sam ja, i naslađivaćemo se životom.

Nješdanov ispunn želju svoga prijatelja, nazva po imenu njega, Markelova, Solomina — i kaza o svakome između njih šta je ko, gde živi, šta radi, itd.

— Divno! — uzviknu Pakljin. — A sada mi dopustite da vas sve odvedem dalje od gungule, koje, uostalom, nema, na usamljenu klupicu, na kojoj se ja, u časovima maštanja, sedeći, naslađujem prirodom. Neobičan je tamo izgled: gubernatorski dom, dve prugaste stražare, tri žandarma i ni jednog psa! Nemojte se, ipak, suviše čuditi mojim rečima, kojima se ja tako uzaludno trudim da vas nasmejem! Ja, po mišljenju svojih prijatelja, pretstavljam rusku oštroumnost... zbog toga, verovatno, ja i hramljem.

Pakljin odvede prijatelje „usamljenoj klupici”, i posadi ih na nju, prethodno odagnavši s nje dve prosjakinje. Mladi ljudi su „izmenjivali misli”... posao, većim delom, prilično dosadan, osobito u prvim trenutcima — i neobično besplodan.

— Stoj! — uzviknu odjednom Pakljin, okrenuvši se Nješdanovu. — Treba da ti objasnim zašto sam ja ovde. Ti znaš da ja svoju sestru svako leto vodim nekuda; kada sam doznao da ti odlaziš u susedstvo ovdašnjeg grada, — ja sam se setio da u samom ovom

gradu žive dva neobično čudnovata subjekta: muž i žena, koji nam dolaze rod... po materi. Moj otac je bio prost građanin (Nježdanov je to znao, ali Pakljin je to kazao radi one dvojice), a ona plemićka. I već davno, davno nas k sebi pozivaju! — Stoj! mislim ja... To mi je zgodno. Ljudi su oni predobri, sestri će kod njih biti — kao u raju; šta treba više? Tako ti mi i dođosmo. I baš tako! Tako nam je ovde dobro... ni reći se ne može! — Ali kakvi su to subjekti! Kakvi subjekti! Vi se bezuslovno morate s njima upoznati! Šta vi ovde radite? Gde ručate? I zbog čega ste upravo ovamo došli?

— Mi ručamo danas kod nekog Goluškina... Ovde postoji jedan takav trgovac, — odgovori Nježdanov.

— U koliko časova?

— U tri časa.

— I vi se sastajete s njim u vezi... u vezi... — Pakljin pogleda Solomina, koji se smešio, i Markelova, koji je bivao sve sumorniji i sumorniji...

— Ta reci mi, Aljoša... učini kakav bilo farmazonski znak, zbilja... reci da se preda mnom nemaju rašta snebivati... Ta ja sam vaš... iz vašega društva...

— I Goluškin je naš, — primeti Nježdanov.

— E, pa to je divno! Do tri časa vremena ima još mnogo. Poslušajte me — hajdemo k mojim rođacima!

— Jesi li ti sišao s uma! Kako se može tek tako...

— O tome se ti ne brini! to već ja uzimam na sebe. Zamisli: oaza! Ni politika, ni literatura, ništa savremeno ni da zaviri tamo! Kuća im je nekako trbušata, kakve se sada i ne mogu nigde videti; zapah je u njoj — antički; ljudi — antički; vazduh — antički... za šta se uhvatiš — antika, Katarina Druga, puder, krinoline, XVIII-i vek! — Domaćini... zamisli: muž i žena, oboje stari, prestari, jednih godina — i bez bora; okrugli, punački, čisti, pravi papagaji koji se dozivaju; a dobri su do gluposti, do svetosti, beskonačno! Reći će mi: i beskonačna dobrota često biva sjedinjena s otsustvom moralnog osećanja... Ali ja ne ulazim u ove tančine i znam samo da su moji starci — dobričine. A dece nikad nisu imali. Blaženi ljudi! Njih tako u gradu blaženima i zovu. Obučeni su oboje jednako, u nekakve prugaste ogrtače — i materija je tako dobra: takvu takođe sada nigde ne možeš naći. Liče jedno na drugo užasno — samo što jedno ima na glavi kapicu, a

drugo kalpak — a s isto takvim naborima kao na kapici, samo bez trake. Da nema te trake, ne bi ni poznao ko je ko; a uz to je i muž bez brade. A zovu ih: jedno Fomuška, a drugo Fimuška. Ja ti kažem — novce bi trebalo plaćati, da se samo baci pogled na njih. Vole jedno drugo do nemogućnosti: a poseti li ih ko — molim, izvolite! I tako su popustljivi: odmah će pokazati sve svoje majstorije. Samo jedno: pušiti se kod njih ne može: nije da su raskoljnici — ali i suviše im je duvan odvratan... Ta ono, ko je i pušio u njihovo vreme? Zato i kanarinke ne drže — zato što je i ova ptica malo bila tada rasprostraljena... A to je velika sreća — priznajte! — No, dakle? Idete li vi?

— Ja, zbilja, ne znam, — poče Nježdanov.

— Stoj: ja još nisam sve saopštio. Glas imaju jednak; zatvori oči, na nećeš znati ko govori. Samo kod Fomuške govor kao da je malo osećajniji. Eto, gospodo, vi se spremate na veliko delo, — može biti, na strašnu borbu... Što se ne biste, pre no što se bacite u te burne talase — malo zamočili...

— U ustajalu vodu? — prekide Markelov.

— Pa makar i tako! Ustajala je ona, istina; samo nije smrdljiva. Postoje takva stepska jezerca; ona doduše ne protiču, ali se nikada ne pokrivaju žabokrečinom, zato što na dnu kod njih ima izvora. I moji starci imaju izvore — tamo, na dnu srca, čiste, prečiste. Već samo jedno: hoćete li da doznate kako se živelo sto, sto pedeset godina unazad? — onda požurite; hodite za mnom. Jer doći će iznenada dan i čas — jedan i isti čas bezuslovno za oboje — i skotrljaće se moji papagaji sa svojih sedala — i svaka će antika onoga trenutka prestati s njima — i trbušata kuća će propasti i nići će na njenom mestu ono što, po rečima moje babe, uvek niče na mestu gde je bila „čoveština” — to jest: kopriva, čičak, čkalj, pelen i konjski štavalj; čak ni ove ulice neće biti — i dolaziće ljudi, i ništa slično već više neće naći na vjeki vjekov!...

— Pa šta? — uzviknu Nježdanov. — Pa baš da idemo!

— Ja sam gotov, čak s velikim zadovoljstvom, — reče Solomin. — To ne spada u moj posao, ali je ipak zanimljivo; i ako g. Pakljin zaista može da jamči da mi svojim odlaskom nikoga nećemo uznemiriti, to... zašto da...

— Ama ne sumnjajte! — uzviknu sa svoje strane Pakljin. — Ushićenje ćete izazvati — i više ništa. Kakve tu treba ceremonije! Kaže vam se: oni su — blaženi ljudi, mi ćemo ih naterati da pevaju. A vi, g. Markelov, slažete li se?

Markslov ljutito sleže ramenima.

— Ne mogu ostati valjda ja sam ovde! Izvolite voditi.

Mladi ljudi se digoše sa klupice.

— Kakav ti je to strašni gospodin, — prošaputa Pakljin Nježdanovu, pokazujući mu na Markelova: — ni uzmi, ni ostavi, Jovan Preteča koji se najeo skakavaca... samih skakavaca, bez meda! A ovaj je, — dodade on, mahnuvši glavom na Solomina, — divan! Kako se on to slavno smeši! Ja sam opazio da se tako osmejkuju samo oni ljudi koji su viši od drugih, — a sami to ne znaju.

— Zar bivaju takvi ljudi? — zapita Nježdanov.

— Retko; no bivaju, — odgovori Pakljin.

XIX

Fomuška i Fimuška, — Foma Lavrenćević i Jefimija Pavlovna Subočevi, — pripadali su jednoj i istoj korenitoj ruskoj plemićkoj porodici i ubrajali se bezmalo u najstarije stanovnike grada S.* Stupili su u brak vrlo rano, i vrlo davno su se nastanili u dedovskoj drvenoj kući na kraju grada, nikuda otuda nisu izlazili i ni u čemu nikada nisu promenili ni svoj način života ni svoje navike. Vreme se, izgleda, ustavilo za njih; nikakvo „novotarenje” nije prodiralo preko granice njihove „oaze”. Imanje su imali malo; no njihovi su im seljaci, kao i ranije, dovozili po nekoliko puta u godini domaću živinu i hranu, starosta se u određeni rok javljao sa dažbinskim novcima i parom jarebica, kao bajagi ulovljenih u gospodskim, šumskim, u stvarnosti davno iščezlim izletištima; pojili su ga čajem na pragu salona, poklanjali mu jagnjeću šubaru, par zelenih rukavica od jelenske kože i ispraćali ga s Bogom. Sluge su kao i ranije ispunjavale subočevsku kuću. Stari sluga Kaliopić, obučen u dugu odeću, bez rukava, iz neobično debelog sukna i uspravnom ogrlicom i malim čeličnim dugmadima, kao i ranije objavljivao je glasno da je „jelo na stolu”, i dremao je, stojeći za gospođinom naslonjačom. Bife je bio u njegovim rukama; on je upravlao „bakalnicom, kardamonima i

limunovima”, — a na pitanje: nije li čuo da je svima spahiskim seljacima data sloboda, svaki put je odgovarao da malo li ko brblja kojekakve besmislice; to se kod Turaka još, veli, događaju otpuštanja, a njega je, hvala Bogu, to obišlo. Služavku Pufku, koja je bila pravi kepec, držali su radi zabave, a stara dadilja Vasiljevna ulazila je za vreme ručka s velikom, crnom maramom na glavi i pričala šušljatavim glasom o svakojakim novostima, o Napoleonu, dvanaestoj godini, o Antihristu i belim Arapima; — ili bi, poduprevši rukom podbradak, kao da je nešto boli, saopštavala šta je sanjala i šta taj san znači, i šta je izašlo kod nje u kartama. Sama kuća Subočevih razlikovala se od svih drugih kuća u gradu: ona je bila sva sagrađena iz hrastovine, i prozore je imala u obliku pravilnih četvorougaonika; dvostruki ramovi nikada se nisu skidali! I bilo je u njoj svih mogućih zaklona i sobica, i dvorana i zadnjih soba, i sandučića za sedenje s ogradicama, i širokih klupa na išaranim stubićima, i svakojakih zadnjih prolaza i komorica. Napred se nalazila bašta, a pozadi — vrt; a u vrtu — šta li je vajata, šupa, ambarića, podrumčića, malih ledenica... — pravo gnezdo! I nije da se u svima ovim prostorijama čuvalo mnogo dobra, — neke su već bile zapuštene; nego je sve to podignuto još u staro vreme na se i održalo. Konja su Subočevi imali samo dva, drevna, sedlasta i kosmata; na jednom su se od starosti već i bele mrlje pojdvile; zvali su ga Njedvig. Prezani su bili oni — mnogo, mnogo puta u mesecu — u neobične, celome gradu poznate kočije, koje su imale oblik zemaljskog globusa, spreda isečene četvrtine i postavljene iznutra žutom materijom dobavljenom iz inostranstva, koja je sva bila posejana krupnim ispupčenjnma u vidu bradavica. Poslednji aršin ove materije bio je otkan u Utrehtu ili Lionu još za vreme carice Jelisavete! I kočijaš Subočevih bio je neobično starinski, zapahom ribljega zejtina i katrana prožeti starac; brada je kod njega počinjala blizu samih očiju, a obrve su se kao mali vodopad spuštale na bradu. On je do toga stepena bio spor u svima svojim pokretima, da je upotrebljavao čitavih pet minuta da ušmrkne burmut, dva minuta da zadene bič za pojas, i nešto više od dva časa da upregne samoga Njedviga. A zvao se Perfiška. Kada se Subočevima događalo da se izvezu, i kočije morale ma i najmanje da se pelju uz brdo, to su se oni neminovno plašili (spuštajući se, oni su se, uostalom, isto tako

plašili), hvatali se za kolske kajiše i tvrdili oboje na glas: „Konji — konji su... kao hale; — a mi, a mi, laki kao pero, laki kao puhor!!.. Subočeve su svi u gradu S* smatrali za osobenjake, skoro za ludake: — pa i oni sami su uviđali da ne pristaju sadašnjem poretku... ali se nisu suviše zbog toga žalostili: u kakvom su se životu rodili, odrasli i stupili u brak — u takvom su i ostali. Jedno samo svojstvo toga života nije im ostalo: od rođenja, nikada nikoga nisu kaznili, nisu nikoga oglobili. Kada bi se pokazalo da je neki njihov sluga javna pijanica ili lopov, oni bi ispočetka dugo trpeli i podnosili, — kao što trpe ružno vreme; a naposletku bi se trudili da ga se oproste, da ga podmetnu drugim gospodarima: ta neka se i ti pomuče malo! Samo se ta nevolja njima retko dešavala, tako retko da je postajala datum u njihovom životu — i oni su pričali, naprimer: „To je bilo vrlo davno; to se dogodilo kada je kod nas živeo ubojica Aldoška”, ili „kada su nam ukrali krznenu dedinu kapu s lisičjim repom”... Kod Subočevih još su bile u običaju ovakve kape. — Druga, uostalom, karakterna crta starinskog života kod njih se takođe nije primećivala: ni Fimuška ni Fomuška nisu bili suviše religiozni ljudi. Fomuška se čak pridržavao volterovskih načela; a Fimuška se smrtno bojala duhovnih lica; oni su, po njenom zapažanju, imali zle oči. — „Posedi malo pop kod mene, — govorila je često ona: — kad pogledaš, a za to vreme skorup prokisnuo”. — U crkvu su odlazili retko i postili su na katolički način, tj. jeli su jaja, maclo i mleko. U gradu su to znali — i, razume se, to nije popravljalo njihovu reputaciju. Ali dobrota njihova sve je pobeđivala; i ma da su se nad osobenjacima Subočevima i smejali, ma da su ih i držali za lude i blažene, — ipak su ih u suštini, poštovali.

Da; njih su poštovali... ali da im ko odlazi, niko im nije odlazio. Uostalom, oni zbog toga takođe nisu tugovali. Zajedno, njima nikada nije bilo dosadno, i zbog toga se nisu rastavljali nikada, i nikakvog drugog društva nisu želeli. Ni Fomuška ni Fimuška ni jedanput nisu bili bolesni; a ako bi nekoga od njih zadesila neka laka slabost — to su oni oboje pili čaj od lipovog cveta, trli se toplim maslom oko pojasa, ili kapali vrelo salo na tabane — i ubrzo je sve prolazilo. Dan su oni provodili uvek jednako. Ustajali su kasno, pili ujutro čokoladu iz sićušnih šoljica u obliku avana: „čaj je — uveravali su oni — već posle nas ušao u modu”; — sedeli su jedno ispred drugog, te su ili

razgovarali (a uvek su nalazili o čemu!), ili su čitali iz Prijatnoga provođenja vremena Ogledala sveta ili Aonipda, ili su razgledali stari album, uvezan u crvenu kožu sa zlatnnm obrubom, koji je pripadao nekada, kako je glasio natpis, nekoj M-me Barbe de Kabyline. Kako je i kada dospeo ovaj album njima u ruke, — ni oni sami nisu znali. U njemu se nalazilo nekoliko francuskih i mnogo ruskih pesama i proznih sastava, u rodu, naprimer, sledećeg „kratkog” razmišljanja o „Ciceronu”:

„U kakvom je raspoloženju Ciceron stupio u čin kvestora, objavljuje on sledeće. Posvedočivši bogovima čistosrdačnost svojih osetljivosti u svima činovima kojima je dotle počastvovan bio, smatrao je sebe obvezana najsvetijim vezama za dostojno ispunjavanje istih, i u ovoj nameri nije se upuštao on, Ciceron, ne samo u sladost prestupljenja zakona, nego je bežao i od takvih uveseljavanja koje će, izgleda, večito biti neophodna”. Dole je stajalo: „Zapisano u Sibiru, u gladi i zimi”. — Lepa je bila i pesma pod naslovom „Tirzis”, gde su se mogle sresti ovakve strofe:

Tišina vaseljenom vlada,
Prijatno se rosa sjaji,
Prirodu mazi, rashlađuje,
Novi joj život daje!

Samo Tirzis duše nevesele
Pati, muči se i jadikuje...
Kada nema s njime Anete mile —
Njega ništa ne raduje!

— i improvizovani stihovi kapetana koji je prošao tuda 1790 godine, „Maja, šestoga dana”:

Nikada ja neću zaboraviti!
Tebe, ljubazno selo!
I večno ću se sećati!
Prijatno vreme kako je teklo!
Koje sam ja imao čast!

Kod gospodarice tvoje!
Pet najlepših u životu dana!
U najpoštenijem krugu provesti!
Pored mnogo dama i devica,
I drugih interesantnih lica!

Na poslednjoj stranici albuma stojali su — umesto stihova — recepti od stomaka, grčeva — i avaj! čak i od glista. Subočevi su ručavali tačno u dvanaest časova, i jeli su ove starinska jela: kolačiće od sira, razne kisele čorbe, kiseo kupus sa ribom i mesom, čorbu od krastavaca sa mesom, cicvaru, perece, skrobove, na ražnju pečenu piletinu sa šafranom, uštipke s medom; posle ručka su se odmarali — čas, ne više, — budili se, opet sedali jedno naspram drugog i pili vodicu od brusnice, a ponekad i penušavo piće nazvano „sorokoum”, koje je, razume se, skoro svaki put sve izletalo napolje iz boce i pričinjavalo mnogo smeha gospodi, — a Kaliopiću mnogo jedna: trebalo je brisati „svuda” — i on je dugo gunđao na ključarku i na kuvara, kao da su oni izmislili taj napitak... „I kakvo zadovoljstvo nalaze u njemu? Samo kvari nebl!” — Zatim su supružnnci Subočevi opet nešto čitali ili su se smejali sa kepecom Pufkom, ili su udvoje pevali starinske romanse (glasovi su im bili savršeno jednaki, visoki, slabi, malo drhtavi i promukli — naročito posle sna, — ali ne lišeni prijatnosti), ili su, naposletku, igrali karte, ali i to sve same starinske igre: kreps, lamuš ili čak boston samprader! Zatim se pojavljivao samovar; uveče, oni su pili čaj... Ovaj ustupak duhu vremena oni su učinili; ipak, svaki put su nalazili da je to razmaženost — i da narod od „one kineske travke” postaje naročito slabiji. Uopšte, oni su se uzdržavali od kuđenja novoga vremena i od hvaljenja staroga: drukčije oni celoga života nisu živeli, ali da su drugi ljudi mogli živeti drugim načinom — pa čak i bolje — to su oni dopuštali; samo da njih ne primoravaju da se menjaju! Oko osam časova Kaliopić je posluživao večeru s neizostavnom okroškom,[37] a u devet časova prugaste visoke perine već su primale u svoj trošni zagrljaj ugojena tela Fomuške i Fimuške, i spokojni san nije oklevao da se spusti na njihove veđe. I sve se smirivalo u starome domu: kandilo je gorelo,

širio se miris mošusa i memle, cvrčak je pevao — i spavao je dobri, smešni, nevini par.

Eto kod ovih zanesenjaka, ili, kako se on izražavao, papagaja, koji su prihvatili njegovu sestru, i doveo je Pakljin svoje poznanike.

Sestra njegova bila je devojka pametna i lepuškasta u licu, oči je imala divne; ali ju je ubijala njena nesrećna grba, oduzimala joj svaku uverenost u sebe i veselost, načinila je nepoverljivom, i skoro zlom. I ime je dobila čudno: Snandulija! — Pakljin je hteo da je prekrsti u Sofiju; no ona se uporno pridržavala svoga čudnog imena, govoreći, da grbava tako i treba da se zove: Snandulija. Ona je bila dobra sviračica i prilično je svirala na klaviru — „zahvaljujući svojim dugačkim prstima”, — primećivala je ona, ne bez gorčine: „kod grbavih oni uvek takvi bivaju”.

Gosti su zatekli Fomušku i Fimušku baš u onome trenutku kada su se oni budili od popodnevnog sna i pili vodicu.

— Ulazimo u XVIII vek! — uzviknu Pakljin čim prekorači prag subočevskog doma.

I zaista, XVIII vek je dočekao goste već u pretsoblju, u obliku niskih, modrih malih abažura, izlepljenih izrezanim crnim siluetama napudrovanih dama i kavaljera. Zbog lake ruke Lafaterove, siluete su bile u velikoj modi u Rusiji osamdesetih godina prošloga stoleća. Iznenadna pojava tako velikog broja posetilaca — čitave četvorice! — izazvala je uzbuđenje u retko posećivanom domu. Raču se topot obuvenih i bosih nogu, nekoliko ženskih lica se začas pokaza i iščeze, nekome negde pripretiše, neko huknu, neko frknu, neko grozničavo prošaputa: — Idite vi!

Naposletku se pojavi Kaliopić u svojoj rapavo: odeći — i, otvorivši vrata u „salu”, gromoglasno viknu:

— Gospodaru, tu je Sila Samsonić s drugom gospodom!

Domaćini su se mnogo manje uzbunili nego njihova posluga. Upadanje četvorice odraslih muškaraca u njihov, uostalom dosta prostrani salon malo ih je, istina, začudilo; ali ih je Pakljin odmah umirio, pretstavivši im po redu, s raznim šaljivim primedbama, Nježdanova, Solomina i Markelova, kao ljude smirene i ne „krunske”.

Fomuška i Fimuška naročito nisu voleli krunski, t. j. činovnički svet.

Pojavivši se na poziv bratovlji, Snandulija se mnogo više uzbuđivala i snebivala nego starčići Subočevi. Oni zamoliše, oboje u isto vreme, i jednim i istim izrazima, goste da sednu, i zaželeše da doznaju čime da ih ugoste: čajem, čokoladom ili penušavom vodicom sa slatkim. A kada su saznali da gostima ništa ne treba, pošto su nedavno doručkovali kod trgovca Goluškina, i da će uskor tamo ručati, to prestadoše da ih nude i, sklopivši na jednaki način ručice na trbuščićima, pristupnše razgovoru.

On se isprva vodio mlitavo, no brzo ožive. Pakljin je izvanredno nasmejao starce poznatom Gogoljevom pričom o upravniku varoši koji se progurao u dupke punu crkvu — i o pirogu, za koji se pokazalo da je on taj upravnik varoši; smejali su se oni do suza. Smejali su se takođs na jednaki način: vrlo kikotavo, završavajući kašljem i crvenilom i znojem po celome licu. Pakljin je uopšte primetio da na ljude kao što su Subočevi citati iz Gogolja utiču veoma silno i nekako bujno; ali kako se njemu nije toliko htelo da zabavi jedino njih, koliko da ih pokaže svojim poznanicima, to je on okrenuo bateriju i poveo stvar tako da su se starci uskoro sasvim ohrabrili. Fomuška nađe i pokaza gostima svoju najmiliju drvenu izrezanu tabakeru, na kojoj se nekada moglo izbrojati trideset i šest ljudskih figura u raznim položajima: sve su se one davno istrle, no Fomuška ih je video, video i sada, i nabrojati ih je mogao, i pokazivao ih. — „Pogledajte — govorio je on — evo ga jedan gleda iz prozora, gledajte: on je glavu isturio...” A to mesto, na koje je ukazivao njegov punački prst sa potklobučenim noktom, tako isto je bilo glatko kao i sav ostali zaklopac tabakere. Zatim je on obratio pažnju posetiocima na sliku koja je visila nad njegovom glavom, naslikanu masnim bojama: ona je pretstavljala lovca u profilu, kako juri svom snagom na riđem konju — isto tako u profilu — po snežnoj ravnici. Na lovcu je bila visoka bela jagnjeća kapa s plavim jezikom, čerkeski ogrtač od kamilje dlake opšiven kadifom, zategnut kovanim zlatnim pojasom; svilom izvezena rukavica bila je zadenuta za taj pojas; kinžal u srebrnim koricama s crnim emaljom viseo je o njemu. U jednoj ruci je lovac, na izgled vrlo mladolik i pun, držao ogroman rog, ukrašen crvenim kićankama, a u drugoj uzde i korbač; sve četiri noge u konja lebdele su u vazduhu; — i na svakoj od njih slikar je brižljivo pretstavio potkovicu, naznačivši čak i klinove. „I zabeležite”,

progovori Fomuška, pokazujući tim istim punačkim prstom na četiri poluokrugle mrlje, načinjene na beloj pozadini iza konjskih nogu: „tragove na snegu — i njih je prikazao!”

— Zašto je tih tragova bilo svega četiri — a dalje pozadi nije se video ni jedan — o tome je Fomuška ćutao.

— A ovo sam — ja! — dodade on, pričekavši malo, sa stidljivim osmehom.

— Kako? — uzviknu Nježdanov. — Vi ste bili lovac?

— Bio sam... ali ne dugo. Jednom, u najvećem trku, sleteo sam konju preko glave i udario sam jako svoj kurpej. Pa, Fimuška se uplašila... pa — mi je i zabranila. Od toga doba sam i napustio.

— Šta ste udarili? — zapita Nježdanov.

— Kurpej, — ponovi Fomuška, spustivši glas.

Gosti se ćutke zagledaše. Niko nije znao šta je to kurpej, — to jest Markelov je znao da se kurpej zove čupava kićanka na kozačkoj ili čerkeskoj kapi; ali nije mogao valjda tu da se udari Fomuška! A zapitati ga šta on upravo razumeva pod reči kurpej — niko se tako nije ni odlučio.

— E pa kad si se ti tako pohvalio, — reče odjednom Fimuška, — onda ću se pohvaliti i ja.

Iz sićušnog „bonerdižura”, — tako se zvao starinski pisaći sto na majušnim krivim nožicama s okruglim poklopcem koji se mogao odizati i koji je ulazio u leđa stola, — ona uze minijaturni akvarel u bronzanom ovalnom okviru, koji je prikazivao savršeno golo, četvorogodišnje dete s tobocima na plećima i plavom trakom preko grudi, kako prstom proba oštre strele. Dete je bilo vrlo kudravo, malo razroko i smešilo se. Fimuška pokaza akvarel gostima.

— To sam bila ja... — reče ona.

— Vi?

— Da, ja. U mladosti. Kod moga pokojnog oca dolazio je slikar Francuz, odličan slikar! Pa me je, eto tako, naslikao za očev imendan. Kako je to bio dobar Francuz! On je i posle k nama dolazio. Uđe, tako, cupne nogom, zatrese je, zatrese, i ruku ti poljubi, a odlazeći, — svoje sopstvene prstiće poljubi — bogami! I nadesno se pokloni, i nalevo, i natrag, i napred! Vrlo je dobar to bio Francuz.

Gosti pohvališe njegov rad; Pakljin je čak našao da ima još i nekakve sličnosti.

Tu sad Fomuška poče da govori o sadašnjim Francuzima i izrazi mišljenje da su oni, mora biti, svi postali i suviše zli! — A zašto to, Foma Lavrenćeviću? — Ta molim vas!... Kakva su im sada imena! — Naprimer? — Pa eto, naprimer: Nožan - Cent - Loran! — pravi razbojnik! — Fomuška se u danoj prilici zainteresova: ko, veli, sada u Parizu caruje? — Rekoše mu da caruje Napoleon. — To ga je, izgleda, i začudilo i ražalostilo. — A kako to?... Starca takvog... — poče on i zaćuta, pogledavši zbunjeno unaokolo. Fomuška je rđavo znao francuski, i Voltera je čitao u prevodu (pod njegovim uzglavljem, u tajnom sandučetu, sačuvao se Kandid u rukopisu) — no njemu su ponekad izletali izrazi kao: „to je, baćuška, fos-parke!” (u smislu: „to je sumnjivo”, „neistinito”), nad kojima su se mnogo smejali, dok jedan učeni Francuz nije objasnio da je to stari parlamentarni izraz, koji se upotrebljavao u njegovoj otadžbini do 1789 godine.

Kako je već razgovor pošao o Francuskoj i Francuzima, to se i Fimuška odluči da zapita za jednu stvar koja joj je ostala na duši. Prvo je pomislila da se obrati Markelovu, no on je i suviše ljutito gledao; Solomina bi zapltala... ali ipak, ne! — pomisli ona, — taj je prost; mora biti da ne razume francuski. Tako se ona obrati Nježdanovu.

— Šta sam ja to, baćuška, htela da doznam od vas, — poče ona, — vi me izvinite! Ta eto, moj rođak, Sila Samsonić, znate, ismeva se sa mnom staricom, sa mojnm neznanjem bapskim.

— A šta?

— Evo šta. Ako neko na francuskom dijalektu hoće ovakvo pitanje da postavi: „Šta je, veli, to?” — mora li on reći: „Kese-kese-kese-la?”

— Tačno tako.

— A može li on isto tako reći ovako: Kesekese-la?

— Može.

— I prosto: kese-la?

— I tako može.

— I sve će to — biti isto?

— Da.

Fimuška se zamisli i raširi ruke.

— Dakle, Siluška, — reče ona, naposletku, — kriva sam ja, a ti si u pravu. Samo što su Francuzi... Prepredenjaci!

Pakljin poče da moli starce da otpevaju neku romansu... Oni se oboje nasmejaše i začudiše kakva mu je to došla misao; ipak, brzo pristadoše, no samo pod uslovom da Snandulija sedne za klavesin i da ih prati — ona već zna šta. U jednom uglu salona nađe se sićušni klavir, koji niko od gostiju ispočetka nije primetio. Snandulija sede za taj „klavesin”, udari nekoliko akorda... Takvih bezubih, kiselih, uvelih i iznemoglih glasova Nježdanov nije čuo od rođenja; ali starci odmah zapevaše:

Za to li, da bi tugu —

poče Fomuška —

U ljubavi nalazili,
Bogovi nam srce daše
Sposobno da ljubi?
Jedno tek osećaibe strasti —

odgovori Fimuška —

Bez jada, bez zle napasti —
Na svetu ima li gde?
Nigde, nigde, nigde! —

prihvati Fomuška; —

Nigde, nigde, nigde! —
ponovi Fimuška; —

S njim grdni ide jad
Svugde, svugde, svugde! —

otpevaše oni u dvoje; —

Svugde, svugde, svugde! —

oteže sam Fomuška.

— Bravo! — zavika Pakljin. — To je — to je prva strofa; a druga?

— Izvoli, — odgovori Fomuška: — samo, Snandulija Samsonovna, a gde je trila? Posle moga stiha treba trila.

— Izvolite, — odgovori Snandulija: — imaćete trilu.

Fomuška opet poče:

Je li iko voleo na svetu
A da muka nije ispitao?
Koji, koji zaljubljeni
Nije plakao, nije uzdisao?

A sad Fimuška:

Tako je srcu čudno u bolu,
Kao čun propada u moru...
Na što nam je ono dano?

„Na zlo, na zlo, na zlo!” — uzviknu Fomuška i sačeka da bi dao vremena Snanduliji da pusti trilu.

Snandulija je pusti.

„Na zlo, na zlo, na zlo!” — ponovi Fimuška.

Pa onda oboje zajedno:

Uzmite, bogovi, srce,
Nazad, nazad, nazad!
Nazad, nazad, nazad!

I sve se opet završi trilom.

— Bravo! bravo! — zavikaše svi, izuzimajući Markelova, pa čak i zapljeskaše.

„A šta, — pomisli Nježdanov, čim se stišao pljesak ruku, — osećaju li oni da igraju ulogu... kao nekih lakrdijaša? — Možda i ne; a možda i osećaju, na misle: „a čegz tu ima rđavog? — ta mi nikome

zla ne činimo. Čak i druge zabavljamo!” I kada dobro razmisliš — u pravu su oni, po sto puta u pravu!”

Pod uticajem ovih misli, on poče odjednom da im govori ljubaznosti, na koje su ovi odgovarali samo se lako podižući, ali ne napuštajući svoje naslonjače... Ali u tome trenutku, iz susedne sobe, verovatno spavaće ili devojačke sobe, gde se već odavno čuo šapat i šuškanje, iznenada se pojavi kepec Pufka, praćena dadiljom Vasiljevnom. Pufka stade da vrišti i da se krivi, — a dadilja ju je čas umirivala, čas još gore podbadala.

Markelov, koji je već odavno davao znake nestrpljelja (Solomin — taj se samo smešio šire nego obično), Markelov se odjednom obrati Fomuški:

— A ja od vas nisam očekivao, — poče on na svoj oštri način, — da se vi, s vašim prosvećenim umom, — ta vi ste, slušao sam, poklonik Voltera, — možete zabavljati onim što treba da bude predmet sažaljevanja, a naime: sakatošću... — Ovde se on seti Pakljinove sestre i ugrize se za jezik; — a Fomuška pocrvene: — „Ta... ta nisam ja... ona sama...” — Ali zato Pufka i nasrnu na Markelova.

— Zbog čega si ti to smislio, — zatrešta ona svojim šušljetavim glasom, — našu gospodu da vređaš? Mene siroticu izdržavaju, prihvatili me, hrane me i poje, — a ti tome zavidiš! Znači, tebi za tuđim hlebom oko zamiče? I otkuda si došao, crni, gnusni, odvratni čoveče, s brcima kao u buba švabe... — Tu Pufka pokaza svojim debelim, kratkim prstima, kakvi su mu brci. — Vasiljevna se zasmeja na sva svoja bezuba usta, a u susednoj sobi začu se odjek.

— Ja, razume se, nisam vaš sudija, — obrati se Markelov Fomuški: — izdržavatn kljaste i bogalje — stvar je lepa. Ali dozvolite da vam primetim: živeti u zadovoljstvu, kao bubreg u loju, i nikome ne jesti život, niti prst o prst ne udariti radi dobra bližnjih, — to još ne znači biti dobar; ja, bar, takvoj dobroti, pravo da kažem, ne dajem nikakvu cenu!

Ovde Pufka zavrišta da uši zaglunu; ona ništa nije razumela od svega što je rekao Markelov; ali je „crni” grdio... kako je smeo! — Vasiljevna takođe nešto progunđa, a Fomuška prekrsti ručice na grudi, — i, okrenuvši se licem svojoj ženi — „Fimuška, golubice, — reče on, gotovo jecajući, — čuješ šta gospodin gost govori? Ja i ti

smo grešnici, zločinci, fariseji... živimo kao bubreg u loju, oj! oj! oj!... Na ulicu nas treba, napolje iz kuće, — pa svakome metlu u ruke dati, da život svoj zarađujemo — o, ho-ho!” Čuvši takve žalosne reči, Pufka zavrišta još jače nego pre, Fimuška stisnu oči, iskrivi usta i već nakupi vazduha u grudima, da dobro udari u viku i kuknjavu...

Bog zna čime bi se sve to svršilo da se Pakljin ne umeša.

— Šta je to! Molim vas, — poče on, mašući rukama i gromko se smejući: — kako vas nije stid? Gospodin Markelov je hteo da se našali; ali kako on ima vrlo ozbiljan izgled, to je i ispalo malo strogo... a vi ste odmah poverovali! — Koješta! Jefimija Pavlovna, mila, mi evo odmah moramo ići — nego znate šta? na rastanku — gatajte nam malo svima... vi ste u tome majstor. Sestro! Nađi karte!

Fimuška pogleda u svoga muža; a ovaj je već sedeo sasvim umiren; i ona se umiri.

— Karte, karte... — reče ona: — pa i odučila sam se ja, oče moj; zaboravila sam — davno ih u ruke nisam uzimala...

A već je uzimala iz Snandulijinih ruku svežanj nekakvih drevnih, neobičnih, nejasnih karata.

— Kome dakle da gatam?

— Pa svima, — prihvati Pakljin, a u sebi pomisli: — „Kakva je to pokretljiva starica! okreni kud god hoćeš... Prosto divota!” — Svima, majčice, svima, — dodade on glasno. — Recite nam našu sudbinu, karakter naš, budućnost... sve recite!

Fimuška beše počela da razmeće karte, — pa odjednom baci ceo svežanj.

— Pa i nije mi potrebno da gatam! — uzviknu ona: — ja i tako znam karakter svakoga od vas. A kakav je u koga karakter, takva mu je i sudbina. Evo ovaj je (ona ukaza na Solomina) hladan, postojan čovek; evo ovaj je (ona pripreti Markelovu) — vatren, opasan čovek... (Pufka mu isplazi jezik); tebi (ona pogleda na Pakljina) — nema se šta ni govoriti: ti sam sebe znaš: vetropir! A ovaj...

Ona pokaza na Nježdanova, — i zape.

— No, šta? — reče on. — Govorite, učinite ljubaznost: kakav sam ja čovek?

— Kakav si ti čovek... — oteže Fimuška: — žalostivan si ti — eto kakav si!

Nježdanov se trže.

— Žalostivan! A zašto to?
— Pa tako! Žao mi te je, — eto šta!
— Ali zbog čega?
— Pa zato! Takvo je moje oko. Ti misliš da sam ja budala? E, lukavija sam ja od tebe, — uzalud si ti riđ. Žao mi te je... eto ti i gatanje!
Svi zaćutaše... zgledaše se — i dalje ćutahu.
— E pa, zbogom, prijatelji, — viknu Pakljin. — Zaseli smo kod vas, pa smo vam, možda, i dosadili. Ovoj gospodi je vreme da idu... pa i ja idem. Zbogom, hvala na pažnji.
— Zbogom, zbogom, pa dođite, ne gnušajte se, — povikaše u jedan glas Fomuška i Fimuška... A Fomuška tek odjedanput oteže:
— Mnogaja, mnogaja, mnogaja ljeta, mnogaja...
— Mnogaja, mnogaja, — potpuno neočekivano prihvati u basu Kaliopić, otvarajući vrata mladim ljudima...
I sva četvorica se odjednom nađoše na ulici, pred trbušatim domom; — a iza prozora odjekivao je piskavi glas Pufkin:
— Budale... — vikala je ona: — budale!...
Pakljin se glasno zasmeja; no niko mu ne odgovori. Markelov je čak pogledao redom u svakoga, kao da očekuje da će čuti reč negodovanja...
Jedino se Solomin smešio kao obično.

XX

— E pa, šta! — poče, prvi, Pakljin. — Bili smo u XVIII-om veku, guraj sada pravo u XX-i! Goluškin je tako napredan čovek da je nepristojno ubrajati ga u XIX-i.
— A zar ti je on poznat? — zapita Nješdanov.
— Glas daleko ide; — a rekao sam: guraj! zato što nameravam da odem zajedno s vama.
— A kako to? Pa ti se ne poznaješ s njim?
— Gle! A zar ste se vi poznavali sa mojim papagajima?
— Pa ti si nas pretstavio!
— A ti pretstavi mene! Tajni vi za mene ne možete imati, — a Goluškin je čovek širokogrud. On će se, videćeš, još obradovati novome licu. A posle i kod nas, ovde u S*... sve je prosto!

— Da, — progunđa Markelov: — ljudi su ovde kod vas bez uvijanja.

Pakljin zavrte glavom.

— To vi, možda, na moj račun... Šta da se radi! Ja sam taj prekor zaslužio. Ali znate šta, novi moj poznaniče, odložite malo na neko vreme mračne misli koje vam uliva vaš žučni temperamenat! A što je glavno...

— Gospodine moj novi poznaniče, — prekide ga plahovito Markelov, — a ja vam kažem sa svoje strane... u vidu opomene: ja nikada ni najmanjeg raspoloženja za šale nisam imao, a naročito ne danas! I otkuda je vama poznat moj temperament? (on je naglasio poslednji slog). — Izgleda da mi nismo tako davno — prvi put ugledali jedan drugog.

— Ta stanite, stanite, ne ljutite se, i ne kunite se, ja vam i tako verujem, — reče Pakljin i, obraćajući se Solominu: — O, vi, — uzviknu on, — vi koga je i sama pronicljiva Fimuška nazvala hladnim čovekom i u kome zaista ima nečeg što umiruje, — recite da li sam imao nameru da ma kome učinim neprijatnost ili da se neumesno našalim? Ja sam samo molio da idem s vama kod Goluškina, a uostalom, ja sam stvorenje bezazleno. Ja nisam kriv što g. Markelov ima žutu boju lica.

Solomin sleže prvo jednim ramenom, zatim drugim; — to je bila njegova navika, kada se nije odmah rešavao da odgovori.

— Bez sumnje, — reče on, naposletku, — vi, g-ne Pakljine, uvrede nikome naneti ne možete — i ne želite; i kod g-na Goluškina zašto da ne idete? Mi ćemo, držim, tamo s takvim istim zadovoljstvom provesti vreme kao i kod vaših rođaka, na i s takvom istom korišću.

Pakljin mu pripreti prstom.

— O! na i vi ste, vidim, zli! Pri svem tom, i vi ćete poći Goluškinu?

— Razume se, poćl ću. Današnjl dan mi je i bez toga propao.

— E pa, onda — „en avant, marchons!“[38] u XX-i vek! u XX-i vek! — Nježdanove, naprednjače, vodi!

— Dobro; stupaj; i ne ponavljaj svoje dosetke. Da ne bi nsko pomislio da su ti već na izmaku.

— Za takve će još uvek biti, — veselo odgovori Pakljin i pođe napred, kako je on govorio, ne u skok, već „u hramanje”.

— Vrlo zanimljiv gospodin! — primeti, idući za njim pod ruku s Nježdanovim, Solomin. — Ako nas, ne daj Bože, prognaju sve u Sibir, imaće ko da nas zabavlja!

Markelov je išao, ćuteći, pozadi svih.

A međutim u kući trgovca Goluškina bile su preduzete sve mere da se posluži ručak s „forsom” — ili s „šikom”. Skuvana je bila čorba od ribe, suviše masna — i suviše rđava; zgotovljeni su bili razni „patišo i frikase” (Goluškin, kao čovek koji je se nalazio na visini evropskog obrazovanja, iako staroverac, držao se francuske kujne, a kuvara je uzeo iz kluba, otkuda su ga isterali zbog nečistoće), a što je glavno: bilo je spremljeno i uhlađeno nekoliko boca šampanjca.

Domaćin dočeka naše mlade ljude sa njemu svojstvenim nezgrapnim kreveljenjem, užurbanim izgledom i kikotanjem. — Vrlo se obradova Pakljinu, kao što je ovaj i pretskazivao; zapita za njega: je li naš? — i, ne sačekavši odgovora, uzviknu: — Pa, razume se, kako da nije! Zatim ispriča da je on malo pre bio kod toga „osobenjaka” gubernatora, koji mu neprestano dosađuje zbog nekakvih — đavo bi ga znao! — dobrotvornih ustanova... I nikako se nije moglo razumeti čime je on, Goluškin, više zadovoljan: da li time što ga primaju kod gubernatora, ili pak time što mu se daje prilika da ga izgrdi u prisustvu mladih naprednih ljudi. Zatim ih je upoznao sa obećanim novim pristalicom. I ko je bio taj novi pristalica? Onaj isti zalizani, sušičavi čovek, s ćupastom njuškom, koji je jutros bio ušao s izveštajem, i koga je Goluškin zvao Vasjom, — njegov nadzornik imanja. — Nije rečit, — uveravao je Goluškin, pokazujući na njega sa svih pet prstiju, — ali je našoj stvari svom dušom predan. — A Vasja se samo klanjao, i crveneo, i žmirkao, i kezio zube, s takvim izrazom da se opet nije moglo shvatiti — šta je on zapravo: da li podla budala — ili naprotiv — najprepredeniji ugursuz i lopov?

— E pa, onda, za sto, gospodo, za sto, — zavika Goluškin. — Sedoše za sto i prvo se dobro prihvatiše. Odmah posle riblje čorbe, Goluškin naredi da se posluži šampanjac. Sa smrznutim komadićima ledenih pločica izlivao se on iz grla boce u podmetnute čaše. „Za naše... naše preduzeće!” uzviknu Goluškin, namigujući pri tome okom i ukazujući glavom na slugu, kao da daje znak da u prisustvu

stranoga lica treba biti obazriv. Novi pristalica Vasja produžavao je da ćuti — i, ma da je sedeo na krajičku stolice i uopšte se držao sa strahopoštovanjem, koje već sasvim ne priliči onim uverenjima kojima je on, po rečima njegovog gospodara, bio predan svom dušom — vino je ipak sukao očajno... Zato su ostali svi govorili; to jest, zapravo, govorio je domaćin — pa i Pakljin; Pakljin naročito. Nježdanov se u sebi dosađivao; Markelov se ljutio i bio je nezadovoljan — drukčije, no tako isto jako kao i kod Subočevih; Solomin je posmatrao.

Pakljin se zabavljao! — Svojim veselim rečima on se neobično dopao Goluškinu, koji nije ni slutio da taj isti „hramavko” jednako šapuće na uho Nježdanovu, koji je do njega sedeo, najpakosnije primedbe na njegov, Goluškinov račun! On je čak držao da je taj mali — prost, i da ga može „tretirati” sa visine... zbog toga mu se on i dopao, uostalom. Da je Pakljin sedeo pored njega, on bi ga davno već munuo prstom u rebra ili bi ga pljesnuo po ramenu; on mu je i tako namigivao preko stola i klimao glavom u njegovom pravcu... ali između Nježdanova i njega sedeo je, prvo, Markelov — taj „mračni oblak” — a tamo dalje, Solomin. — Zato se Goluškin grohotom smejao svakoj Pakljinovoj reči, smejao se na veru, unapred, pljeskajući se po trbuhu, pokazujući svoje modrikaste desni. Pakljin je brzo razume šta se od njega traži, i stade sve da grdi (to je doduše i bila stvar za njega) — sve i sva: i konzervativce, i liberale, i činovnike, i advokate, i administratore, i spahije, i članove zemstva, i članove Dume, i Moskvu, i Petrograd!

— Da, da, da, da, — dočekivao je Goluškin: — tako, tako, tako, tako! Eto, naprimer, naš glavar je savršeni magarac! Glup je kao ćuskija! Govorim ja njemu i ovo, i ono... a on ništa ne razume; baš kao i naš gubernator!

— A vaš je gubernator — glup? — zainteresova se Pakljin.

— Ta kažem vam: magarac!

— A niste primetili: da li on krklja, ili govori kroz nos?

— Kako? — zapita Goluškin ne bez dvoumljenja.

— Pa zar vi ne znate? Kod nas u Rusiji ugledni građanski činovnici krkljaju; ugledna vojna lica govore kroz nos; a samo najviši velikodostojnici i krkljaju i govore kroz nos u isto vreme.

Goluškin se zasmeja s urlikom, čak mu suze udariše.

— Da, da, — mucao je on: — govori kroz nos... govori kroz nos... On je vojnik!

„Eh, glupače jedan!” pomisli u sebi Pakljin.

— Kod nas je sve trulo čega se god dotakneš! — derao se Goluškin, malo posle. — Sve, sve je trulo!

— Vrlo uvaženi Kapitone Andrejiću, — ozbiljno primeti Pakljin, a ovamo je tiho govorio Nježdanovu: „Šta to on jednako rukama maše, baš kao da ga kaput kolje pod miškama?” — Vrlo uvaženi Kapitone Andrejiću, verujte mi: tu polumere ništa ne pomažu!

— Kakve polumere! — prodera se Goluškin, iznenada prestajući da se smeje i dobijajući svirepi izgled: — Tu ima samo jedno: napolje, sa korenom zajedno! — Vaska, pij, pasji sine!

— Pa i pijem, Kapitone Andrejiću, — odgovori nadzornik, sručivši sebi u grlo čašu.

Goluškin takođe „smaza”.

— I kako se samo on ne raspadne! — šaptao je Pakljin Nježdanovu.

— Navika! — odgovori ovaj.

Ali nije jedino nadzornik imanja pio vino. Pomalo, ono ih je osvojilo sve. — Nježdanov, Markelovg na čak i Solomin, umešaše se polako u razgovor.

Ispočetka, kao s prenebregavanjem, kao sa ljutnjom na samoga sebe, da eto ni on ne može da se uzdrži i upušta se u mlaćenje prazne slame, Nježdanov poče da govori o tome da je već vreme da se prestane zabavljati se jedino rečima, vreme je da se „stupi u akciju”; spomenu čak i ispitano zemljište!! I odmah tu, ne primećujući da on sebi protivureči, poče tražiti da mu pokažu te postojeće, realne elemente na koje se može osloniti, jer ih on ne vidi.

— „Kod društva nema saosećanja, kod naroda nema svesti... eto, pa se bori!” Njemu, razume se, nisu odgovorili, zato što nije bilo šta da se odgovori — ali svaki već poče tako isto da govori svoje. — Markelov udari potmulim i zlobnim glasom, uporno, jednoliko („ni uzmi, ni ostavi — kao da cepa drva”, — primeti Pakljin). O čemu je upravo on govorio, nije potpuno bilo jasno; reč „artiljerija” čula se iz njegovih usta u trenutku zatišja... on se, verovatno, setio onih nedostataka koje je otkrio u njenome ustrojstvu. Dobili su svoje, tako isto, i Nemci i ađutanti. Solomin — i on je primetio da ima dva načina

iščekivanja: iščekivati i ništa ne raditi — i iščekivati, no pomicati stvar unapred.

— Nama ne trebaju umerenjaci, — sumorno reče Markelov.

— Umerenjaci su do sada polazili odozgo, — primeti Solomin: — a mi ćemo pokušati odozdo.

— Ne treba, do đavola! ne treba, — ljutito prihvati Goluškin: — treba odjedanput, odjedanput!

— To jest, vi hoćete da skočite kroz prozor?

— I skočiću! — zajauka Goluškin. — Skočiću! I Vaska će skočiti! Zapovediću — i skočiće! A? Vaska? Je li da ćeš skočiti?

Nadzornik ispi čašu šampanjca.

— Kud vi, Kapitone Andrejiću, tamo i mi. Zar mi smemo rasuđivati?

— Jer, inače! — U ovčiji rog ću vas sabiti!

Ubrzo je nastupilo ono što se na jeziku pijanica zove zidanje vavilonske kule. Podiže se huka i buka “velja”. — Kao što se prve snežne pahuljice kovitlaju, brzo se smenjujući i blistajući se još na toplom jesenjem vazduhu, tako, u zagrejanoj atmosferi Goluškinove trpezarije, uzvitlaše se, gurajući i pritešnjujući jedna drugu, svakojake reči: progres, vlada, literatura; poresko pitanje, crkveno pitanje, žensko pitanje, sudsko pitanje; klasicizam, realizam, nihilizam, komunizam; internacionala, klerikal, liberal, kapital; administracija, organizacija, asocijacija, pa čak i kristalizacija! Goluškin je, izgleda, padao u zanos baš od, ove huke; izgledalo je baš kao da se u njoj i nalazi za njega prava sadržina... On je likovao! — „Neka se zna ko su naši! Čisti se — sad ću da ubijem!... Kapiton Goluškin ide!” — Nadzornik Vasja do te mere se, naposletku, napi, da poče frkati i govoriti u tanjir, — i odjednom, kao pobesneo, zavika: —“Kakav je to đavo — progimnazija?!?”

Goluškin iznenada ustade i, zabacivši nazad svoje pomodrelo lice, na kome se uz izraz grubog samovlašća i likovanja na čudan način mešao izraz drugoga osećanja, nalik na tajni užas i čak na drhtanje — graknu: — „Žrtvujem još iljadu! Vaska, donesi!” — na šta Vaska poluglasno odgovori: — „Malina!” A Pakljin, sav bled i oznojen (on je za poslednje četvrt časa pio kao i nadzornik), — Pakljin, skočivši sa svoga mesta i podigavši obe ruke iznad glave, reče sa zastajanjem: — „Žrtvujem! On je izgovorio: žrtvujem! — O!

skrnavljenja svete reči! — Žrtvo! Niko se ne usuđuje da se uzvisi do tebe, niko nema snage da ispuni one obaveze koje ti nalažeš, bar niko od nas koji se ovde nalazimo, — a ova uobražena budala, ova pogana mešina zatresla je svoju naduvenu utrobu, prosula je pregršt rubalja i dere se: žrtvujem! I zahteva zahvalnost; lavorov venac očekuje — podlac!!" Goluškin ili nije čuo ili nije shvatio što je rekao Pakljin, ili je, možda, primio njegove reči za šalu, zato što se još jedanput prodera: „Da! iljadu rubalja! Što Kapiton Goluškin rekne — to je sveto!" On odjednom turi ruku u džep sa strane. — „Evo ih, parica! — Na te, kidajte; i zapamtite Kapitona!" Čim bi pao u neko uzbuđenje, on bi govorio o sebi, kao mala deca, u trećem licu. Nježdanov pokupi na poliveni čaršav bačene novčanice. Ali posle ovoga već nije bilo radi čega ostajati; a i kasno je već bivalo. Svi ustadoše, uzeše kape — i pokupiše se.

Na slobodnom vazduhu svima se poče vrteti u glavi — osobito Pakljinu.

— No, a kuda ćemo sada? — ne bez muke reče on.

— Ne znam kuda ćete vi, — odgovori Solomin, — a ja idem kući.

— U fabriku?

— U fabriku.

— Sada, noću, peške?

— A šta ima u tome? Ovde ni vukova ni razbojnika nema, a zdrav sam da mogu ići. Noću je još svežije.

— Ali tu ima četiri vrste!

— Pa da su i svih pet. — Doviđenja, gospodo!

Solomin se zakopča, namače kapu na čelo, zapali cigaru i stade koračati velikim koracima niz ulicu.

— A ti kuda ćeš? — obrati se Pakljin Nježdanovu.

— Ja ću eto k njemu. — On pokaza na Markelova, koji je stojao nepokretno, skrstivši ruke na grudima. — Mi imamo ovde i konje i kola.

— E pa, divno... a ja ću, brate, u oazu, Fomuški i Fimuški. I znaš, brate, šta ću ti ja reći? I tamo je ludorija — i ovde je ludorija... Samo je ona ludorija, ludorija XVIII-og veka, bliža ruskoj bitnosti, nego ovaj XX-i vek. — Zbogom, gospodo; ja sam pijan... ne zamerite. — Čujte šta ću vam ja još reći! Boljeg i valjanijeg od moje sestre... Snandulije ženskog stvorenja na svetu nema; a eto ona je — i grbava i

Snandulija. I uvek tako na svetu biva! A uostalom, njoj i priliči da se tako zove. — Znate li ko je bila sveta Snandulija? — Dobrotvorna žena, koja je išla po gamnicama i vidala rane sužnjima i bolnima. — No, sada, zbogom! Zbogom, Nježdanove — žalostivni čoveče! I ti, oficiru... u! strašilo! zbogom!

On ode, hramajući i povodeći se, u „oazu”, — a Markelov, zajedno s Nježdanovim, potraži gostionicu u kojoj su ostavili svoja kola, narede da se upregnu konji i, pola časa docnije, već su se vozili po širokom drumu.

XXI

Nebo je bilo prevučeno niskim oblacima — i ma da nije bilo sasvim tamno i ma da su se po putu videli utrveni tragovi točkova, bledo se belasajući napred, ipak, nadesno i nalevo sve se gubilo, i konture pojedinih predmeta slivali su se u nejasne velike mrlje. Bila je to tamna, nesigurna noć; vetar je naletao u isprekidanim vlažnim mlazevima, donoseći sa sobom miris kiše i širokih pšeničnih polja. Kada je, minuvši hrastovi žbun koji služio kao znak, trebalo svrnuti na stranputicu, stvar je postala još nezgodnija; uzani put s vremena na vreme potpuno se gubio... Kočijaš potera lakše.

— Samo da nekako ne zalutamo! — primeti Nježdanov, koji je dotle ćutao.

— Ne! nećemo zalutati! — reče Markelov. — Dve nesreće se u jedan dan ne događaju.

— Pa kakva je to bila prva nesreća?

— Kakva? A što smo dan uzalud izgubili — to vi ni u što ne računate?

— Da... razume se... Onaj Goluškin!! — Nije trebalo piti tako mnogo vina. Glava me sada boli... smrtno.

— Ja ne govorim o Goluškinu, on je bar novaca dao; dakle, bar je nekakve koristi bilo od naše posete!

— Onda zar zaista vi žalite što nas je Pakljin odveo svojim... kako ih on to nazva... papagajima?

— Tu se nema šta žaliti... ali se ni radovati nema čemu. Ta ja nisam od onih koji se zanimaju sličnim igračkama... Ja nisam na tu nesreću ciljao.

— Pa na koju onda?

Markelov ništa ne odgovori — i samo se promeškolji malo u svome uglu, kao da se umotava. Nježdanov nije mogao dobro da razazna njegovo lice; jedino su se brkovi ocrtavali kao crna poprečna crta; no on je još od samoga jutra osećao kod Markelova prisustvo nečeg čega se bilo bolje ne doticati — nekakve potmule i tajne razdraženosti.

— Slušajte, Sergije Mihailoviću, — poče on, malo posle, — zar se vi zaista, bez šale, ushićujete pismima tog g-na Kisljakova, koja ste mi danas dali da pročitam? Ta to je, izvinite za jačinu izraza, to je — budalaština!

Markelov se ispravi.

— Prvo, — poče on ljutitim glasom, — ja nimalo ne delim vaše mišljenje o ovim pismima — i nalazim da su ona vrlo značajna... i savesna! A drugo, Kisljakov se trudi, radi i, što je glavno, veruje; veruje u našu stvar, veruje u revoluciju! Ja vam moram reći jedno, Aleksije Dmitrijeviću, — ja opažam, da vi, — vi hladnite prema našoj stvari; vi ne verujete u nju!

— Iz čega vi to zaključujete? — lagano reče Nježdanov.

— Iz čega? Pa iz svih vaših reči, iz svega vašeg ponašanja!! — Danas, kod Goluškina, ko je govorio da on ne vidi na kakve se elemente može osloniti? — Vi! — Ko je tražio da mu ih pokažemo? — Opet vi! I kada je onaj vaš prijatelj, ono prazno ćaskalo i cerekalo, g. Pakljin, počeo, podižući oči k nebu, da uverava da niko od nas nije u stanju da prinese žrtvu, ko mu je povlađivao, ko odobravajući klimao glavom? Zar niste vi? — Govorite o sebi kako hoćete, mislite o sebi kako znate... to je vaša stvar... ali meni su znani ljudi koji su umeli da odgurnu od sebe sve zbog čega je život divan — i samo blaženstvo ljubavi — radi toga da bi služili svojim uverenjima, da ih ne bi izdali! — Ali, vama danas... razume se, nije bilo do toga!

— Danas? Zašto baš danas?

— Ta ne pretvarajte se, za ime Boga, srećni Don Žuane, mirtom uvenčani ljubavniče! — uzviknu Markelov, potpuno zaboraviv na kočijaša, koji se, doduše, nije okretao na sedištu, ali je ipak mogao odlično sve čuti. Istina, kočijaša je u tome trenutku mnogo više bacao u brigu put, nego sve prepirke gospode koja su sedela za njegovim leđima — i on je oprezno i čak malo i bojažljivo zadržavao

srednjeg konja, koji je trzao glavom i klecao na zadnje noge,. spuštajući kola s nekakve nizbrdice, koja nikako nije trebala tu da se nalazi.

— Dopustite, ja vas nešto ne razumem, — reče Nježdanov.

Markelov se zasmeja usiljeno i zlobno.

— Vi mene ne razumete, Ha, ha, ha! — Ja sve znam, milostivi gospodaru! Znam kome ste izjavili sinoć ljubav; znam koga ste zaneli vašom srećnom spoljašnošću i rečitošću; znam ko vas pušta k sebi u sobu... posle deset časova uveče!

— Gospodaru! — obrati se iznenada kočijaš Markelovu. — Podržite uzde... Ja idem dole, da pogledam... Mi smo, izgleda, zabasali s puta... Nekakva jama je ovde, što li...

Kola su, zaista, stajala sasvim nakrivo.

Markelov uhvati uzde koje mu predade kočijlš, — i nastavi onako isto glasno:

— Ja vas nimalo ne krivim, Aleksije Dmitriću! Vi ste se koristili... Pravo ste imali. Ja govorim samo o tome da se ne čudim vašem ophođenju prema opštoj stvari: vama, ja opet to kažem, nije to na umu. I dodaću u ovoj prilici sa svoje strane: gde je taj čovek koji može unapred pogoditn šta se baš sviđa devojačkim srcima — ili dokučiti šta one žele!!...

— Ja vas sada razumem, — otpoče Nježdanov: — razumem vaše ogorčenje, prisećam se ko nas je uvrebao i požurio da vam saopšti...

— Tu nije zasluga, — produžavao je Markelov, pretvarajući se da ne čuje Nježdanova i namerno otežući i kao pevajući svaku reč, — nekakvih neobičnih duševnih ili fizičkih svojstava... Ne! Tu je prosto... prokleta sreća sve nezakonito rođene dece... svih k....!

Poslednju rečenicu Markelov izgovori otsečno i brzo — i odjednom ućuta, baš kao da je umro.

A Nježdanov i u mraku oseti da je sav prebledeo, i žmarci ga prođoše po obrazima. On se jedva uzdrža da se ne baci na Markelova, da ga ne uhvati za gušu... „Krvlju treba sprati ovu uvredu, krvlju...“

— Poznao sam put! — uzviknu kočijaš, pojaviv se kod desnog prednjeg točka. — Malo sam se pomeo, u levo sam pošao... sada nije ništa! — začas ćemo stići; ni vrste do nas nema. Izvolite sedeti!

On se pope na sedište, uze od Markelova uzde, okrete rudnjaka u stranu... Kola jako tresnuše jedno dvaput — zatim pođoše ravnomernije i brže — magla kao da se raziđe i podiže — povuče se kao mali dim — spreda izraste nekakav brežuljak. Evo zasja plamičak... pa iščeze... Zasja drugi... Pseto zalaja...

— Naši zaseoci, — progovori kočijaš: — eh, vi, mačići mili!

Sve češće i češće jurili su u susret plamičci.

— Posle one uvrede, — poče, najzad, Nježdanov, — vi ćete lako shvatiti, Sergije Mihailoviću, da mi je nemogućno noćiti pod vašim krovom; i stoga, meni ostaje da vas zamolim, ma koliko da mi je to neprijatno, da mi, pošto stignete kući, date vaša kola, koja će me odneti do grada; sutra ću ja već naći načina kako da se dočepam kuće; — a posle ćete dobiti od mene saopštenje, koje, verovatno, očekujete.

Markelov ne odgovori odmah.

— Nježdanove, — reče on odjednom ne glasnim, već skoro očajnim glasom: — Nježdanove! Samoga Boga radi, uđite k meni u kuću — ma i samo radi toga da mogu na kolenima zamoliti od vas oproštaj! Nježdanove! Zaboravite... zaboravi, zaboravi moju bezumnu reč! Ah, kada bi iko mogao osetiti do koje mere sam ja nesrećan! — Markelov udari sebe pesnicom u grudi — i u njima baš kao da nešto zastenja. — Nježdanove! budi velikodušan! Daj mi ruku... Ne odreci se da mi oprostiš!

Nježdanov mu pruži ruku — kolebljivo, ali je pruži. Markelov je stište tako da ovaj umalo što ne kriknu.

Kola stadoše pred stepenicama Markelovljevog doma.

— Slušaj, Nježdanove, — govorio mu je Markelov četvrt časa docnije, u svome kabinetu... — Slušaj (on već nije govorio njemu drukčije nego „ti”, i u ovome neočekivanome ti, upućenom čoveku u kojem je otkrio srećnog suparnika, koga je on malopre krvavo uvredio, koga je on bio gotov da ubije, da rastrgne na komade — u ovome „ti” bilo je i nepovratnog odricanja, i molbe, smirene, gorke, i nekakvog prava... Nježdanov je to pravo priznao time što je i sam počeo govoriti Markelovu: ti).

— Slušaj. Ja sam ti maločas rekao da sam se ja odrekao ljubavne sreće, da sam je odgurnuo da bih samo služio svojim uverenjima... To je besmislica, hvalisanje! Nikada meni ništa slično

nisu nudili, ništa ja nisam imao da odbacujem. A kako sam se rodio nesrećan, takav sam i ostao... Ili je, možda, ono tako i trebalo da bude. — Zbog toga, ja i nisam za to stvoren — mene čeka drugi posao! Ako ti možeš da sjediniš i ovo i drugo... voleti i biti voljen... i u isto vreme služiti stvari... e pa onda si ti junak! — ja ti zavidim... ali ja — ne. Ja ne mogu. Ti si srećnik! Ti si srećnik! — A ja ne mogu.

Markelov je govorio sve ovo tihim glasom, sedeći na niskoj stolici, oborivši glavu i obesivši obe ruke, kao bičeve. Nježdanov je stajao pred njim, uduben u nekakvu zamišljenu pažnju, i, ma da ga je Markelov uzdizao kao srećnika, on niti se smatrao, niti se osećao takvim.

— Mene je u mladosti prevarila jedna... — nastavljao je Markelov. — Bila je to divna devojka, pa ipak me je izneverila... i radi koga? Radi Nemca! radi ađutanta!! — A Marijana...

On se zaustavi... Prvi put je izustio njeno ime, i ono kao da je opeklo njegove usne.

— Marijana me nije prevarila: ona mi je otvoreno rekla da joj se ja ne dopadam... A i čemu se tu dopadati? E pa — dala se ona tebi... Pa, šta? Zar ona nije bila slobodna?

— Ali stanp, stani! — uzviknu Nježdanov. — Šta ti to govoriš?! — Kakvo: dala se? Ja ne znam šta je tebi napisala tvoja sestra; ali uveravam te...

— Ja ne govorim: fizički; ali se moralno dala — srcem, dušom, — prihvati Markelov, kome se zbog nečega očigledno svideo uzvik Nježdanovljev. — I divno je učinila. A moja sestra... Razume se, ona nije imala nameru da mene ozlojedi... To jest, u suštini to je njoj svejedno; no ona, mora biti, mrzi tebe — a tako isto i Marijanu. Ona nije slagala... a uostalom, Bog s njome!

„Da”, — pomisli u sebi Nježdanov, — „ona nas mrzi”.

— Biće bolje, — nastavi Markelov, ne menjajući položaj. — Sada su s mene skinuti poslednjp okovi; sada mi već ništa više neće smetati! Ti ne gledaj na to što je Goluškin — uobražena budala: to nije ništa. I pisma Kisljakovljeva... ona su, možda, smešna... zaista; ali treba obraćati pažnju na glavno. Po njegovim rečima... svugde je sve gotovo. Ti eto, molim te, i tome ne veruješ.

Nježdanov ništa ne odgovori.

— Ti si, možda, u pravu; ali ako treba čekati trenutak kada sve, bezuslovno sve bude gotovo — onda nikad nećemo početi. Ta ako ćemo odmeravati unapred sve posledice, sigurno će među njima neke biti i rđave. Naprimer: kada su naši prethodnici zaveli oslobođenje seljaka — šta je bilo? Jesu -li oni mogli predvideti da će jedna od posledica biti pojava čitave klase spahija zelenaša, koji prodaju seljaku četvrt trule raži za šest rubalja — a dobijaju od njega (tu Markelov previ jedan prst): prvo, rad za svih šest rubalja, a povrh toga (Markelov previ drugi prst) — celu četvrt dobre raži, i još (Markelov previ treći) s dodatkom: t. j. isisavaju poslednju krv seljaku! Ta to emancipatori naši predvideti nisu mogli — priznaj! Pa ipak, čak ako i nisu predvideli, dobro su uradili što su oslobodili seljake — i što nisu odmeravali sve posledice! Zbog toga sam se ja... rešio!

Nježdanov upitno, u nedoumici, pogleda u Markelova; no ovaj skloni svoj pogled u stranu, u ugao. Njegove obrve se skupiše i pokriše zenice; on se ujedao za usne i grizao brkove.

— Da, ja sam se rešio! — ponovi on, zamahnuv i udariv se po kolenu svojom kosmatom, tamnom pesnicom. — Ta ja sam tvrdoglav... Ja nisam uzalud upola Malorus.

Zatim on ustade i, šarajući nogama, baš kao da su mu one oslabile, pođe u svoju spavaću sobu i iznese otuda omanji portret Marijanin pod staklom.

— Uzmi, — reče on žalosnim, no odmerenim glasom. — To sam ja nekad načinio. Crtam rđavo; ali pogledaj, čini se da liči (portret, načinjen olovkom, u profilu, bio je zaista sličan). — Uzmi, brate; to je moje zaveštanje. Zajedno s ovim portretom ja ti predajem ne svoja prava... ja ih nisam imao... nego znaš — sve! Ja ti sve predajem — i nju. Ona je, brate, dobra...

Markelov ućuta; grudi njegove primetno su se podizale.

— Uzmi. Ta ti se na mene ne srdiš? E pa onda uzmi. A meni sada već ništa... slično ne treba.

Nježdanov uze portret; ali mu je neobično osećanje pritiskivalo grudi. Njemu se činilo da on nema prava da primi ovaj poklon; da mu Markelov, možda, ne bi dao ovaj portret da je znao šta je njemu, Nježdanovu, na srcu. Nježdanov je držao u ruci ovo malo okruglo parče kartona, brižljivo optočeno po crnome ramu uskom trakom

zlatne hartije, i nije znao šta da radi s njim. — Ta ovde je, eto, ceo život čoveka u mojoj ruci, — pomisli on. Razumevao je kakvu žrtvu prinosi Markelov, ali zašto, zašto baš njemu? — A dati natrag portret? Ne! To bi bila još crnja uvreda... I, najzad, ta njemu je drago ovo lice, ta on je voli!

Nježdanov ne bez izvesnog unutrašnjeg straha podiže oči na Markelova... ne gleda li ovaj na njega — ne trudi li se da uhvati njegove misli? — No Markelov je opet upro pogled u ugao i grickao brkove.

Stari sluga uđe u sobu sa svećom u ruci.

Markelov se strese.

— Vreme je da se spava, brate Aleksije! — uzviknu on. — Mudrije je jutro od večera. Daću ti sutra konje — ti ćeš se odvesti kući — i zbogom.

— Zbogom i ti, starino! — dodade on iznenada, obrativši se sluzi i udarivši ga po ramenu. — Ne sećaj me se po zlu!

Starac se do te mere zadivi da umalo što ne ispusti sveću, a pogled njegov, ustremljen na gospodara, izražavao je nešto drugo — i više, nego njegovu običnu snuždenost.

Nježdanov se povuče u svoju sobu. Njemu nije bilo dobro. Glava ga je još uvek bolela od popijenog vina, u ušima mu je zvonilo, pred očima mu je igralo, iako ih je on zatvarao. Goluškin, nadzornik Vaska, Fomuška, Fimuška — vrteli su se pred njim; u daljini lik Marijanin, kao da nema poverenja, nije se rešavao da se približi. Sve što je on sam činio i govorio — izgledalo mu je takva obmana i laž, takva nepotrebna i bljutava besmislica... a ono što treba uraditi, čemu treba težiti — nalazi se neizvesno gde, nedostupno, pod deset brava, zakopano u bezdnu...

I neprestano mu je dolazilo da ustane, da siđe dole k Markelovu, da mu rekne: uzmi svoj poklon — uzmi ga natrag!

— Pih! Kakva gadost — ovaj život! — uzviknu on, naposletku.

Drugoga jutra on otputova rano. Markelov je već bio na stepenicama, okružen seljacima. Da li ih je on sazvao, da li su došli oni sami od sebe — Nježdanov to i ne sazna; Markelov se vrlo kratko i suho oprosti s njim... ali je izgledalo da se on spremao da mu saopšti nešto važno. Stari sluga je i ovde štrčao svojim nepromenljivim pogledom.

Kola brzo prođoše grad i, dohvativši se polja, pojuriše lako. Konji su bili oni isti; no kočijaš je — da li zato što je Nješdanov živeo u bogatoj kući, da li iz drugih razloga, — očekivao dobru napojnicu... a poznato je: kada se kočijaš napije votke ili je sa sigurnošću očekuje — onda konji jure odlično. Vreme je bilo junsko, mada sveže: visoki, nestašni oblaci na plavome nebu, jak, jednak vetar, put se ne praši, isprskan jučerašnjom kišom, kopitnjaci šume, blješte i povijaju se, — sve se kreće, sve leti, — retkim zviždukom čuje se prepeličji krik sa udaljenih brežuljaka preko zelenih jaruga, baš kao da i ovaj krik ima krila, i da sam doleće na njima, čavke se svetle na suncu, nekakve tamne buve hodaju po ravnoj crti obnaženog horizonta... to seljaci po drugi put oru ugarenu njivu.

Ali Nježdanov je propuštao sve to mimo... mimo... on i ne primeti kako stiže do Sipjaginovog imanja, — toliko su njime ovladale misli...

Ipak, on se trže kad ugleda krov kuće, gornji sprat, prozor Marijanine sobe. —“Da, — reče on sebi — i toplo mu bi oko srca: — on ima pravo — ona je dobra — i ja je volim.”

XXII

On se brzo preobuče i pođe da daje lekciju Kolji. Sipjagin, koga je sreo u trpezariji, pokloni mu se j hladno i učtivo i, procedivši kroz zube: „Jeste li dobro putovali?” — produži u svoj kabinet. Državnik već beše rešio u svojoj ministarskoj pameti da, čim se svrše ferije, bez odlaganja otpravi u Petrograd tog — „zaista suviše crvenog” — učitelja, a dotle, motriće na njega. — Je n’ai pas eu la main heureuse cette fois-ci[39] pomisli on u sebi; a uostalom... j’aurais pu tomber pire.“[40] — Osećanja Valentine Mihailovne prema Nježdanovu bila su mnogo energnčnija i određenija. Ona ga već sasvim nije mogla trpeti... On, taj deran! — on je uvredio nju. — Marijana se nije prevarila: to je ona, Valentina Mihailovna, prisluškivala nju i Nježdanova u hodniku... Ugledna gospođa nije se gnušala toga. Za ta dva dana, dok je trajalo njegovo otsustvo, ona, iako ništa nije rekla svojoj „lakomislenoj” rođaci, ipak joj je neprestano davala razumeti da je njoj sve poznato; da bi se ona ljutila, kada ne bi delimično prezirala, delimično sažaljevala...

Uzdržano, unutrašnje preziranje ispunjavalo je njene obraze, nešto podrugljivo i u isto vreme sažaljivo podizalo je njene obrve, kada je gledala Marijanu, kada je govorila s njom; njene divne oči sa mekim dvoumljenjem, sa tužnim gnušanjem zaustavljale su se na samopouzdanoj devojci, koja je, posle svih svojih „fantazija i ekscentričnosti”, završila s tim da se lju... ba... ka po mračnim sobama s nekakvim nedoučenim studentom!

Sirota Marijana! Njene stroge, gorde usne nisu znale još ni za čijs poljupce.

Uostalom, mužu svome Valentina Mihailovna nije ništa pomenula o otkriću koje je načinila; ona se zadovoljavala time da propraća retke reči koje je upućivala Marijani u njegovom prisustvu, sa značajnim osmehom, koji nimalo nije bio uslovljen njihovim sadržajem. Valentina Mihailovna se čak malo i kajala zbog toga što je napisala pismo bratu... Ali na kraju krajeva je više volela da. se kaje — i da je to učinjeno, nego da se ne kaje — i da je pismo ostalo nenapisano.

S Marijanom Nježdanov se vide uzgred, u trpezariji, za doručkom. Nađe da je oslabila i požutela: ona nije dobro izgledala toga dana; no brzi pogled koji je ona bacila na njega, čim je on ušao u sobu, prodre do samog njegovog srca. — Zato je Valentina Mihailovna gledala na njega tako kao da je neprestano u sebi tvrdila: „Čestitam! Divno! Vrlo vešto!“ — a u isto vreme je htela da pročita na njegovom licu: da li je pokazao njemu Markelov njeno pismo ili nije? — Ona odluči,. naposletku, da je pokazao.

Sipjagin, saznavši da je Nježdanov odlazio u fabriku kojom upravlja Solomin, poče ga ispitivati o toj „u svakom pogledu zanimljivoj industrijskoj ustanovi”; — ali, ubedivši se ubrzo, iz odgovora mladoga čoveka, da on, zapravo, tamo ništa nije video, ućuta veličanstveno, kao da kore samoga sebe zbog toga što je mogao da očekuje ma kakvih ozbiljnih podataka od takvog još nezrelog subjekta! — Izlazeći iz trpezarije, Marijana uspe da šapne Nježdanovu: — „Čekaj me u starom brezovom šumarku, na kraju vrta; ja ću doći tamo čim budem mogla”. — Nježdanov pomisli: „I ona mi govori „ti” kao i onaj”. — I kako je to bilo njemu prijatno, iako pomalo i strašno!... i kako bi bilo čudnovato — na i nemogućno —

kada bi ona odjednom ponovo počela da mu govori: „vi” — kad bi se ona okrenula od njega...

On oseti da bi to bila za njega nesreća. Da li je bio zaljubljen u nju — to on još nije znao; no da mu je ona postala draga — i bliska — i potrebna... a što je glavno: potrebna — to je on osećao svim svojim bićem.

Šumarak, kuda ga je poslala Marijana, sastojao se iz stotinu visokih, starih, većim delom žalosnih breza. Vetar nije prestajao; dugi pramenovi grana njihali su se, lepršali se kao raspuštene kose; oblaci, kao i pre, jurili su brzo i visoko; — i kada je neki od njih naletao na sunce, sve je unaokolo postajalo — ne tamno, nego jednobojno. No gle, oblak je proleteo — i svuda, iznenada, jarke mrlje svetlosti nemirno su se lelujale ponovo: one su se preplitale, šarenile, mešale s mrljama senke... šum i kretanje bili su isti: no nekakva praznična radost nadovezala se uz njih. S takvim istim radosnnm nasiljem zarila se strast u pomračeno, uzburkano srce... I takvo je baš srce doneo u grudima svojim Nježdanov.

On se nasloni na stablo od breze — i stade čekati. On zapravo nije znao šta oseća — pa i nije želeo to da zna: njemu je bilo i strašnije — i lakše nego kod Markelova. On je hteo pre svega nju da „idi, da govori s njom; onaj čvor koji iznenada vezuje dva živa bića već ga je zahvatio. Nježdanov se seti užeta koje leti na obalu s parobroda kada se ovaj sprema da pristane... Evo, već se ono obavilo oko stuba — i parobrod se zaustavio...

U pristaništu! Hvala Bogu!

On odjednom uzdrhta. Ženska haljina zatrepta u daljini po putanji. To je ona. Ali, ide li ona k njemu, odlazi li ona od njega — on nije znao dok nije video da su mrlje svetlosti i senke klizili po njenom stasu odozdo na gore... znači, oma se približuje. One bi se spuštale od gore na dole, kada bi se ona udaljavala. Još nekoliko trenutaka — i ona je stajala pored njega, pred, njim, radosna, živahna lica, s umiljatim sjajem u očima, slabo, no veselo nasmejanih usana. On uhvati njene ispružene ruke — ali odmah ne mogade reći ni reči; i ona ništa ne reče. Ona je vrlo brzo išla i malo se zaduvala; no videlo se da se vrlo obradovala tome što se on obradovao njoj.

Ona prva progovori.

— Dakle šta je, — poče ona: — kazuj brže, šta ste rešili?

Nježdanov se začudi.

— Rešili... pa zar je trebalo sada rešiti?

— Ta, ti me razumeš. Pričaj, o čemu ste govorili? Koga si video? Da li si se upoznao sa Solominim? Pričaj sve... sve! Čekaj, hajdemo onamo, podalje. Ja znam jedno mesto... tamo se tako ne vidi.

Ona ga povuče za sobom. On je poslušno išao za njom preko polja po visokoj, retkoj, suhoj travi.

Ona ga dovede kuda je htela. Tamo je ležala, izvaljena burom, velika breza. Oni sedoše na njeno stablo.

— Pričaj! — ponovi ona, no odmah tu dodade: — Ah, kako mi je milo što te vidim! Meni se činilo da se ova dva dana nikada neće svršiti. Znaš, ja sam sada ubeđena da nas je Valentina Mihailovna prisluškivala.

— Ona je pisala o tome Markelovu, — reče Nježdanov.

— Njemu?!

Marijana poćuta i malo pocrvene sva, — ne od stida, već od drugog, mnogo jačeg osećanja.

— Zla, opaka žena! — lagano prošapta ona. — Ona nije imala prava da to učini... Ali, svejedno! Pričaj, pričaj.

Nježdanov poče govoriti... Marijana ga je slušala s nekakvom skamenjenom pažnjom — i samo ga je tada prekidala kada je primećivala da se on žuri, da se ne zadržava na podrobnostima. Uostalom, nisu sve podrobnosti njegovog puta bile podjednako interesantne za nju: Fomuški i Fimuški ona se smejala, no oni je nisu zanimali. Njihov način života bio je i suviše dalek od, nje.

— Baš kao da mi saopštavaš vesti o Navuhodonosoru; — primeti ona.

Ali to, šta je govorio Markelov, šta misli čak i Goluškin (iako je odmah shvatila kakva je to ptica) — a što je glavno: kakvog je mišljenja Solomin — i on sam kakav je čovek — eto šta joj je bilo nužno da zna, eto šta je nju mučilo. „A kada? kada?” — ovo pitanje se neprestano vrtelo u njenoj glavi, dolazilo joj na usta za sve vreme dok je govorio Nježdanov. A on kao da je izbegavao sve što je moglo dati određeni odgovor na ovo pitanje. On je i sam počeo primećivati da insistira baš na onim podrobnostima koje manje interesuju Marijanu... malo malo — na tek se vrati na njih. Humoristični opisi pobuđivali su kod nje nestrpljivost; razočarani ili snuždeni ton

ogorčavao je... Trebalo se stalno vraćati na „stvar”, na „pitanje”. Tu je nikakva opširnost nije zamarala. Nježdanovu pade na um vreme kada je on, dok još nije bio student, živeći leti u letnjikovcu kod jednih dobrih poznanika, namislio da njihovoj deci priča bajke: — i oni tako isto nisu cenili ni opise ni izraze ličnih, sopstvenih osećaja... Oni su tako isto zahtevali dela, fakta! — Marijana nije bila dete, ali otvorenošću i iskrenošću osećanja ona je ličila na dete.

Nježdanov iskreno i vatreno pohvali Markelova — a s naročitim osećanjem je pričao o Solominu. Govoreći o njemu gotovo ushićenim izrazima, on je pitao samoga sebe: šta je upravo nagonilo njega da bude takvog visokog mišljenja o tome čoveku? Ništa naročito umno on nije rekao: neke njegove reči kao da su išle u raskorak s njegovim, Nježdanovljevim ubeđenjima... „Uravnotežen karakter, — pomisli on, — eto šta; tačan, svež, kako je govorila Fimuška; — jedar čovek; mirna, čvrsta snaga; zna šta mu je potrebno, i ima poverenja u sebe, i pobuđuje poverenje; nemira nema... i ravnoteža! ravnoteža!... Eto to je glavno; baš čega ja nemam”. Odjednom on oseti dodir ruke na svome ramenu.

On podiže glavu: Marijana je gledala u njega brižnim i nežnim pogledom.

On skide njenu ruku s ramena i prvi put poljubi ovu malu, no čvrstu ruku. Marijana se lako zasmeja, kao da se začudi: otkuda mu je mogla doći u glavu takva ljubaznost? — Zatim se i ona zamisli.

— Markelov ti je pokazao pismo Valentine Mihailovne? — zapita ona, naposletku.

— Da.

— Pa... a šta on?

— On? On je — najplemenitije, najpožrtvovanije stvorenje! On... — Nježdanov htede da reče Marijani o portretu, ali se uzdrža, i samo ponovi: — najplemenitije stvorenje!

— O, da, da!

Marijana se opet zamisli — i odjednom, okrenuvši se Nježdanovu na stablu breze, koja im je obojim služila kao sedište, živahno progovori:

— Pa, šta ste rešili?

Nježdanov sleže ramenima.

— Ta ja sam ti rekao već da — zasada — ništa; trebaće još pričekati.

— Pričekati još... A šta?

— Poslednje instrukcije. („Ta ja lažem” — pomisli Nježdanov).

— Od koga?

— Od toga... ti znaš... od Vasilija Nikolajevića. Ali eto, još treba pričekati, da se Ostrodumov vrati.

Marijana upitno pogleda u Nježdanova.

— Reci, jesi li ti ikad video toga Vasilija Nikolajevića?

— Video sam jedno dvaput... na trenutak.

— Je li on... neobičan čovek?

— Kako da ti kažem? Sada je on glava — pa i upravlja. A bez discipline u našem poslu se ne može; pokoravati se treba. (I to je sve. besmislica, — mislio je Nježdanov).

— Kako on izgleda?

— Kako? Dežmekast, težak, crnomanjast... Lice s ispupčenim jagodicama, kalmičko... grubo lice. Samo su oči vrlo žive.

— A kako govori?

— On toliko ne govori koliko zapoveda.

— Zbog čega je on postao glava?

— Pa čovek od karaktera. Ni pred čime neće ustuknuti. Ako je potrebno — ubiće. Dakle — njega se i boje.

— A Solomin kako izgleda? — zapita Marijana, kasnije malo.

— Solomin takođe nije vrlo lep; samo ima divno lice, iskreno, pošteno. Među bogoslovima — dobrim — sretaju se takva lica.

Nježdanov podrobno opisa Solomina. Marijana pogleda u Nježdanova dugo... dugo... zatim reče, kao za sebe:

— I ti imaš dobro lice. S tobom se, mislim, može živeti.

Ova reč tronu Nježdanova; on ponovo uze njenu ruku — i prinese je usnama...

— Pričekaj sa udvaranjem, — reče, smejući se, Marijana — ona se uvek smejala, kada su joj ljubili ruku: — ti i ne znaš: ja sam pred tobom kriva.

— Na koji način?

— Evo na koji. — Ja sam u tvome otsustvu ušla u tvoju sobu — i tamo, na tvome stolu, ugledala sam svesku sa stihovima... (Nježdanov se trže: seti se da je zaista zaboravio tu svesku na stolu

u svojoj sobi) — i kajem se pred tobom: nisam mogla da pobedim svoju radoznalost — i pročitala sam. — Zaista su to tvoji stihovi?

— Moji; i znaš li šta, Marijana? Najboljim dokazom do koga stepena sam ja privržen tebi i koliko ja imam u tebi poverenja — može da posluži to da se ja skoro i ne srdim na tebe.

— Skoro? Znači, iako malo, ali se srdiš? — Zbilja, ti mene zoveš Marijanom; ne mogu ja tebe zvati Nježdanovim! Zvaću te Aleksijem. A pesma koja počinje ovako: „Mili prijatelju, kada budem umirao.. tako isto je tvoja?

— Moja... moja. — Samo, molim te, ostavi to... Ne muči me.

Marijana zavrte glavom.

— Ona je vrlo tužna, ta pesma... Nadam se da si je napisao pre no što si se zbližio sa mnom. Ali su stihovi dobri — ukoliko ja mogu da ocenim. Meni se čini da bi ti mogao postati književnik, samo ja pouzdano znam da si ti pozvan na nešto bolje i više od literature. Time je bilo dobro zanimati se ranije, — kada je drugo bilo nemogućno.

Nježdanov baci na nju brz pogled.

— Ti misliš? Da, ja sam e tobom saglasan. Bolje propast tamo — nego uspeh ovde.

Marijana naglo ustade.

— Da, moj mili, ti imaš pravo! — uzviknu ona — i sve lice njeno zasja, planu ognjem i bleskom ushićenja, tronutošću velikodušnih osećanja: — Ti imaš pravo! Ali mi možda i nećemo odmah poginuti; mi ćemo uspeti, ti ćeš videti, mi ćemo biti korisni, naš život neće propasti uzalud, mi ćemo poći u narod... Znaš li ti kakav zanat? Ne? Pa, svejedno — mi ćemo raditi, mi ćemo doneti njima, našoj braći, sve što znamo — ja ću, ako je potrebno, za kuvaricu poći, za švalju, za pralju... Ti ćeš videti, ti ćeš videti... I nikakve u tome zasluge neće biti — već sreće, sreće...

Marijana ućuta; no pogled njen, upravljen u daljinu, ne u ovu koja se prostirala pred njome, — nego u drugu, nepoznatu, još neviđenu, ali vidljivu njoj, — pogled njen je goreo...

Nježdanov se nagnu k njenom struku...

— O Marijana! — prošaputa on: — Ja te nisam dostojan!

Ona se odjednom sva strese.

— Vreme je da se ide kući — vreme je! — reče ona: — inače će nas odmah opet početi da traže. Uostalom, Valentina Mihailovna je kanda odmahnula na mene rukom. Ja sam u njenim očima — propala!

— Samo je ona vrlo uvređena time, — produži Marijana: — kako to da ti nisi pred njenim nogama? No to je sve ništa — ali evo šta... Ta ja ovde neću moći ostati... Trebaće bežati.

— Bežati? — ponovi Nježdanov.

— Da, bežati... Ta i ti nećeš ostati? — Mi ćemo otići zajedno. Mi ćemo morati raditi zajedno... Ta ti ćeš poći sa mnom?

— Na kraj sveta! — uzviknu Nježdanov — i glas njegov iznenadno zazvuča od uzbuđenja i neke nagle zahvalnosti. — Na kraj sveta! — U tome trenutku on bi zaista pošao s njom, bez osvrtanja, kud god bi ona poželela!

Marijana ga razumede — i kratko i blaženo uzdahnu.

— Onda uzmi moju ruku... samo je nemoj ljubiti — već je stegni krepko, kao drugu, kao prijatelju... eto tako!

Oni pođoše zajedno kući, zamišljeni, srećni, — mlada trava umiljavala se pod njihovim nogama, mlado lišće šumelo je unaokolo; mrlje svetlosti i senke promicahu, brzo klizeći po njihovoj odeći — a oni su se oboje osmehivali i nemirnoj njihovoj igri, i veselom pirkanju vetra, i svežem blistanju lišća — i svojoj mladosti, i jedno drugom.

DRUGI DEO

XXIII

Zora je već rudila na nebu, kada je, u noći posle ručka kod Goluškina, prepešačivši bodro oko pet vrsta, Solomin zakucao na kapiju visoke ograde koja je okružavala fabriku. Stražar ga odmah propusti — i u pratlji tri ovčarska psa čuvara, koji su široko razmahivali svojim rundavim repovima, sa smernim staranjem dovede ga do njegovog stana. — On se očigledno radovao srećnom povratku upraviteljevu.

— Otkud vi sad noću, Vasilije Fedotiću? Mi smo vas očekivali tek za sutra.

— Ne mari ništa, Gavrilo; još je bolje noću se prošetati.

Između Solomina i fabričkih radnika postojali su dobri, iako ne sasvim obični odnosi: oni su ga poštovali kao starijega — a ponašali su se prema njemu kao prema jednakom, kao prema svome: samo što je on bio vrlo učen u njihovim očima! — „Što Vasilije Fedotić rekne”, — objašnjavali su oni, — „to je sveto! Jer on je prošao svaku mudrost — i nema toga Engleza koga on ne bi za pojas zadenuo!” — I doista: jednom je neki čuveni engleski industrijalac posetio fabriku, i, da li stoga što je Solomin govorio s njime engleski, ili je on zaista bio iznenađen njegovim znanjem, — tek on ga je jednako pljeskao po ramenu, i smejao se, i zvao ga da ide s njime u Liverpul; — a fabrične radnike je uveravao, natucajući ruski: „Ala dobra ta vaša! Ou! kako dobra!” — čemu su se i radnici mnogo smejali, ne bez gordosti: „Gle, ti, kakav je taj naš! — Taj naš!”

I on je zaista pripadao njima — bio je njihov.

Sutradan, rano ujutru, uđe k Solominu u sobu njegov ljubimac, Pavle; razbudi ga, dade mu da se umije, ponešto mu ispriča, ponešto ga upita. Posle se zajedno na brzu ruku napiše čaja, i Solomin, navukavši na sebe svoj zamašćeni sivi radni kaput, otide u fabriku — i opet se stade okretati njegov život, kao neki veliki zamajni točak.

No njemu je bilo suđeno da se ponovo zaustavi.

Na pet dana posle Solominovog povratka kući, u dvorište fabrike uđoše lepe lake kočije, u koje su bila upregnuta četiri odlična konja,

— a livrejisani, plavi lakej, koga je Pavle uveo u stan, svečano uruči Solominu pismo s grbom od „Njegovog prevashodstva Borisa Andrejevića Sipjagina”. — U ovome pismu, koje je bilo prožeto, ne mirisom — pih! — već nekakvim neobično prijatnim engleskim zadahom, i bilo pisano doduše u trećem licu, ali ne sekretarskom, već sopstvenom generalskom rukom, prosvećeni gospodar sela Aržanova, pošto se prvo izvinio što se obraća čoveku koji mu je lično nepoznat, — no o kome se on, Sipjagin, sit naslušao najlaskavijih pohvala, — uzimao je sebi „smelost” da pozove k sebn u selo g-na Solomina, čiji bi saveti mogli biti neobično korisni po njega, Sipjagina, u izvesnom važnom industrijskom poslu; i u nadi na ljubazan pristanak g-na Solomina, on, Sipjagin, šalje mu svoj ekipaž. A u slučaju nemogućnosti sa strane g-na Solomina da se udalji toga dana, on, Sipjagin, najpokornije moli g-na Solomina da mu odredi drugi dan, koji god mu se svidi, — i sa zadovoljstvom će ovaj isti ekipaž on, Sipjagin, staviti na raspoloženje g-nu Solominu. Za ovim su dolazili obični izrazi poštovanja, a na kraju pisma se nalazio postscriptum ali već u prvom licu: „Nadam se da nećete odbiti da ručate kod mene prosto, u običnom odelu.” (Reč „prosto” bila je podvučena). Zajedno sa ovim pismom, plavokosi lakej je, sa izvesnom zbunjenošću, predao Solominu prostu, čak i ne zapečaćenu, već zalepljenu ceduljicu od Nježdanova, u kojoj je bilo samo nekoliko reči: „Dođite, molim vas, vi ste ovde vrlo nužni — i možete biti vrlo korisni; — samo, razume se, ne g-nu Sipjaginu.”

Pošto pročita pismo Sipjaginovo, Solomin pomisli: „A kako bih inače i mogao ići, ako ne prosto; ta ja i nemam fraka u fabrici... A i koga vraga da se tamo vucaram... samo da gubim vreme!” — ali, preletevši Nježdanovljevu ceduljicu, on se počeša po potiljku i priđe, u neodlučnosti, prozoru.

— Kakav odgovor želite dati? — ozbiljno zapita plavokosi lakej.

Solomin postoja još malo kod prozora i, zabacivši kosu i prevukavši ruku preko čela, reče:

— Idem. Dajte mi vremena da se obučem.

Lakej učtivo izađe, a Solomin naredi da se pozove Pavle, posavetova se s njim, otrča još jednom u fabriku — i, obukavši crni kaput vrlo dugačkog struka, koji mu je sašio gubernijski krojač, i donekle požuteli cilindar, koji je odmah dao njegovom licu drvenast

izraz, sede na kola — ali se odjednom seti da nije uzeo sa sobom rukavice; viknu Pavla „koji se nalazio svugde i na svakom mestu” — i ovaj mu donese par tek opranih belih rukavica od jelenske kože, čiji je svaki prst, raširen pri kraju, ličio na biskvit. Solomin turi rukavice u džep i reče da se može ići. Tada lakej sa nekakvom iznenadnom, potpuno nepotrebnom odvažnošću skoči na sedište, dobro vaspitani kočijaš pisnu tankim glasom — i konji pojuriše.

Dok su oni postepeno privozili Solomina imanju Sipjagina, ovaj državni čovek, sedeći u svome salonu, sa upola razrezanom političkom brošurom na kolenima, razgovarao je o njemu sa svojom ženom. On joj je poveravao da ga je u stvari pozvao zato da pokuša da ga domami iz trgovčeve fabrike u svoju sopstvenu, pošto ona ide ne može biti gore, pa su potrebna korenita preuređenja! — Kod misli, da će Solomin odbiti da dođe ili da će čak naznačiti drugi dan, Sipjagin se nije hteo ni da zadržava; ma da je i sam, u svome pismu Solominu, predlagao da on izabere dan.

— Ali naša je fabrika za hartiju, a nije za izrađivanje prediva, — primeti Valentina Mihailovna.

— Svejedno, dušo moja: i tamo su mašine — i ovde su mašine... a on je — mehaničar!

— Ali on je, možda, stručnjak!

— Dušo moja, prvo — u Rusiji nema stručnjaka; a drugo — ponavljam ti: — on je mehaničar!

Valentina Mihailovna se osmehnu.

— Pazi, prijatelju moj: ti već jedanput nisi imao sreće sa mladim ljudnma: da se kako ne prevariš i po drugi put!

— Ti to ciljaš na Nježdanova? — No meni se čini da sam ipak postigao svoj cilj: za Kolju je on dobar učitelj. A zatim, — ti znaš: non bis in idem![41] Izvini, molim te, za moju pedantnost... To znači da se dve stvari uzastopce ne ponavljaju.

— Ti misliš? — A ja opet mislim da se ove na svetu ponavlja... naročito ono što leži u prirodi stvari... i naročito između mladoga sveta.

— Que voulez-vous dire?[42] — zapita Sipjagin, bacajući širokim pokretom brošuru na sto.

— Ouvrez les yeux — et vous verrez![43] — odgovori mu Sipjagina; na francuskom jeziku, oni su, naravno, govorili jedno drugom: vi.

— Hm! — učini Sipjagin. — Ti to veliš za studenčića?

— Za g-na studenta.

— Hm! — Zar se kod njega tu... (on pomaha rukom okolo čela...) nešto uvrtelo? A?

— Otvori oči!

— Marijana? A? — (Drugo „A?” bilo je izgovoreno više kroz nos nego prvo).

— Otvori oči, govori ti se!

Snpjagin natmuri obrve.

— No, to ćemo mi sve kasnije razabrati. — A sada sam hteo samo jedno da kažem... Taj Solomin verovatno će se donekle snebivati... no, stvar je razumljiva, nije naučio. — Zbog toga će biti potrebno postupati s njime malo umiljato... da se ne poplaši. Ja to ne velim zbog tebe: ti si — zlato; i možeš začas očarati — koga god htedneš. — J’en sais quelque chose, madame![44] — Ja to govorim zbog drugih; — eto ma i zbog ovoga...

On pokaza na pomodni, sivi šešir, koji je ležao na etažeru: ovaj šešir je pripadao g. Kalomejcevu, koji se od jutra nalazio u Aržanovu.

— Il est très cassant,[45] znaš li ti; suviše on prezire narod, što ja potpuno... osuđujem! A uz to još, ja od nekoga vremena primećujem kod njega nekakvu razdražljivost, džandrljivost... Ili njegova stvar — tamo (Sipjagin klimnu nekamo neodređeno glavom... ali žena ga je razumela) ne napreduje? A?

— Otvori oči... opet ću reći ja tebi.

Sipjagin se podiže.

— A? (Ovo „A?” bilo je već sasvim druge vrste i u drugom tonu... mnogo niže). — Tako dakle?! Samo da ih ja sad i suviše ne otvorim!

— To je tvoja stvar; — a što se tiče tvog novog mladića — ako on samo dođe danas — ti se ne brini; biće preduzete sve mere predostorožnosti.

I šta bi? Pokaza se da nikakve mere predostorožnosti uopšte nisu bile potrebne. — Solomin se nimalo nije zbunio, niti se uplašio.

Kada ga je sluga prijavio, Sipjagin odmah ustade, reče glasno, tako da bi se moglo čuti u pretsoblju: „zamoli! razume se, zamoli!” — pođe ka vratima salona i zaustavi se tik pred njima. Tek što Solomin prekorači prag, Sipjagin, sa kime se on umalo nije sudario, pruži mu obe ruke i, ljubazno se osmehujući i drmajući glavom, srdačno govoreći uz to: „kako je to lepo... s vaše strane... kako sam vam blagodaran”, — privede ga Valentini Mihailovnoj.

— Evo ovo je moja ženica, — reče on, meko pritiskujući svojom šakom Solominova leđa — i kao gurajući ga na Valentinu Mihailovnu, — a ovo je, draga moja, naš prvi ovdašnji mehaničar i fabrikant, Visilije... Fedosjejević Solomin. — Sipjagina se podiže i, lepo izmahnuvši od dole na gore svojim divnim trepavicama, prvo mu se osmehnu — dobrodušno — kao poznaniku, zatim mu pruži svoju ručicu, sa šakom na gore, pritiskujući lakat uz struk i naklonivši glavicu u pravcu ruke... baš kao da je moliteljica. Solomin pusti i muža i ženu da s njime izvrše sve svoje produkcije, stište ruku i njemu i njoj — i sede na prvi poziv. Sipjagin se poče uznemiravati — da mu štogod ne treba? Ali Solomin odgovori da mu ne treba ništa, da ni najmanje nije umoran od puta — i da mu stoji na potpunom raspoloženju.

— Tako, na mogu li vas zamoliti da posetite fabriku? — uzviknu Sipjagin, kao da se stidi i da ne sme da veruje u tako veliku snishodljivost od strane gosta.

— Ma i odmah, — odgovori Solomin.

— Ah, kako ste vi uslužni! Zapovedate li da se upregnu laka kola? ili, možda, vi želite pešice...

— Ali ona nije, valjda, daleko odavde, ta vaša fabrika?

— Oko pola vrste, ne više!

— Onda na što uprezati u kola?

— E pa onda je divno. Čoveče, daj mi šešir, štap, brže! — A ti, domaćice, trudi se, ručak nam spremi! — Šešir!

Sipjagin se uzbuđivao mnogo više nego njegov gost. Ponovivši još jedanput: — „ta šta je to s mojim šeširom!” — on — činovnik visokog položaja — iskoči napolje — sasvim kao nestašni đak.

Dok je on razgovarao sa Solominim, Valentina Mihailovna pogledala je krišom, ali pažljivo, ovog „novog mladića”. On je mirno sedeo u naslonjači, položivši obe obnažene ruke sebi na kolena (on

tako i ne navuče rukavice), i mirno, iako s radoznalošću, razgledao je nameštaj, slike. — Šta je to sad? mislila je ona. — Plebejac... očigledno plebejac... a kako se prosto drži! — Solomin se zaista držao vrlo prosto, ne kao neko koji je, istina, neusiljen, ali s hvalisanjem: „Pogledaj, veli, na mene i uzmi me, kakav sam!" — već kao čovek kod koga ni osećanja ni misli nisu složene, ma da su krepke. Sipjagina htede da se upusti s njim u razgovor i, na svoje čuđenje, ne snađe se odmah.

„Gospode!" pomisli ona: "zar mi zaista ovaj fabrikant imponuje".

— Boris Andrejić mora vam biti veoma blagodaran, — progovori ona najzad, — što ste pristali da žrtvujete jedan deo vašeg dragocenog vremena...

— Nije ono baš tako dragoceno, gospođo, — odgovori Solomin, — a uostalom, ja i neću biti dugo kod vas.

„Voilà où l'ours a montré sa patte“,[46] pomisli ona francuski; no u tome trenutku njen se muž pojavi na pragu otvorenih vrata, sa šeširom na glavi i „stikom" u ruci. Stojeći poluokrenuto, on neusiljeno uzviknu:

— Vasilije Fedosjejiću! Je li po volji poći?

Solomin ustade, pokloni se Valentinn Mihailovnoj i pođe za Sipjaginim.

— Za mnom, ovamo, ovamo, Vasilije Fedosjejiću! — ponavljao je Sipjagin, baš kao da se probijao kroz nekakvu šumu, i da je Solominu bio potreban sprovodnik. — Ovamo! ovde su stepenice, Vasilije Fedosjejiću!

— Baš kada vam je po volji da me zovete po ocu, — progovori, ne žureći se, Solomin, — ja nisam Fedosjejić, već Fedotić.

Sipjagin se obazre na njega preko ramena, gotovo prestrašen.

— Ah, izvinite, molim vas, Vasilije Fedotiću!

— Ništa; ne mari.

Oni izađoše u dvorište. U susret im se obrete Kalomejcev.

— Kuda to vi? — zapita on, pogledavši ispod oka Solomina. — U Fabriku? C'est là l'individu en question?[47]

Sipjagii izbulji oči i lako drmnu glavom, u znak predostorožnosti.

— Da, u fabriku... da pokažem moje grehe i rupe — evo gospodinu mehaničaru. Dozvolite da vas upoznam: g-n Kalomejcev,

ovdašnji spahija; g-n Solomin...

Kalomejcev klimnu jedno dvaput glavom — jedva primetno — sasvim ne prema Solominu i ne gledajući u njega. A ovaj pogleda u Kalomejceva, i u njegovim poluzatvorenim očima promače nešto...

— Može li se pridružiti vama? — zapita Kalomejcev. — Vi znate, ja volim da se poučim.

— Razume se da može.

Oni izađoše iz dvorišta na put — i nisu uspeli da prođu ni dvadeset koračaji, kad ugledaše parohijskog sveštenika, u zadenutoj mantiji, gde ide svojoj kući, u takozvanu „popovsku slobodicu”. Kalomejcev se odmah odeli od svoja dva druga i, čvrstim, velikim koracima prišavši svešteniku, koji nikako to nije očekivao i malo se uplašio, zamoli njegov blagoslov, zvučno poljubi njegovu oznojenu, crvenu ruku, i, okrenuvši se Solominu, baci mu izazivački pogled. On je, očevidno, znao o njemu „ponešto” pa je hteo da se pokaže i „nos da natrlja” učenome skitnici.

— C’est une manifestation, mon cher?[48] — procedi kroz zube Sipjagin.

Kalomejcev frknu.

— Oui, mon cher, une manifestation nécessaire par le temps qui court![49]

Stigoše u fabriku. Dočeka ih jedan Malorus s ogromnom bradom i iskvarenim zubima, koji je zamenjivao ranijeg upravitelja, Nemca, koga je Sipjagin konačno oterao. Ovaj Malorus je ono privremen; on, očigledno, ništa nije mislio i samo je neprestano govorio: „od…“ i „nepotrebno” — i stalno je uzdisao.

Otpoče razgledanje preduzeća. Neki fabrični radnici su poznavali Solomina lično i javljali su mu se. — Jednome on čak i reče: „A, zdravo, Grigorije! Ti si ovde?” — On se brzo uveri da je posao vođen rđavo. Potrošena je gomila novaca, ali bez smisla. Pokazalo se da su mašine rđave kakvoće; mnogo je bilo izlišnog i nepotrebnog; mnogo potrebnog je nedostajalo. Sipjagin je stalno zagledao u oči Solominu, da bi pogodio njegovo mišljenje, postavljao je bojažljiva pitanja, želeo da sazna da li je zadovoljan bar redom.

— Reda, to ima, — odgovori Solomin: — ali može li biti prihoda? — sumnjam.

Ne samo Sipjagin, nego čak i Kalomejcev oseti da je Solomin u fabrici — kao kod kuće, da mu je tu sve prisno i poznato, do poslednje sitnice; da je on tu domaćin. On je stavljao ruku na mašinu kao jahač na konjski vrat; dirao je prstom točak — i on bi se zaustavljao ili bi počeo da se okreće; uzimao je na dlan iz čabra malo one smese iz koje se pravi hartija — i ona je odmah pokazivala sve svoje nedostatke. Solomin je govorio malo, a na bradatoga Malorusa nije uopšte ni gledao; tako isto ćuteći on izađe iz fabrike. Sipjagin i Kalomejcev pođoše za njim.

Sipjagin naredi da ga niko ne isprać a... čak i nogom lupi i škripnu zubima! Veoma je bio rastrojen.

— Ja po vašoj fizionomiji vidim, — obrati se on Solominu, — da ste vi mojom fabrikom nezadovoljni, — i ja sam znam da se ona nalazi u nezadovoljavajućem stanju i da ne donosi prihoda; ipak, uglavnom... vi se, molim vas, nemojte snebivati... koje su njene najvažnije pogreške? I šta da se to uradi da se ona poboljša?

— Proizvodnja hartije ne spada u moju struku, — odgovori Solomin, — ali vam jedno mogu reći: industrijska preduzeća — nisu plemićski posao.

— Vi držite ova zanimanja ponižavajućima za plemstvo? — umeša se Kalomejcev.

Solomin se osmehnu svojim širokim osmehom.

— O ne! Molim vas! Čega tu ima ponižavajućeg? Pa i kada bi bilo nečeg sličnog — ta plemstvo se toga ne gnuša.

— Kako? Šta to?

— Ja hoću samo da kažem, — mirno nastavi Solomin, — da plemići nisu navikli na radinost ovakve vrste. Tu je potreban trgovački smisao; tu sve treba postaviti na drugu osnovu; izdržati treba. Plemići to ne shvataju. Mi vidimo da oni svi redom podižu suknene, papirne i druge fabrike, ali na kraju krajeva — kome sve ove fabrike dolaze u ruke? Trgovcima! Šteta; jer je trgovac — takva ista pijavica. Samo, ne može se ništa učiniti.

— Kad vas čovek sluša, — uzviknu Kalomejcev. — onda su plemićima našim nepristupačna finansijska pitanja!

— O, naprotiv! Plemići su u tome majstori. Koncesiju za železničku prugu dobiti, banku podići, olakšicu neku sebi izmoliti — ili već tako nešto u tome smnslu — niko nije za to kao plemići! Velike

kapitale prikupljaju. Ja sam baš na ovo unašao — tada kada ste se vi izvoleli rasrditi. Ali ja sam imao u vidu pravilna industriska preduzeća; kažem: pravilna — jer otvarati sopstvene krčme, i sitničarske dućančiće za trampu, i davati seljacima u zajam hranu i novac po sto i stopedeset procenata — kako danas rade mnogi od plemića posednika — ja slične operacije ne mogu smatrati pravim fnnansijskim poslom.

Kalomejcev ništa ne odgovori. On je pripadao baš toj novoj klasi plemića zelenaša koju je spomenuo Markelov u poslednjem svom razgovoru s Nježdanovim, — i bio je tim nečovečniji u svojim zahtevima što lično sa seljacima posla nikada nije imao — ta ne može ih pustiti u svoj namirisani evropski kabinet! — a viđao se s njima preko nadzornika imanja. Slušajući polagani, i kao neosetljivi govor Solominov, on je sav unutra kipteo... no prećuta ovoga puta, i jedino je igra mišića na obrazima, prouzrokovana stisnutim vilicama, pokazivala šta se u njemu događa.

— Ipak, dopustite, dopustite, Vasilije Fedotiću, — reče Sipjagin: — sve što nam vi izlažete bilo je potpuno opravdano u pređašnja vremena, kada su se plemići koristili... sasvim drugim pravima i nalazili se uopšte u drugom položaju. Ali sada, posle svih tih blagotvornih reforama, u našem industrijskom veku, zašto da plemići ne mogu obratiti svoju pažnju, svoje sposobnosti, naposletku, na slična preduzeća? Zašto da oni ne mogu razumeti ono što razume prosti, često čak i nepismeni trgovac? Ta oni ne pate od nedostatka obrazovanosti — i čak se može s verodostojnošću tvrditi da su oni u neku ruku pretstavnici prosvećenosti i progresa!

Vrlo je lepo govorio Boris Andrejević; njegova rečitost imala bi veliki uspeh negde u Petrogradu — u ministarstvu — ili čak i malo više, ali na Solomina ona nije učinila nikakav utisak.

— Ne mogu plemići tim poslovima upravljati, — ponovi on.

— Ali zbog čega? Zbog čega? — skoro se prodera Kalomejcev.

— Pa zbog toga što su oni isto što činovnici.

— Činovnici? — Kalomejcev se zasmeja zajedljivo. — Vi, verovatno, g. Solominu, ne dajete sebi računa o onome što izvolevate govoriti?

Solomin ne prestajaše da se smeši.

— Radi čega vi tako mislite, g. Kalomenceve? (Kalomejcev se čak trže, čuvši ovo „nagrđivanje” svoga prezimena). — Ne, ja sebi o svojim rečima uvek dajem računa.

— Onda objasnite to što ste hteli reći vašom frazom.

— Izvolite: po meni, svaki činovnik je tuđin, i bio je uvek takav, a plemić je sada postao tuđin.

Kalomejcev se zasmeja još jače.

— E, ali izvinite, milostivi gospodaru; to ja potpuno ne razumem.

— Tim gore po vas. Napregnite se... možda ćete i razumeti.

— Milostivi gospodaru!

— Gospodo, gospodo, — brzo poče govoriti Sipjagin, kao da traži nekoga gore očima. — Molim vas, molim vas... Kollomeïtzeff, je vous prie de vous calmer.[50] Pa i ručak, treba, brzo da bude gotov. Molim vas, gospodo, za mnom!

— Valentina Mihailovna, — jadikovao je Kalomejcev, pet minuta docnije ulećući u njen kabinet. — Ovo ni na šta ne liči što vaš muž radi! jedan se kod vas nihilista već zapatio, sada je doveo drugoga! I ovaj je još gori!

— Zbog čega to?

— Molim vas, on, đavo bi ga znao šta propoveda; i pri tome — zabeležite to: čitav čas je govorio s vašim mužem, i ni jedanput, nijedanput nije mu rekao: vaše prevashodstvo! — Le vagabond![51]

XXIV

Pred ručak, Sipjagin pozva svoju ženu u biblioteku. Njemu je bilo potrebno da porazgovara s njome nasamo. Izgledao je zabrinut. Saopšti joj da je fabrika zaista rđava, da mu ovaj Solomin izgleda čovek vrlo razuman, iako malo... oštar, i da treba produžiti biti s njim aux petits soins. — „Ah, kako bi dobro bilo premamiti ga!” — ponovi on jedno dvaput. Sipjagin se vrlo ljutio na prisustvo Kalomejceva... Đavo ga donese. Svugde vidi nihiliste — i samo o tome i misli, kako da ih uništi! E pa uništavaj ih kod svoje kuće! Ne može nikako da drži jezik za zubima!

Valentina Mihailovna primeti da je ona rada da bude „aux petits soins“ s ovim novim gostom; samo njemu, izgleda, ovi „petits

soins“[52] nisu potrebni i on ne obraća na njih pažnju; nije grub, već nekako je i suviše ravnodušan, što je veoma čudnovato kod čoveka — du commun.[53]

— Svejedno... postaraj se! — zamoli Sipjagin.

Valentina Mihailovna obeća da će se postarati, i postarala se. Počela je s tim što je govorila — en tète-à-tète[54] — s Kalomejcevim. Ne zna se šta mu je rekla, samo je on došao za sto s izgledom čoveka koji je „uzeo na sebe” da bude miran i skroman, pa ma šta čuo. Ova privremena „rezinjacija” davala je njegovom biću senku lake tuge; ali zato koliko dostojanslva... o! koliko dostojanstva je bilo u svakom njegovom pokretu! Valentina Mihailovna upozna Solomina sa svima svojim ukućanima... (pažljivije, nego druge, pogleda on Marijanu) — i za stolom posadi ga pored sebe, s desne strane. Kalomejcev je sedeo s leve. Razvijajući salvet, on zažmiri i osmehnu se, kao da je želeo reći: „E pa, igraćemo komediju!” Sipjagin je sedeo prekoputa i s izvesnom brigom pratio ga očima. Po novome rasporedu domaćičinom, Nježdanov se nije našao pored Marijane, već između Ane Zaharovne i Sipjagina. Marijana je našla svoju ceduljicu (pošto je ručak bio svečan) na salvetu između Kalomejcevog i Koljinog mesta. — Ručak je bio poslužen odlično; bio je čak i „meni”: iscrtani listić ležao je pred svačijim priborom. Odmah posle supe, Sipjagin navede opet razgovor na svoju fabriku — uopšte na fabričnu proizvodnju u Rusiji. Solomin odgovaraše, po svome običaju, vrlo kratko. Čim on progovori, Marijana upravi na njega oči. Sedeći pored nje, Kalomejcev poče da joj se obraća s raznim ljubaznostima (pošto su ga zamolili da „ne izaziva polemike”), ali ga ona nije slušala; pa i on je izgovarao te ljubaznosti mlitavo, radi umirenja savesti: uviđao je da između mlade devojke i njega postoji nešto nedostupno.

Što se tiče Nježdanova, nešto još gore se podiže iznenadno između njega i gospodara doma... Za Sipjagina Nježdanov je postao prosto nameštaj, koji on nimalo — baš nimalo — ne primećuje! Ovi novi odnosi su se tako brzo i tako nesumnjivo postavili da se, kada Nježdanov za vreme ručka progovori nekoliko reči kao odgovor na

primedbu svoje susetke, Ane Zaharovne, Sipjagin s čuđenjem obazre, kao da se pita: „Otkuda dolazi ovaj zvuk?”

Očevidno, Sipjagin je raspolagao nekim svojstvpma kojima se odlikuju ruski visoki velikodostojnici.

Posle ribe, Valentina Mihailovna, koja je sa svoje strane rasipala sve svoje čari i mamce nadesno, t.j. pred Solominim, primeti, na engleskom, preko stola, svome mužu, da „naš gost ne pije vina, možda on želi piva.. Sipjagin glasno zatraži „el”,[55] a Solomin, mirno se obraćajući Valentini Mihailovnoj, reče joj: „vi, veli, verovatno, gospođo, ne znate, da sam ja nešto više od dve godine proveo u Engleskoj — i da razumem i govorim engleski; ja vas na to upozoravam za slučaj ako bi vam bilo po volji da nešto kažete u tajnosti u mome prisustvu.” Valentina Mihailovna se nasmeja i poče ga uveravati da je ova opomena nepotrebna, pošto on ne bi čuo o sebi ništa osim povoljnih stvari; ona sama zaključi da je postupak Solominov malo čudan, ali, na svoj način, delikatan.

Kalomejcev ovde, naposletku, ne izdrža.

— Eto, vi ste bili u Engleskoj, — poče on, — i, verovatno. posmatrali ste tamošnje običaje. Dopustite da vas zapitam, da li smatrate da su dostojni podražavanja?

— Nešto da, nešto — ne.

— Kratko — i nejasno, — primeti Kalomejcev, starajući se da ne obraća pažnju na znake koje mu je pravio Sipjagin. — Ali eto, vi ste danas govorili o plemićima... Vi ste, razume se, imali priliku da proučite na mestu ono što se u Engleskoj naziva landed gentry?[56]

— Ne, ja tu priliku nisam imao; ja sam se kretao potpuno u drugoj sferi, — ali sam sebi stvorio pojam o toj gospodi.

— Pa šta? Vi držite da je takvo landed gentry kod nas nemogućno? I da, u svakom slučaju, ne treba to želeti?

— Prvo, ja zaista držim da je to nemogućno; a drugo — i želeti to ne vredi.

— A kao zašto, molim vas? — reče Kalomejcev. Ovo „molim vas” trebalo je da posluži tome da umiri Sipjagina, koji se veoma uzbuđivao, pa čak i vrpoljio na svojoj stolici.

— Pa zato što kroz dvadeset-trideset godina vaše landed gentry i bez toga neće biti.

— Ali dopustite, zašto to?

— Zato, što će u to vreme zemlja pripadati posednicima — bez obzira na poreklo.

— Trgovcima?

— Verovatno, većim delom trgovcima.

— Na kakav to način?

— Pa tako što će je oni kupiti — baš tu zemlju.

— Od plemića?

— Od gospode plemića.

Kalomejcev se snishodljivo osmehnu. — Vi ste, sećam se, govorili pre to isto o fabrikama i preduzećima, a sada o svoj zemlji.

— A sada govorim o svoj zemlji.

— I vi ćete se, verovatno, tome vrlo radovati.

— Ni najmanje; kako sam vam već izložio, narodu od toga neće biti lakše.

Kalomejcev malo podiže jednu ruku.

— Kakvo staranje o narodu, pomisli!

— Vasilije Fedotiću! — zavika na sav glas Sipjagin. — Piva su vam doneli! — Voyons, Siméon![57] — dodade on poluglasno.

Ali se Kalomejcev ne utiša.

— Vi niste, vidim, — poče on opet, obraćajući se Solominu, — baš suviše laskavog mišljenja o trgovcima; ali i oni pripadaju po poreklu narodu!

— Pa šta onda?

— Ja sam držao da sve što je narodno ili što se odnosi na narod — vi nalazite divnim.

— O, ne! Zalud ste vi to držali. Naš se narod u mnogome može prekoreti, iako i nije on uvek kriv. Trgovac je kod nas još uvek grabljivac; ta on i sopstvenim imanjem rukuje kao grabljivac... Šta da radiš! Tebe pljačkaju... i ti pljačkaš. A narod...

— Narod? — ponovo zapita utanjenim glasom Kalomejcev.

— Narod je — čmavalo.

— I vi želite da ga razbudite?

— To ne bi bilo rđavo.

— Aha! Aha! tako dakle...

— Dopustite, dopustite, — reče zapovednički Sipjagin. On oseti da je nastupio trenutak da se, tako reći, postavi granica... da se prekine! I on postavi granicu. On prekide! Mašući šakom desne ruke, čiji je lakat bio naslonjen na sto, on održa dug, opširan govor. S jedne strane, on pohvali konzervativce, a s druge strane odobravaše liberalima, dajući ovima poslednjima izvesnu prednost i ubrajajući i sebe u njihov red; uzdiže narod — ali ukaza na izvesne njegove slabe strane; izrazi puno poverenje u vladu — ali se zapita: ispunjavaju li svi potčinjeni njene dobre namere? Priznade korist i važnost literature, ali izjavi da se bez krajnje opreznosti ona ne da zamisliti! Baci pogled na zapad: prvo se obradova — posle posumnja; baci pogled na Istok: prvo odahnu — posle se prenu! I, naposletku, predloži da se ispije za napredak trojnog saveza:

— Religije, zemljoradnje i industrije!

— Pod egidom vlasti! — strogo dodade Kalomejcev!

— Pod egidom mudre i snishodljive vlasti, — popravi ga Sipjagin.

Zdravica bi ispijena u ćutanju. — Vazdušni prostor, levo od Sipjagina, zvani Nježdanov, pusti, istina, nekakav neodobravajući zvuk, ali, ne pobudivši ničije pažnje, sve se stiša ponovo; i, neuznemiravan već više nikakvom novom prepirkom, ručak srećno dođe do kraja.

Valentina Mihailovna s najdražesnijim osmehom pruži šoljicu kafe Solominu: on je ispi — i već tražaše očima svoj šešir... po blago uhvaćen pod ruku od Sipjagina, bi odmah uvučen u njegov kabinet — i dobi: prvo vrlo dobru cigaru, a posle ponudu da pređe k njemu, Sipjaginu, u fabriku pod vrlo povoljnim uslovima! „Vi ćete biti potpuni gospodar, Vasilije Fedotiću, potpunn gospodar!” Cigaru Solomin primi; ponudu odbi. On tako i ostade pri svome odbijanju, ma kako da je Sipjagin navaljivao.

— Ne govorite naprečac: „ne!” vrlo ljubazni Vasilije Fedotiću! Recite, bar, da ćete razmisliti do sutra!

— Ta i onako svejedno — ja vašu ponudu primiti ne mogu.

— Do sutra! Vasilije Fedotiću! Šta vas to staje?

Solomin se saglasi da ga to neće ništa stajati... no ipak izađe iz kabineta i ponovo poče tražiti svoj šešir. Ali Nježdanov, kome, do toga trenutka, nije uspelo da progovori s njime ni jedne reči, približi mu se i brzo mu šapnu:

— Za ime Boga, ne odlazite, inače će nam biti nemogućno da se porazgovorimo!

Solomin ostavi svoj šešir na miru, tim pre što Sipjagin, opazivši njegovo kolebljivo kretanje nazad i napred po salonu, uzviknu:

— Dakle vi ćete, razume se, prenoćiti kod nas?

— Kako naredite, — odazva se Solomin.

Zahvalni pogled koji mu baci Marijana, — ona stajaše kod prozora salona, — nagna ga da se zamisli.

XXV

Do njegova dolaska, Marijana je zamišljala Solomina potpuno drukčije. Na prvi pogled on joj se učini nekako neodređen, bezličan... Bezuslovno, ona je u svom veku viđala mnogo takvih plavih, žilavih, koštunjavih ljudi! Ali što ga je više zagledala, što je s većom pažnjom slušala njegove reči, tim je jače postojalo kod nje osećanje poverenja prema njemu, — baš poverenja. — Ovaj mirni, ne toliko nezgrapni, koliko tromi čovek, ne samo da nije mogao da slaže ili da se hvališe, nego se na njega moglo osloniti kao na kamenitu stenu... On neće izdati; i to još nije dosta: on će razumeti i pomoći. — Marijani se čak činilo da nije samo kod nje jedne, nego da je kod svih prisutnih lica Solomin pobuđivao slično osećanje. Onome što je on govorio, ona naročite važnosti nije pridavala; svi ti razgovori o trgovcima, o fabrikama, malo su nju interesovali; ali kako je on govorio, kako je on pri tome gledao i kako se osmehivao — to se njoj dopadalo izvanredno...

Istinit čovek... eto što je glavno! eto šta je nju tronulo. — Poznata, iako ne sasvim razumljiva stvar je da su Rusi — najlažljiviji ljudi na svetu; a ništa tako ne cene kao istinu, ničemu tako ne simpatišu kao baš njoj. — A uz to još, na Solominu, u očima Marijaninim, ležao je naročiti pečat; na njemu je počivao oreol čoveka koga je sam Vasilije Nikolajević preporučivao svojim sledbenicima. Za vreme ručka Marijana je nekoliko puta izmenjala poglede „na njegov račun” s Nježdanovim, a pod kraj je odjednom sama sebe uhvatila u tome da nehotice upoređuje njih dvojicu — i to ne u korist Nježdanova. Crte lica kod Nježdanova bile su, istina, mnogo lepše i prijatnije, nego kod Solomina; ali samo lice izražavalo je smesu različitih nespokojnih

osećanja: ljutnje, zbunjenosti, nestrpljivosti... pa čak i klonulosti; on je sedeo kao na iglama, usiljavao se da govori i zaćutao bi, osmehivao se nervozno... Solomin, naprotiv, izazivao je utisak kao da je, doduše, njemu malo dosadno, ali da se, uostalom, on oseća kao kod kuće; — i da „to kako je on” nikada i ni u čemu ne zavisi od „toga kako su drugi”. Bezuslovno treba zamoliti za savet ovoga čoveka, — mislila je Marijana, — on će neminovno reći nešto korisno. — Nježdanova je posle ručka poslala k njemu ona.

Veče prođe dosta mlitavo; na sreću, ručak se svršio kasno — i do noći nije ostalo dugo. Kalomejcev se učtivo durio i ćutao.

— Šta je s vama? — upola podrugljivo ga zapita Sipjagina. — Da niste nešto izgubili?

— Baš tako, — odgovori Kalomejcev. — O jednom od naših komandanata garde pričaju kao da je jadikovao što su njegovi vojnici izgubili „šiljak...“ „Pronađite mi šiljak!” A ja kažem: pronađite mi „molim za reč!” — „Molim za reč” propade — i zajedno s njome svako uvažavanje i poštovanje ranga!

Sipjagina objavi Kalomejcevu da mu neće pomagati u njegovom traganju.

Ohrabren uspehom svog „spiča” za ručkom, Sipjagin održa još nekoliko drugih, pri čemu pusti u saobraćaj nekoliko misli o neophodnim merama; izgovori tako isto nekoliko reči — des mots — ne toliko oštroumnih koliko važnih — koje je priugotovio naročito za Petrograd. — Jednu od tih reči čak i ponovi, objavljujući je frazom: „ako je dopušteno tako se izraziti”. A naime: o jednome od tadašnjih ministara reče da ima nestalan i prazan um, upravljen ka fantastičnim ciljevima.

S druge strane, Sipjagin, ne zaboravljajući da ima posla s ruskim čovekom iz naroda, ne propusti a da se ne pohvali nekim izrekama, koje su trebale da dokažu da je i on sam — ne samo Rus, nego pravi narodni čovek — i izbliza upoznat sa samom suštinom narodnog života! — Tako na pr., na primedbu Kalomejceva, da kiša može pokvariti kosidbu sena, on bez oklevanja odgovori: „pa neka seno i bude crno — zato će onda hleb biti beo”; — upotrebi tako isto i poslovice, kao što su: „pusto maslo i psi loču;” „deset puta meri, a jedanput reži”; — „dok je pšenice, biće merice”; „đurđevska kišica — bogata žetvica”. — Istina, ponekad mu se dešavalo da se tek

odjednom pomete i rekne, na pr.: — „svako gnezdo svoju pticu zna”, — ili: „ne leti sve što se jede!” — Ali društvo u kome su mu se te neprilike događale, većim delom nije ni slutilo da je tu notre bon pycak“[58] učinio omašku; ta ono je, zahvaljujući knezu Kovriškinu, već naviklo na slične ruske „omaške”. — I sve te poslovice i izreke Sipjagin izgovaraše nekakvim naročitim, krepkim, čak promuklim glasom — d'une voix rustique.[59] Slične izreke, izrečene u zgodno vreme i na zgodnom mestu od njegove strane u Petrogradu, nagonile su visoke, uticajne dame da uzvikuju: — Comme il connait bien les moeurs de notre peuple![60] Visoki, uticajni velikodostojnici bi dometali: „Les moeurs el les besoins!“[61]

Valentina Mihailovna mnogo se trudila oko Solomina; no očigledni neuspeh njenoga staranja oduzimao joj je hrabrost; — i, prolazeći pored Kalomejceva, ona i nehotice reče poluglasno: Mon Dieu, que je me sens fatiguée![62]

Na šta ovaj odgovori s ironičnim poklonom:

— Tu l’as voulu, Georges Dandin![63]

Naposletku, posle one obične navale ljubaznosti i pozdravljanja, koja se u samome trenutku rastajanja javljaju na svima licima društva kome je postalo dosadno, posle iznenadnih stezanja ruku, osmeha i prijateljskog šmrkanja na nos — umorni gosti i umorni domaćini se raziđoše.

Solomin, kome su odredili skoro najbolju sobu na drugome spratu, s engleskim toaletnim priborom i ormanom za umivanje, uputi se ka Nježdanovu.

Ovaj poče time što mu vatreno zahvali na njegovom pristanku da ostane.

— Ja znam... to je za vas žrtva...

— Koješta! Molim vas! — odgovori lagano Solomin. — Kakve tu ima žrtve! A uz to, vama i ne mogu da odbijem.

— A zašto?

— Pa zato što sam vas zavoleo.

Nježdanov se obradova i začudi se, a Solomin mu stište ruku. Zatim on sede, opkoračivši stolicu, zapali cigaru, i, oduprvši se obema laktovima o leđa stolice, reče:

— E pa, govorite, u čemu je stvar?

Nježdanov tako isto opkorači i sede na stolicu prema Solominu — ali ne zapali cigaru.

— U čemu je stvar — pitate vi?... Pa u tome što ja hoću da bežim odavde.

— To jest — vi hoćete da napustite ovaj dom! E, pa šta? Zbogom!

— Ne napustiti... već pobeći.

— Zar vas zadržavaju? Vi ste, možda, uzeli unapred novaca? Ta treba samo jednu reč da kažete... Ja ću sa zadovoljstvom...

— Vi mene ne razumete, ljubazni Solomine... Ja sam rekao: pobeći? — a ne napustiti — zbog toga što se ja odavde ne udaljavam sam.

Solomin podiže glavu.

— A s kime to?

— Pa s onom devojkom koju ste vi ovde danas videli...

— S tom! — Ona ima dobro lice. A zašto? Jeste li vi zavoleli jedno drugo?... Ili samo onako — rešili ste se da napustite dom, gde vam obojima nije dobro?

— Mi volimo jedno drugo.

— A! — Solomin poćuta. — Ona je rođaka ovdašnje gospode?

— Da. Ali ona potpuno deli naša uverenja — i gotova je da pođe na sve.

Solomin se osmehnu.

— A vi, Nježdanove, da li ste gotovi?

Nježdanov se lako namršti.

— Čemu ovo pitanje? Ja ću vam dokazati svoju gotovost na delu.

— Ja ne sumnjam u vas, Nježdanove; ja sam vas samo zato zapitao što, osim vas, držim, niko nije gotov.

— A Markelov?

— Da! ako neće biti Markelov. — Ali taj se, po svoj prilici, rodio gotov.

U tome trenutku neko tiho i brzo zakuca na vrata — i, ne sačekavši odziva, otvori ih. To je bila Marijana. Ona odmah priđe

Solominu.

— Ja sam uverena, — poče ona, — vi se nećete začuditi što me vidite ovde, u ovo doba. On (Marijana pokaza na Nježdanova) vam je, razume se, sve rekao. Dajte mi vašu ruku — i znajte da je pred vama poštena devojka.

— Da, ja to znam, — ozbiljno reče Solomin. On se beše podigao sa stolice čim se Marijana pojavila. — Ja sam već za stolom gledao na vas i mislio sam: gle, kako ova gospođica ima poštene oči. — Meni je Nježdanov, baš sad, govorio o vašoj nameri. Ali, upravo, zašto vi hoćete da bežite?

— Kako zašto? — Stvar kojoj ja simpatišem... ne čudite se: Nježdanov ništa nije skrio od mene... ta stvar treba da se otpočne ovih dana... a ja da ostanem u ovoj spahijskoj kući, gde je sve — laž i obmana? — Ljudi koje volim izlagaće se opasnosti, a ja...

Solomin je zaustavi pokretom ruke.

— Ne uzbuđujte se. Sedite, i ja ću sesti! Sedite i vi, Nježdanove. Slušajte: ako vi nemate drugoga razloga — onda bežati odavde vi još nemate radi čega. Stvar se ta još neće tako brzo početi, kako vi mislite. Tu još treba malo razmisliti. Ne treba uletati slepo. Verujte mi.

Marijana sede i zaogrte se velikim pledom koji je bila bacila sebi na pleća.

— Ali ja ne mogu ovde ostati više! Mene ovde svi vređaju. Danas još, ta glupa Ana Zaharovna, rekla mi je, u prisustvu Koljinom, ciljajući na moga oca, da ne pada plod daleko od drveta! Kolja se čak začudio u zapitao šta to znači. — Da već i ne govorim o Valentini Mihailovnoj!

Solomnn je opet zadrža — i ovoga puta osmehnu se. Marijana razumede da joj se on malo potsmeva, ali njegov osmeh nikada nije mogao nikoga uvrediti.

— Ta šta vi to, draga gospođice? Ja ne znam ko je Ana Zaharovna, ni o kakvom drvetu vi govorite... ali molim vas: vama glupa žena rekne ma kakvu glupost, a vi to ne možete da podnesete? Pa kako ćete vi to da živite? Ceo svet na glupim ljudima počiva. Ne, to nije rezon. Sem ako nije nešto drugo.

— Ja sam uveren, — umeša se potmulim glasom Nježdanov, — ako ne danas, a ono sutra g. Sipjagin će me otpustiti iz svoga doma.

Njemu su sigurno rekli; on se ponaša prema meni... na najprezriviji način.

Solomin se okrete Nježdanovu.

— Pa onda zašto da bežite, ako će vam i bez toga otkazati?

Nježdanov ne nađe odmah šta da odgovori.

— Ja sam vam već govorio, — poče on...

— On se tako izrazio, — prihvati Marijana, — zato što ja odlazim s njim.

Solomin pogleda u nju i dobrodušno zavrte glavom.

— Da, da, draga gospođice; ali ipak vam kažem: ako vi baš hoćete da napustite ovaj dom zbog toga što držite da će revolucija ovoga časa planuti...

— Mi smo baš radi toga i pozvali vas, — prekide ga Marijana, — da saznamo sigurno u kakvom se stanju nalaze stvari.

— U takvom slučaju, — produži Solomin, — ponavljam: vi možete još sedeti kod kuće — dosta dugo. — A ako hoćete da bežite zato što volite jedno drugo i drukčije ne možete da se sjedinite — onda...

— Pa, šta onda?

— Onda meni ostaje samo da vam poželim, kako se to govorilo u staro vreme, ljubav i slogu; i, ako je potrebno i mogućno, da vam ukažem po mogućstvu pomoć. Zato što sam i vas, draga gospođice — i njega — ja od prvoga trenutka zavoleo kao rođene.

I Marijana, i Nježdanov, oboje priđoše k njemu, s desna i s leva, — i svako od njih uze jednu njegovu ruku.

— Recite nam samo, šta da radimo? — reče Marijana. — Pretpostavimo, revolucija je još daleko... ali pripremni poslovi, radovi, koji u ovoj kući, pod ovim prilikama, nisu mogućni, a kojih ćemo se mi tako rado prihvatiti — udvoje... pokažite nam ih; vi nam samo recite kuda da idemo... Pošaljite nas! — Ta vi ćete nas poslati?

— Kuda?

— U narod... A i kuda da se ide, ako ne u narod?

„Do ljasu”, pomisli Nježdanov... Njemu pade na um Pakljinova reč.

Solomin pogleda pažljivo Marijanu.

— Vi hoćete da upoznate narod?

— Da, to jest, nećemo mi samo da upoznamo narod; već hoćemo i da radimo... da se trudimo za njega.

— Dobro, ja vam obećavam da ćete ga upoznati. Ja ću vam naći mogućnosti da radite — i da se trudite za njega. — I vi ste, Nježdanove, gotovi da pođete... radi nje... i radi njega?

— Razume se da sam gotov, — izgovori on žurno. — „Džagernaut” — pade mu na um druga Pakljinova reč. — „Evo, valjaju se ona, ogromna kola... ja čujem tresak i tutnjavu njenih točkova”...

— Dobro, — ponovi zamišljeno Solomin. — No kada ste vi namerni bežati?

— Makar i sutra, — uzviknu Marijana.

— Dobro. Ali kuda?

— Pssst... tiše — prošaputa Nježdanov. — Neko ide po hodniku.

Svi poćutaše.

— A kuda nameravate da bežite? — zapita opet Solomin, spustivši glas.

— Mi ne znamo, — odgovori Marijana.

Solomin upravi sada oči na Nježdanova. Ovaj samo zatrese odrečno glavom.

Solomin ispruži ruku i skide dogoreo fitilj sa sveće.

— Evo šta, deco moja, — reče on, naposletku. — Dođite k meni u fabriku. Nije lepo tamo... ali nije ni opasno. Ja ću vas skloniti. Imam tamo jednu sobicu. Niko vas neće pronaći. Samo da dospete tamo... a mi vas nećemo izdati. Reći ćete: u fabrici ima sveta. To je baš i dobro. Gde ima sveta — tamo se i može čovek sakriti. — Ide li dobro tako, šta?

— Nama ostaje samo da vam zahvalimo, — reče Nježdanov; a Marijana, koju je pomisao o fabrici ispočetka zbunila, živahno dodade: — Razume se! razume se! Kako ste vi dobri! Ali nas valjda nećete dugo tamo ostaviti? Vi ćete nas poslati?

— To će od vas zavisiti... A za slučaj da namislite da sklopite brak, i u tome pogledu kod mene u fabrici je udobno. Imam ja tamo, nedaleko, jednoga suseda — pada mi brat od strica — popa, po imenu Zosima, vrlo podesnog. On će vas začas venčati.

Marijana se osmehnu u sebi, a Nježdanov još jedanput stisnu ruku Solominu, pa se malo posle zainteresova:

— Nego, recite: gazda, vlasnik vaše fabrike, neće polagati neko pravo? Nikakvih neprijatnosti vam neće učiniti?

Solomin se iskosi na Nježdanova.

— O meni se vi ne brinite. — To vam je potpuno uzalud. Samo neka fabrika ide kako treba, a za ostalo mome gazdi je — svejedno. Ni vama, ni vašoj dragoj gospođici od njega nikakvih neprijatnosti neće biti. Ni od radnika nemate šta strahovati. Samo me obavestite: u koje vreme da vas čekam?

Nježdanov i Marijana se zgledaše.

— Prekosutra, rano ujutro, ili dan kasnije, — progovori, najzad, Nježdanov. — Duže se oklevati ne sme. Može se očekivati da će mi sutra otkazati.

— Dakle... — reče Solomin i diže se sa stolice. — Ja ću vas čekati svako jutro. Pa i cele nedelje ja neću odlaziti od kuće. Sve će mere biti preduzete — kao što treba.

Marijana mu se približi... (Ona beše prišla vratima). — Zbogom, mili, dobri, Vasilije Fedotiću... Ta vas tako zovu?

— Tako.

— Zbogom... ili ne: doviđenja! I hvala, hvala vam.

— Zbogom... Laku noć, golubice moja!

— Zbogom i vi, Nježdanove! Do sutra... — dodade ona.

Marijana brzo izađe.

Oba mlada čoveka ostaše neko vreme nepokretni — i oba ćutahu.

— Nježdanove... — poče, najzad, Solomin i zaćuta. — Nježdanove... — poče on opet: — ispričajte mi o ovoj devojci... što vi možete da ispričate. Kakav je bio njen život dosada? Ko je ona?... zašto se ona nalazi ovde?...

Nježdanov ukratko saopšti Solominu što je znao.

— Nježdanove... — reče on, naposletku. — Vi ste dužni da čuvate ovu devojku. Zato... jer ako se... ma šta... Veliki će vam greh biti. Zbogom.

On se udalji, a Nježdanov postoja malo nasred sobe, i prošaptavši: „ah! bolje ne misliti!” baci se licem na postelju.

A Marijana, vrativši se u svoju sobu, nađe na stočiću omanju ceduljicu ovog sadržaja:

„Meni vas je žao. Vi upropašćujete sebe. Osvestite se. U kakav se ponor bacate vi sa zatvorenim očima? Radi koga i radi čega? — V.”

U sobi se osećao neobično nežan i svež miris; očigledno, Valentina Mihailovna tek što beše izašla otuda. — Marijana uze pero i, dopisavši dole: „Ne žalite me. Bog zna koja je od nas dveju više dostojna sažaljenja; samo znam da ne bih htela biti na vašem mestu. M.” — ostavi ceduljicu na stolu. Ona nije sumnjala da će njen odgovor dospeti u ruke Valentine Mihailovne.

Sledećeg jutra Solomin, videvši se s Nježdanovim i konačno odbivši upraviteljstvo Sipjaginove fabrike, otide kući. On je razmišljao za sve vreme puta, što se s njim događalo retko; ljuljanje kočija obično bi ga uljuljkivalo u laki dremež. On razmišljaše o Marijani, a tako isto i o Nježdanovu; njemu se činilo, kad bi on bio zaljubljen, on, Solomin, on bi imao drugi izgled, govorio bi i gledao drukčije. — Ali, pomisli on, kako se to nikada sa mnom nije desilo, to ja i ne znam kako bih ja pri tome izgledao. — On se seti jedne Irlanđanke, koju je video jedanput u jednoj trgovini, za tezgom, seti se kakvu je ona imala divnu, skoro crnu kosu, i plave oči, i guste trepavice, — i kako ga je ona upitno i tužno pogledala, i kako je on dugo hodao posle po ulici ispred njenih prozora, i kako se uzbuđivao i pitao samoga sebe: da li da se upozna s njome ili ne? On je tada bio na prolazu u Londonu; poslodavac ga beše poslao tamo radi nabavaka i beše mu dao novac. — Solomin umalo što ne osta u Londonu, umalo što ne posla taj novac natrag poslodavcu; tako je silan bio utisak koji je na njega načinila divna Poli... (On beše saznao njeno ime: jedna od njenih drugarica je beše oslovila). Ipak, savladao je sebe — i vratio se svome poslodavcu. Poli je bila lepša od Marijane; ali ova je imala takav isti upitni i tužni pogled... i ona je Ruskinja.

— Ali, šta je to sa mnom? — progovori Solomin poluglasno: — O tuđim verenicama se brinem! — i strese ogrlicu ogrtača, kao da želi da odbaci od sebe sve nepotrebne misli. Vaš u to vreme, on je prilazio svojoj fabrici, i na pragu njegovog malog stana pojavi se prilika vernoga Pavla.

XXVI

Odbijanje Solominovo veoma je uvredilo Sipjagina: on je čak odjednom pronašao da ovaj domaći Stifenson već i nije tako redak mehaničar, i da on, naposletku, ne zauzima samo stav, već se i razmeće, kao pravi plebejec. — „Svi ti Rusi, kada uobraze da znaju nešto — dalje od njih! — Au fond,[64] Kalomejcev je u pravu!” Pod uticajem sličnih zlobnih i naprasitih osećaja, državnik — en herbe[65] — još neosetljivije i udaljenije poče gledati na Nježdanova; saopšti Kolji da može da ne uči danas sa svojim učiteljem, da on mora da se privikava na samostalnost... Ipak, samome učitelju nije otkazao, kako je ovaj očekivao. Produžavao je da ga ignoriše! Zato Valentina Mihailovna nije ignorisala Marijanu. — Između njih dođe do strašne scene.

Na dva časa pred ručak one se nekako odjednom nađoše same u salonu. Svaka od njih odmah oseti da je nastao trenutak neizbežnog sudara, i zbog toga, posle trenutnog kolebanja, obe tiho priđoše jedna drugoj. Valentina Mihailovna ovlaš se smešila; Marijana je stisnula usne; obe su bile blede. Prelazeći preko sobe, Valentina Mihailovna bacala je pogled na desno, na levo, otkinula je list geranije... Marijanine oči bile su pravo ustremljene na osmehnuto lice koje joj se približavalo.

Sipjagina prva stade i, lupkajući krajevima prstiju po leđima stolice:

— Marijana Vikenćevna, — progovori ona nemarnim glasom, — mi se, izgleda, nalazimo u korespondenciji jedna s drugom... Pošto živimo pod jednim krovom, to je dosta nastrano; a vi znate, ja nisam ljubiteljka nastranosti.

— Nisam ja otpočela tu korespondenciju, Valentina Mihailovna.

— Da... Vi ste u pravu. Za nastranost ovoga puta kriva sam ja. Samo ja nisam našla drugo sretstvo kako bi probudila kod vas osećanje... kako da kažem? — osećanje...

— Govorite otvoreno, Valentina Mihailovna; nemojte se snebivati, — ne plašite se da me uvredite.

— Osećanje... pristojnosti.

Valentina Mihailovna ućuta; jedino laki udar njenih prstiju po leđima stolice čuo se u sobi.

— A u čemu vi nalazite da ja nisam pazila na pristojnost? — zapita Marijana.

Valentina Mihailovna sleže ramenima.

— Ma chère, vous n'êtes plus un enfant[66] — i vi mene vrlo dobro razumete. Zar zaista vi držite da su vaši postupci mogli ostati tajna za mene, za Anu Zaharovnu, za celu kuću, naposletku? Uostalom, vi se i niste suviše starali da oni ostanu tajna. Vi ste, prosto, izazivali. — Jedino Boris Andrejić, možda, nije obratio na njih pažnju... On je zauzet drugim, mnogo interesantnijim i važnijim poslovima. Ali, osim njega, svima je poznato vaše ponašanje, svima!

Marijana je sve više i više bledela.

— Ja bih vas molila, Valentina Mihailovna, da se izrazite određenije. — Čime ste vi upravo nezadovoljni?

„L'insolente!"[67] — pomisli Sipjagina — ipak, još se uzdrža.

— Vi želite da znate čime sam ja nezadovoljna, Marijana? — Izvolite! — Ja sam nezadovoljna vašim dugotrajnim sastancima s mladim čovekom, koji i po rođenju, i po vaspitanju, i po društvenom položaju stoji suviše nisko za vas; ja sam nezadovoljna... ne, ova reč nije dovoljno jaka — ja sam uzbunjena vašim poznim... vašim noćnim posetama tome istom čoveku. — I gde to? pod mojim krovom! Ili vi nalazite da to tako treba da bude, i da sam ja dužna da ćutim — i valjda da pružim pokroviteljstvo vašoj lakomislenosti? — Kao poštena žena... Oui, mademoiselle, je l'ai été, je le suis et le serai toujours![68] — ja ne mogu a da ne osetim srdžbu.

Valentina Mihailovna baci se u naslonjaču, kao da je pritisnuta težinom te iste srdžbe.

Marijana se osmehnu prvi put.

— Ja ne sumljam u vaše poštenje, prošlo, sadašnje i buduće, — poče ona: — i govornm to sasvim iskreno. Ali vi se uzalud ljutite. Ja nisam nanela nikakve sramote vašem krovu. Mladi čovek, na koga vi ciljate... da, ja sam ga zaista... zavolela...

— Vi ste zavoleli msje Nježdanova?

— Ja ga volim.

Valentina Mihailovna ispravi se u naslonjači.

— Ali molim vas, Marijana! ta on je student, bez roda, bez kolena; ta on je mlađi od vas! (Ne bez zluradosti su bile izgovorene ove poslednje reči). — Šta može iz toga izaći? — I šta ste vi, sa vašim umom, našli na njemu? On je, prosto, šupalj deran.

— Vi niste uvek o njemu tako mislili, Valentina Mihailovna.

— O, Bože moj! mila moja, ostavite mene po strani... Pas tant d'esprit que ça, je vous prie.[69] Tu se radi o vama, o vašoj budućnosti. Pomislite! ta kakva je to partija za vas?

— Priznajem vam, Valentina Mihailovna, ja nisam mislila na partiju.

— Kako? Šta? Kako imam da vas razumem? Vi. ste se povinovali nagonu vašega srca, uzmimo... Ali valjda se sve to mora svršiti brakom?

— Ne znam... ja o tome nisam mislila.

— Vi o tome niste mislili? Pa vi ste sišli s uma!

Marijana se malo okrete.

— Prekinimo ovaj razgovor, Valentina Mihailovna. On ni do čega ne može dovesti. Mi ipak nećemo razumeti jedna drugu.

Valentina Mihailovna naglo ustade.

— Ja ne mogu, ja nisam dužna da prekinem ovaj razgovor! To je i suviše važno... ja odgovaram za vas pred... — Valentina Mihailovna hgede da reče: pred Bogom! zape i reče: pred celim svetom!

— Ja ne mogu da ćutim, kada slušam takve bezumnosti! I zašto to da ja ne mogu vas razumeti? Kakva je to nesnosna gordost kod svih tih mladih ljudi! Ne... ja vas vrlo dobro razumem; ja razumem da ste vi prožeti tim novim idejama, koje će vas bezuslovno odvesti u propast! Ali će tada već biti kasno.

— Može biti; no, verujte mi: mi, i kada budemo propadali, nećemo vam pružiti ni prst, da nas spasete!

— Opet ta gordost, ta užasna gordost! Dakle,. slušajte Marijana, poslušajte me, — dodade ona, iznenada promenivši ton... Ona htede da privuče Marnjanu k sebi, no ova se izmaknu nazad. — Ecoutez moi, je vous en conjure![70] Ta ja, naposletku, nisam još tako stara — i nisam tako glupa, da se čovek ne bi mogao složiti sa mnom! Je ne suis pas une encroûtée.[71] Mene cy u mladosti čak smatrali za

republikanku... kao i vas. Slušajte: ja vam se neću tu pretvarati; materinske nežnosti ja prema vama nikada nisam osećala; a i nije u vašoj prirodi da zbog toga žalite... Ali sam znala, i znam, da imam obaveza prema vama — i ja sam se uvek starala da ih ispunim. Može biti, ta partija, o kojoj sam ja maštala za vas i radi koje ni Boris Andrejević ni ja ne bismo ustuknuli ni pred kakvim žrtvama... ta partija nije potpuno odgovarala vašim idejama... ali u dubini moga srca...

Marijana je gledala na Valentinu Mihailovnu, na ove divne oči, na ove ružičaste, jedva narumenjene usne, na ove bele ruke, na ovlaš raširene prste, ukrašene prstenjem, koje je elegantna dama sa tako puno izraza pritiskivala uz struk svoje svilene haljine... i odjednom je prekide:

— Partija, kažete vi, Valentina Mihailovna? Vi nazivate „partijom” — onog vašeg bezdušnog, podlog prijatelja, g-na Kalomejceva?

Valentina Mihailovna skide prste sa struka.

— Da, Marijana Vikenćevna! Ja govorim o g-nu Kalomejcevu — o tome obrazovanom, odličnom mladom čoveku, kbji će sigurno načiniti srećnom svoju ženu, i koga se može odreći samo jedna luda! Samo luda!

— Šta da se radi, ma tante! Znači, ja sam takva!

— Ali šta možeš ti — ozbiljno — da mu zameriš!

— O, ništa! Ja ga prezirem... eto to je sve.

Valentina Mihailovna nestrpljivo zavrte glavom — i ponovo se spusti u naslonjaču.

— Ostavimo njega. Retournons à nos moutons.[72] — I tako, ti voliš g-na Nježdanova?

— Da.

— I nameravaš da produžiš... svoje sastanke s njime?

— Da, nameravam.

— Dakle... a ako ja tebi to zabranim?

— Ja vas neću poslušati.

Valentina Mihailovna potskoči u naslonjači.

— A! vi nećete poslušati! Tako dakle!... I to meni govori devojka koju sam ja obasula dobročinstvima, koju sam ja prihvatila u svoj dom, to meni govori... govori meni...

— Kći obešćašćenog oca, — sumorno prihvati Marijana: — produžite, ne ustručavajte se!

— Ce n’est pas moi qui vous le fait dire, mademoiselle![73] Ali, u svakom slučaju, time se nemate šta ponositi! Devojka koja jede moj hleb...

— Ne prebacujte mi vaš hleb, Valentina Mihailovna! Vama bi skuplje stajalo da uzmete Francuskinju Kolji... Međutim mu ja dajem časove iz francuskog jezika.

Valentina Mihailovna podiže ruku, u kojoj je držala namirisanu batistenu maramicu s ogromnim belim monogramom u jednom od uglova, — i htede nešto reći; no Marijana naglo produži:

— Vi biste bili u pravu, hiljadu puta u pravu, ako biste umesto svega ovoga što ste sada nabrojali, umesto svih ovih tobožnjih dobročnnstava i žrtava, bili u stanju reći: „ta devojka koju sam ja volela… Ali vi ste toliko pošteni, da tako slagati niste u stanju! — Marijana je drhtala, kao u groznici. — Vi ste me uvek mrzeli. Vi se čak i sada, u samoj dubini vašega srca, koje ste ovoga trenutka spomenuli, radujete — da, radujete se tome što ja, evo, opravdavam vaša svagdašnja pretskazivanja, što navlačim na sebe bruku, sramotu — i vama je neprijatno samo to što deo te sramote mora pasti na vaš aristokratski, pošteni dom.

— Vi me vređate, — prošapta Valentina Mihailovna: — izvolite izaći napolje!

Ali već Marijana nije mogla da se savlada.

— Vaš dom, rekli ste, čitav vaš dom, i Ana Zaharovna, i svi znaju o mome vladanju! I sve obuzima užas i srdžba... Ali zar ja išta tražim od vas, od njih, od svih tih ljudi? Zar ja mogu ceniti njihovo mišljenje? Zar taj vaš hleb nije gorak? Kakvo siromaštvo ne bih ja pretpostavila ovome bogatstvu? Zar između vašeg doma i mene ne postoji čitav ponor, ponor kojn ništa, ništa zatrpati ne može? Zar zaista vi — vi ste takođe pametna žena — to ne uviđate? I kada vi gajite prema meni osećanje mržnje, onda zar zaista ne razumete osećanje koje ja gajim prema vama, i koje ja ne nazivam po imenu samo zbog toga što je ono i suviše očigledno.

— Sortez, sortez, vous dis-je...[74] — ponovi Valentina Mihailovna i lupnu pri tom svojom lepom uzanom nožicom.

Marijana koraknu Irema vratima.

— Ja ću vas odmah izbaviti od svoga prisustva; ali znate li šta, Valentina Mihailovna? Govore da čak ni Rašeli u Rasinovom „Bajazetu” nije uspevalo ovo, „sortez!“ — a već vama još manje! Da, još i ovo: kako ono vi rekoste... Je suis une honnête femme, je l’ai été et le serai toujours? Zamislite: ja sam uverena da sam mnogo poštenija od vas! Zbogom!

Marijana žurno izađe, a Valentina Mihailovna skoči sa naslonjače, htede da vikne, htede da se zaplače... Ali šta da vikne — nije znala; ni suze joj se nisu pokoravale.

Ona se ograniči na to da mahne dva tri put na sebe maramicom, no miris koji je ova širila još jače razdraži njene nerve... Ona se oseti nesrećnom, uvređenom... Ona je priznavala da ima izvestan deo istine u onome što je maločas čula. Ali kako je bilo mogućno tako nepravedno misliti o njoj? „Zar sam zaista ja tako zla”, pomisli ona — i pogleda se u ogledalu, koje se nalazilo upravo prema njoj, između dva prozora. Ogledalo ovo pokaza divno, s pomoljenim crvenim pegama, malo nagrđeno, no ipak još očaravajuće lice, divne, meke, kadifene oči... „Ja? ja zla?” — pomisli ona opet... „S takvim očima!”

Ali u tome trenutku uđe njen muž — i ona ponovo zakloni maramicom lice.

— Šta je s tobom? — brižno zapita on. — Šta je s tobom, Valja? (On je izmislio za nju ovo ime od milošte, koje je, ipak, dozvoljavao sebi da upotrebi samo u savršenom tète-à-tête, poglavito na selu).

Ona je ispočetka odricala, uveravala da joj nije ništa... no završila je tim da se nekako vrlo lepo i ganutljivo okrenula u naslonjači, bacila mu ruke na ramena (on je stajao, sagnuvši se k njoj), sakrila svoje lice u razrez njegovog prsluka — i ispričala sve; bez svake lukavosti i bez misli trudila se — ako ne da izvini, a ono da do nekoga stepena opravda Marijanu; bacala je svu krivicu na njenu mladost, strasni temperamenat, na nedostatke prvoga vaspitanja; tako isto do izvesnog stepena, i tako isto bez zadnje misli, prekoravala je i sebe samu. „S mojom ćerkom to se ne bi dogodilo! Ja ne bih tako na nju pazila!” Sipjagin je sasluša do kraja snishodljivo, milostivo i strogo; održa svoje telo sagnuto, sve dok ona ne skinu svoje ruke sa njegovih ramena i dok ne odmače svoju glavu; — nazva je anđelom, poljubi je u čelo, objavi da zna sada kakvu vrstu postupaka mu

nalaže njegova uloga — uloga gospodara doma — i udalji se onako kako se udaljava čovek human, no energičan, koji se sprema da izvrši neprijatnu, no neophodnu dužnost...

Oko osam časova posle ručka, Nježdanov je, sedeći u svojoj sobi, pisao svome prijatelju Siljinu.

„Prijatelju Vladimire, ja ti pišem u trenutku otsudnog preokreta u svome postojanju. — Meni su otkazali u ovoj kući, ja odlazim odavde. Ali to ne bi bilo ništa... Ja ne odlazim odavde sam. Mene prati ona devojka o kojoj sam ti pisao. Nas sve sjedinjuje: sličnost životne sudbine, jednakost ubeđenja, stremljenja — uzajamnost osećanja, najzad. Mi volimo jedno drugo: bar ja sam ubeđen da nisam u stanju da iskusim osećanje ljubavi u drugom obliku nego u ovome u kome se ono meni prikazuje sada. Ali ja bih slagao pred tobom ako bih rekao da ne osećam i potajni strah, pa i neko čudno stezanje u srcu... Sve je mračno pred nama — i mi udvoje skačemo u taj mrak. Ne treba da ti objašnjavam. na šta mi idemo i kakvu smo delatnost izabrali. Ja i Marijana ne tražimo sreće; mi nećemo da se naslađujemo, — već da se udvoje borimo, naporedo, podržavajući jedno drugo. Naš cilj nam je jasan; no koji putevi vode k njemu — mi ne znamo. Da li ćemo naći, ako ne simpatije, ako ne pomoći, a ono bar mogućnosti za rad? Marijana je divna, poštena devojka; ako nam je suđeno da propadnemo, ja neću prekoravati sebe da sam je odmamio, zbog toga što za nju drugoga života već nije bilo. Ali, Vladimire, Vladimire! meni je teško... Sumnja me muči, ne u moje osećanje prema njoj, razume se, već... ja ne znam! Samo je sada već kasno vratiti se. Pruži nam obojim izdaleka ruke — i poželi nam strpljenja, snage za samopožrtvovanje, i ljubavi... više ljubavi. A ti, nama nepoznati, no svim našim bićem, svom krvlju našega srca voljeni ruski narode, primi nas — ne suviše neosetljivo, i nauči nas šta treba da očekujemo od tebe?

Zbogom, Vladimire, zbogom!”

Napisavši ovo malo redaka, Nježdanov ode u selo. Sledeće noći, zora je jedva svitala, a on je već stajao na ivici brezovog šumarka, na malom rastojanju od Sipjaginovog vrta. Malo pozadi njega, iza isprepletanog zelenila širokog orahovog žbuna, jedva su se videla seljačka kola, u koja su bila upregnuta dva razuzdana konjića; u kolima, pod arnjevima od uzica, spavao je, ležeći na bremenu sena i

navukavši na glavu zakrpljenu seljačku bluzu, postariji, sedi seljak. Nježdanov je bez prestanka gledao na put, na gomilu jasika niže vrta; siva, tiha noć još je ležala unaokolo, zvezdice su slabo, isprekidano treperile, izgubljene u nebesnoj praznoj dubini. Po okruglim donjim ivicama duguljastih oblačaka širila se sa istoka bleda rumen, i otuda je, tako isto, dolazila i prva svežina ranoga jutra. Odjednom Nježdanov zadrhta i naoštri se: negde blizu prvo škripnuše, potom lupnuše vratnice; malo žensko stvorenje, umotano maramom, sa zavežljajem na goloj ruci, izađe, ne žureći se, iz nepokretne senke jasika na meku prašinu puta — i, prešavši ga ukoso, gotovo na prstima, uputi se prema šumarku. Nježdanov polete k njemu.

— Marijana? — prošapta on.

— Ja sam! — ču se tihi odziv ispod navučene marame.

— Ovamo, za mnom, — odgovori Nježdanov, nevešto je hvatajući za golu ruku sa zavežljajem.

Ona se stresala, kao da oseća jezu. On je dovede do kola, razbudi seljaka. Ovaj žustro skoči, odmah se prebaci na sedište, navuče bluzu, dohvati pletene uzde... Konji se pomakoše; on ih oprezno zadrža od krepkog sna promuklim glasom. Nježdanov posadi Marijanu na pleteno kolsko sedište, podmetnuvši prvo svoj plašt; umota joj noge pokrivačem — seno na dnu beše vlažno — smesti se pored nje i, nagnuvši se ka seljaku, tiho reče: „Teraj, znaš kuda”. — Seljak trže uzde, konji izađoše iz šumarka, frčući i ježeći se; — i, potskakujući i treskajući uskim, starim točkovima, pojuriše kola po putu. Nježdanov pridržavaše jednom rukom struk Marijanin; ona podiže maramu svojim hladnim prstima i, okrenuvši se k njemu licem i osmehujući se, reče:

— Kako je sjajno sveže, Aljoša!

— Da, — odgovori seljak: — pašće silna rosa!

I već beše pala tako silna rosa, da su glavčine kolskih točkova, zapinjući za vrhove visokih biljaka kraj puta, stresali s njih čitave mlazeve najsitnijih vodenih kapljica — a zelenilo trave izgledalo je tamno sivo.

Marijana se opet strese od hladnoće.

— Sveže, sveže, — ponovi ona veselim glasom, — I sloboda, Aljoša, sloboda!

XXVII

Solomin istrča na kapiju fabrike čim dotrčaše da mu jave da je nekakav gospodin s gospođom došao u seljačkim kolima i da pitaju za njega. Ne pozdravivši se sa svojim gostima, već samo klimnuvši im nekoliko puta glavom, on odmah naredi kočijašu seljaku da utera u dvorište i, uputivši ga pravo k svome krilu, skide s kola Marijanu. Nježdanov skoči za njom. Solomin ih oboje povede kroz dugi i tamni hodnik — i po uzanim, krivim malim stepenicama u zadnjem delu krila — na drugi sprat. Tamo on otvori oniska vrata, i svi troje uđoše u omanju, dosta čistu sobicu sa dva prozora.

— Dobro došli! — progovori Solomin sa svojim svagdašnjim osmehom, koji je ovoga puta izgledao i širi i svetliji nego obično.

— Eto vam stana. Ova soba, i evo, pored nje, još i druga. Neugledna, ali ništa: može se živeti. Niti će ovde u vas imati ko da blene. Ovde, pod vašim prozorima, nalazi se — po uveravanju gazdinom — bašta, a po meni — vrt za povrće; naslanja se on na zid, a nadesno i nalevo je plot. Tiho mestašce! — E pa, dobro došli još jednom, draga gospođice, i vi, Nježdanove, dobro došli!

On im stište obojima ruke. Oni stajahu nepokretno, ne svlačeći se — i s ćutljivim, polu začuđenim, polu radosnim uzbuđenjem gledahu oboje pravo preda se.

— Dakle, šta vam je? — poče opet Solomin. — Razdevajte se! Kakve stvari imate sa sobom?

Marijana pokaza na zavežljaj, koji je ona još uvek držala u ruci.

— Ja evo imam samo ovo.

— A moj putnički kofer i torba ostali su u kolima. Ali evo, odmah ću ja...

— Ostanite, ostanite. — Solomin otvori vrata. — Pavle! — viknu on u mrak stepeništa: — otrči, brate... Tamo su stvari u kolima... donesi.

— Odmah, — ču se glas ovoga koji je bio svugde i na svakom mestu.

Solojmin se obrati Marijani, koja beše zbacila sa sebe maramu i otpočela da raskopčava mantil.

— I sve je ispalo srećno? — zapita on.

— Sve... niko nas nije video. Ja sam ostavila pismo g-nu Sipjaginu. Ja, Vasilije Fedotiću, nisam uzela sa sobom ni haljina, ni rublja, jer kako ćete vi nas slati... (Marijana nekako se ne reši da doda: u narod) — i onako svejedno: to bi bilo neupotrebljivo. A novaca ja imam, da kupim što bude potrebno.

. — Sve ćemo mi to udesiti docnije... već evo, — reče Solomin, ukazujući na Pavla koji je ulazio sa Nježdanovljevim stvarima: — preporučujem vam svog najboljeg ovdašnjeg prijatelja: u njega se možete pouzdati potpuno... kao u samoga mene. — Ti si Tatjani rekao za samovar? — dodade on poluglasno.

— Odmah će biti, — odgovori Pavle: — i povlake, i svega.

— Tatjana, to je njegova žena, — produži Solomin: — i tako isto je postojana kao i on. Dok vi sami... još, tamo, ne naviknete, šta li — ona će vas, moja gospođice, posluživati.

Marijana baci svoj mantil na kožni mali divan koji je stajao u uglu.

— Zovite me Marijanom, Vasilije Fedotiću, — ja neću da budem gospođica. A sluškinje meni ne trebaju... Ja nisam zbog toga otišla otuda da bih imala sluškinje. Ne gledajte moju haljinu; ja tamo nisam imala druge. To će sve trebati izmeniti.

Haljina ova, od kestenjastog lakog sukna, bila je vrlo prosta; ali, šivena kod petrogradske krojačice, ona se lepo priljubljivala uz struk i ramena Marijanina — i uopšte imala je pomodan izgled.

— Pa, ako ne sluškinja — a ono pomoćnica, po amerikanskom načinu. A čaj vi ipak popite. Sada je još rano, a i vi oboje, mora biti, da ste umorni. Ja sada idem radi fabričnih poslova; kasnije ćemo se opet videti. Što bude potrebno — recite Pavlu ili Tatjani.

Marijana mu brzo pruži obe ruke.

— Čime da vam mi zahvalimo, Vasilije Fedotiću? — Ona je s nežnošću gledala u njega.

Solomin joj tiho pogladi jednu ruku.

— Ja bih vam rekao — da to ne zaslužuje zahvalnosti... ali to bi bila neistina. Bolje ću vam reći, da mi vaša zahvalnost čini veliko zadovoljstvo. Eto sad smo kvit. Doviđenja! Pavle, hajdemo.

Marijana i Nježdanov ostadoše sami.

Ona polete k njemu, — i gledajući u njega onim istim pogledom, kao na Solomina, samo još radosnije, još nežnije i svetlije: — O, moj prijatelju! — reče ona: — Mi počinjemo novi život... Najzad! najzad!

Ti nećeš verovati kako mi ovaj bedni stan, u kome nam je suđeno da proživimo svega nekoliko dana, izgleda prijatan i mio u poređenju s onim mrskim palatama. Reci, je li ti milo?

Nježdanov uze njene ruke i pritište ih na svoje grudi.

— Ja sam srećan, Marijana, zbog toga što počinjem novi život zajedno s tobom! Ti ćeš biti Moja zvezda predvodnica, moja podrška, moja hrabrost...

— Mili Aljoša! Ali pričekaj — treba se malo očistiti i toaletu svoju dovesti u red. Ja idem u svoju sobu... a ti ostani ovde. Ja ću ovoga trenutka...

Marijana izađe u drugu sobu, zatvori se i, posle jednoga minuta, otvorivši do polovine vrata, promoli glavu i reče: — A kako je Solomin divan! — Zatim se opet zatvori, i ču se kako kvrcnu ključ.

Nježdanov priđe prozoru, pogleda na mali vrt... jedna stara, prestara jabuka nekako privuče njegovu naročitu pažnju. On se strese, protegli se, otvori svoju putničku torbu — i ništa otud ne izvadi; on se zamisli...

Posle četvrt časa vrati1 se i Marijana, oživela i sveže umivena lica, sva vesela i u pokretu; a nekoliko trenutaka kasnije pojavi se Pavlova žena, Tatjana, sa samovarom, priborom za čaj, kolačima i pavlakom.

Suprotno svome, kao ciganin crnome mužu — to je bila prava ruska žena, krupna, plava, gologlava, s širokom pletenicom, čvrsto uvrnutom oko češlja od roga, s krupnim, no prijatnim crtama lica, s veoma dobrim sivim očima. Obučena je bila u čistu, ma da izbledelu cicanu haljinu; ruke je imala čiste i lepe, ma da velike. Ona se spokojno pokloni, izreče tvrdim, razgovetnim izgovorom, bez svakoga pevušenja: „Budite zdravi” — i pristupi postavljanju samovara, šolja itd.

Marijana joj priđe.

— Dopustite, Tatjana, da vam pomognem. Dajte mi makar salvet.

— Ništa, gospođice, mi smo na to navikli, Meni je Vasilije Fedotić rekao. Ako vam što bude potrebno, izvolite narediti, mi ćemo sa najvećim zadovoljstvom.

— Tatjana, ne zovite me, molim vas, gospođicom... Obučena sam gospodski, — a inače, ja... ja... sasvim.

Stalan pogled Tatjaninih oštrovidih očiju zbuni Marijanu; — ona ućuta.

— A da šta ste vi onda? — zapita Tatjana svojim ravnomernim glasom.

— Ako baš hoćete... ja sam, zaista... ja sam plemićka; samo što hoću sve to da napustim — i da postanem kao sve... kao sve proste žene.

— A, eto šta! E, sad znam. Vi ste, dakle, od onih što hoće da se poseljače. — Njih sada dosta ima.

— Kako ste rekli, Tatjana? Da se poseljače?

— Da... tako se to kod nas sada kaže. Znači, biti sporazuman s prostim svetom. Poseljačiti se.

— Pa šta? To je dobra stvar — narod poučiti i uputiti. Samo je teška to stvar! Oj, te-eška! Neka vam Bog da sreće!

— Poseljačiti se! — ponovi Marijana.. — Čuješ li, Aljoša, ja i ti smo se sada poseljačili!

Nježdanov se zasmeja, na čak i ponovi.

— A šta vam je to, mužić, ili brat? — zapita Tatjana, oprezno ispirajući šolje svojim »velikim, okretnim rukama i s nežnim osmehom pogledajući čas na Nježdanova, čas na Marijanu.

— Ne, — odgovori Marijana, — on mi nije ni muž ni brat.

Tatjana podiže glavu.

— Onda, onako, po slobodnoj milosti živite? Sada i toga tako isto ima često. Ranije je to više bio običaj kod raskoljnika, a sada i kod drugih ljudi. Samo da Bog blagoslovi — i da se živi kako valja! A ono pop i nije potreban. U fabrici kod nas takođe ima takvih. Ne spadaju baš u rđave ljude.

— Kako su dobre vaše reči, Tatjana!... „Po slobodnoj milosti…“ To mi se vrlo sviđa. — Evo šta, Tatjana, šta ću vas ja zamoliti. Treba da sašijem ili da kupim sebi haljinu, eto takvu kao što je vaša, ili još malo prostiju. I papuče, i čarape, i povezača — sve da bude kao kod vas. Novaca pa to ja imam.

— Pa šta, gospođice, sve se to može... E pa, neću, nemojte se, molim, ljutiti. Neću vas zvati gospođicom. Samo kako da vas onda zovem?

— Marijanom.

— A kako se nazivate po ocu?

— Ta na što će vam moje ime po ocu? Zovite me prosto Marijanom. Pa ja vas zovem Tatjanom.

— Ta ono tako je — ali opet nije tako. De, bolje recite.

— E pa, dobro. Moj se otac zvao Vikentije. A kako vaš?

— A moj — Osip.

— Dakle, onda ću ja vas zvati Tatjanom Osipovnom.

— A ja vas Marijanom Vikenćevnom. E što će biti lepo!

— Kad biste popili malo čaja s nama, Tatjana Osipovna?

— Za prvi slučaj može, Marijana Vikenćevna. Počastiću se šoljicom. Inače će Jegorić grditi.

— Ko je to Jegorić?

— Ta Pavle, muž moj.

— Sedite, Tatjana Osipovna.

— Pa i sešću, Marijana Vikenćevna.

Tatjana sede na stolicu i poče piti čaj preko šećera, neprestano obrćući među prstima parče šećera i žmireći očima na onu stranu s koje je ona grizla šećer. Marijana stupi s njom u razgovor. Tatjana je odgovarala ne snebivajući se i sama je zapitkivala i pričala. Ona samo što se nije klela u Solomina, a muža svoga stavila je odmah posle Vasilija Fedotića. Fabrični život joj je, ipak, bio težak.

— Ovo ti nije ni grad ni selo... da nije Vasilija Fedotića, ni časa ne bih ostala.

Marijana je slušala njeno pričanje pažljivo. Sedeći po strani, Nježdanov je posmatrao svoju drugaricu, i nije se čudio njenoj pažnji: za Marijanu je to sve bilo novo — a njemu se činilo da je sličnih Tatjani video na čitave stotine i da je govorio s njima stotinama puta.

— Znate šta, Tatjana Osipovna, — reče naposletku Marijana: — vi mislite da mi hoćemo da učimo narod; ne — mi hoćemo da mu služimo.

— Kako to da služite? Učite ga; eto vam i služenja. Eto vam odmah moj primer. Kada sam pošla za Jegorića, ja nisam umela ni čitati ni pisati; a sada eto znam, zahvaljujući Vasiliju Fedotiću. Nije me on sam učio, već je platio jednome starčiću. A taj me je i naučio. Ta ja sam još mlada, ništa to što sam odrasla.

Marijana poćuta.

— Ja, Tatjana Osipovna, — poče ona opet, — htela bih da se naučim nekom zanatu... ali mi ćemo još razgovarati o tome s vama. Šijem rđavo; kad bih naučila gotoviti, mogla bih ići za kuvaricu.

Tatjana se zamisli.

— Kako to za kuvaricu? Kuvarica ima samo kod bogatih, kod trgovaca; a sirotinja sama kuva. A gotoviti za zadrugu, za radnike... Pa to je već sasvim poslednji posao!

— Ta da mi je makar da živim kod bogatih, a da se sastajem sa siromašnima. Inače kako ću se ja s njima zbližiti! Neće se uvek takav slučaj desiti kao sad s vama.

Tatjana prevrnu praznu šolju na tanjirić.

— To je mučna stvar, — reče ona, najzad, s uzdahom: — ne možeš je tek onako obmotati oko prsta. Što umem — pokazaću, a mnogome i ja sama nisam vična. S Jegorićem se treba posavetovati. On što ti je? Knjige svakojake čita i sve može odmah kao iz rukava da istrese. — Ovde ona pogleda na Marijanu, koja je zavijala cigaretu. — I evo šta još, Marijana Vikenćevna: izvinite me, ali ako zaista želite da postanete kao prost svet, onda to morate ostaviti. — Ona pokaza na cigaretu. — Jer kod tih zanimanja, makar da budete i kuvarica, to ne ide; i vas bi odmah svako poznao da ste gospođica, Da.

Marijana baci cigaretu kroz prozor.

— Ja neću pušiti... od toga se lako odviknuti — Proste žene ne puše: onda, znači, ni ja ne treba da pušim.

— To ste pravo rekli, Marijana Vikenćevna. Muški pol se time mazi: i kod nas, — a ženski — ne. Tako je to!... Gle! evo nam i sam Vasilije Fedotić ovamo dolazi. Njegovi su to koraci. Vi njega pitajte: on će vam odmah sve razjasniti — na najbolji način.

I zaista, pred vratima se začu glas Solominov.

— Može li se ući?

— Uđite, uđite! — zavika Marijana.

— To je kod mene engleska navika, — reče, ulazeći, Solomin. — Dakle, kako se osećate? Niste još zasad zažalili? Vidim, vi se ovde častite čajem s Tatjanom. Slušajte je: ona je razumna žena... L meni danas dolazi moj gazda... baš u nevreme! I na ručak ostaje. — Šta da se radi. Zato je gazda.

— Kakav je to čovek? — zapita Nježdanov, izlazeći iz svoga ugla.

— Ništa... Ne sisa veslo. Od novih je. Vrlo učtiv, i rukavice nosi, — ali svuda baca oko, baš kao i stari. Dere vam kožu — a uz to još govori: „Okrenite se malo na ovu stranu, učinite ljubaznost; — ovde još ima zdravog mesta... Treba ga očistiti!” — Ali, sa mnom je on sav od svile: ja sam mu potreban! Samo sam došao da vam kažem da ćemo se danas teško moći videti. Ručak će vam se doneti. A u dvorištu se ne pokazujte. Kako vi mislite, Marijana, hoće li vas Sipjagini tražiti, slati za vama u poteru?

— Ja mislim da neće, — odgovori Marijana.

— A ja sam opet uveren da hoće, — reče Nježdanov.

— Pa, svejedno, — produži Solomin: — treba biti oprezan u prvo vreme. Posle će se videti.

— Da; samo evo šta, — primeti Nježdanov: — o mome mestu prebivanja mora znati Markelov; treba ga izvestiti.

— Zašto?

— Ne može se drukčije, zbog naše stvari. On mora uvek da zna gde sam ja. Reč sam dao. A on neće izbrbljati!

— Pa, dobro. Poslaćemo Pavla.

— A za mene haljine biće gotove? — zapita Nježdanov.

— To jest, odelo? Kako da ne... kako da ne. — Te iste maškare. Srećom — nije skupo. Zbogom, odmorite se. Tatjana, hajdemo.

Marijana i Nježdanov opet ostadoše sami.

XXVIII

Najpre oni opet krepko stegoše jedno drugom ruke; — zatim Marijana uzviknu: „Pričekaj, ja ću ti pomoći da spremimo tvoju sobu” — i poče da vadi još stvari iz kofera i putničke torbe. Nježdanov htede da joj pomogne; no ona reče da će sve uraditi sama. — „Zbog toga što se treba privikavati na službu”. I zaista: sama je povešala haljine na klince, koje je našla u fijoci stola i ukucala svojeručno u zid sa obratnom stranom četke, jer nije bilo čekića; složi rublje u stari mali orman sa fijokama, koji se nalazio između prozora.

— Šta je ovo? — zapita ona odjednom: — revolver? Pun? Šta će ti?

— Nije pun... a uostalom, daj ga ovamo. Pitaš: šta će mi? A kako se može biti bez revolvera u našem pozivu!

Ona se zasmeja i produži svoj posao, istresajući svaku odvojenu stvar, i lupajući po njoj šakom; čak stavi dva para čizama pod divan; a nekoliko knjiga, svežanj hartija i malu sveščicu sa stihovima rasporedi svečano po tronogom ćoškastom stolu, nazavši ga pisaćim stolom i stolom za rad, za razliku od drugog, okruglog stola, koji nazva stolom za ručavanje i za čaj. Zatim, uzevši svesku sa pesmama u obe ruke, podigavši je u visinu svoga lica i gledajući preko njene ivice u Nježdanova, ona s osmehom reče:

— Ta mi ćemo sve to pročitati zajedno u slobodnom vremenu! — A?

— Daj mi tu svesku! Ja ću je spaliti! — uzviknu Nježdanov. — Ona drugo i ne zaslužuje!

— Zašto si je uzeo sa sobom kad je tako? Ne, ne, ja ti je neću dati da je spališ. A, uostalom, govore da pisci samo prete — a nikada ne pale svoje stvari. Ali ja ću je ipak odneti kod sebe.

Nježdanov htede da protestuje, ali Marijana istrča u susednu sobu sa sveskom — i vrati se bez nje.

Ona sede do Nježdanova — i odmah ustade.

— Ti još nisi bio kod mene... u mojoj sobi. Noćeš li da pogledaš? Ona nije gora od tvoje. Hajdemo — ja ću ti pokazati.

Nježdanov tako isto ustade i pođe za Marijanom. — Njena soba, kako se ona izražavala, bila je malo manja od njegove sobe; ali nameštaj u njoj kao da je bio malo čistiji i noviji; na prozoru je stajala kristalna mala vaza s cvećem, a u uglu gvozdeni krevetac.

— Vidiš kako je on mio, Solomin, — uzviknu Marijana: — samo ne treba sebe suviše maziti: takvi nam stanovi neće često padati u deo. — Ali evo šta ja mislim; ala bi bilo dobro da tako udesimo, da mi oboje, ne rastajući se, stupimo na neko mesto! Teško će to biti, — dodade ona, posle male počivke: — ali, već ćemo razmisliti. Ta i onako se u Petrograd ti nećeš vratiti?

— Šta ću da radim u Petrogradu? — Da idem na univerzitet i da dajem časove? To već nije ni za šta.

— Eto, što Solomin rekne, — reče Marijana: — On će bolje rešiti, kako i šta.

Oni se vratiše u prvu sobu i opet sedoše jedno pored drugog. Pohvališe Solomina, Tatjanu, Pavla; pomenuše Sipjagina, to kako je pređašnji život odjednom tako daleko od njih otišao kao da se pokrio tamom; zatim opet stegoše jedno drugom ruke, izmenjaše vesele poglede; zatim se porazgovoriše o tome u kakve slojeve treba da se trude da prodru i kako će se morati držati, da ne posumnjaju u njih.

Nježdanov uveravaše da što čovek manje o tome misli, što se prostije drži — da je utoliko bolje.

— Razume se! — uzviknu Marijana. — Ta mi hoćemo da se poseljačimo, kako kaže Tatjana.

— Ja ne govorim u tom smislu, — poče Nježdanov. — Ja sam hteo reći da ne treba prisiljavati sebe...

Marijana se iznenada zasmeja.

— Setila sam se, Aljoša, kako sam ja to rekla za nas da smo se poseljačili!

Nježdanov se tako isto nasmeja, i ponovi: „poseljačili...” — a potom se zamisli.

I Marijana se zamisli.

— Aljoša! — reče ona.

— Šta?

— Meni se čini da je nama obojima malo neugodno. Mladenci — des nouveaux mariés, — razjasni ona, — prvoga dana svog bračnog putovanja mora da osećaju nešto slično. Oni su srećni... njima je vrlo dobro i malo neugodno.

Nježdanov se osmehnu usiljenim osmehom.

— Ti vrlo dobro znaš, Marijana, da mi nismo mladenci — u tvome smislu.

Marijana se diže sa svoga mesta i stade pravo pred Nježdanova.

— To od tebe zavisi.

— Kako?

— Aljoša, ti znaš, kada mi budeš rekao, kao pošten čovek, — a ja tebi verujem, zato što si ti zaista pošten čovek, — kada mi budeš rekao da me voliš onom ljubavlju... ta da, onom ljubavlju koja daje pravo na život drugoga, — kada ti meni to budeš rekao, ja sam tvoja.

Nježdanov pocrvene i okrete se malo.

— Kada ti to budem rekao...

— Da, tada! Ali i ti sam vidiš da mi sada to ne govoriš... O, da, Aljoša, ti si, zaista, pošten čovek. E pa hajde da govorimo o ozbiljnijim stvarima.

— Ali ja tebe volim, Marijana!

— Ja u to ne sumnjam... i čekaću. Pričekaj, ja; još nisam sasvim dovela u red tvoj pisaći sto. Evo ovde je nešto uvijeno, nešto čvrsto...

Nježdanov skoči sa stolice.

— Ostavi to, Marijana... To je... molim te, ostavi.

Marijana okrete k njemu glavu preko ramena — i s čuđenjem podiže obrve.

— To je — tajna? Tajna? Ti imaš tajnu?

— Da... da, — reče Nježdanov i, sav zbunjen, dodade — u obliku objašnjenja: — To je... portret..

Ova reč mu se otrže i protiv volje. U papiru, koji je Marijana držala u rukama, bio je zaista uvijen njen portret, koji je dao Nježdanovu Markelov.

— Portret? — izgovori ona otegnutim glasom.... — Ženski?

Ona mu pruži paketić; no on ga nevešto uze; on mu umalo ne iskliznu iz ruku, i razvi se.

— Pa to je... moj portret! — uzviknu Marijana živo... — E na svoj portret valjda imam prava; da uzmem. — Ona ga istrže Nježdanovu.

— To si — ti nacrtao?

— Ne... nisam ja.

— A ko je? Markelov?

— Pogodila si... On.

— A kako je dospeo kod tebe?

— On mi ga je poklonio.

— Kada?

Nježdanov ispriča kada i kako. Dokle je on govorio, Marijana je gledala čas na njega, čas na portret... i kod obadvoje, kod Nježdanova i kod nje, senu jedna i ista misao u glavi. „Kada bi on bio u ovoj sobi, on bi imao prava zahtevati…“ Ali ni Marijana ni Nježdanov ne izrekoše glasno svoju misao... možda zbog toga što ju je svaki od njih osetio kod drugoga.

Marijana tiho uvi portret u papir i stavi ga na sto.

— Dobar čovek! — prošapta ona. — A gde je on sada?

— Kako gde?... — kod kuće, kod svoje kuće. Ja ću sutra ili prekosutra otići do njega po knjige, po brošure. On je hteo da mi ih da, ali je, očigledno, zaboravio pri odlasku.

— I ti si, Aljoša, tog mišljenja, da se, dajući ti ovaj portret, on već od svega odricao... bezuslovno od svega?

— Meni se tako učinilo.

— I ti se nadaš da ga nađeš kod kuće?

— Naravno.

— A! — Marijana obori oči, opusti ruke. — Gle, evo nam Tatjana nosi ručak, — uzviknu ona odjednom. — Kako je ona krasna žena!

Tatjana se javi s priborom, salvetima, posuđem. Dok je postavljala sto, pričala je o onome što se događalo u fabrici.

— Gazda je stigao iz Moskve železnicom — i odmah ss rastrčao po svima spratovima, kao poludeo; ali ti on, kako stoji, ništa ne razume; već samo radi izgleda tako postupa, radi primera. A Vasilije Fedotić je s njim kao s malim detetom; hteo gazda da učini nešto rđavo, a Vasilije Fedotić ti ga odmah poli: ostaviću, kaže, odmah sve; a onaj ti odmah podvi rep. Sada zajedno jedu; a gazda je sa sobom doveo kumpanjona... a taj ti se samo čudi svemu. A mora biti, parajlija čovek, taj kumpanjon, jer samo ćuti i drma glavom. A debeo je, predebeo! Bogataš moskovski! Nije zabadava na glasu poslovica, da je Moskva kao dolina ispod cele Rusije: sve se u nju sliva.

— Kako vi sve zapažate! — uzviknu Marijana.

— Pa ja i jesam pažljiva — odgovori Tatjana. — Evo, gotov vam je ručak. Ručajte u zdravlju. A ja ću ovde malko posedeti, na vas pogledati.

Marijana i Nježdanov stadoše jesti; Tatjana se nasloni na dasku od prozora i podupre obraz rukom.

— Da vas se malo nagledam, — ponovi ona: — i kako ste to oboje mladi i nejački... Tako je prijatno na vas gledati, da je čak i tužno! Eh, golubići moji! Uzimate vi na sebe breme ne prema snazi! Carski nadzornici takve kao što ste vi baš i vole da strpaju u kavez!

— Ništa, tetice, ne plašite nas, — primeti Nježdanov. — Vi znate poslovicu: „Ko se boji vrabaca — nek ne seje proju”.

— Znam... znam; ali su vrapci sada postali zli i proždrljivi!...

— Imate li dece? — zapita Marijana, da bi promennla razgovor.

— Imam sinčića. U školu je počeo da ide. Imala sam i ćerčicu, ali je umrla, srce moje! Nesreća je zadesila: pala je pod točak. I bar da je odmah ubio! Već se — mučila dugo. Od toga doba sam ja i postala žalostivna; a ranije — a orlovi nokti — a ja, — baš kao drvo!

— E pa kako to, vi vašeg Pavla Jegorića — zar niste voleli?

— E! To je druga stvar; to su — devojačka posla. Pa eto i vi — vašega volite? Ili ne?

— Volim.

— Vrlo volite?

— Vrlo.

— Pa šta... — Tatjana pogleda u Nježdanova, u Marijanu — i ništa ne dodade.

Marijana opet morade da promeni razgovor. Ona saopšti Tatjani da je prestala da puši duvan; ova je pohvali. Zatim je Marijana po drugi put upita o haljini; potseti je da joj je obećala pokazati kako se kuva...

— Evo još šta: ne bih li ja mogla dobiti debelog, grubog pletiva? Ja ću da pletem čarape... proste.

Tatjana odgovori da će sve biti učinjeno kako treba, i, sklonivši sto, izađe iz sobe svojim čvrstim, spokojnim korakom.

— Dakle, a šta ćemo mi raditi? — obrati se Marijana Nježdanovu i, ne dajući mu da odgovori: — Hoćeš li, pošto tek sutra počinje pravi posao, da ovo veče posvetimo književnosti? Pročitaćemo tvoje stihove! Ja ću biti strog sudija.

Nježdanov dugo nije pristajao... Ipak je svršio time što je popustio i počeo čitati iz sveske. Marijana beše sela blizu pored njega i gledala mu u lice dok je čitao. Rekla je istinu: pokazala se strog sudija. Malo se pesama njoj svidelo; ona je pretpostavljala čisto lirske, kratke i, kako se izražavala, bez naravoučenja. Nježdanov nije čitao baš najbolje: nije se rešavao da deklamuje a nije hteo da pada u suhoparan ton; ispadalo je — ni riba ni meso. Marijana ga odjednom prekide pitanjem: poznaje li on divnu pesmu Dobroljubova, koja se počinje ovako: „Pa neka umrem — ništa zato”1 — i odmah tu je izgovori, takođe ne najbolje — nekako malo detinjski.

Nježdanov primeti da je ona gorka i tužna preko mere — a zatim dodade da on, Nježdanov, ne bi mogao napisati tu pesmu već i zbog

toga, što se on nema šta bojati suza nad svojim grobom... njih neće biti.

Pa neka umrem — ništa zato;
Jedno samo plaši bolesni moj um;
Da se i smrt ne našali
Uvredljivom šalom sa mnom.
Bojim se da se nad hladnim lešom
Ne proliju vrele suze,
Da mi neko u revnosti glupoj
Na mrtvački kovčeg ne donese cveća;
Da kao nepotrebna gomila
Za njim ne idu drugovi moji,
Da pod zemljom, u grobu
Ne postanem predmet ljubavi.
Da mi se sve što sam želeo tako žudno
I tako uzaludno za života će osmehne utešno
Nad mrtvačkim mojim sandukom.

Dela D-va, IV t., str. 615.

— Biće, ako te ja preživim, — reče lagano Marijana i, podigavši oči prema tavanici i poćutavši malo, poluglasno, kao da govori sama sa sobom, upita:

— Kako je to on nacrtao moj portret? Po sećanju?

Nježdanov se naglo okrete k njoj...

— Da; po sećanju.

Marijana se začudi što joj je on odgovorio. Njoj se činilo kao da je ona ovo pitanje samo pomislila.

— To je čudnovato... — nastavi ona istim glasom. — Ta on i nema dara za slikarstvo. — Šta sam htela da kažem... — dodade ona glasno: — da! o stihovima Dobroljubova. Treba takve stihove pisati kakvi su u Puškina, ili eto ovakve, kao što su ovi Dobroljubova: to nije poezija... ali je nešto što nije gore od nje.

— A takve kao što su moji, — zapita Nježdanov, — uopšte ne treba pisati? Zar nije istina?

— Takvi stihovi kao tvoji sviđaju se drugovima, ne zato što su oni vrlo dobri, već zato što si ti dobar čovek — i što oni liče na tebe.

Nježdanov se osmehnu.

— Ti ih sahrani — pa i mene u isto vreme!

Marijana ga udari po ruci i reče mu da je zao...

Uskoro zatim ona saopšti da je umorna i da će ići da spava.

— Zbilja, znaš li ti, — dodade ona, zatresavši svoje kratke, ali guste vitice, — da ja imam 137 rubalja, — a ti?

— 98.

— O! pa mi smo bogati... za prost svet. Dakle — do sutra!

Ona ode; ali posle nekoliko trenutaka njena se vrata malo otvoriše — i kroz uski razmak ču se prvo: Zbogom! — zatim mnogo tiše: Zbogom! — I ključ kvrcnu u bravi.

Nježdanov se spusti na divan i zakloni oči rukom... Zatim brzo ustade, priđe vratima — i zakuca.

— Šta ćeš? — začu se otuda.

— Ne do sutra, Marijana... već — sutra!

— Sutra, — odazva se tihi glas.

XXIX

Sutradan rano ujutro Nježdanov zakuca opet Marijani na vrata.

— To sam ja, — odgovori on na njeno pitanje: ko je? — Možeš li izaći k meni?

— Pričekaj... odmah.

Ona izađe i uzviknu od čuda. U prvi mah ga ne poznade. Na njemu je bio iznošen, žućkast kaftan od kineske materije sa sićušnim dugmetima i visokim strukom; kosu je raščešljao na ruski način — s pravim razdeljkom; vrat beše zavezao plavom maramicom; u ruci držaše kapu sa izlomljenim obodom; na nogama imađaše neočišćene čizme od štavljene volovske kože.

— Gospode! — uzviknu Marijana: — kako si ti... ružan! — I odmah ga brzo zagrli i još brže poljubi. — Ali zašto si se ti tako obukao? Izgledaš kao neki rđav varoški građanin nižega staleža... ili raznosač, ili otpušteni sluga. Zašto taj kaftan — a ne koporan bez rukava ili jednostavno seljački gunj?

— To baš i jeste, — poče Nježdanov, koji je u ovojoj odeći zaista bio nalik na sitnog varoškog marvenog trgovca, i koji je i sam to osećao, i u duši se ljutio i bunio; on se do te mere zbunjivao da je stalno čupkao sebe po grudima raširenim prstima obe ruke, baš kao da se čisti... — U koporanu bez rukava ili u gunju mene bi odmah poznali, po Pavlovu mišljenju; a ova odeća je, po njegovim rečima... baš kao da drugu od rođenja nisam nosio. Što nije vrlo laskavo za moje samoljublje, primećujem u zagradi.

— Zar ti hoćeš odmah da ideš... da počneš, — živo zapita Marijana.

— Da; ja ću pokušati, iako... zapravo...

— Srećni čoveče! — prekide ga Marijana.

— Taj Pavle je nekako čudan, — nastavi Nježdanov: — Sve ti on zna, i samo te probode na skroz očima; pa tek odjednom napravi takvo lice, baš kao da je on od svega po strani — i da se ni u šta ne meša! Sam pomaže — a ovamo se stalno potsmeva. Doneo mi je knjige od Markelova; on i njega zna, i zove ga Sergijem Mihailovićem. A za Solomina gotov je i u vatru i u vodu.

— I Tatjana tako isto, — reče Marijana. — Zbog čega su to njemu ludi tako predani?

Nježdanov ne odgovori.

— Kakve ti je knjige doneo Pavle? — zapita Marijana.

— Ta... obične. — „Priča o četiri brata…“ Pa i još neke... obične, poznate. Uostalom, te su bolje.

Marijana se setno obazre.

— No šta je to s Tatjanom? Obećala je da će doći rano...

— Pa i evo me, — izusti Tatjana, ulazeći u sobu sa zavežljajem u ruci. Ona je stojala za vratima i čula uzvik Marijanin.

— Imaćete još kad... eto ti čuda neviđena!

Marijana joj tako i polete ususret.

— Doneli ste?

Tatjana udari rukom po zavežljaju.

— Sve je tu... u punom broju... Treba samo isprobati... na onda: hajde nosi, te se ponosi — nek se divi svet!

— Ah, hajdemo, hajdemo, Tatjana Osipovna, mila...

Marijana je uvuče u svoju sobu.

Ostavši sam, Nježdanov prođe jedno dvaput nazad i napred nekakvim naročitim, skakutavim korakom... (On je zbog nečega uobrazio da građani baš tako hodaju) — pomirisa oprezno svoj sopstveni rukav, unutrašnjost kape, — i namršti se; pogleda na sebe u malom ogledalcu, učvršćenom na zidu pored prozora, i zavrte glavom: zaista je bio nakaradan. („A uostalom, utoliko bolje”, pomisli on). Zatim uze nekoliko brošura, gurnu ih u svoj zadnji džep i izgovori poluglasno: „a što... momci... baš... ništa... zato što...” — „Izgleda da je nalik”, pomisli on opet: „a i kakvo je to glumljenje! za mene odgovara moja odeća”. I seti se tu Nježdanov jednog prognanog Nemca, koji je morao da beži kroz celu Rusiju — a rđavo govorio ruski; ali, zahvaljujući trgovačkoj kapi opšivenoj mačjom kožom, koju je kupio u jednom sreskom gradu, svugde su ga držali za trgovca — i srećno se provukao preko granice.

U tome trenutku uđe Solomin.

— Aha! — uzviknu on: — prerušio si se! — Izvini, brate: ali u tome odelu ne može ti se govoriti „vi”.

— Ali učinite... učini ljubaznost... ja sam i tako hteo da te zamolim.

— Samo je i suviše rano; jedino ako želiš da se navikneš. E, tada — nije ništa. Ipak je potrebno pričekati: gazda još nije otišao. Spava.

— Ja ću docnije izaći, — odgovori Nježdanov: — prohodaću po okolini, dok ne stigne kakva naredba.

— Tačno! Samo evo šta, brate Aleksije... ta ja tako govorim: Aleksije?

— Aleksije. Ako hoćeš: Leksa, — dodade, smejući se, Nježdanov.

— Ne; zašto preterivati. Slušaj: više vredi sporazum od novca. Knjižnce, vidim, imaš uza se; deli ih kome god hoćeš, — samo u fabrici — nipošto!

— A zašto?

— Zato, u prvome redu, što je to i za tebe opasno; drugo, ja sam gazdi obećao da toga ovde neće biti; ta fabrika je ipak njegova; treće, kod nas je ponešto započeto — škole, pa i drugo... Pa — ti možeš pokvariti. Radi na svoju odgovornost, kako znaš, — ja te ne sprečavam; ali fabrične radnike moje ne diraj.

— Opreznost nikad ne smeta... a? — sa zajedljivim osmejkom primeti Nježdanov.

Solomin se široko osmehnu, na svoj način.

— Tako je, brate Aleksije; ne smeta nikada. Ali koga to ja vidim? Gde smo mi?

Ovi poslednji uzvici odnosili su se na Marijanu, koja se u cicanoj, šarenoj, mnogo puta pranoj haljinici, s žutom maramom na plećima, s crvenom na glavi, pojavi na pragu svoje sobe. Tatjana izvirivaše iza njenih leđa i dobrodušno uživaše u njoj. Marijana izgledaše i svežija i mlađa u svojoj prostoj odeći: ona joj je pristajala mnogo više nego dugi kaftan Nježdanovu.

— Vasilije Fedotiću, molim vas, ne smejte se, — zamoli Marijana i pocrvene kao makov cvet.

— Eh da lepog para! — uzviknu među tim Tatjana — i pljesnu dlanovima. — Samo ti, golube moj, momče, nemoj da se rasrdiš: lep si ti, lep; ali pored moje mladunice — slobodno se sakri.

„I doista, ona je divna, — pomisli Nježdanov. — O! kako je volim!”

— I pogledaj-de, — nastavi Tatjana: — prstenje je sa mnom izmenjala. Meni je dala svoj zlatni prsten, a ona je uzela moj srebrni.

— Proste devojke zlatno prstenje ne nose, — reče Marijana.

Tatjana uzdahnu.

— Ja ću vam ga sačuvati, golubice, ne bojte se.

— E pa, sedite, sedite oboje, — poče Solomin, koji je sve vreme, naklonivši malo glavu, gledao u Marijanu. — U ranija vremena, sećate se, ljudi su uvek sedali kada su se kretali na put. A vama obojima put pretstoji dug i težak.

Marijana, još uvek crvena, sede; sede i Nježdanov; sede Solomin... sede, naposletku, i Tatjana na drvo, t. j. na debeli panj koji je uspravno stajao. — Solomin pogleda redom u sve.

— Izmaknimo se — da vidimo Kako lepo mi sedimo... — reče on, lako žmirnuvši. — i odjednom pršte u smeh, ali tako milo, da se ne samo niko ne uvredi, već naprotiv, svima postade vrlo prijatno.

Ali se Nježdanov iznenada diže.

— Ja idem, — reče on, — i to odmah; jer ovo je sve vrlo ljubazno, samo pomalo liči na vodvilj s preoblačenjem. — Ne brini se, — obrati se on Solominu, — ja tvoje fabrične radnike neću dirnuti. Prošvrljaću po okolini, vratiću se, i tebi ću, Marijana, ispričati

svoje doživljaje, ako samo bude šta da se isprića. Daj mi ruku radi sreće!

— Da ste prvo popili malo čaja, — primeti Tatjana.

— Ne, kakvo je to stalno pijenje čaja! Ako zatreba, ja ću svratiti u gostionicu, ili jednostavno u krčmu.

Tatjana klimnu glavom.

— Kod nas se sada uz velike drumove namnožilo tih gostionica kao buva u ovčijoj bundi. Sve su prostrana sela — eto, kao Balmasovo...

— Zbogom, doviđenja... srećno ostajte! — popravi se Nježdanov, ulazeći u svoju ulogu maloga građanina. — Ali ne uspe on da se približi vratima, kada iz hodnika, pred samim njegovim nosom, naporni Pavle i, predajući mu visoki, tanki štap, u celoj svojoj dužini na kajiševe izrezane kore u obliku zavrtnja, reče:

— Izvolite primiti, Aleksije Dmitriću, podupirite se u hodu, i što dalje budete od sebe ovaj štapić pružali, sve će prijatnije biti.

Nježdanov uze štap ćutke i udalji se; a za njim i Pavle. Tatjana htede takođe da ode; Marijana se podiže i zaustavi je:

— Pričekajte, Tatjana Osipovna: potrebni ste mi.

— A ja ću se odmah vratiti, i to sa samovarom. Vaš drug je otišao bez čaja; gle ti — baš mu je mnogo navrelo... A vi, zašto biste sebe kaznili? Docnije — već će se videti.

Tatjana izađe, Solomin tako isto ustade. Marijana stojaše okrenuta k njemu leđima; i kada se, naposletku, okrete k njemu, — pošto on vrlo dugo ne reče ni jedne reči, — ona ugleda na njegovom licu, u njegovim očima, uprtim u nju, izraz kakav ona ranije kod njega nije primećivala: izraz pitanja, nemira, gotovo radoznalosti. Ona se zbuni i opet pocrvene. A Solomina kao da bi stid zbog toga što je ona opazila na njegovom licu — i on progovori glasnije no obično.

— Tako, tako dakle, Marijana... Eto, počeli ste.

— Kakvo počela, Vasilije Fedotiću! Kakav je to početak? Meni odjednom nešto vrlo neprijatno postaje. Aleksije je istinu rekao: mi kao da nekakvu komediju igramo.

Solomin sede opet na stolicu.

— Ali, dopustite, Marijana... Pa kako vi sebi to zamišljate: početi? Valjda ne podizati barikade sa zastavom na vrhu — na: ura! živela republika! Pa to i nije ženski posao. Već evo, vi danas nekakvu

Lukeriju naučite nečem dobrom; i teško će vam to biti, zato što ne shvaća lako Lukerija, i tuđi vas se, — pa još i uobražava da joj nimalo nije potrebno to čemu je vi hoćete da naučite; a posle dve ili tri nedelje vi ćete se pomučiti s drugom Lukerijom; a za to vreme — detence ćete okupati, ili ćete mu azbuku pokazati, ili ćete bolesnome lek dati... eto vam i početka.

— Pa to rade milosrdne sestre, Vasilije Fedotiću! Radi čega će mi tada... sve ovo? — Marijana pokaza na sebe i oko sebe neodređenim pokretom ruke. — Ja sam o drugom maštala.

— Vi ste hteli da se žrtvujete?

Marijani se zablistaše oči.

— Da... da... da!

— A Nježdanov?

Marijana sleže ramenom.

— Šta Nježdanov? Mi ćemo poći zajedo... ili ću ja poći sama.

Solomin napregnuto pogleda u Marijanu.

— Znate šta, Marijana... Vi izvinite za nepriličan izraz... ali po meni: šugavom dečku kosu raščešljati — je žrtva, i to velika žrtva, za koju nisu mnogi sposobni.

— Ali ja se toga ne odričem, Vasilije Fedotiću.

— Ja znam da se ne odričete! Da, vi ste na to sposobni. I vi ćete — zasad — činiti to; a posle, po svoj prilici — i drugo.

— Ali radi toga treba se poučiti od Tatjane!

— E pa odlično... učite se. Vi ćete, kao pepeljuga, lonce prati, čupati živinu... A posle, ko zna, možda ćete spasti i otadžbinu!

— Vi se ismevate sa mnom, Vasilije Fedotiću.

Solomin lagano zatrese glavom.

— O, draga moja Marijana, verujte: ne ismevam se ja s vama; u mojim rečima je — sušta istina. Sve vi, ruske žene, već ste sada sposobnije i iznad nas ste, muškaraca.

Marijana podiže oborene oči.

— Ja bih htela da opravdam vaša očekivanja, Solomine... a posle — makar umrla!

Solomin ustade.

— Ne, živite... živite! To je glavno. — Zbilja, ne želite li da doznate šta se dešava kod vaše kuće u vezi sa vašim begstvom? Ne

preduzimaju li kakve mere? Treba samo jednu reč šapnuti Pavlu: — sve će izvideti za čas.

Marijana se zadivi.

— Kako je to neobičan čovek — taj vaš Pavle.

— Da... dosta čudnovat. Eto, kada bude bilo nužno da sklopite brak s Aleksijem — On će i to udesiti, sa Zosimom... Sećate se, ja sam vam govorio, postoji takav pop... Ali to — zasada — još nije potrebno. Ne?

— Nije.

— Kad nije — onda nije. — Solomin priđe vratima koja su razdvajala dve sobice — Nježdanovljevu i Marijaninu — i naže se k bravi.

— Šta vi tamo gledate? — zapita Marijana.

— A da li zatvara ključ?

— Zatvara, — šapnu Marijana.

Solomin se okrete njoj. — Ona ne podizaše očiju.

— Onda nije potrebno izvideti kakve su namere Sipjaginih? — veselo reče on. — Nije potrebno?

Solomin htede da se udalji.

— Vasilije Fedotiću...

— Šta zapovedate?

— Recite, molim vas, zbog čega ste vi, inače uvek tako ćutljivi, tako razgovorni sa mnom? Vi nećete verovati, kako me to raduje.

— Zbog čega? — Solomin uze obe njene male, meke ruke u svoje velike i grube. — Zbog čega? — E pa, mora biti, zbog toga što vas vrlo volim. Zbogom.

On izađe... Marijana postoja, pogleda za njim, zamisli se — i uputi se k Tatjani, koja još nije uspela da joj donese samovar, i kod koje se ona,. istina, napila čaja, ali tako isto, kao pepeljuga, prala lonce i čupala živinu, pa čak i očešljala nekakvom dečku čupavu glavu.

Kad je bilo vreme ručku, ona se vrati u svoj mali stan... Nije morala dugo čekati Nježdanova.

On se vratio umoran, prašnjav — i gotovo pade na divan. Ona odmah sede pored njega.

— Dakle, šta je? Dakle, šta je? Pričaj!

— Ti se sećaš ona dva stiha, — odgovori joj on. slabim glasom:

Sve bi to bilo smešno —
Kad ne bi bilo tako tužno...

— Sećaš se?

— Naravno, sećam se.

— Dakle, eto, baš ovi stihovi odlično dolikuju mome prvom izlasku. — Ali, ne! Bezuslovno, smešnoga je u njemu bilo više. Prvo, ja sam se uverio da ništa nije lakše nego igrati ulogu: niko nije ni pomislio da posumnja u mene. Samo evo čega se nisam dosetio: treba smisliti unapred ma kakvu priču... jer zapitkuju: otkuda? zašto? — a ti nemaš ništa spremljeno. Uostalom, i to skoro nije nužno. Ponudi samo polić votke u krčmi — i laži što ti je volja.

— I ti si... lagao? — zapita Marijana.

— Lagao sam... kako sam umeo. Drugo: svi, bezuslovno svi ljudi s kojima sam razgovarao — nezadovoljni su; i niko neće čak ni da zna kako bi se pomoglo tome nezadovoljstvu! Ali u propagandi sam se pokazao — švah[75]; dve brošurice sam jednostavno krišom ostavio u dvoranama, jednu sam ćušnuo u taljige... Šta će s njima biti — ti jedini, Gospode, znaj! Četvorici ljudi nudno sam brošure. Jedan je upitao — je li božanska ta knjiga? — i nije uzeo; drugi je rekao da nije pismen — i uzeo je za decu — jer na koricama ima crtež; treći mi je ispočetka jednako povlađivao — „tako, tako…“ zatim me izgrdi, sasvim neočekivano, i tako isto ne uze; četvrti, naposletku, uze — i mnogo mi zahvaljivaše; — ali, izgleda, savršeno ništa nije razumeo od svega što sam mu govorio. Osim toga, jedno me je pseto ujelo za nogu; jedna žena mi s praga svoje kuće pripreti žaračem, dodavši: „u! napasniče! Mangupi moskovski! Neće vrag da vas odnese!” — Pa još jedan stalni vojnik neprestano je vikao za mnom: „Pričekaj, stani! Mi ćemo te, brate, udesiti!” — A ovamo se za moje pare napio.

— I šta još?

— Šta još? Napravio sam sebi žulj: jedna je čizma užasno velika. A sada sam gladan, i glava mi buči od votke.

— Pa zar si ti mnogo pio?

— Ne, malo, radi primera; ali sam bio u pet krčmi. Samo ja tu gadost — votku — nikako ne podnosim. I kako to naš narod nju pije — nerazumljivo je! Ako treba piti votku da bi čovek postao prost — sluga pokoran!

— I baš niko nije u tebe posumnjao?

— Niko. Jedan krčmar, debeljko neki, bled čovek s belim očima, bio je jedini koji je pogledao na mene podozrivo. Čuo sam kako govori svojoj ženi: „Ti motri na tog riđeg... razrokog”. (A ja nisam ni znao dotle da sam razrok). „To je — lupež. Gle ti, kako pije guravo!” — Šta u sličnom slučaju znači „guravo”, ja nisam razumeo; ali jedva da je to pohvala. Nalik na Gogoljev „moveton”, — sećam se, u „Revizoru”. Razma to što sam se trudio da kradomice prosipam votku pod sto. Oh, teško je, teško estetičaru dolaziti u dodir sa stvarnim životom.

— Drugi put će biti bolje, — tešila je Nježdanova Marijana: — ali mi je milo što ti gledaš na svoj prvi pokušaj s humoristične tačke gledišta... Ta, u suštini, tebi nije bilo dosadno?

— Ne, nije mi bilo dosadno; čak sam se zabavljao. Ali znam pouzdano da ću sada o svemu tome razmišljati — i biće mi gadno i žalosno.

— Ne, ne! ja ti neću dati da razmišljaš — ja ću ti ispričati šta sam ja radila. Odmah će nam doneti ručak; uzgred, znaj da sam ja odlično... oprala lonac u kome nam je Tatjana skuvala šči. — I ja ću ti sve ispričati... sve, sve, uz svaki zalogaj.

Tako ona i učini. Nježdanov slušaše njeno pričanje — i gledaše, gledaše u nju... tako da je nekoliko puta zastajala, da mu omogući da reče zašto je tako gleda... Ali on ćutaše.

Posle ručka ona predloži da mu čita na glas nešto od Špilhagena. Ali ne uspe ona da završi prvu stranicu, kada on naglo ustade — i, prišavši joj, pade pred njene noge. Ona se diže, on obuhvati njena kolena obema rukama — i stade govoriti strasne, nepovezane, očajničke reči! „On je hteo da umre, on je znao da će umreti uskoro...” — Ona se ne micaše, ne protivljaše se; mirno se pokoravaše njegovom plahovitom zagrljaju, mirno, čak nežno gledaše na njega odozgo na dole. Ona položi obe ruke na njegovu glavu, koja se zarila u nabore njene haljine. Ali samo ovo spokojstvo jače je uticalo na njega, nego da ga je ona odgurnula. On ustade,

reče: „Oprosti mi, Marijana, za današnje i jučerašnje; ponovi mi da si spremna da čekaš dok ja ne postanem dostojan tvoje ljubavi, — i oprosti mi.”

— Ja sam ti dala reč... i ja ne umem da se promenim.

— E pa, hvala; zbogom.

Nježdanov izađe; — Marijana se zaključa u svoju sobu.

XXX

Dve nedelje docnije, u tome istom stanu, evo šta je pisao Nježdanov prijatelju Siljinu, nagnut nad svojim tronožnim stočićem, na kome je oskudno i sumorno gorela lojana sveća. (Bilo je već daleko posle ponoći. Na divanu, po podu, valjala se u brzini zbačena zaprljana odeća; u prozorsko staklo udarala je sitna, neprekidna kiša, a široki, topli vetar projurio bi s velikim uzdasima po krovu).

„Dragi Vladimire, pišem ti ne stavljajući adrese, pa čak će ovo pismo biti poslato po naročitom čoveku do udaljene poštanske stanice; zato što je moje bavljenje ovde — tajna; a izdati nju — znači upropastiti ne jedino mene. Dosta će ti biti da znaš da ja živim u velikoj fabrici, udvoje s Marijanom, evo već dve nedelje. Mi smo pobegli od Sipjaginih onog istog dana kad sam ti pisao. Nas je ovde prihvatio jedan prijatelj: zvaću ga Vasilijem. On je ovde glavna ličnost — divan čovek. Bavljenje naše u ovoj fabrici — privremeno je. Mi se nalazimo ovde dok ne nastupi vreme da se radi; — ma da, ako je suditi po onome što se dogodilo do sada — to vreme jedva da će ikada nastupiti! Vladimire, meni je vrlo, vrlo teško. Pre svega moram da ti kažem, iako smo ja i Marijana bežali zajedno, mi smo još uvek — kao brat i sestra.

Ona me voli... i rekla mi je da će biti moja ako... ja osetim da imam prava da to zahtevam od nje.

„Vladimire, ja to pravo kod sebe ne osećam! Ona veruje meni, mome poštenju — ja je neću obmanuti. Znam da ja nikoga nisam voleo i neću zavoleti (to je već sigurno!) više nego nju. Ali ipak! kako mogu ja sjediniti za uvek njenu sudbinu s mojom! Živo stvorenje — s lešom? Tojest, ne s lešom, — nego s polumrtvim stvorenjem? A gde je savest? — Ti ćeš reći: da je silne strasti — savest bi zaćutala. — U tome i jeste stvar, što sam ja leš, častan, dobronameran leš, ako tako hoćeš. Molim te, nemoj da vičeš da ja svagda preuveličavam... Sve što ti ja govornm — istina je! istina! Marijana je — vrlo uzdržljive prirode i sada je sva obuzeta svojom delatnošću u koju veruje... A ja!

„Ali — manimo ljubav i ličnu sreću — i sve takve stvari. Evo već dve nedelje kako ja idem „u narod” — i, Boga mi, ništa se gluplje ne može zamisliti. Razume se, krivica je tu do mene — a ne do same stvari. Pretpostavimo da ja nisam slovenofil; ja nisam od onih koji se

leče narodom, dodirom s njime; ja ga ne stavljam na svoju bolesnu utrobu kao flanelski natrbušnik... ja hoću da sam utičem na njega; — ali kako? kako to uraditi? Izlazi, kada sam s narodom, ja se samo naginjem nad njim — i prisluškujem, a ako treba sam nešto da kažem — propala stvar! I sam osećam da nisam za to. Baš kao da sam rđav glumac u tuđoj ulozi. Tu ni savesnost nije na svome mestu, ni skepticizam — pa čak ni bedni, protiv samoga sebe upravljeni humor... Ni prebijene pare sve to ne vredi! Gadno mi je i da se sećam toga; gadno mi je i da gledam na ove rite koje vučem, — na ovu maškaru, kako se izražava Vasilije! Uveravaju da treba prvo naučiti jezik naroda, upoznati njegove običaje i navike... Budalaština! budalaština! budalaština! Treba verovati u ono što govoriš — a govori što hoćeš! Meni se jednom dogodilo da čujem kao neku propoved jednog raskoljničkog proroka. Đavo bi ga znao šta je on mleo, kakva je to bila smesa crkvenog, književnog i prostog jezika — pa još i ne ruskog — već nekakvog beloruskog... „Cobe” umesto „tebe”; „jiste” umesto „jeste”; „ij” umesto „i” — pa još stalno je terao Jedno te isto, kao tetreb! „Naleteo je duh... naleteo je duh”... — Ali zato oči mu plamte, glas potmuo i čvrst, pesnice stisnute — a sav on kao da je od gvožđa. Slušaoci ne razumeju — ali slušaju sa strahopoštovanjem! I idu za njim. — A ja, kad počnem da govorim, baš kao da sam kriv, jednako molim za oproštaj. Bar da odem u raskoljnike — Boga mi; njihova mudrost nije velika... ali gde da nađem vere, vere!! — Eto, Marijana veruje. Od jutra radi, trudi se s Tatjanom — ovde ima jedna takva žena, dobra je i nije glupa: da, zbilja, ona za nas kaže da hoćemo da se poseljačimo i zove nas poseljačenima; — dakle eto, s tom ženom se Marijana mota, ni trenutka ne sedne — pravi mrav! Raduje se što su joj pocrvenele i okorele ruke; i očekuje da će, eto, i ona, odmah, ako je potrebno, na gubilište! Ali šta je to na gubilište! Ona je čak pokušala i papuče da skine; išla je nekuda bosa i vratila se bosa. Čujem — posle je dugo prala noge; vidim da staje na njih s opreznošću — jer bez navike — to boli; a u licu je sva radosna i svetla, baš kao da je blago našla, baš kao da je sunce ozarilo. Da — Marijana je delija! A ja, čim počnem da govorim s njom o mojim osećajima, odmah me je, prvo, nekako sramota, baš kao da se mašam rukom za nečim tuđim; a, drugo, taj pogled... o, taj užasni, predann pogled koji se ne protivi...

„Uzmi me, veli... ali pamti!... A i našta sve to? Zar nema ništa bolje i uzvišenije na zemlji?” — To jest, drugim rečima: oblači smrdljivi kaftan, idi u narod... I eto, ja idem u taj narod...

„O, kako ja proklinjem tada tu nervoznost, osetljivost, upečatljivost i gadljivost, sve to nasleđe od aristokratskog oca! Kakvo je pravo imao on da me otisne u život, snabdevši me organima koji nisu svojstveni okolini u kojoj se ja moram da krećem? Stvorio je pticu — i gurnuo je u vodu! Estetičara — na u blato! demokratu, prijatelja naroda, kod koga i sam miris te pogane votke — „zelenoga vina” — izaziva muku, mal’ te ne povraćanje...

„Eto šta sam sve napričao: počeo sam da grdim svoga oca! A demokratom sam se načinio ja sam: tu on nije ništa kriv.

„Da, Vladimire, teško mi je. Počele su da me posećuju nekakve sure, gadne misli! — Ali zar zaista, zapitaćeš me ti, nisam za ove dve nedelje naišao ni na kakvu utešnu pojavu, na nekakvog dobrog, živog, ma i neprosvećenog čoveka? — Kako da ti kažem? Sreo sam ja nešto slično... namerio sam se čak na jednog vrlo dobrog — krasnog, okretnog dečka. Ali ma kako da sam se vrteo — nisam mu ja potreban s mojim brošurama — i sve je u tome! Ovdašnji fabrički radnik Pavle (on je desna ruka Vasilija, vrlo je mudar i lukav, biće od njega nešto... ja sam ti, izgleda, pisao o njemu) — ima jednog prijatelja seljaka. Zove se Jelizar. takođe jasna pamet — i slobodna duša, bez svakih okova; ali čim je on sa mnom — baš kao da je zid između nas! čisto mu celo biće govori „ne!” A posle, evo na kakvog sam još naleteo... uostalom, to je bio jedan od srditih. — „Nemoj ti tu”, veli, „gospodine, da pričaš nadugačko i naširoko — već otvoreno reci: hoćeš li ti dati svoju zemlju kako stoji — ili ne?

— „Šta ti tu”, odgovaram ja njemu: — „kakav sam ti ja gospodin?” (I još sam, sećam se, dodao: Hristos s tobom!) — „A ako si običan čovek”, kaže, — „onda kakva je korist od tebe? I prođi me se, molim ti se!”

„I evo šta još. — Primetio sam: ako te neko već vrlo rado sluša i odmah uzima knjižice, — znaj: taj je od lošijih ljudi, to je vetropir. Ili se nameriš na nekog brbljivka — među pismenim ljudima, koji samo zna da ponavlja jednu omiljenu reč. Jedan me je, naprimer, prosto namučio: sve je kod njega „prizvodnja!” — Ma šta mu govorio, a on tek: „takva je — znači — prizvodnja!” — A! vrag te odneo! — Još

jedna primedba... Sećaš se, bilo je nekada — dosta davno — govora o „nepotrebnim“ ljudima, o Hamletima? — Zamisli: takvih „nepotrebnih ljudi” ima sada i među seljacima! — Razume se, s posebnom crtom... pored toga su oni, većim delom, sušičavog sastava. Zanimljive su ličnosti — i prilaze nam rado; ali istinski za stvar — nisu; onako isto kao i raniji Hamleti. Dakle, šta tu da radiš? — Da podigneš tajnu štampariju? Ta knjižica je već i bez toga dosta, i takvih koje kažu: „prekrsti se, pa sekiru u šake”, i takvih koje kažu: „sekiru u šake bez svakog okolišenja”. Da sastavljam tendenciozne pripovetke iz narodnog života? Neće štampati, uostalom. — Ili zaista baš uzeti sekiru?... Ali na koga udariti, s kime, zašto? — Da te državni vojnik upljeska iz državne puške? Ta to je nekakvo komplikovano samoubistvo! Onda ću bolje ja sam svršiti sa sobom. Bar ću znati kada i kako, — i sam ću izabrati u koje mesto da opalim.

„Boga mi, meni se čini, ako bi se negde sada vodio narodni rat, ja bih otišao tamo, ne radi toga da nekoga oslobađam (oslobađati druge, kada ni rođeni nisu slobodni!!) — već da svršim sa sobom...

„Naš prijatelj Vasilije, onaj što nas je ovde sklonio, srećan je čovek: on je iz našega tabora — ali je nekakav spokojan čovek. Njemu nije do hitanja. Drugoga bih ja i izgrdio... ali njega ne mogu. I tako izlazi da sva suština nije u ubeđenjima već u karakteru. Vasilije ima tako tvrd. karakter da se s njime nije šaliti. Ali, eto, on je u pravu. On mnogo sedi sa nama, s Marijanom. — I evo šta je čudnovato. Ja je volim, i ona mene voli (vidim kako se smešiš kod ove fraze, ali Boga mi je — tako!); — a ja nemam o čemu s njome da razgovaram. A s njime se ona i prepire, i raspravlja, i sluša ga. Nisam ja ljubomoran na njega zbog nje; on se sprema da je negde smesti — bar ga je ona za to molila; — samo mi je teško, gledajući na njih. I pomisli samo: treba samo reč jednu da pomenem o ženidbi — ona bi odmah pristala — i pop Zosima bi stupio na scenu — „Isaije likuj!” — i sve što treba. Samo što meni od toga ne bi bilo lakše — i ništa se ne bi promenilo... Kuda god se makneš — na trn se natakneš! — Podrezao me je život, moj Vladimire, kako je, sećaš se, gosvorio naš poznanik, pijanica krojač, žaleći se na svoju ženu.

„Uostalom, ja osećam da ovo neće dugo trajati. Osećam da se nešto sprema...

„Nisam li sam zahtevao i dokazivao da treba „otpočeti”? — Dakle, eto, mi ćemo i otpočeti.

„Ja se ne sećam da li sam ti pisao o drugome svome poznaniku, crnomanjastom — rođaku Sipjaginih? Taj može, naprimer, skuvati takvu kašu da je nećemo pokusati.

„Potpuno već htedoh da završim ovo pismo — ali šta! — Ta ja sve neću, neću — pa tek napišem stihove. Marijani ih ne čitam — ona za njih mnogo ne mari — a ti... ih ponekad i pohvališ; a što je glavno, nikome nećeš izbrbljati... Uostalom, evo ih, tih stihova:

SAN

Davno ne bejah u rodnome kraju...
Ali ne nađoh u njemu osetne promene.
Još uvek onaj isti obamrli, besmisleni zastoj,
Zgrade bez krovova, i razrušene zidine,
I ono isto blato, i smrad, i nevolja, i tuga!
I onaj isti ropski pogled, čas zdrav, čas plašljiv...
Narod je naš slobodan postao; a slobodna mu ruka
Visi, kao i pre, kao neki korbač mlitavi.
Sve, sve je kao i pre... I samo smo u jednome
Evropu, Aziju i sav svet pretekli...
Ne! nikada jošte takvim snom užasnim
Sunarodnici moji dragi nisu spavali!

Sve spava unaokolo: svugde, po selima, po gradovima,
U kolima, na saonicama, danju, noću, sedeći, stojeći...
Trgovac, činovnik spava; spava stražar na straži,
Na snežnoj zimi — znojeći se na pripeci!
I spava onaj kome sude — i dubokim snom spava sudija;
Obamrlo spavaju seljaci; žanju, oru — i spavaju; vrše —
I onda spavaju: spava otac, spava mati, spava sva porodica...
Svi spavaju! Spava onaj koji bije, i onaj koga biju!
Jedino careva krčma — ona ne zaklapa oči;
I, celom šakom stiskajući bocu s votkom,
Oduprvši se čelom o pol, a petama o Kavkaz,
Spava neprobudnim snom otadžbina, Rusija sveta!

„Molim te, izvini me; nisam hteo da ti pošaljem tako tužno pismo, a da te ne nasmejem bar pred kraj (ti si sigurno primetio nekoliko nategnutih stihova... i još vazdan čega!) — Kada ću ti napisati sledeće pismo? I da li ću ga napisati? Ma šta se sa mnom desilo, ja sam uveren da ti nećeš zaboraviti —

tvoga vernoga prijatelja —

A. Nj.

„P.S. — Da, naš narod spava... Ali, meni se čini, ako ga nešto razbudi — to neće biti ono što mi mislimo...“

Napisavši poslednji red, Nježdanov baci pero — i, rekavši samome sebi: „No — a sada trudi se da zaspiš i da zaboraviš svu tu besmislicu, stihotvorče!” — leže na postelju... ali je san dugo izbegavao njegove oči.

Sutradan, probudi ga Marijana, prolazeći kroz njegovu sobu k Tatjani; no tek što on uspe da se obuče, kada se ona već vrati ponovo. Njeno lice izražavaše radost i zabrinutost; izgledala je uzbuđena.

— Znaš šta, Aljoša: govore da je u T... om srezu — nedaleko odavde — već počelo!

— Kako? Šta je počelo? Ko to govori?

— Pavle. — Govore, seljaci se dižu — neće da plaćaju porez, sakupljaju se u gomile.

— Ti si sama to slušala?

— Meni je Tatjana kazala. — Ali evo i samoga Pavla. Pitaj njega.

Pavel uđe i potvrdp ono što je rekla Marijana.

— U T... om srezu je nemirno — to je istina! — reče on, mrdajući bradicom i žmirkajući svojim sjajnim crnim očima. Mora se pretpostaviti da je to delo Sergija Mihailovića. Eto već je peti dan kako ga nema kod kuće.

Nježdanov se maši za kapu.

— Kuda ćeš? — zapita Marijana.

— Pa... tamo, — odgovori on, ne podižući oči i sastavljajući obrve. — U T... i srez.

— Onda ću i ja s tobom. Ti ćeš me valjda povesti? Daj mi samo da ogrnem veliku maramu.

— To nije ženski posao, — sumorno reče Nježdanov, jednako gledajući dole, baš kao da je bio srdit.

— Ne... ne!... Ti dobro radiš što ideš: — inače bi te Markelov držao za kukavicu... I ja idem s tobom.

— Ja nisam kukavica, — tako isto sumorno reče Nježdanov.

— Ja sam htela reći da bi on nas oboje smatrao za kukavice. Ja idem s tobom.

Marijana ode po maramu u svoju sobu, a Pavle reče polako i kao da je uvlačio u sebe vazduh: „Oho!" i odmah iščeznu. — On otrča da predupredi Solomina.

Marijana se još ne pojavi, a već Solomin uđe u sobu Nježdanovljovu. On stajaše licem okrenut prozoru, oslanjajući se čelom na ruku, a rukom na staklo. Solomin ga taknu u rame. On se brzo okrete. Čupav i neumiven, Nježdanov je imao divlji i čudan izgled. Uostalom, i Solomin se izmenio za poslednje vreme. On beše požuteo, lice mu se izdužilo, a gornji zubi mu se malo obnažili... On je takođe izgledao uznemiren, ukoliko se mogla uznemiriti njegova „uravnotežena" duša.

— Markelov ipak ne izdrža, — poče on. — To se može rđavo svršiti; po njega — prvo... no, pa i po druge.

— Ja hoću da idem da vidim šta je to tamo... — reče Nježdanov.

— I ja, — dodade Marijana, pojavljujući se na pragu vrata.

Solomin se lagano okrete k njoj.

— Ja vam ne bih savetovao, Marijana. Vi možete odati sebe — i nas; nehotice i bez svake nužde. Neka Nježdanov ide i neka omiriše malo vazduh, ako već hoće... i to malo! — a zašto vi?

— Ja neću da se odvajam od njega.

— Vi ćete ga vezati.

Marijana ćutke skide maramu s glave ne mičući se, nepokretna, namrštena lica.

— A ako bude opasnosti? — upita ona.

Solomin se osmehnu.

— Ne bojte se... kada bude opasnosti — ja ću vas pustiti.

Marijana ćuteći skide maramu s glave — i sede.

Tada se Solomin obrati Nježdanovu.

— A ti, brate, zbilja, pogledaj malo. Možda je sve to preuveličano. Samo, molim te, oprezno. Uostalom, tebe će odvesti kolima. I vrati

se što pre. Obećavaš? Nježdanove, obećavaš?

— Da.

— Da — nasigurno?

— Kad ti se ovde već svi pokoravaju, počevši od Marijane.

Nježdanov izađe u hodnik, ne oprostivši se. Pavle izroni iz mraka i potrča napred po stepenicama, lupajući potkovanim petama od čizama. — On je trebao da odveze Nježdanova.

Solomin sede pored Marijane.

— Vi ste čuli poslednje reči Nježdanovljeve?

— Da; on se srdi što ja slušam više vas nego njega. Pa to je istina. Ja volim njega, a slušam vas. On mi je draži, a vi ste mi bliži.

Solomin obazrivo pogladi svojom rukom njenu ruku.

— Ta je stvar... vrlo neprijatna, — reče on, naposletku. — Ako je Markelov u nju umešan — on je propao.

Marijana zadrhta.

— Propao?

— Da. — On ništa ne radi upola — i ne krije se iza drugih.

— Propao! — prošapta Marijana ponovo, i suze potekoše niz njeno lice. — Ah, Vasilije Fedotiću! meni ga je vrlo žao. Ali zašto on ne bi mogao triumfovati? Zašto on mora baš sigurno propasti?

— Zato, Marijana, što u sličnim pothvatima prvi uvek propadaju, čak ako i uspeju... A u ovome poslu, koji je on započeo, ne samo da će propasti prvi i drugi — već i deseti... i dvadeseti...

— Onda mi nećemo ni dočekati?

— To što vi mislite? — Nikada. Očima mi to nećemo videti; evo ovim, telesnim očima. Ali, duhovnim... to je druga stvar. Uživaj i sad, odmah. Tu kontrole nema.

— Pa onda zašto vi, Solomine...

— Šta?

— Zašto vi idete tim putem?

— Zato što nema drugoga. To jest, upravo cilj je kod mene i Markelova isti; — put je drugi.

— Siromah Sergije Mihailović! — snužđeno reče Marijana. Solomin je opet obazrivo pomilova.

— No — manimo se; još ničeg nema potvrdnog. Videćemo kakve će vesti doneti Pavle. U našem pozivu treba biti čvrst. Englezi kažu:

„Neversay die.“ — Dobra poslovica. Bolja od ruske: „Otvaraj vrata kad dođe nevolja!” — Pre vremena ne treba jadikovati.

Solomin se diže sa stolice.

— A mesto koje ste mi hteli da nađete? — zapita iznenada Marijana. Suze su još blistale na njeiim obrazima, ali u očima već nije bilo tuge.

Solomin opet sede.

— Zar vam ss tako hoće što pre otići odavde?

— O, ne! ali ja bih želela da budem od koristi.

— Marijana, vi ste vrlo korisni i ovde. Ne napuštajte nas, pričekajte. — Šta hoćete? — zapita Solomin Tatjanu koja uđe. — (On je govorio „ti” jedino Pavlu — i to zato što bi onaj bio isuviše nesrećan ako bi Solominu palo na um da mu govori „vi”).

— Ta tu neki ženski pol pita za Aleksija Dmitrića, — odgovori Tatjana, smejući se i šireći ruke: — ja sam kazala da on nije kod nas, nikako nije. Mi, velim, i ne znamo ko je taj čovek. — Ali tu je on...

— Ta ko on?

— Ta taj isti ženski pol. Uze na napisa svoje ime evo na ovoj hartiji — i kaže da je ja pokažem, i da će njega pustiti; i ako zaista Aleksije Dmitrić nije kod kuće, ona može i da pričeka.

Na hartiji je stajalo krupnim slovima: Mašurina.

— Pusti unutra, — reče Solomin. — Vama, Marijana, neće smetati ako ona uđe ovamo? Ona je takođe — od naših.

— Ni najmanje, molim vas.

Posle nekoliko trenutaka na pragu se ukaza Mašurina — u onoj istoj haljini u kojoj smo je videli na početku prve glave.

XXXI

— Nježdanov nije kod kuće? — zapita ona; zatim, ugledavši Solomina, priđe mu i pruži mu ruku. — Zdravo da ste, Solomine! — Na Marijanu ona samo baci iskosa pogled.

— On će se uskoro vratiti, — odgovori Solomin. — Ali dopustite da vas upitam, od koga ste vi doznali...

— Od Markelova. Uostalom, to je i u gradu... već poznato dvojici-trojici lica.

— Zaista?

— Da. Neko je izbrbljao. Pa i samoga Nježdanova su, kažu, poznali.

— Eto ti preoblačenja! — progunđa Solomin. — Dopustite da vas upoznam, — dodade on glasno. — G-đica Sinjecka, g-đica Mašurina! — Sedite.

Mašurina lako klimnu glavom i sede.

— Ja imam pismo za Nježdanova; a za vas, Solomine, usmeno pitanje.

— Kakvo? I od koga?

— Od lica koje vam je poznato... Da li je kod vas... sve gotovo?

— Ništa kod mene nije gotovo.

Mašurina otvori, koliko je mogla, svoje majušne očice.

— Ništa?

— Ništa.

— Baš kategorički ništa?

— Kategorički ništa.

— Tako i da kažem?

— Tako i kažite.

Mašurina se zamisli i izvadi cigaretu iz džepa.

— Imate li vatre?

— Evo vam šibica.

Mašurina zapali svoju cigaretu.

— „Oni” su drugo očekivali, — poče ona. — Pa i unaokolo — nije tako kao kod vas. Uostalom, to je vaša stvar. Ja nisam došla kod vas na dugo. Samo eto da se vidim s Nježdanovim i da predam pismo.

— A kuda idete?

— Ta daleko odavde. (Ona se upravo spremala u Ženevu, ali nije htela to da kaže Solominu. Ona je nalazila da on nije potpuno pouzdan, pa i „tuđinka” je sedela tu. Mašurinu, koja je jedva znala nemački, slali su u Ženevu radi toga da preda tamo jednome licu koje joj je bilo nepoznato polovinu parčeta kartona s nacrtanom granom vinove loze i 279 rubalja u srebru.

— A gde je Ostrodumov? S vama?

— Nije. On se tu negde u blizini... izgubio. Ali taj će se odazvati. Pimen neće propasti. Ne treba se bojati.

— Kako ste vi ovamo došli?

— Na kolima... A da kako? Dajte mi još šibicu...

Solomin joj pruži zapaljenu šibicu...

— Vasilije Fedotiću! — prošapta iznenada nečiji glas iza vrata. — Molim vas!

— Ko je to? Šta treba?

— Molim vas, — ponovi glas oštro i uporno. — Ovde su došli tuđi radnici, nešto govore, a Pavla Jegorića nema.

Solomin se izvini, ustade i izađe.

Mašurina stade da gleda Marijanu i gledala je dugo, tako da je ovoj postalo neugodno.

— Oprostite mi, — reče ona odjednom svojim grubim, otsečnim glasom: — ja sam prosta, ne umem... onako. Ne srdite se; ako tako hoćete — nemojte odgovarati. V i ste ta devojka koja je otišla od Sipjaginih?

Marijana se unekoliko začudi, no ipak reče:

— Ja sam.

— S Nježdanovim?

— Pa, da.

— Dopustite... dajte mi ruku. Oprostite mi, molim vas. Vi mora da ste dobri kad vas je on zavoleo.

Marijana steže ruku Mašurinoj.

— A vi dobro poznajete Nježdanova?

— Znam ga. Viđala sam ga u Petrogradu. Zbog toga i kažem. Sergije Mihailić mi je tako isto govorio...

— Ah, Markelov? Vi ste ga nedavno videli?

— Nedavno. Sada je on otišao.

— Kuda?

— Kuda je zapoveđeno.

Marijana uzdahnu.

— Ah, g-đice Mašurina, ja se bojim za njega.

— Prvo, kakva sam ja gospođica? Te navike treba odbaciti. A drugo... vi kažete: „ja se bojim”. I to nije podesno. Kad se čovek ne boji za sebe — prestaje da se boji i za druge. Ne treba misliti o sebi, niti se treba bojati za sebe. Sem ako nije eto... eto šta mi dolazi u glavu: meni, Fjokli Mašurinoj, lako je tako govoriti. Ja sam ružna. Ali vi... vi ste lepotica. Mora da je vama to ipak teže. (Marijana obori oči i okrete se u stranu). Meni je Sergije Mihailić govorio... On je znao da ja imam pismo za Nježdanova... „Ne idi u fabriku, — govorio mi je, —

ne nosi pismo: ono će tamo sve uznemiriti. Ostavi! Oni su tamo oboje srećni... Pa neka ih! Nemoj smetati!” Ja bih bila rada da ne smetam... ali šta ću s pismom!

— Treba ga predati bezuslovno, — prihvati Marijana. — Ali samo, kako je on dobar, Sergije Mihailović! Zar će on zaista poginuti, Mašurina... ili će poći u Sibir?

— Pa šta? A zar iz Sibira ne izlaze? A život izgubiti? Nekome je on sladak, a nekome gorak. Pa ni njegov život — nije med i šećer.

Mašurina ponovo pogleda u Marijanu uporno i radoznalo.

— Ali zaista, lepotica ste vi, — uzviknu ona naposletku: — prava ptičica! Ja već mislim: Aleksije ne dolazi... Da li da dam vama pismo? Našto čekati?

— Ja ću mu predati, budite uvereni.

Mašurina podupre obraz jednom rukom i dugo, dugo ćutaše.

— Recite, — poče ona, — izvinite me... vi ga vrlo volite?

— Da.

Mašurina zatrese svoju tešku glavu.

— No, a o tome da li on vas voli — ne treba ni pitati. Ja ću, ipak, otići, inače ću zakasniti, naposletku. Vi mu recite da sam bila ovde... da sam ga pozdravila. Recite: bila je Mašurina. Vi nećete zaboraviti moje ime? Ne? Mašurina. A pismo... Čekaj, kuda sam ga to denula?...

Mašurina ustade, okrete se u stranu, pretvarajući se da traži po svojim džepovima, a međutim brzo prinese ustima malu savijjenu hartijicu i proguta je. — Ej, braćo! Eto ti gluposti! Zar je mogućno da sam ga izgubila? Izgubila sam ga pa da. Ej, nevolje! Samo da ga ko ne nađe... Nema ga; nigde ga nema. Eto, i ispalo je onako kako je želeo Sergije Mihailić!

— Potražite još, — prošapta Marijana.

Mašurina mahnu rukom.

— Nema! Šta da tražim! Izgubila sam!

Marijana joj se primače.

— No, onda me poljubite!

Mašurina odjednom zagrli Marijanu i s muškom snagom je pritište na svoje grudi.

— Ni za koga ne bih to učinila, — reče ona potmulo: — protiv savesti... prvi put! Recite mu da bude oprezniji... I vi tako isto. Pazite!

Ovde će uskoro svima biti rđavo, vrlo rđavo. Uklonite se oboje, za sada... — Zbogom! — dodade ona glasno i oštro. — No, još i ovo... recite mu... Ne, ništa ne treba. Ništa.

Mašurina ode, zalupivši vrata, a Marijana ostade u nedoumici nasred sobe.

— Šta je to? — reče ona naposletku. — Ta ova ga žena više voli nego što ga ja volim! I šta znače njene aluzije? I zašto je Solommn najedanput otišao i ne vraća se?

Ona poče da hoda gore dole. Čudno osećanje — smesa straha i gneva, i čuđenja — ovlada njome. Zašto ona nije pošla s Nježdanovim? Solomin je odvratio... ali gde je i on? I šta se to događa unaokolo? — Mašurina, razume se, iz saosećanja prema Nježdanovu, nije joj predala to opasno pismo... Ali kako se ona mogla rešiti na takvu neposlušnost? — Htela je da pokaže svoju velikodušnost? S kakvim pravom? I zašto je ona, Marijana, bila tako tronuta tim postupkom? Pa da li je i bila tronuta? Ružna žena se interesuje za mladoga čoveka... U suštini — čega ima u tome neobičnog? I zašto Mašurina pretpostavlja da je naklonost Marijanina prema Nježdanovu jača od osećanja dužnosti? Možda Marijana uopšte i nije tražila tu žrtvu? I šta je moglo biti u tom pismu? — Poziv na neodložnu delatnost? No pa šta?!

— A Markelov? — On je u opasnosti... a šta mi radimo? — Markelov štedi nas oboje, daje nam mogućnosti da budemo srećni, ne rastavlja nas... šta je to?]e li p to velikodušnost... ili preziranje?

I zar smo mi radi toga bežali iz one omrznute kuće, da ostajemo zajedno i da gučemo kao golubovi?

Tako razmpšljaše Marijana... I sve silnije i silnije nadolazio je u njoj taj zatalasani gnev. Uz to još, bilo je dirnuto i njeno samoljublje. Zašto su je svi ostavili — svi? Ta „debela” žena nazvala je ptičicom, lepoticom... zašto ne odmah lutkom? I zašto je to Nježdanov otišao ne sam, već s Pavlom? Baš kao da mu je potreban tutor! Pa i kakva su upravo ubeđenja Solominova? On uopšte nije revolucionar! I zar zaista neko može misliti da se ona prema svemu tome ne odnosi ozbiljno?

Eto kakve su se misli vrtele, sustižući jedna drugu i preplićući se, po Marijaninoj zagrejanoj glavi. Stisnuvši zube i prekrstivši kao muškarac ruke, sede ona, naposletku, pored prozora i ostade opet

nepomično, ne naslanjajući se na leđa od stolice, — sva na oprezu, napregnuta, spremna da odmah skoči. Da ide Tatjani, da radi — nije htela; ona je htela jedno: da čeka! I ona je čekala, uporno, skoro zlobno. S vremena na vreme i njoj se samoj činilo čudno i neshvatljivo njeno sopstveno raspoloženje... Ali svejedno! Jednom joj čak pade na pamet: da nije sve to kod nje zbog ljubomore? No, setivši se prilike sirote Mašurine, ona samo sleže ramenom i mahnu rukom... ne u stvarnosti, — već unutrašnjnm pokretom koji je odgovarao tome gestu.

Marijana je morala dugo čekati; naposletku, ona začu bat dvojice ljudi, koji su se penjali uz stepenice. Ona upre oči na vrata... koraci se približavahu. Vrata se otvoriše — i Nježdanov, podržavan ispod ruke od Pavla, pojavi se na pragu. On beše smrtno bled, bez kape; razbarušena kosa padaše mu po čelu u mokrim pramenovima; oči gledahu pravo, ne videći ništa. Pavle ga prevede preko sobe (noge Nježdanovljeve pokretahu se nesigurno i nemoćno) i posadi ga na divan.

Marijana skoči s mesta.

— Šta to znači? Šta je s njime? On je bolestan?

No Pavle, nameštajući Nježdanova, odgovori joj s osmehom, upola okrenut preko ramena:

— Nemojte se, molim vas, uznemiravati: to će odmah proći,.. To je samo zato što nije navikao.

— Ali šta je to? — uporno zapita opet Marijana.

— Napili su se malo. Pili su naštesrce; e pa to je otuda!

Marijana se naže k Nježdanovu. On je ležao zavaljen preko divana; glava mu beše klonula na grudi, oči se pomutile... Iz njega je zaudarala votka: bio je pijan.

— Aleksije! — otrže se njoj s jezika.

On s naprezanjem podiže otežale kapke i pokuša da se nasmehne.

— A! Marijana! — promrmlja on; — ti si neprestano govorila: po... poselj... poseljačeni; — eto, ja sam sada pravi seljak. Pošto je sav naš narod uvek pijan... znači...

On ućuta; zatim progunđa nešto nerazumljivo, zatvori oči — i zaspa. Pavle ga brižljivo smesti na divan.

— Vi se ne brinite, Marijana Vikenćevna, — ponovi on: — prospavaće dva tri časa — i ustaće, kao da ništa nije ni bilo.

Marijana nameravaše da zapita kako se to dogodilo, ali bi njena zapitkivanja zadržala Pavla; a ona je htela da bude sama... to jest, ona nije htela da ga Pavle duže gleda u takvom nepristojnom stanju pred njom. Ona se odmače k prozoru, a Pavle, koji je odmah sve razumeo, brižno pokri Nježdanovljeve noge peševima njegovog kaftana, podmetnu mu pod glavu jastučić, još jednom reče: ništa to nije! — i izađe na prstima.

Marijana se obazre. — Glava Nježdanovljeva beše duboko upala u jastuk; na bledome licu primećivašs se nepomična napregnutost, kao kod teškog bolesnika.

„Kako li se to dogodilo?” — mislila je ona.

XXXII

A dogodila se ta stvar evo kako.

Sedajući u kola kod Pavla, Nježdanov odjednom dospe u vrlo uzbuđeno raspoloženje; i samo što oni izađoše iz fabričnog dvorišta i pojuriše drumom u pravcu T... skog sreza, on poče dovikivati, zaustavljati seljake u prolazu, držati im kratke, ali neskladne govore. — „Šta spavate? Dižite se! Vreme je! Dole porezi! Dole spahije!” — Poneki bi ga seljaci gledali s čuđenjem; drugi su išli dalje, prolazeći mimo, ne obraćajući pažnje na njegove uzvike; — oni su ga držali za pijanog; jedan je čak, došavši kući, pričao da mu se desilo da sretne Francuza, koji je vikao „nešto tako nerazumljivo, šušljetavo”. — Nježdanov je imao dovoljno pameti da shvati kako je neiskazano glupo, pa čak i besmisleno bilo to što čini; no on je postepeno do te mere „navio” sebe da je već prestao da razbira šta je pametno a šta glupo. Pavle se starao da ga umiri, govorio mu da tako, molim, ne ide; da će eto uskoro doći veliko selo, prvo na granici T... skog sreza — „Babji Ključi”; da će se tamo moći doznati nešto... Ali se Nježdanov nije smirio... i u isto vreme njegovo lice je bilo nekako tužno, gotovo očajno. Konj im je bio vrlo živ, okruglast, s potšišanom grivom na otsečenome vratu; on je vrlo vredno grabio svojim snažnim nogama — i jednako je potezao dizgine, baš kao da je hitao na posao i vozio potrebne ljude. Ne došavši još do „Babjih Ključeva”,

[76] Nježdanov primeti — postrance od druma, pred otvorenim pšeničnim ambarom — oko osam seljaka; on odmah skoči s kola, dotrča do njih i oko pet minuta govorio im je užurbano, s iznenadnim kricima, zamahnute, podignute ruke. Reči: „Za. slobodu! Napred! Krenimo se isturenih grudi!” otimale su se promuklo i zvučno iz gomile drugih, manje razumljivih reči. Seljaci, koji se behu iskupili pred ambarom da se posavetuju kako bi ga opet nasuli — makar radi primera (on je pripadao zadružnoj opštini, i prema tome prazan), — ustaviše se na Nježdanovu i kao da su s velikom pažnjom slušali njegov govor; ali jedva da su nešto razumeli — jer kada on naposletku, pojuri od njih dalje, viknuvši poslednji put: „Sloboda!” — jedan mzmeđu njih, najpronicljiviji, dubokomisleno zavrtevši glavom. reče: „Ala je strog!” — a drugi primeti: „Mora biti da je neki starešina!” — našto pronicljivi izjavi: „Pa to se zna — ne bi on zaoadava derao gušu. Zaplakaće sadekar naše parice!” — I sam Nježdanov, penjući se na kola i sedajući pored Pavla, pomisli u sebi: „Gospode! kakva budalaština! — Ama niko među nama ne zna kako treba dizati na bunu narod — možda je to baš ovako? Nema se tu kad ispitivati! Guraj! Na duši je teško? Pa neka!”

Uđoše u ulicu. Na samoj njenoj sredini, pred krčmom, iskupilo se dosta sveta. Pavle htede da zadrži Nježdanova; no on već beše strmoglavce sleteo s kola — i s krikom: „braćo!” ulete u gomilu... — Ona se rastavi malo; i Nježdanov stade opet da propoveda, ne gledajući ni u koga — i kao da se srdi i plače. Ali je rezultat ovde ispao drukčnji nego pred ambarom. — Nekakav ogromni momak, golobrada, no svirepa lica, u kratkom, maslenom kožuhu, visokim čizmama i jagnjećoj šubari, priđe Nježdanovu — i, izmahnuvši, tresnu ga po ramenu: — „Dobro! Mladiću!” — graknu on gromkim glasom: — „samo stoj! zar ne znaš da suha kašika dere usta? Hodi ovamo! Ovde je mnogo zgodipje da se razgovara”. — On povuče Nježdanova u krčmu; ostala svetina navali za njima u gomili. — „Mihejiću, — kriknu momče, — ded jednu — od deset kopejaka! Moju omiljenu čašicu! Prijatelja častim! Ko je, kakvog roda i kolena — bes bi ga znao — ali vešto psuje bojare”. — „Pi”, — obrati se on Nježdanovu, pružajući mu tešku, punu i vlažnu spolja, kao oznojenu, čašu: — „Pi, — ako se zaista staraš za nas!” — „Pi!” — zagrajaše

glasovi. Nježdanov dohvati čašu (on se nalazio kao u nekoj magli), zavika: „za vas, momci!” i ispi je odjednom.

— Uh! — On je ispi s onakvom istom očajničkom odvažnošću s kakvom bi jurnuo na juriš na bateriju ili na red bajoneta... Ali šta bi s njim! — Nešto ga ošinu duž leđa i po nogama, opeče mu grlo, grudi i stomak, nagna mu suze na oči... Grč odvratnosti prođe po celom njegovom telu, i on ga jedva savlada... On zavika na sav glas, samo da ga nečim utiša. — U mračnoj sobi krčme postade odjednom vrućina, i lepljivo, i zagušljivo; šta se naroda iskupilo! Nježdanov poče da govori, da govori dugo, da viče ozlojeđeno i jarosno, da lupa po nekakvim širokim, drvenim dlanovima, da ljubi nekakve ovlažene brade... Ogromno momče u kožuhu takođe se ljubilo s njime — umalo mu rebra nije polomilo. Ali se ovaj pokaza nekakvim čudovištem. — „Prekinuću gušu!” — rikao je on: — „prekinuću gušu, ko god uvredi jednog od naše braće! Ili ću ga — udariti po temenu... Propištaće kod mene! Ta šta je meni to: ja sam bio mesar; te poslove znam ja dobro!” — Uz to je pokazivao svoju ogromnu, pegama pokrpvenu pesnicu... I eto — Gospode! — opet se neko prodera: „Pi!” — i Nježdanov opet ispi taj gadni otrov. Ali ovaj drugi put bio je užasan! Baš kao da mu nešto razdera utrobu tupim kukicama. Glava se zanese — pojaviše se zeleni kolutovi. Galama se podiže, brujanje... O, užasa!... Treća čaša... Zar je on i nju nonno? Crveni nosevi pođoše k njemu, prašnjave kose, opaljeni vratovi, potiljci, isečeni mrežama bora. Hrapave ruke ga hvatahu. — „Postaraj se!” vikahu pomamni glasovi. — „Govori! Prekjuče je isti takav stranac važno pričao. Guraj, kakav si takav si!” Zemlja se zaljulja pod nogama Nježdanovljevim. Sopstveni glas mu se učini tuđim, kao da dolazi spolja... Smrt li je to, šta li?

I odjednom... utisak svežega vazduha po licu — i nema već više ni gurnjave, ni crvenih njuški, ni smrada od vina, od ovčijih koža, od katrana, od Konce... I on već opet sedi na kolima s Pavlom, ispočetka se otima i viče: „Kuda? Stoj! Ja još ništa nisam uspeo da im kažem — treba im rastumačiti”... a posle dodaje: „A ti, đavole, lukavi čoveče, kakvo je tvoje mišljenje?” — A Pavle mu odgovara: „Dobro bi bilo kada ne bi bilo gospode i kada bi sva zemlja bila naša — šta ćeš bolje? — ali takva naredba još nije izašla;” — a sam polagano okreće konja natrag, pa ga odjednom bije vođicama po

leđima — pa u najvećem trku teraj dalje od ove huke i buke... pa u fabriku...

Drema Nježdanov, i ljulja se on — a vetar mu prijatno duva u lice i ne daje ružnim mislima da se rode...

Samo mu je krivo, kako mu to ne dadoše da se izgovori... I opet ga vetar miluje po zažarenom licu.

A posle — trenutna pojava Marijanina — trenutan, žestoki osećaj sramote — i san, duboki, samrtni san...

Sve je to pričao Pavle posle Solominu. Nije sakrio ni to da nije smetao Nježdanovu da pije... jer inače ga ne bi izveo iz krčme. — Drugi ga ne bi pustili.

„No, a kako je on jako izgubio snagu, ja sam i zamolio, klanjajući se: „Gospodo, velim, čestita, otpustite momče; vidite, suviše je mlad”... No, i otpustiše ga; samo pola rublje na alvaluk, kažu, daj ovamo! — Ja tako i dadoh”.

— I dobro si uradio, — pohvali ga Solomin.

Nježdanov je spavao; a Marijana je sedela kraj prozora i gledala u vrt. I, čudna stvar! — Rđava, gotovo zla osećanja i misli, koja su je uzbuđivala do dolaska Nježdanovljeva s Pavlom, napustiše je odjednom; sam Nježdanov ne beše joj ni odvratan. ni neprijatan: ona ga je žalila. Ona je znala vrlo dobro da on nije razvratnik ni pijanica — i već mišljaše šta da mu kaže kada se probudi: nešto drugarski, da se on isuviše ne sramoti i ne grize. „Treba tako udesiti, treba — da on sam isprića kako se ta nevolja sručila na njega”.

Ona se nije uzbuđivala; ali joj je bilo tužno... očajno tužno. Nju kao da je zapljusnuo pravi dah onoga sveta kome je ona težila... i zadrhta od te grubosti i tame. — Kakvom se Molohu spremala ona da prinese sebe na žrtvu?

Ipak — ne! Ne može biti! To je — tek onako; to je slučajno, i odmah će proći. Trenutni utisak, koji je nju samo zato iznenadio što je bio isuviše neočekivan. Ona ustade, priđe divanu na kome je ležao Nježdanov, obrisa maramicom njegovo bledo, čak i u snu bolno nabrano čelo, odbaci nazad njegovu kosu...

Ponovo joj ga dođe žao; tako mati žali svoje bolesno dete. Ali joj beše malo mučno da ga gleda i ona polagano ode u svoju sobu, ostavivši vrata nezaključana.

Nikakav posao ne uze ona u ruke; — i sede opst — i opet naiđoše na nju misli. Osećala je kako vreme prolazi, kako nestaje minut za minutom, bilo joj je čak prijatno osećati to — i srce joj je kucalo — i ona opet stade da nešto iščekuje.

Kuda se to Solomin deo?

Vrata tiho škripnuše — i Tatjana uđe u sobu.

— Šta ćete? — zapita Marijana gotovo srdito.

— Marijana Vikenćevna, — poče Tatjana poluglasno. — Evo šta. Ne jedite se! jer to biva u svetu; i još hvala Bogu...

— Ja se ni najmanje ne jedim, Tatjana Osipovna, — prekide je Marijana. — Aleksije Dmitrić nije potpuno zdrav, čudna mi čuda!...

— E pa, divno! — A ja nešto mislim: nema mi moje Marijane Vikenćevne, mislim: šta je s njom? No ja ipak ne bih pošla do vas, jer je u ovakvom slučaju prvo pravilo: ne diraj, ne preturaj! Samo nam je, eto, došao u fabriku nekakav — ko će ga znati? Mali neki, pa još hromi čovek: iz oka, iz boka da mu stvorim Aleksija Dmitrića. I kakva su to čudesa; danas ujutro tražila ga je ona žena... a sada eto ovaj hromi. — A ako, veli, nema Aleksija Dmitrića, onda da mu dam Vasilija Fedotića! — Neću bez toga otići, kaže; zato, kaže, što je stvar vrlo važna. Mi stadosmo da ga teramo, kao i onu ženu. — Ta Vasilija Fedotića zaista nema... otišao; — a taj hromi: — neću otići, kaže, makar čekao i do noći... Eno ga gde po dvorištu hoda. — Evo, dođite ovamo, u hodnik; možete ga videti s prozora... nećete li poznati, kakav je to kavaljer?

Marijana pođe sa Tatjanom. Morala je proći pored Nježdanova — i ona opet primeti bolesno namršteno čelo, i opet pređe preko njega maramicom. Kroz prašnjavo staklo prozorčeta ona ugleda posetioca o kome je govorila Tatjana. On joj je bio nepoznat. Ali tog istog trenutka iza ugla pojavi se Solomin.

Maleni hromi čovek mu brzo priđe i pruži mu ruku. Solomin je uze. On je, očigledno, poznavao toga čoveka. Obojica nestadoše...

Ali evo, već se čuju njihovi koraci po stepenicama... Oni idu ovamo...

Marijana se hitro vrati u svoju sobu — i zastade na sredini, jedva dišući. Ona se bojala — čega? Ona ni sama nije znala.

Glava Solominova ukaza se u vratima.

— Marijana Vikenćevna, dopustite da se uđe kod vas. Ja sam doveo čoveka koga svakako treba da vidite.

Marijana samo klimnu glavom u odgovor, a odmah za Solominim pojavi se — Pakljin.

XXXIII

— Ja sam prijatelj vašeg muža, — reče on, nisko se klanjajući pred Marijanom i kao da se trudi da sakrije od nje svoje uznemireno, preplašeno lice; — ja sam tako isto prijatelj i Vasilija Fedotića. Aleksije Dmitrić spava; on je, čujem, bolestan; a ja sam, nažalost, doneo rđave vesti, koje sam već uspeo da delimično saopštim Vasiliju Fedotiću i zbog kojih je potrebno preduzeti neke odlučne mere.

Glas Pakljinov neprestano se kidao, kao u čoveka koga suši i mori žeđ. Vesti koje je doneo bile su zaista vrlo rđave! Markelova su uhvatili seljaci i sproveli u grad. Suludi nadzornik imanja izdao je Goluškina: njega su uhapsili. A on, sa svoje strane, izdaje sve i svakoga, želi da pređe u pravoslavlje, poklanja gimnaziji portret mitropolita Filareta i poslao je već pet hiljada rubalja da se razda „osakaćenim vojnicmma”. Nema nikakve sumnje da je on izdao Nježdanova; policija može svakoga trenutka rupiti iznenada u fabriku. Vasiliju Fedotiću tako isto preti opasnost.

— Što se tiče mene, — dodade Pakljin, — ja se čudim kako se još šetam na slobodi; ono, istina, ja se zapravo politikom nikada nisam bavio i nisam učestvovao ni u kakvim planovima! Ja sam se koristio zaboravnošću i nemarnošću policije, da vas predupredim i da smislimo kakva se sretstva mogu upotrebiti... za otklanjanje svih neprijatnosti.

Marijana sasluša Pakljina do kraja. Ona se ne uplaši — ona čak ostade mirna... Ali zaista, potrebno je bilo nešto preduzeti! Prvi njen pokret je bio da upravi oči na Solomina.

On je tako isto izgledao miran; samo su mu se oko usana jedva micali mišići — i to nije bio njegov običan osmeh.

Solomin razumede značenje Marijaninog pogleda: ona je čekala šta će on reći, da tako postupi.

— Stvar je, zbilja, dosta nezgodna, — poče on: — Nije rđavo, držim, da se Nježdanov na neko vreme sakrije. Zbilja, na kakav ste način doznali vi, g. Pakljine, da je on ovde?

Pakljin mahnu rukom.

— Jedan mi čovek reče. Video ga je kada se šetao po okolini i propovedao. E pa on ga je i ukoreo, iako ne u rđavom cilju. On je jedan od simpatizera. — Izvinite, — dodade obrativši se Marijani, — ali, zaista, naš prijatelj Nježdanov bio je vrlo... vrlo neoprezan.

— Prebacivati mu sada nema smisla, — poče opet Solomin. — Šteta što se s njime ne možemo posavetovati; ali do sutra će njegova bolest proći, — a policija nije tako brza, kako vi mislite. Pa i vi ćete, Marijana Vikenćevna, morati s njime otići odavde.

— Bezuslovno, — potmulo, no čvrsto idgovori Marijana.

— Da! — reče Solomin. — Biće potrebno razmisliti; biće potrebno ispitati: gde i kako?

— Dopustite da vam izložim jednu misao, — poće Pakljin: — ta misao mi je došla u glavu kada sam se vozio ovamo. Žurim se da primetim, da sam kočnjaša iz grada otpustio na jednu vrstu odavde.

— Kakva je to misao? — zapita Solomin.

— Evo šta. Dajte mi odmah konje... i ja ću odjuriti do Sipjaginih.

— Do Sipjaginih! — ponovi Marijana. — Zašto?

— Pa videćete.

— Ali zar ih vi poznajete?

— Ni najmanje! Ali slušajte. Procenite dobro moju misao. Ona mi se čini prosto genijalna. Ta Markelov je — zet Sipjaginov, brat njegove žene. Nije li tako? I zar zaista taj gospodin neće ništa učiniti da ga spase? A posle — baš i sam Nježdamov! Uzmimo da se g. Sipjagin srdi na njega. Ali, ipak, Nježdanov je postao njegov rođak, oženivši se s vama. I opasnost koja visi nad glavom našega prijatelja...

— Ja nisam udata, — primeti Marijana.

Pakljin čisto uzdrhta.

— Kako?! Niste uspeli za sve ovo vreme! — No, ništa, — dodade on: — mogu slagati. Svejedno: vi ćete sada i onako stupiti u brak. Zaista, ništa se drugo ne može smisliti! Obratite pažnju na to da se do sada Sipjagin nije rešio da vas goni. Prema tome, kod njega ima neke... velikodušnosti. Ja vidim da vam se ovaj izraz ne sviđa —

recimo: neke ponositosti. Zašto da se ne koristimo njome i u ovome slučaju? Razmislite!

Marijana podiže glavu i prevuče rukom po kosi.

— Vi se možete koristiti čime vas je volja radi Markelova, g. Pakljine... i radi vas samih: ali ja i Aleksije ne želimo ni zauzimanje ni pokroviteljstvo g-na Sipjagina. Mi nismo napustili njegov dom radi toga da zakucamo na njegova vrata kao molioci. Ni do velikodušnosti ni do ponositosti g-na Sipjagina ili njegove žene nama nije ni najmanje stalo!

— To su veoma pohvalna osećanja, — odgoori Pakljin (a u sebi pomisli: „gle ti! kao vodom da me je polila!”), — ma da s druge strane, ako se promisli... Uostalom, ja sam gotov da se pokorim. Zauzimaću se za Markelova, jedino za našeg dobrog Markelova! Primetiću samo, da mu on nije rođak po krvi, već po ženi — dok ste, međutim, vi...

— G-ne Pakljine, molim vas!

— Slušam... slušam! Samo ne mogu a da ne izrazim svoje žaljenje, zato što je Sipjagin vrlo moćan čovek.

— A za sebe se ne bojite? — zapita Solomin.

Pakljin isturi grudi.

— U sličnim trenutcima ne sme se o sebi misliti! — reče on gordo. A međutim, baš je o sebi mislio. On je hteo (bedan i slab!) da se provuče, kako se kaže, kao zec. Zbog ukazane usluge, Sipjagin bi mogao, ako bi se ukazala za to potreba, progovoriti o njemu koju reč. Ta i on je, — ma kako tumačili! — bio umešan, — slušao je... pa je čak i sam brbljao!

— Ja nalazim da vaša misao nije rđava, — reče, naposletku, Solomin, — iako se, zapravo, u uspeh malo nadam. U svakom slučaju, može se pokušati. Da pokvarite — vi ništa nećete pokvariti.

— Naravno, ništa. No, pretpostavimo čak i najgore: dohvatiće me za vrat pa napolje... Čudne mi nevolje!

— Nevolje u tome, zaista, nema nikakve... („Merci,“ pomisli Pakljin — a Solomin nastavi): — Koji je to čas? — Peti. Ne treba gubiti vreme. Konje ćete odmah imati. Pavle!

Ali mesto Pavla, na pragu se ukaza Nježdanov. On se ljuljao na nogama, pridržavajući se jednom rukom za gornji prag — i, nemoćno

otvorivši usne, gledaše pomućenim pogledom. On ništa nije shvaćao.

Pakljin mu prvi priđe.

— Aljoša — uzviknu on, — poznaješ li me?

Nježdanov pogleda u njega, lagano trepćući.

— Pakljin? — reče on, naposletku.

— Da, da: to sam ja. Ti si bolestan?

— Da... Ja sam bolestan. Ali... zašto si ti ovde?

— Zašto sam ja... — Ali u tome trenutku Marijana krišom taknu Pakljina u lakat. On se obazre — i ugleda da mu ona pravi znake... — Ah, da! — promumla on glasno: — ja sam došao ovamo u jednoj važnoj stvari — i odmah odlazim dalje... Tebi će Solomin sve ispričati — a tako isto i Marijana... Marijana Vikenćevna. Oni oboje potpuno odobravaju moju nameru. Radi se o svima nama: — to jest ne, ne, — prihvati on kao u odgovor na pogled i pokret Marijanin... — Radi se o Markelovu; o našem zajedničkom prijatelju Markelovu; — jedino o njemu. Ali sada, zbogom! Svaki je trenutak skup, zbogom, prijatelju... Mi ćemo se još videti. — Vasilije Fedotiću, je li vam po volji poći sa mnom da naredite za konje?

— Izvolite. — Marijana, ja vam htedoh reći: budite čvrsti! Ali to nije nužno. Vi ste — prava!

— O da! O, da, — potvrdi Pakljin. — Vi ste Rimljanka iz doba Katona. Utičkog Katona! Ipak, hajdemo, Vasilije Fedotiću, — hajdemo!

— Imate kad, — s lenjim osmehom reče Solomin.

Nježdanov se ukloni u stranu malo, da ih propusti obojicu... Ali u očima njegovim bilo je još uvek isto nerazumevanje. Zatim koraknu jedno dvaput — i tiho sede na stolicu, licem prema Marijani.

— Aleksije, — reče mu ona: — sve se otkrilo; Markelova su uhvatili seljaci, koje je on pokušao da digne na bunu; on sedi uhapšen u gradu, kao i onaj trgovac s kojim si ručao; verovatno, i po nas će uskoro doći policija. A Pakljin je otišao kod Sipjagina.

— Zašto? — prošapta jedva čujno Nježdanov. Ali mu se oči razvedriše i lice dobi običan izraz. Mamurluk ga začas prođe.

— Pa zato da pokuša da se on zauzme.

Nježdanov se ispravi... — Za nas?

— Ne; za Markelova. On je hteo da moli i za nas... ali ja nisam dopustila. — Da li sam dobro uradila, Aleksije?

— Da li si dobro učinila? — reče Nježdanov i, ne dižući se sa stolice, pruži prema njoj ruke. — Da li si dobro učinila? — ponovi on i, privukavši je k sebi i naslonivši se licem na njen struk, iznenada briznu u plač.

— Šta je s tobom? Šta je s tobom? — uzviknu Marijana. Kao i onoga puta kada je on pao pred nju na kolena, obamirući i gušeći se od iznenadno nagrnule strasti, ona i sada položi obe svoje ruke na njegovu uzdrhtalu glavu. Ali to što je ona sada osećala — već sasvim nije bilo ono što tada. — Tada mu se ona podavala — ona se pokoravala — i samo je čekala šta će joj on reći. Sada ga je žalila — i samo je mislila na to kako bi ga umirila.

— Šta je s tobom? — ponovi ona. — Zašto ti plačeš? Zar zbog toga što si došao kući u malo... čudnom stanju? Ne može biti! Ili ti je žao Markelova — i strah te je za mene, za sebe? Ili ti je naših nada žao? Nisi valjda očekivao da će sve poći kao namazano?

Nježdanov odjednom diže glavu.

— Ne, Marijana, — progovori on, kao da ugušuje svoje jecaje: — nije mene strah ni za tebe, ni za sebe... Već me je baš... žao...

— Koga?

— Tebe, Marijana! Žao me je što si sjedinila svoju sudbinu s čovekom koji toga nije dostojan.

— Zašto?

— Pa ma i što taj čovek, u ovakvom trenutku, može da plače!

— To ne plačeš ti; plaču tvoji živci!

— Moji živci i ja — to je jedno i isto! Dakle, slušaj, Marijana, pogledaj mi u oči: zar mi ti zaista možeš sada reći da se ne kaješ...

— Zbog čega?

— Zbog toga što si pošla sa mnom?

— Ne!

— I ti ćeš poći sa mnom dalje? Svuda?

— Da!

— Da? Marijana... Da?

— Da. Ja sam ti dala ruku, i dokle god ti budeš onaj čovek koga sam ja zavolela — ja je neću uzeti natrag.

Nježdanov produži da sedi na stolici; Marijana stojaše pred njim. Njegove su ruke ležale oko njenoga struka; njene ruke oslanjahu se na njegova ramena. — „Ali, ne”, — razmišljaše Nježdanov... — „a međutim, bivalo je, ranije, kada mi se dešavalo da je držim u svome zagrljaju, evo ovako kao sada, da je njeno telo ostajalo bar nepomično, a sada, ja osećam: ono polako, — možda, protiv njene volje — beži od mene!”

On raširi ruke... I zaista, Marijana se jedva primetno pomače nazad.

— Evo šta! — reče on glasno. — Ako mi moramo bežati... pre nego što bi nas policija uhvatila... ja mislim, ne bi bilo rđavo da se prvo venčamo. U drugom mestu, po svoj prilici, neće se naći tako uslužni pop Zosima!

— Ja sam gotova, — reče Marijana.

Nježdanov pažljivo pogleda u nju.

— Rimljanka! — reče on sa zlim poluosmehom.

— Osećanje dužnosti!

Marijana sleže ramenom.

— Biće potrebno reći Solominu.

— Da... Solominu... — oteže Nježdanov. — Ali i njemu, bez sumnje, preti opasnost. Policija će i njega uzeti. Meni se čini da je on učestvovao i znao još više nego ja.

— To mi nije poznato, — odgovori Marijana. — On nikada ne govori o sebi.

— „A ne kao ja!” pomisli Nježdanov. — „Eto šta je htela da kaže”. — Solomin... Solomin! — dodade on posle dugoga ćutanja. — Eto, Marijana, ja te ne bih žalio kada bi čovek s kime si vezala za uvek svoj život bio takav kao Solomin.... ili bio sam Solomin.

Marijana sad, sa svoje strane, pažljivo pogleda Nježdanova.

— Ti nisi imao pravo da to kažeš, — reče ona naposletku.

— Nisam imao pravo! U kakvom smislu treba da razumem ove reči? Da li u tom da ti mene voliš, ili u tom da ja uopšte nisam trebao da se dotaknem toga pitanja?

— Ti nisi imao pravo, — ponovi Marijana. — Nježdanov obori glavu.

— Marijana! — reče on nešto promenjenim glasom.

— Šta?

— Kada bih ti ja sada... kada bih ti ja postavio sada ono pitanje, ti znaš?... Ne, ja ništa od tebe neću tražiti... zbogom.

On ustade i izađe; Marijana ga ne zadrža. Nježdanov sede na divan i pokri lice rukama. On se plašio svojih sopstvenih misli i trudio se da ne razmišlja. Osećao je jedno: nekakva mračna, podzemna ruka uhvatila se za sami koren njegovog života — i više ga neće pustiti. On je znao da to dobro, drago biće, koje je ostalo u susednoj sobi, neće izaći k njemu; — a ući k njemu on neće smeti. A i našto? Šta da rekne?

Brzi, čvrsti koraci nagnaše ga da otvori oči. — Solomin je prolazio kroz njegovu sobu i, zakucavši na Marijanina vrata, ušao kod nje.

— Čast i poštovanje! — prošapta gorknm šapatom Nježdanov.

XXXIV

Bilo je već deset časova uveče, i u salonu sela Aržanova Sipjagin, njegova žena i Kalomejcev igrahu karte, kada uđe sluga i javi da je došao nekakav nepoznat čovek koji želi da vidi Borisa Andreića radi vrlo hitnog i vrlo važnog posla.

— Tako kasno! — začudi se Valentina Mihailovna.

— Kako? — upita Boris Andreić i namršti svoj lepi nos. — Kako si rekao ime toga gospodina?

— Oni su rekli: Pakljin.

— Pakljin! — uzviknu Kalomejcev. — Pravo seljačko ime. Pakljin... Solomin.. De vrais noms ruraux, hein?[77]

— I ti kažeš, — nastavi Boris Andrejić, obraćajući se lakeju još jednako namrštena nosa, — da je njegova stvar važna, hitna?

— Oni tako kažu.

— Hm... Neki prosjak ili intrigant. — („Ili i jedno i drugo zajedno”, uplete se Kalomejcev). — Lako može biti. Zamoli ga u kabinet. — Boris Andrejić ustade. — Pardon, ma bonne.[78] Igrajte, dotle, ekarte.[79] Ili pričekajte me... ja ću se brzo vratiti.

— Nous causerons, allez![80] — reče Kalomejcev.

Kada Sipjagin uđe u svoj kabinet i ugleda bednu, slabunjavu figuru Pakljina, koji se smireno šćućurio uza zid između kamina i

vrata, njega obuze ono istinsko ministarsko osećanje naduvenog sažaljenja i gadljive snishodljivosti, koje je toliko svojstveno petrogradskim velikodostojnicima. — „Gospode! Kakav bedni mršavko!” pomisli on; „pa još, kanda, i hrama!”

— Sedite, — reče on glasno, upotrebivši najmilostiviji ton svoga baritona, prijatno trzajući nazad zavaljenu glavu i sedajući pre gosta. — Vi ste držim, umorni od puta; sedite i objasnite: kakva vas je to važna stvar dovela meni tako pozno?

— Ja sam se, vaše prevashodstvo, — poče Pakljin, oprezno se spuštajući u naslonjaču, — usudio da vam se javim...

— Stanite, stanite, — prekide ga Sipjagin. — Ja vas ne vidim prvi put. Ja nikada ne zaboravljam ni jedno lice s kojim mi se dešavalo da se sretnem; ja se sećam svega. — A... a... a... upravo... gde sam vas sreo?

— Vi se, vaše prevashodstvo, ne varate. Ja sam imao čast da se sretnem s vama u Petrogradu, kod jednoga čoveka, koji je... od toga doba... nažalost... pobudio vaše negodovanje...

Sipjagin se brzo diže iz naslonjače.

— Kod g-na Nježdanova! Sad se sećam. Da ne dolazite od njega?

— Nikako, vaše prevashodstvo; naprotiv... ja…

Sipjagin ponovo sede.

— I dobro ste uradili. Zato što bih vas ja, u takvom slučaju, zamolio da se bez odlaganja udaljite. Nikakvog posrednika između mene i g-na Nježdanova ne mogu dopustiti. G-n Nježdanov naneo mi je jednu od onih uvreda koje se ne zaboravljaju... Ja sam iznad osvete; ali ni za njega neću ništa da znam, ni za onu devojku — koja je, uostalom, više razvratna umom no srcem (ovu frazu Sipjagin je ponovio mal’ te ne po trideseti put posle begstva Marijanina) — koja se rešila da napusti dom koji joj je pružio sklonište, da postane ljubaznica probisveta bez roda i kolena! Dosta im je što ih zaboravljam.

Pri ovoj poslednjoj reči Sipjagin mahnu dalje od sebe šakom, od dole na gore.

— Ja ih zaboravljam, milostivi gospodine!

— Vaše prevashodstvo, ja sam vam već saopštio da nisam došao ovamo u njihovo ime; ma da, ipak, mogu, između ostalog,

saopštiti vašem prevashodstvu, da su se oni već sjedinili vezama zakonitog braka... („A, svejedno!” pomisli Pakljin: „ja sam rekao da ću slagati... pa i slagah. Kud puklo da puklo!”)

Sipjagin protrlja potiljak o leđa naslonjače, nadesno i nalevo.

— To me ni najmanje ne zanima, milostivi gospodine. Jedan glup brak na svetu više — to je sve. Ali kakva je to vrlo hitna stvar kojoj sam obavezan za zadovoljstvo što ste me posetili?

„A! prokleti načelniče odeljenja!” ponovo pomisli Pakljin. — „Dosta je tvoga razmetanja, njuško engleska!”

— Brata vaše žene, — reče on glasno, — g-na Markelova, uhvatili su seljaci, koje je on pokušao da pobuni, i sedi u pritvoru u gubernatorskom domu.

Sipjagin skoči po drugi put.

— Šta... šta rekoste? — promuca, ali sad već ne ministarskim baritonom, već onako, nekakvim gadnim grlenim krkljanjem.

— Ja rekoh da je vaš zet uhvaćen i da sedi na lancu. Čim sam saznao za to, ja sam uzeo konje i došao da vas izvestim. Držao sam da time mogu ukazati neku uslugu i vama i tome jadniku, koga vi možete spasti!

— Vrlo sam vam zahvalan, — reče još uvek istim slabim glasom Sipjagin i, zamahnuvši, udari šakom po zvoncetu u obliku pečurke i ispuni celu kuću metalnim zvukom čeličnog tona. — Vrlo sam vam zahvalan, — ponovi on već oštrije: — ali znajte: čovek koji je rešio da pogazi sve zakone, i božanske i ljudske, pa da mi je i sto puta rođak — u mojim očima nije jadnik; on je — prestupnik!

Lakej ulete u kabinet.

— Izvolite zapovedati?

— Kola! Ovoga trenutka kola s četiri zaprege! Idem u varoš. Filip i Stepan sa mnom! — Lakej izlete. — Da, gospodine, moj zet je prestupnik; i ne idem ja u varoš zato da njega spasem! O, ne!

— Ali, vaše prevashodstvo...

— Takvo je moje pravilo, milostivi gospodine, — i molim vas da mi odgovorima ne dosađujete!

Sipjagin stade hodati gore dole po kabinetu, — a Pakljin čak izbulji oči. — „Pi, dođavola!” pomisli on: — „ta o tebi su govorili da si liberal?! A ti si razjareni lav!”

Vrata se razjapiše — i žustrim koracima uđoše: prvo Valentina Mihailovna, a za njome Kalomejcev.

— Šta to znači, Borise! ti si naredio da upregnu u kola? ti ideš u varoš? šta se dogodilo?

Sipjagin se približi ženi i uze je za desnu ruku, između lakta i šake.

— Il faut vous armer de courage, ma chère.[81] Vašega cu brata uhapsili.

— Moga brata? Serjožu? Zbog čega?

— On je propovedao seljacima socijalističke teorije (Kalomejcev slabo pisnu). Da! On im je propovedao revoluciju, on je terao propagandu! Oni su ga uhvatili — i izdali. Sada on sedi... u gradu.

— Bezummik! Ali ko ti je to rekao?

— Evo gospodin... gospodin... kako mu beše?... Gospodin Konopaćin je doneo tu vest.

Valentina Mihailovna pogleda u Pakljina. Ovaj se snuždeno pokloni. („A da divne žene!” — pomisli on. — Čak i u sličnim, teškim trenutcima... ah, kako je bio pristupačan Pakljin uticaju ženske lepote!)

— I ti hoćeš da ideš u varoš — tako pozno?

— Ja ću još zateći gubernatora na nogama.

— Ja sam uvek pretskazivao da se to tako mora svršiti, — umeša se Kalomejcev. — To nije moglo biti drukčije! Ali kako su krasni naši ruski seljaci! Divota! Pardon, madame, c’est votre frère. Mais la vérité avant tout![82]

— Zar ti zbilja hoćeš da ideš, Borja? — zapita Valentina Mihailovna.

— Ja sam tako isto ubeđen, — nastavi Kalomejcev, — da je i onaj, onaj učitelj, g-n Nježdanov, ovde umešan. J’en mettrais ma main au feu.[83] To je sve jedna družina! Njega nisu uhvatili? Vi ne znate?

Sipjagin opet mahnu šakom.

— Ne znam i ne želim da znam! Zbilja, — dodade on, obraćajući se ženi, — il parait qu’ils sont mariés.[84]

— Ko je to rekao? Ovaj isti gospodin? — Valentina Mihailovna opet pogleda na Pakljina, ali žmirnu ovoga puta.

— Da, ovaj isti.

— U tom slučaju, — prihvati Kalomejcev, — on bezuslovno zna gde su oni. Vi znate gde su oni? Znate gde su oni? A? A? A? Znate? — Kalomejcev poče trčkarati ovamo onamo ispred Pakljina, kao da želi da mu prepreči put, ma da ovaj i nije pokazivao nikakvu želju da beži. — Ta govorite! Odgovarajte! A? A? Znate? Znate?

— Sve i da znam, — reče srdito Pakljin, — u njemu se naposletku pokrenu žuč, i njegove male oči sevnuše: — sve i da znam, vama ne bih kazao.

— O... o... o... — progunđa Kalomejcev. — Čujete... Čujete! Ta i ovaj — i ovaj, mora biti, da je iz njihove bande!

— Kola su gotova! — viknu ušavši sluga.

Sipjagin dohvati svoj šešir lepim, živahnim pokretom; ali Valentina Mihailovna stade tako uporno da ga moli da ostane do sutrašnjeg jutra, ona mu navede takve ubedljive dokaze: i da je noć napolju, i da će već svi spavati u gradu, i da će on samo rastrojiti svoje živce, i da može nazepsti, — da se Sipjagin, naposletku, složi s njome, uzviknuvši:

— Pokoravam se! — i takvim istim lepim, ali već ne živahnim pokretom stavi šešir na sto.

— Neka se ispregnu kola! — zapovedi on lakeju: — ali sutra, tačno u šest časova ujutro, da budu spremna! Čuješ li? Odlazi! Stoj! Kola gospodina... gospodina gosta neka se vrate. Neka se isplati kočijaš! — A? Vi, kanda, nešto govorite, g-ne Konopaćine? Ja ću vas, sutra, uzeti sa sobom, g-ne Konopaćine! — Šta kažete? Ne čujem... Vi valjda pijete votku? — Daj votke g-nu Konopaćinu! — Ne? Ne pijete? — U tom slučaju... Fjodore! Odvedi ih u zelenu sobu! — Laku noć, g-ne Kono...

Pakljin izađe, naposletku, iz strpljenja.

— Pakljin! — zavika on. — Moje je prezime: Pakljin!

— Da... da; no, pa to je svejedno. Slično je, znate. Ali, kako krupan glas imate, pri vašem suvonjavom sastavu! — Do sutra, g-ne Pakljine... Jesam li dobro sada rekao? Siméon, vous viendrez avec nous?[85]

— Je crois bien.[86]

I Pakljina odvedoše u zelenu sobu. Pa ga šta više i zaključaše. Ležući da spava, on ču kako kvrcnu ključ u zvučnoj engleskoj bravi. Silno izgrdi on sebe za svoju „genijalnu” misao — i spavaše vrlo rđavo.

Sutradan rano, u pet i po, dođoše da ga probude. Poslužiše ga kafom; dok je on pio, — lakej, s šarenim naramenicama na ramenu, čekao je, držeći poslužavnik na rukama i premeštajući se s noge na nogu: „Požuri se, veli, gospoda očekuju”. Zatim ga povedoše dole. Kočije već stajahu pred kućom. Tu su stajala i Kalomejcevljeva kola. Sipjagin se pojavi na stepenicama, u ogrtaču od proste materije s okruglom ogrlicom. Takav ogrtač odavno već niko nije nosio, s izuzetkom jednoga, vrlo visokog lica, kome se Sipjagin trudio da se udvara i da mu podražava. U važnim zvaničnim slučajevima on je zato i oblačio sličan ogrtač.

Sipjagin se dosta ljubazno pozdravi s Pakljinom i, energičnim pokretom ruke pokazavši mu na kola, zamoli da sedne na njih. — G-ne Pakljine, vi ćete ići sa mnom, g-ne Pakljine! Položite na kočijaško mesto putničku torbu g-na Pakljina! Ja vozim g-na Pakljina, — govorio je on, naglašujući reč: Pakljin! i slovo: a! „Ti, eto, imaš takvo prezime, pa se još ljutiš kada ti ga izvrću? — E pa evo ti! Jedi! Zadavi se!” — G-n Pakljin! Pakljin!! Zvučno odjekivaše nesrećno ime po svežem, jutarnjem vazduhu. On je bio tako svež, da je nagnao Kalomejceva, koji je izašao za Sipjaginom, da nekoliko puta izgovorgg francuski: Brrr! brrr! brrr! — i da se jače uvije u ogrgač, sedajući u svoje kicoške kočije sa spuštenim krovom. (Siromah njegov prijatelj, srpski knez Mihailo Obrenović, ugledavši ih, kupio je sebi baš takve iste kod Bendera...) „Vous savez, Binder, le grand carrossier des Champs Elysées“.[87] Iza poluotvorenih prozorskih kapaka u spavaćoj sobi provirivala je „u kapici, u noćnoj maramici", Valentina Mihailovna.

Sipjagin sede, mahnu joj rukom.

— Je li vam zgodno, g-ne Pakljine? — Kreći!

— Je vous recommande mon frère, épargnez-le,[88] — ču se glas Valentine Mihailovns.

— Soyez tranquille![89] — uzviknu Kalomejcev, živahno pogledavši na nju ispod oboda nekakve putničke kape s kokardom koju je sam načinio... — C'est surtout l'autre qu'il faut pincer.[90]

— Kreći! — ponovi Sipjagin. — G-ne Pakljine, nije vam hladno? — Kreći!

Kočije se kretoše.

Prvih deset minuta, i Sipjagin i Pakljin ćutahu. Zlosrećni Siluška, u svome neuglednom ogrtaču i izgužvanoj kapi, izgledao je još bednije na tamnoplavoj pozadini bogate svilene materije, kojom je bila obložena unutrašnjost kočija. On ćutke razgledaše i fine plave zavese, koje su se brzo svijale od samoga dodira prsta na oprugu, i prostirač od najmekše bele ovčije vune pod nogama, i izrađeno spreda sandučе od crvenog drveta s pokretnom daščicom za pisma, na čak i sa poličicom za knjige (nije da je Boris Andrejić voleo, nego je želo da drugi misle da oi voli da radi u kolima, kao Tjer, za vreme putovanja). Pakljin je osećao bojažjvivost. Sipjagin jedno dvaput pogleda na njega preko glatko izbrijanog obraza i, s laganom ozbiljnošću izvadivši iz bočnog džepa srebrnu tabakeru s nakićenim monogramom od slovenskih slova, ponudi mu... stvarno mu ponudi cigaru, jedva je držeći između drugog i trećeg prsta ruke, u žutoj engleskoj rukavici od pseće kože.

— Ja ne pušim, — promrmlja Pakljin.

— A! — odgovori Sipjagin, pa sam zapali cigaru, koja je bila izvrsna regalija.

— Ja vam moram reći... ljubazni gospodine Pakljine, — poče on, učtivo brzo uvlačeći i puštajući tanke, okrugle mlazeve mirisnoga dima, — da sam vam ja... u suštini... vrlo... zahvalan... ja sam vam mogao izgledati... sinoć... malo oštar... što nije u mome... karakteru (Siljagin je namerno nepravilno seckao svoj govor). — Smem vas o tome uveriti. — Ali, g-ne Pakljine! uđite i vi u moj... položaj (Sipjagin prebaci cigaru iz jednoga ugla usta u drugi). Mesto koje zauzimam iznosi me... tako reći... na vidik; i najedanput... brat moje žene... kompromituje i sebe... i mene na takav neverovatan način! A? G-ne Pakljine! Vi, možda, mislite: to nije — ništa?

— Ja to ne mislim, vaše prevashodstvo.

— Vi ne znate zbog čega su ga upravo... i gde su ga tačno uhapsili?

— Čuo sam da je to bilo u T... m srezu.

— Od koga ste čuli?

— Od... od jednog čoveka.

— Naravno, ne od ptice. Ali od kakvoga čoveka?

— Od... od jednoga pomoćnika upravnika gubernatorove kancelarije...

— Kako se zove?

— Upravnik?

— Ne, pomoćnik.

— On se... on se zove Uljaščević. On je vrlo dobar činovnik, vaše prevashodstvo. Saznavši za taj događaj, ja sam se odmah požurio k vama.

— Pa, da, pa, da! I ja ponavljam, da sam vam veoma zahvalan. Ali kakvo bezumlje! Ta to je bezumlje, a? G-ne Pakljine? a?

— Savršeno bezumlje! — uzviknu Pakljin — a niz leđa mu kao topla zmija poteče znoj. — To znači, — nastavi on, — ne shvaćati uopšte ruskog seljaka. G-n Markelov, koliko ga ja poznajem, ima vrlo dobro i plemenito srce; ali, ruskoga seljaka on nikada nije shvaćao (Pakljin pogleda na Sipjagina, koji ga je, ovlaš se okrenuvši prema njemu, merio hladnim, ali ne neprijateljskim pogledom). Ruskoga seljaka čak ni u bunu nije mogućno uvući drukčije nego koristeći se njegovom predanošću višoj vlasti i carskome domu. Mora se izmisliti nekakva legenda, — setite se lažnog Dimitrija, — pokazati nekakve carske znake na grudima, užežene usijanim petacima.

— Da, da, kao Pugačov, — prekide Sipjagin takvim tonom kao da je hteo reći: „Nismo mi još zaboravili istoriju... ne razmeći se!” — i dodavši: — To je bezumlje! to je bezumlje! — zadubi se u posmatranje brzoga mlaza dima, koji se dizao s kraja cigare.

— Vaše prevashodstvo! — primeti Pakljin, koji se osmelio: — Ja sam vam malo čas rekao da ja ne pušim... ali to nije istina — ja pušim; a cigara vaša tako zanošljivo miriše...

— A? šta? šta je? — reče Sipjagin, kao da se budi — i, ne dajući Pakljinu da ponovi što je rekao, čime neosporno dokaza da je vrlo dobro čuo njegove reči, ali da je uputio pitanje jedino radi važnosti, pruži mu otvorenu tabakeru.

Pakljin pažljivo i zahvalno zapali.

„Evo, izgleda, zgodnoga trenutka”, pomisli on; ali ga Sipjagin preteče.

— Vi ste mi, sećam se, takođe govorili, — reče on nemarnim glasom, prekidajući samoga sebe, zagledajući svoju cigaru i premeštajući šešir s potiljka na čelo: — vi ste govorili... a? vi ste govorili o tome... o tome vašem prijatelju koji se oženio mojom... rođakom. — Vi ih viđate? Oni se nisu nastanili daleko odavde?

(„O-ho!” — pomisli Pakljin: — „Sila, čuvaj se!”)

— Ja sam ih video svega jedanput, vaše prevashodstvo! Oni žive, doista... nedaleko odavde.

— Vi, naravno, razumete, — nastavi tim istim tonom Sipjagin, — da se ja ne mogu više ozbiljno interesovati, kako sam vam već objasnio, ni za tu lakomislenu devojku, ni za vašeg prijatelja. Bože moj! ja nemam predrasuda, ali priznajte sami: to je potpuno koješta. Glupo je, znate. Uostalom, ja držim da je njih sjedinila više politika... (politika!! — ponovi on i sleže ramenima) — nego neko drugo osećanje.

— I ja tako držim, vaše prevashodstvo!

— Da, g-n Nježdanov je bio potpuno crven. Moram mu odati priznanje: on svoja načela nije skrivao.

— Nježdanov, — usudi se Pakljin, — možda se zanosio; no srce on ima...

— Dobro, — prihvati Sipjagii; — naravno... naravno, kao i Markelov. Svi oni imaju dobro srce. Verovatno je i on učestvovao, i biće da je takođe namamljen... Trebaće još zauzeti se za njega!

— Ah, da, da, vaše prevashodstvo! Učinite, vaše prevashodstvo! Boga mi... on zaslužuje vašu pomoć.

Sipjagin šmrknu.

— Vi mislite?

— Najzad, ako ne radi njega... a ono radi vaše nećake, radi njegove žene! (Bože moj! Bože moj! — pomisli Pakljin: — šta ja to lažem!)

Sipjagin zažmiri.

— Vi ste, ja vidim, vrlo odani prijatelj. To je lepo; to je pohvalno, mladi čoveče. — I tako, vi velite, oni žive ovde blizu!

— Da, vaše prevashodstvo; u jednom velikom preduzeću... — Tu se Pakljin ujede za jezik.

— Ta, ta, ta, ta... kod Solomina! eto gde! Uostalom, ja sam to znao; meni su to pričali, meni su govorili... Da. (G-n Sipjagin niukoliko to nije znao i niko mu o tome nije govorio; ali, setivši se Solominove posete, njihovih noćnih sastanaka, on baci udičicu... A Pakljin se odmah uhvati za nju).

— Kad vi to već znate, — poče on, i po drugi put se ujede za jezik... Ali je već bilo kasno... Po jednome pogledu koji na njega baci Sipjagin, on razumede da se ovaj sve vreme igrao njime kao mačka s mišem.

— Uostalom, vaše prevashodstvo, — promuca nesrećnik, — ja vam moram reći da upravo ništa ne znam...

— Ali ja vas ne ispitujem, molim vas! Šta vam je?! Za koga vi mene i sebe držite? — nadmeno reče Sipjagin — i odmah se povuče na svoju ministarsku visinu.

A Pakljin se ponova oseti bednim, sićušnim i uhvaćenim... Do toga trenutka, on je, pušeći, stavljao svoju cigaru u ugao usta koji nije bio okrenut Sipjaginu, i puštao je dim kradomice, u stranu; a sada je sasvim izvadi iz usta i sasvim prestade da puši.

— „Bože moj!” — prostenje on u sebi — a vreli znoj još obilnije nego pre poteče po njegovim udovima. — „Šta sam uradio! Ja sam izdao sve i svakoga... mene su iskoristili kao budalu, mene su potkupili dobrom cigarom!! ja sam potkazivač... i kako sada da se pomogne toj nevolji? Gospode!“

Pomoći nevolji nije se moglo. — Sipjagin poće da drema dostojanstveno, važno, takođe kao ministar, umotavši se u svoj „uzvišeni” ogrtač... A uz to ne prođe ni četvrt časa, kada se oba ekipaža zaustaviše pred gubernatorovom zgradom.

XXXV

Gubernator grada S... pripadao je onom broju dobrodušnih, bezbrižnih, mondenskih generala, generala obdarenih neobično umivenim belim telom i skoro takvom istom čistom dušom, generala koljenovića, dobro vaspitanih i, tako da kažemo, umešenih od najfinijeg brašna, koji, ma da se nikada nisu spremali da budu

„pastiri naroda”, ipak. pokazuju izvrsne administrativne sposobnosti — i, malo radeći, neprestano uzdišući za Petrogradom i udvarajući se lepuškastim provincijskim damama, donose nesumnjivu korist guberniji i ostavljaju za sobom lepu uspomenu. On tek što se beše digao iz postelje i, sedeći u svilenoj haljini i razdrljenoj noćnoj košulji pred toaletnim ogledalom, trljaše razblaženom kolonjskom vodom svoje lice i vrat, s koga je prethodno skinuo čitavu zbirku ikonica i amajlija, — kada mu javiše za dolazak Sipjagina i Kalomejceva, radi važnog i hitnog posla. Sa Sipjaginom on je bio vrlo blizak, na „ti”, znao ga je iz mladih dana, neprestano se sretao s njime po petrogradskim salonima i, u poslednje vreme, počeo u mislima da dodaje uz njegovo ime — svaki put kada bi mu ono dolazilo u pamet — jedno „A!” iz poštovanja — kao uz ime budućeg velikodostojnika. Kalomejceva je poznavao nešto manje i mnogo manje ga poštovao, pošto su na njega počele od nekoga vremena da stižu „ružne” žalbe; ipak, držao ga je za čoveka qui fera son chemin[91] — ovako ili onako.

On naredi da zamole posetioce da izvole k njemu u kabinet i odmah izađe k njima u toj istoj svilenoj haljini, ne izvinjavajući se, čak, što ih prima u takvoj neslužbenoj odeći, i prijateljski im prodrma ruke. Uostalom, u kabinet gubernatorov uđoše samo Sipjagin i Kalomejcev; Pakljin ostade u sobi za prijem. Izlazeći iz kočija, on htede da se izmigolji, promrmljavši da ima kod kuće posla; no Sipjagin ga zadrža s učtivom nepokolebljivošću (Kalomejcev priskoči i šapnu Sipjaginu na uho: „Ne le lâchez pas! Tonnerre de tonnerres!"[92] i povede ga sa sobom. U kabinet ga, ipak, ne uvede i zamoli ga — neprestano s onom istom učtivom nepokolebljivošću — da sačeka u sobi za prijem, dok ga ne pozovu. Pakljin se i tu nadao da će strugnuti... ali se u vratima pojavi stasiti žandarm, koga je obavestio Kalomejcev... Pakljin ostade.

— Ti se, sigurno, prisećaš šta me je dovelo do tebe, Voldemar? — poče Sipjagin.

— Ne, dušo, ne prisećam se, — odgovori mali epikurejac, dok je, međutim, ljubazni osmeh zaokrugljavao njegove rumene obraze i otkrivao njegove sjajne zube, upola pokrivene svilastim brkovima.

— Kako?... A Markelov?

— Pa šta Markelov? — ponovi s istim izrazom gubernator. On se, prvo, nije potpuno jasno sećao da se jučerašnji uhapšenik zave Markelov; a drugo, on je sasvim zaboravio da žena Sipjaginova ima brata koji nosi to prezime. — Ta što ti stojiš, Borise, Sedi; nećeš li čaja?

Ali Sipjaginu nije bilo do čaja.

Kad je on izložio, naposletku, u čemu je stvar i kakvim su povodom on i Kalomejcev došli, gubernator pusti ogorčen uzvik, udari sebe po čelu, a lice mu dobi žalostan izraz.

— Da... da... da! — ponovi on: — kakva nesreća! I on sedi tu kod mene — danas — još; znaš, mi takve nikada duže od jedne noći ne držimo kod sebe; ali žandarmerijski načelnik nije u gradu: pa se tvoj zet i zadržao... Ali sutra ga sprovode. Bože moj, kako je to neprijatno! Kako tvoja žena mora da je ogorčena! Pa šta hoćeš?

— Ja bih hteo da se vidim s njime kod tebe, ovde. ako to nije protivno zakonu.

— Molim te, dušo moja! Za takve ljude, kao što si ti, zakon nije pisan. Ja tako saosećam s tobom... C’est affreux, tu sais![93]

On zazvoni na osobiti način. Javi se ađutant.

— Ljubazni barone, molim vas, naredite tamo. — On mu reče kako i šta da uradi. Baron iščeznu. — Pomisli samo, mon cher ami:[94] ta njega umalo što nisu ubili seljaci. Ruke na leđa, u kola — i ajd! A on — zamisli! — ni najmanje se na njih ne srdi i ne ljuti se, bogami! I uopšte, tako je spokojan... Ja sam se začudio! ali eto, sam ćeš videti. — C’est un fanatique tranquille.[95]

— Ce sont les pires,[96] — sentenciozno reče Kalomejcev.

Gubernator pogleda na njega ispod oka.

— Zbilja, potrebno je da razgovaram s vama, Semjone Petroviću.

— A šta?

— Pa tako; nije dobro.

— A naime?

— Ta znate, vaš dužnik, seljak onaj što je dolazio meni da se žali...

— Pa?

— Pa on se obesio.

— Kada?

— Svejedno je, kada; — ali samo nije dobro.

Kalomejcev sleže ramenima i odmače se, kicoški se ljuljajući, k prozoru. U tome trenutku ađutant uvede Markelova.

Gubernator je rekao o njemu istinu; on je bio neprirodno miran. Čak je i obična natmurenost nestala s njegsgvog lica i bila zamenjsna izrazom nekakvog ravnodušnog umora. On ostade isti kada ugleda svoga zeta; i samo u pogledu, bačenom na ađutanta Nemca koji ga je priveo, sevnu trenutni ostatak njegove stare mržnje prema ovoj vrsti ljudi. Gornji kaput na njemu beše razderan na dva mesta i na brzu ruku zašiven debelim koncem; na čelu, iznad obrve i na korenu nosa videla su se mala oguljena mesta s osušenom krvlju. On se nije umio, ali je kosu očešljao. Duboko uvukavši obe šake u rukave, on zastade nedaleko od vrata. Disao je ravnomerno.

— Sergije Mihailoviću! — reče uzbuđenim glasom Sipjagin, prilazeći mu na dva koraka i pruživši toliko desnu ruku da ga ona može dodirnuti ili ga zaustaviti, ako bi on učinio pokret unapred: Sergije Mihailoviću! ja sam došao ovamo ne samo radi toga da ti izrazim naše čuđenje, naše duboko ogorčenje; — u njega ti ne možeš sumnjati! Ti si sam hteo da upropastiš sebe! I upropastio si se!! Nego sam želeo da te vidim, da ti kažem... e... e... da ti dam... da te stavim u mogućnost da čuješ glas razuma, časti i prijateljstva! Ti možeš još olakšati svoju sudbinu; i, veruj, ja ću, sa svoje strane, učiniti sve što bude zavisilo od mene! eto i uvaženi načelnik ovdašnje gubernije potvrdiće ti to. — Tu Sipjagin podiže glas. — Iskreno kajanje za tvoje zablude, puno priznanje, bez svakog zatajivanja, koje će biti dostavljeno kuda treba...

— Vaše prevashodstvo, — reče najedanput Markelov, obraćajući se gubernatoru, a i sam zvuk njegovog glasa je bio miran, ma da malo promukao: — ja sam držao da ste vi želeli da me vidite i da me saslušate, šta li... Ali ako ste me vi prizvali samo po želji g-na Sipjagina, to naredite, molim vas, da me odvedu: mi jedan drugoga razumeti ne možemo. Sve što on govori — za mene su jedna i ista španska sela.

— Dopustite... španska sela! — umeša se Kalomejcev naduveno i piskavo: — a nisu španska sela: pozivati seljake na bunu? To nisu španska sela? A? Španska sela to nisu?

— Ko vam je to, vaše prevashodstvo, činovnik tajne policije, šta li? Ovako revnostan? — zapita Markelov, i slab osmeh zadovoljstva dotače se njegovih bledih usana.

Kalomejcev se zapenuši, zalupa nogama... Ali ga gubernator zaustavi.

— Sami ste krivi, Semjone Petroviću. Zašto se mešate u ono što nije vaš posao?

— Nije moj posao... nije moj posao... Čini mi se da je to opšta stvar... sviju nas, plemića...

Markelov baci na Kalomejceva hladan, lagani, kao poslednji pogled i okrete se malo k Sipjaginu.

— A ako vi, zete, hoćete da vam objasnim svoje misli — onda evo vam: ja priznajem da su seljaci imali pravo da me uhapse i izdadu, ako im se nije svidelo ono što sam im govorio. To im je bilo od volje. Ja sam k njima došao; ne oni k meni. — I vlast, ako me ona protera u Sibir... ja neću roptati — ma da se neću smatrati ni krivim. Ona vrši svoj posao, jer se — brani. Je li vam to dosta?

Sipjagin podiže ruke uvis.

— Dosta! Kakva je to reč! Nije u tome pitanje — niti je naše da presuđujemo kako ima da postupi vlast; već ja želim da znam, osećate li vi, osećaš li ti, Sergije (Sipjagin se reši da udari po srcu), nerazumnost, bezumlje svoga pothvata, je si li ti spreman da dokažeš svoje kajanje na delu, i mogu li ja jamčiti, do izvesne mere jamčiti za tebe, Sergije?

Markelov nabra svoje guste obrve.

— Ja rekoh... i rečeno neću da ponavljam.

— Ali kajanje? kajanje gde je?

Markelov se iznenada strese.

— Ah, okanite se vašeg „kajanja”! Vi hoćete da mi se zavučete u dušu? Ostavite bar to meni.

Sipjagin sleže ramenima.

— Ero, ti uvek tako; nećeš da čuješ glas razuma! Ti imaš mogućnosti da se kurtališeš tiho, blagorodno...

— Tiho, blagorodno... — ponovi natmureno Markelov. — Znamo mi te reči! Njih uvek govore onome kome predlažu da učini podlost. Eto šta one znače, te reči!

— Mi vas sažaljevamo, — nastavi da ubeđuje Markelova Sipjagin, — a vi nas mrzite.

— Lepo sažaljevanje! U Sibir s nama, na robiju, — eto kako nas vi sažaljevate! Ah, ostavite... ostavite me, tako vam Boga!

I Markelov obori glavu.

U duši mu je bilo vrlo mračno, ma kako da je bio tih njegov spoljašnji izgled. Više svega grizlo ga je i mučilo to što ga je izdao — ko? Golopljocki Jeremej! Onaj Jeremej u koga je on tako slepo verovao! Što Menđeljej Dućik nije pošao za njim, to ga u suštini nije čudilo... Menđeljej je bio pijan i zbog toga se uplašio. Ali Jeremej!! Za Markelova Jeremej je bio kao neko oličenje ruskoga naroda... I on ga je izneverio! Onda — sve za šta se zauzimao Markelov, sve to nije bilo ono, nije bilo tako? — i Kisljakov je lagao, i sve te rasprave, knjige, dela socijalista,. mislilaca, čije mu je svako slovo izgledalo nešto nesumnjivo i nerazrušivo, sve je to — laž? Je li mogućno? — I ono divno upoređenje sa sazrelim čirom, koji očekuje udar lansete — takođe je fraza? Ne! ne! — šaptao je on u sebi, i uz njegove bronzane obraze udari slabi plamen boje kao cigla; — ne; sve je to istina; sve... nego sam ja kriv, ja nisam umeo, ja nisam rekao ono što treba, nisam se latio kako treba! Trebalo je prosto zapovediti, a ako bi neko počeo da pravi smetnje ili da se protivi — kuršum njemu u čelo! tu se nema šta predomišljati. Ko nije s nama, taj nema prava da živi... ta zar ne ubijaju špijune kao pse, gore nego pse!

I Markelovu izađoše pred oči pojedinosti kako su ga uhvatili... Ispočetka ćutanje, podmigivanje, krici u zadnjim redovima... Evo, jedan se približava postrance, kao da se klanja. Zatim ta iznenadna gužva! I kako ga tresnuše o zemlju... „Braćo... braćo... šta vam je?” A oni: „Daj kajiš! Vezuj!..“ Kosti pucaju... i nemoćna jarost... i smrdljiva prašina u ustima, u nozdrvama...“Daj ga, daj... na kola”. Neko se guši od smeha... pfuj!

— Nisam se... nisam se latio kako treba...

Eto šta ga je, upravo, grizlo i mučilo; a što je on sam pao pod točak, to je bila njegova lična nevolja: ona se nije ticala opšte stvari, — ona bi se mogla podneti... Ali Jeremej! Jeremej!

Međutim, dok je Markelov stojao s glavom opuštenom na grudi, Sipjagin odvede gubernatora u stranu i poče mu govoriti poluglasno, šireći malo ruke, kuckajući se malo sa dva prsta po čelu, kao da je

želeo da pokaže da tu kao bajagi nešto nije u redu kod ovoga nesrećnika, i uopšte trudeći se da pobudi ako ne saosećanje, a ono milost prema bezumniku. A gubernator je slegao ramenima, čas podizao, čas zatvarao oči, vajkao se zbog sopstvene nemoći, — pa ipak zato nešto obeća... „Tous les égards... certainement, tous les égards...“[97] — čule su se prijatno šušljetave reči, koje su meko prolazile kroz namirisane brkove... „Ali ti znaš: zakon!” — Naravno: zakon! — prihvati Sipjagin s nekakvom strogom poniznošću.

Dok su oni tiho razgovarali u uglu, Kalomejcev prosto nije mogao da se strpi na mestu: kretao se gore-dole, pomalo je pućkao, stenjao i pokazivao sve znake nestrpljivosti. Naposletku priđe Sipjaginu i užurbano reče:

— Vous oubliez l’autre![98]

— A, da! — reče Sipjagin glasno, — Merci da me l'avoir rappelé.[99] — Ja moram staviti sledeći fakat do znanja vašem prevashodstvu, — obrati se on gubernatoru... (On je tako titulisao svoga prijatelja Voldemara naročito, radi toga da ne kompromituje prestiž vlasti pred buntovnikom). Ja imam jakih razloga da pretpostavim da mahniti pothvat moga beau-frère-a ima izvesne ogranke; i da se jedna od tih grana, t. j. jedno od osumnjičenih lica nalazi nedaleko od ovoga grada. — Naredi da se uvede, — dodade on poluglasno: — tamo, u tvojoj sobi za prijem, nalazi se jedan... Ja sam ga doveo.

Gubernator pogleda na Sipjagina, pomisli s poštovanjem: „ih, što je!” — i izdade naredbu. — Trenutak kasnije, rab Božji Sila Pakljin izađe pred njegove oči.

Sila Pakljin poče time što se nisko pokloni gubernatoru, ali, ugledavši Markelova, ne dovrši poklon, već tako i ostade, upola sagnut, premeštajući kapu u rukama. Markelov baci na njega rasejani pogled, ali jedva da ga je poznao; jer se ponovo zadubi u misli.

— Je li to — grana? — zapita gubernator, ukazujući na Pakljina velikim belim prstom, ukrašenim tirkisom.

— O ne! — s polu-osmehom odgovori Sipjagin.

— A uostalom! — dodade on, razmislivši malo. — Evo, vaše prevashodstvo, — reče on ponovo glasno, — pred vama je neki g-n Pakljin. On je, koliko mi je poznato, petrogradski stanovnik i bliski prijatelj izvesnog lica koje se nalazilo kod mene u svojstvu učitelja i napustilo moju kuću, odmamivši sa sobom, — dodajem, crveneći, — jednu mladu devojku, moju rođaku.

— Ah! oui, oui,[100] — promrmlja gubernator i klimnu od gore dole glavom: — ja sam nešto čuo... Grofica je pričala...

Sipjagin povisi glas.

— To lice jeste neki g-n Nježdanov, na koga ja jako sumnjam da ima prevratničke pojmove i teorije...

— Un rouge à tous crins![101] — umeša se Kalomejcev.

— ...Prevratničke pojmove i teorije, — ponovi još određenije Sipjagin: — i već, razume se, nije stran svoj toj propagandi; on se nalazi... skriva se, kako mi je pričao g-n Pakljin, u fabrici trgovca Faljejeva...

Kod reči: „kako mi je pričao”, Markelov po drugi put baci pogled na Pakljina, i samo se osmehnu, lagano i ravnodušno.

— Dopustite, dopustite, vaše prevashodstvo, — zavika Pakljin, — i vi, g-ne Sipjagine, ja nikada... nikada...

— Ti kažeš: trgovca Faljejeva? — obrati se gubernator Sipjaginu, mrdnuvši samo prstima u pravcu Pakljina: „polako, more, bato, polako”. — Šta je to s njima, s našim bradonjama? Juče su takođe jednoga uhvatili, radi iste stvari. Ti si, možda, čuo njegovo ime: Goluškin, bogataš. No, taj neće napraviti revoluciju. Sve na kolenima puzi.

— Trgovac Faljejev nema s tim ništa, — otseče Sipjagin. — Ja njegova načela ne znam; ja govorim samo o njegovoj fabrici, u kojoj se, po rečima g-na Pakljina, nahodi u ovome trenutku g-n Nježdanov.

— Ja to nisam govorio! — viknu opet Pakljin. — To ste vi govorili!

— Dopustite, g-ne Pakljine, — opet s tom istom neumoljivom određenošću reče Sipjagin. — Ja poštujem to osećanje prijateljstva koje vam uliva vašu „denegaciju”. (Gle ti... Gizoa! — pomisli tu u sebi gubernator). Ali uzimam smelost da vam stavim sebe kao primer. Držite li vi da u meni rodbinsko osećanje nije toliko isto silno koliko

vaše osećanje prijateljstva? Ali postoji drugo osećanje, milostivi gospodine, koje je još silnije i koje mora rukovoditi sva naša dela i postupke: osećanje dužnosti!

— Le sentiment du devoir, — objasni Kalomejcev.

Markelov pogleda oba govornika.

— G-ne gubernatore, — reče on, — ponavljam svoju molbu: naredite, molim vas, da me odvedu dalje od ovih brbljivaca.

Ali tu gubernator malo izgubi strpljenje.

— G-ne Markelove! — uzviknu on: — ja bih vam savetovao, u vašem položaju, više uzdržljivosti u jeziku i više poštovanja prema starijima... osobito kada oni izražavaju patriotska osećanja, slična ovima koje ste maločas čuli iz usta vašega beau-frère-a. — Ja ću se smatrati srećnim, ljubazni Borise, — dodade gubernator, obraćajući se Sipjaginu, — da stavim tvoje plemenite postupke do znanja ministru. Ali kod koga se upravo nalazi taj g-n Nježdanov — u toj fabrici?

Sipjagin se namršti.

— Kod nekog g-na Solomina, tamošnjeg glavnog mehaničara, kako mi je to pričao isti ovaj g-n Pakljin.

Izgledalo je da je Sipjaginu činilo osobito zadovoljstvo da kinji jadnoga Silušku: on mu se svetio sada i za datu mu cigaru u kočijama, i za familijarnu učtivost svoga ophođenja s njime, i čak za izvesno koketovanje.

— I taj je Solomin, — prihvati Kalomejcev, — nesumnjivi radikal i republikanac, i vašem prevashodstvu ne bi bilo zgoreg obratiti svoju pažnju takođe i na njega.

— Vi poznajete tu... gospodu... Solomina... i, kako beše? i... Nježdanova? — malo starešinski, kroz nos, zapita gubernator Markelova.

Markelov zlurado raširi nozdrve.

— A vi, vaše prevashodstvo, poznajete li Konfučija i Tita-Livija?

Gubernator se okrete na stranu.

— Il n’y a pas moyen de causer avec cet homme,[102] reče on, sležući ramennma. — G-ne barone, molim vas ovamo.

Ađutant mu priskoči; a Pakljin, ulučivši. priliku, približi se, hramajući i spotičući se, Sipjaginu.

— Ta šta to radite, — prošapta on, — zašto ubijate vašu nećaku? Ta ona je s njim, s Nježdanovim!...

— Ja nikoga ne ubijam, milostivi gospodine, — odgovori Sipjagin glasno, — ja činim ono što mi nalaže savest i...

— I vaša žena, moja sestra, koja vas drži pod papučom, — uzvrati toliko isto glasno Markelov.

Sipjagin, što se kaže, i ne mrdnu... Toliko je to bilo ispod njega!

— Čujte, — nastavi da šapće Pakljin; sve njegovo telo treslo se od uzbuđenja i, možda, od plašljivosti, a oči sevahu od zlobe i u grlu krkljahu suze, suze sažaljenja prema onima i gneva na sebe. — Čujte: — ja sam vam rekao da je ona udata. To je neistina — ja sam vam slagao! — ali ovaj brak treba da se sklopi, i ako vi to sprečite, ako se tamo pojavi policija, na vašoj će savesti ležati mrlja koju vi ničim nećete sprati, i vi...

— Vest koju ste saopštili, — prekide još glasnije Sipjagin, — ako je ona samo istinita, u šta ja imam pravo sumnjati, — ta vest može samo usporiti one mere koje bih ja smatrao da je potrebno preduzeti; a o čistoti moje savesti ja ću vas već moliti, milostivi gospodine, da se ne brinete.

— Politirana je ona, brate, — uzvrati opet Markelov: — petrogradskim lakom je ona premazana; nikakva se tečnost ne hvata na nju! A ti, g-ne Pakljine, šapući, šapući koliko god hoćeš: nećeš se otšaptati, neće ti upaliti!

Gubernator nađe za potrebno da prekrati sve te prepirke.

— Ja držim, — poče on, — da ste se vi, gospodo, već dovoljno izgovorili, pa stoga, ljubazni barone, odvedite g-na Markelova. N’est-ce pas, Boris, tebi nije više potrebno...

Sipjagin raširi ruke.

— Ja sam rekao sve što sam mogao!...

— I divno!... — Ljubazni barone!...

Ađutant se približe Markelovu, zvecnu mamuzama, učini vodoravni pokret rukom... „Izvolite, veli!” Markelov se okrete i pođe napolje. Pakljin, istina, misleno, ali s gorkim saučešćem i žalošću stište mu ruku.

— A u fabriku ćemo poslati naše momke, — produži gubernator. — Samo evo šta, Borise: meni se čini — ovaj gospodin (on ukaza

podbratkom na Pakljina) nešto ti je saopštio o tvojoj rođaci... Kao da je ona tamo, u toj fabrici... Onda kako...

— U svakom slučaju, nju ne treba uhapsiti, — primeti dubokomisleno Sipjagin: — možda će se ona predomisliti i vratiti se. Ako dozvoliš, ja ću joj napisati ceduljicu.

— Učini ljubav. A uopšte, možeš biti uveren... Nous coffrerons ie quidam... mais nous sommes galants avec les dames... et avec celle-là dorici.[103]

— Ali vi ne preduzimate nikakve mere protiv toga Solomina, — tužno uzviknu Kalomejcev, koji je za sve vreme čuljio uši i trudio se da prisluškuje à parte gubernatora sa Sipjaginom. — Uveravam vas: to je glavni pokretač! Ja za to imam njuh... takav njuh!

— Pas trop de zèle,[104] najljubazniji Semjone Petroviću, — primeti, smejući se, gubernator. — Setite se Taljerana! Ako nešto ima, ni taj neće od nas umaći. Vi bolje razmislite o vašem... kkk...k! — I gubernator načini znak davljenja na svome vratu... — Da, zbilja, — obrati se on ponovo Sipjaginu. — Et ce gaillard-là[105] (on opet ukaza podbratkom na Pakljina), qu'en ferons nous?[106] Na izgled, nije strašan.

— Otpusti ga, — reče tiho Sipjagin i dodade nemački: — Lass den Lumpen laufen.[107]

On je od nekuda pomislio da navodi citat iz Getea, iz „Geca od Berlihingena”.

— Vi možete ići, milostivi gospodine, — reče glasno gubernator. — Mi vas više ne trebamo. Do vidova!

Pakljin načini opšti poklon i izađe na ulicu, sav uništen i slomljen. Bože! Bože! ovaj ga je prezir dotukao.

„Šta je to?” — mislio je on S neiskazanim očajanjem: — „i kukavica i dostavljač? Ali ne... ne; ja samo pošten čovek, gospodo, i kisam baš sasvim lišen svake muškosti!”

Ali kakva to poznata figura štrči na stepenicama gubernatorske zgrade i gledd na njega snuždenim pogledom, punim prekora? Da to je — stari sluga Markelovljev. On je, očigledno, došao po svoga

gospodara u grad i ne odmiče se od njegove tamnice... Samo zašto gleda tako na Pakljina? Ta nije on Markelova izdao!

„I zašto sam se ja trpao onamo gde mi — nije mesto?” — premišljao je on opet svoje očajne misli. — „Zar nisam mogao mirno sedeti na svojoj klupici? — A sada oni govore, i po svoj prilici napisaće: neki g-n Pakljin sve je ispričao, izdao ih... svoje prijatelje — izdao neprijateljima!” — Pade mu na um ovde pogled koji je na njega bacio Markelov, padoše mu na um one poslednje reči: „nećeš se otšaptati, neće ti upaliti!” — a ovde ove staračke, snuždene, ubijene oči! — I kao što je rečeno u Pismu, — on „plakaše gorko” — i pođe kući u oazu, ka Fomuški i Fimuški, ka Snanduliji...

XXXVI

Kada Marijana, tog istog jutra, izađe iz svoje sobe, ona ugleda Nježdanova obučenog, gde sedi na divanu. Jednom rukom je pridržavao glavu, a druga mu je nemoćno i nepomično ležala na kolenima. Ona mu priđe.

— Zdravo, Aleksije... Ti se nisi svlačio? nisi spavao? Kako si bled!

Otežali kapci njegovih očiju podigoše se lagano.

— Nisam se svlačio, nisam spavao.

— Ti si bolestan? ili je to još trag jučerašnjega?

Nježdanov zavrte glavom.

— Ja nisam spavao od onoga trenutka kako je Solomin ušao u tvoju sobu.

— Kada?

— Juče uveče.

— Aleksije, ti si ljubomoran? Eto ti novosti! I našao si vreme kada da budeš ljubomoran! On je ostao kod mene svega četvrt časa... I mi smo govorili o njegovom bratu od strica, svešteniku, — i o tome kako da udesimo naš brak.

— Ja znam da je on ostao samo četvrg časa: ja sam video kada je on izašao. I nisam ljubomoran, o ne! Ali, ipak, ja nisam mogao zaspati od toga trenutka.

— A zašto?

Nježdanov poćuta.

— Ja sam jednako mislio... mislio... mislio!
— O čemu?
— O tebi... o njemu... i o samome sebi.
— Pa šta si smislio?
— Da ti kažem, Marijana?
— Kaži.
— Smislio sam da ja smetam — tebi... njemu... i samome sebi.
— Meni? njemu? Ja zamišljam šta ti hoćeš time da kažeš, ma da uveravaš da nisi ljubomoran. Ali — samome sebi?
— Marijana, u meni sede dva čoveka, i jedan ne daje drugome da živi. Stoga ja već i držim da je bolje da obojica prestanu živeti.
— No, dosta, Aleksije, molim te. Kakva je to želja mučiti sebe i — mene? Potrebno nam je smisliti kakve mere treba preduzeti... Ta nas neće ostaviti na miru.
Nježdanov je nežno uze za ruku.
— Sedi pored mene, Marijana, i porazgovorimo se malo, kao prijatelji. Dok još ima vremena. Daj mi ruku. Meni se čini da nam nije zgoreg da se objasnimo, ma da, kažu, svaka objašnjavanja dovode obično samo do velike zbrke. Ali ti si pametna i dobra; ti ćeš sve razumeti, i što ja ne dorečem — ti ćeš domisliti. Sedi.
Glas Nježdanovljev beše vrlo tih, i nekakva osobita, prijateljska nežnost i molba izražavala se u njegovim očima, uporno upravljenim na Marijanu.
Ona odmah rado sede pored njega i uze njegovu ruku.
— Dakle, hvala, mila moja, — i čuj. Ja te neću dugo zadržati. Ja sam već noćas u glavi sve spremio što moram da ti kažem. Dakle, slušaj. — Nemoj misliti da me je jučerašnji događaj suviše zbunio: ja sam, verovatno, bio vrlo smešan i pomalo čak i odvratan; ali ti, naravno, nisi pomislila o meni ništa rđavo ili nisko... ti me znaš. Rekoh da me taj događaj nije zbunio; to je — neistina, to je koješta... on me je zbunio; ali ne zbog toga što su me doveli kući pijanog, već zato što mi je on konačno dokazao moju nesposobnost! — I ne samo u tome što ne mogu da pijem kao što pije ruski svet, već uopšte, uopšte... Marijana, ja sam dužan da ti kažem da ja ne verujem više u onu stvar koja nas je sjedinila, zbog koje smo mi zajedno otišli iz onoga doma i prema kojoj sam ja, istinu da kažem,

već hladneo kada me je taj oganj zagrejao i zapalio: — ne verujem! ne verujem!

On stavi svoju slobodnu ruku na svoje oči i zaćuta na trenutak... Marijana takođe ni reči ne prozbori i obori oči... Ona oseti da joj on nije rekao ništa novo.

— Ja sam mislio ranije, — nastavi Nježdanov, skinuvši ruku s očiju, ali već ne gledajući više u Marijanu, — da ja u samu stvar verujem, i samo sumnjam u samoga sebe, u svoju snagu, u svoju veštinu; moje sposobnosti, mislio sam, ne odgovaraju mojim ubeđenjima... Ali, jasno je da se ove dve stvari ne mogu odeliti — pa našto obmanjivati sebe? Ne — ja u samu stvar ne verujem. A ti veruješ, Marijana?

Marijana se ispravi i podiže glavu.

— Da, Aleksije, verujem. Verujem svom silom duše — i posvetiću toj stvari sav svoj život! Do poslednjeg izdisaja!

Nježdanov joj se okrete i svu je odmeri tronutim i zavidljivim pogledom.

— Tako, tako; ja sam očekivao takav odgovor. Eto, vidiš da mi nemamo šta da radimo zajedno: ti si sama jednim udarcem presekla našu vezu.

Marijana ćutaše.

— Eto, I Solomin, — poče opet Nježdanov: — ma da i on ne veruje...

— Kako?

— Ne! On ne veruje... ali to njemu i nije potrebno; on se kreće mirno napred. Čovek koji ide drumom u grad ne pita se: postoji li zbilja taj grad? On ide samo i ide. Tako i Solomin. I više ništa nije potrebno. A ja... napred ne mogu; natrag neću; ostati na mestu — mučno je. Kome smem ja ponuditi da mi bude drug? Znaš li izreku: kad jedan uhvati za jedan kraj, drugi za drugi — ide stvar kako treba? A čim jedan ne može da nosi — kako je drugome?

— Aleksije, — reče neodlučno Marijana: — ti izgleda mi, preuveličavaš. Ta mi volimo jedno drugo.

Nježdanov duboko uzdahnu.

— Marijana... Ja se klanjam pred tobom... i ti žališ mene — i svako od nas uvereno je u poštenje drugoga: to je prava istina! A ljubavi između nas nema.

— Ali stani, Aleksije, šta ti govoriš! Eto danas, odmah, za nama će se javiti potera... Ta mi treba zajedno da odemo, a ne da se rastajemo...

— Da; i da idemo popu Zosimi, da nas on venča po Solominovom predlogu. Ja dobro znam da u tvojim očima taj brak nije ništa drugo do pasoš, do sretstvo da se izbegnu policijske smetnje... ali, ipak, on na neki način obvezuje... na zajedničko življenje, jedno pored drugog... ili, ako ne o b v e z u j e, onda, bar, pretpostavlja želju da se živi zajedno.

— Šta js to, Aleksije? Ti ćeš ostati ovde?

Nježdanovu se umalo ne ote s jezika: „da”, — ali se on predomisli i reče:

— N... n... ne.

— U tom slučaju, ti nećeš odavde otići onamo kuda ja?

Nježdanov joj krepko steže ruku, koja je još uvek ležala na njegovoj ruci.

— Ostavitm tebe bez pokrovitelja, bez zaštitnika, bilo bi prestupno, — i ja to neću učiniti, ma koliko da sam rđav. Ti ćeš imati zaštitnika... Ne sumnjaj u to!

Marijana se naže k Nježdanovu i, brižno približivši svoje lice k njegovom licu, trudila se da mu zagleda u oči, u dušu — u samu dušu.

— Šta je s tobom, Aleksije? Šta imaš na srcu? Reci!... Ti me brineš. Tvoje reči su tako zagonetne, tako čudne... I lice tvoje! Ja nikada nisam viđala kod tebe takvo lice!

Nježdanov je polako otkloni i polako joj poljubi ruku. Ovoga puta ona se ne usprotivi — i ne zasmeja se — i neprestano je i dalje brižno i uznemireno gledala u njega.

— Ne brini se, molim te! Tu nema ničeg čudnog. Sva moja nevolja evo u čemu je. Markelova su, kažu, izbili seljaci; on je iskusio njihove pesnice, oni su mu prignječili slabine... Mene seljaci nisu tukli, oni su čak pili sa mnom, pili u moje zdravlje... ali dušu su moju oni prignječili, gore nego slabine Markelovljeve. Ja sam rođen izvijen... htedoh da se ispravim, pa sam još gore izvio sebe. Eto to je ono što ti primećuješ na mome licu.

— Aleksije, — lagano reče Marijana, — grešno bi bilo s tvoje strane ne biti otvoren sa mnom.

On steže svoje ruke.

— Marijana, sve moje biće pred tobom je, kao na dlanu; i ma šta da učinim, govorim ti unapred: u suštini, ničemu, ničemu se ti nećeš začuditi!

Marijana htede zatražiti objašnjenje ovih reči, ali ipak ne zapita... Uz to, u tome trenutku u sobu uđe Solomin.

Pokreti mu behu brži i oštriji nego obično. Oči mu se učkiljile, široke usne se stisnule, celo lice kao da se naoštrilo i dobilo suh, tvrd i malo grub izraz.

— Prijatelji moji, — poče on, — ja sam došao da vam kažem da se nema šta oklevati. Spremajte se... vreme je da idete. Za jedan čas treba da budete gotovi. Treba da idete da se venčate. Od Pakljina nema nikakve vesti; konje su mu prvo zadržali u Aržanovu, a posle su ih poslali natrag... On je ostao tamo. Verovatno, njega su odveli u grad. On, naravno, neće potkazati, ali, Bog bi ga znao, izbrbljaće se, može biti. Pa i po konjima su mogli poznati. Moj brat od strica je predupređen. Pavle će poći s vama. On će biti i svedok.

— A vi... a ti? — zapita Nježdanov. — Zar ti nećeš poći? Ja vidim, ti si obučen putnički, — dodade on, pokazujući na visoke ritske čizme u kojima je došao Solomin.

— To ja... onako... napolju je blato.

— Ali ti nećeš odgovarati zbog nas?

— Ne držim... u svakom slučaju, to je već moja stvar. I tako, kroz jedan sat. Marijana, Tatjana želi da vas vidi. Ona je nešto tamo spremila.

— A! Da! Ja sam i sama htela da joj idem...

Marijana se uputi k vratima...

Na licu Nježdanovljevu pojavi se nešto neobično, nešto nalik na strah, na tugu...

— Marijana, ti odlaziš? — reče on iznenada iznemoglim glasom.

Ona zastade.

— Ja ću se vratiti kroz pola časa. Meni ne treba dugo da se spakujem.

— Da; ali priđi k meni...

— Izvoli; — zašto?

— Hoću još jedanput da te pogledam. — On pogleda u nju dugim pogledom. — Zbogom, zbogom, Marijana! — Ona se začudi. —

Dakle... Šta sam to ja? To sam ja tek onako... rekao koješta. Ta ti ćeš se kroz pola časa vratiti? Da?

— Naravno...

— E pa, da... da... Izvini. Kod mene je u glavi zbrka od nespavanja. Ja ću se takođe odmah... spakovati.

Marijana izađe iz sobe. Solomin htede da pođe za njom.

Nježdanov ga zaustavi.

— Solomine!

— Šta?

— Daj mi ruku. Pa treba da ti se zahvalim na tvome gostoprimstvu.

Solomin se osmehnu.

— Eto šta si namislio! — Ipak, pruži mu ruku.

— I evo još šta, — nastavi Nježdanov, — ako se sa mnom nešto dogodi, mogu li se pouzdati u tebe da nećeš ostaviti Marijanu?

— Tvoju buduću ženu?

— Pa da, — Marijanu!

— Prvo, ja sam uveren da se s tobom ništa neće dogoditi; a, drugo, ti možeš biti miran! Marijana je meni tako isto draga kao i tebi.

— O! Ja to znam... znam... znam! E, pa divno. I hvala. — Onda kroz jedan čas?

— Kroz jedan čas.

— Ja ću biti gotov. Zbogom!

Solomin izađe i stiže Marijanu na stepenicama. On je nameravao da joj kaže nešto o Nježdanovu, — ali prećuta. I Marijana, sa svoje strane, razumede da je Solomin nameravao da joj nešto kaže — i baš o Nježdanovu — i da je on prećutao. I ona prećuta takođe.

XXXVII

Čim Solomin izađe, Nježdanov namah skoči sa divana, prođe jedno dvaput iz jednoga ugla u drugi, zatim postoja jedan minut u nekakvom okamenjenom razmišljanju nasred sobe; iznenada se strese, užurbano zbaci sa sebe svoj „maskaradni” kostim, odgurnu ga nogom u ugao, izvadi i obuče svoje ranije odelo. Zatim priđe tronogom stolu, izvadi iz fijoke dve zapečaćene ceduljice i još nekakav omanji predmet, strpa ga u džep, a ceduljice metnu na sto.

Zatim čučnu pred peć, otvori vrata... U peći beše čitava gomila pepela. To je bilo sve što je ostalo od Nježdanovljevih hartija, od zavetne sveščice... On je spalio sve to u toku noći... Ali tu, u peći, sa strane, prislonjen uz jedan od zidova, nalazio se portret Marijanin, koji mu je poklonio Markelov. Očigledno, on nije imao dosta snage da spali i ovaj portret! Nježdanov ga brižljivo izvadi i metnu ga na sto pored zapečaćenih ceduljica. Zatim odlučnim pokretom ruke zgrabi svoju kapu i uputi se prema vratima... no zastade, vrati se natrag i uđe u Marijaninu sobu. Tamo ostade oko minuta, obazre se unaokolo i, približivši se njenoj uskoj postelji, nagnu se — i jednim jedinim nemim jecajem prisloni usne ne k uzglavlju, nego k nogama postelje... Zatim se odjedanput ispravi — i, natukavši kapu na čelo, jurnu napolje.

Pošto se ni s kim ne srete ni u hodniku ni na stepenicama, i dalje, Nježdanov promače u vrt. Dan je bio siv, nebo je visilo nisko, vlažni vetrić njihao je vrhove trava i pokretao lišće drveća; fabrika je lupala i šumila manje nego u to doba u druge dane; sa njenog dvorišta dolazio je zapah uglja, katrana i loja. Oštro i nepoverljivo obazre se Nježdanov i pođe pravo k onoj staroj jabuci koja je privukla njegovu pažnju na sam dan njegovog dolaska, kada je prvi put pogledao kroz prozor svoga stana. Stablo ove jabuke beše obraslo u suvu mahovinu; rapave, ogolele grane, s ovde onde obešenim crvenkasto zelenim lišćem, iskrivljeno se podizahu u vis, slične staračkim, u laktovima previjenim rukama koje mole. Nježdanov stade čvrstom nogom na tamnu zemlju koja je okružavala koren jabuke, i izvadi iz džepa onaj omanji predmet koji se nalazio u fioci od stola. Zatim pažljivo pogleda u prozore krila... „ako me neko ugleda u ovome trenutku”, pomisli on „tada ću, možda, odgoditi”... Ali se nigde ne pokaza ni jedno ljudsko lice... baš kao da je sve izumrlo, kao da se sve okrenulo od njega, udaljilo za uvek i ostavilo ga na volju sudbini. Jedino je fabrika potmulo brujala i smrdela, a od gore počeše da padaju sitne, igličaste kapljice hladne kiše.

Tada Nježdanov, pogledavši kroz krive grane od drveta pod kojim je stajao, na nisko, sivo, neosetljivo, slepo i mokro nebo, zevnu, strese se, pomisli: „Ta ništa drugo nije ostalo, valjda ne natrag u Petrograd, u tamnicu”, zbaci kapu dole i, unapred osetivši u celome

telu nekakvo slatko, silno, zamorno protezanje, prisloni na grudi revolver i povuče za oroz...

Nešto ga odjedanput gurnu, čak ne suviše jako... No on je već ležao na leđima i trudio se da shvati šta je s njim i kako je to maločas ugledao Tatjanu?... On je čak hteo da je pozove, da reče: „Ah, ne treba!” — ali eto, on već sav zaneme i nad njegovim licem, u očima, na čelu, u mozgu uskovitla se mutnozeleni vihor — i nešto strašno teško i pljosnato pritište ga za uvek k zemlji.

Tatjana se nije zabadava pričinila Nježdanovu: u trenutku kada je on okinuo oroz od revolvera, ona beše prišla jednome od prozora krila i ugledala njega pod jabukom. Ne beše ona uspela da pomisli: „Šta on to po takvom vremenu štrči pod jabukom, gologlav?” — kada on pade nauznak. kao snop. Pucanj ona ne ču, — zvuk njegov beše vrlo slab, — ali odmah oseti nešto rđavo i navrat-nanos pojuri dole u vrt... Ona dotrča do Nježdanova... „Aleksije Dimitriću, šta je s vama?” Ali njime već beše ovladala tama. Tatjana se naže k njemu, ugleda krv...

— Pavle! — zavika ona izmenjenim glasom. — Pavle!

Nekoliko trenutaka kasnije, Marijana, Solomin, Pavle i još dva fabrična radnika već su bili u vrtu. Nježdanova odmah podigoše, ponesoše u krilo i položiše na onaj isti divan na kome on beše proveo svoju poslednju noć.

Ležao je na leđima s polu-zatvorenim, nepokretnim očima, pomodrela lica, i krčao otegnuto i teško, pokatkad grcajući, kao da se guši. Život ga još ne beše napustio. Marijana i Solomin stajahu s obe strane divana, oboje skoro tako isto bledi kao i sam Nježdanov. Poraženi, potreseni, ubijeni behu oboje, — osobito Marijana, — ali ne začuđeni. „Kako mi to nismo predvideli?” mislili su oni; a u isto to vreme im se činilo da su oni... jest, da su oni to predvideli. Kada je on rekao Marijani: „Ma šta da učinim, govornm ti unapred: ničemu se nećeš začuditi”, — i još, kada je on govorio o ona dva čoveka koji u njemu ne mogu da se sažive, — zar se u njoj nije pokrenulo nešto nalik na nejasno predosećanje? Zašto se ona nije zaustavila odmah i nije se zamislila i nad tim rečima i nad tim predosećanjem? Zašta ona sada ne sme da pogleda u Solomina, kao da je on njen saučesnik... kao da i on oseća grižu savesti? Zašto je njoj ne samo beskrajno, do očajanja žao Nježdanova, no nekako strašno, i mučno

— i stidno? Možda je od nje zavisilo da ga spase? Zašto oni oboje ne smeju da izgovore ni reči? Skoro ne smeju da dišu — i čekaju... šta? Bože moj!

Solomin posla po doktora, iako, naravno, nade nije bilo nikakve. Na malu, već pocrnelu, beskrvnu ranu Nježdanovljevu, Tatjana beše položila veliki sunđer s hladnom vodom i nakvasila njegovu kosu takođe hladnom vodom pomešanom sa sirćetom. Odjednom, Nježdanov prestade da krči i pokrenu se.

— Dolazi k sebi, — prošaputa Solomin.

Marijana kleknu na kolena pored divana... Nježdanov pogleda u nju... do toga vremena njegove oči behu nepokretne, kao kod svih koji umiru.

— A ja sam još... živ, — reče on jedva čujno. — I tu nisam umeo... zadržavam vas.

— Aljoša, — prostenja Marijana.

— Evo... odmah... Sećaš li se, Marijana, u Mojoj... pesmi... „Cvećem mene okruži”... A gde je cveće?... Ali zato si ti tu... Tamo, u mome pismu...

On odjednom sav zadrhta.

— Oh, evo je... Dajte oboje... jedno drugom... ruke — preda mnom... brzo... Dajte.

Solomin uhvati ruku Marijaninu. Glava njena ležaše na divanu, licem na dole, pored same rane. A sam Solomin stajaše pravo i strogo, sumračan kao noć.

— Tako... dobro... tako...

Nježdanov opet poče da grca, ali nekako već vrlo neobično... Grudi mu se ispuniše, bokovi upadoše...

On se očigledno trudio da položi svoju ruku na njihove sjedinjene ruke, ali ruke već behu mrtve.

— Izdiše, — šapnu Tatjana, koja je stajala u vratima i stade se krstiti.

Grcanje postade ređe i kraće... On još tražaše pogledom Marijanu... no nekakva grozna belina već se prevlačila iznutra preko njegovih očiju...

„Dobro”... beše njegova poslednja reč.

Njega nestade... a sjedinjene ruke Solomina i Marijane još uvek ležahu na njegovim grudima.

Evo šta je on pisao u dvema kratkim ceduljicama koje je ostavio. Jedna je bila upućena Siljinu, i sadržavala je svega nekoliko redaka:

„Zbogom, brate, prijatelju, zbogom! Kada dobiješ ovaj komadić — mene već neće biti. Ne pitaj kako, zašto, — i ne žali; znaj da je meni sada bolje. Uzmi našeg besmrtnog Puškina i pročitaj „Evgenija Onjegina”, opis smrti Lenskoga. Sećaš li se: „Prozori su kredom obeleženi; domaćice nema” itd. To ti je sve. Nemam šta da ti kažem... Zbog toga što suviše mnogo treba reći, a vremena nema. Ali ja nisam hteo da odem, ne obavestivši tebe; jer ti bi inače mislio o meni kao o živome, i ja bih sagrešio pred našim prijateljstvom. Zbogom; živi.

Tvoj prijatelj A. N.“

Drugo je pismo bilo nešto duže. Ono je bilo upućeno na ime Solomina i Marijane. Evo šta je stajalo u njemu:

„Deco moja!

(Odmah posle ovih reči bio je prekid: nešto je bilo prevučeno ili, pre, zamrljano, kao da su tu kanule suze).

„Vama je, možda, čudnovato što vas ja tako oslovljavam, i ja sam gotovo dete — a ti si, Solomine, naravno, stariji od mene. Ali ja umirem — i, stojeći na kraju života, gledam na sebe kao na starca. Ja sam mnogo kriv pred vama obojima, osobito pred tobom, Marijana, — za to što vam pričinjavam ovakvu tugu (ja znam, Marijana, ti ćeš tugovati) i što sam vam zadao toliko neprilike. Ali šta da se radi? Ja drugoga izlaza nisam našao. Nisam umeo da se poseljačim; ostalo je samo izbrisati sebe sasvim. — Marijana, ja bih bio breme i za sebe i za tebe. Ti si velikodušna — ti bi se obradovala tome bremenu, kao novoj žrtvi... ali ja nisam imao prava natovariti na tebe tu žrtvu: ti imaš bolju i veću stvar. — Deco moja, dopustite mi da vas sjedinim kao nekom zagrobnom rukom. Vama će biti dobro udvoje. Marijana, ti ćeš na kraju zavoleti Solomina — a on... on je tebe zavoleo čim te je ugledao kod Sipjaginih. To nije ostala tajna za mene, iako smo mi nekoliko dana kasnije bežali s tobom. Ah, to jutro! Kako je ono bilo slavno, sveže i mlado! Ono mi se sada čini znamenjem, simbolom vašsg dvostrukog života, — tvoga i njegovog;

— i ja sam se samo slučajno nalazio tada na njegovom mestu. Ali vreme je da završim; ja ne želim da te ražalostim... ja želim samo da se opravdam. Sutra će biti nekoliko vrlo teških trenutaka... Ali šta da se radi? Ta drugoga izlaza nema! — Zbogom, Marijana, moja dobra, čestita devojko! Zbogom, Solomine! Poveravam ti nju. Živite srećno — živite korisno po druge; a ti, Marijana, sećaj me se samo kada budeš srećna. Sećaj me se kao čoveka takođe čestitog i dobrog, ali kome je nekako bilo pristojnije umreti nego živeti. Da li sam te voleo ljubavlju — ne znam, mili prijatelju, ali znam da silnijeg osećanja nikada nisam osetio, i da bi mi bilo još strašnije umreti kada ne bih nosio takvo osećanje sa sobom u grob.

„Marijana! Ako sretneš kadgod devojku po imenu Mašurinu, — Solomin je poznaje, uostalom i ti si je, kanda, videla, — reci joj da sam je se sa zahvalnošću setio ukratko pred smrt... Ona će već razumeti.

„Ipak, treba se otkinuti. Ja sam sada pogledao kroz prozor: — posred oblaka koji su brzo jurili stajala je jedna divna zvezda. Ma kako brzo da su jurili, nisu mogli da je zaklone. Ta me je zvezda potsetila na tebe, Marijana. U ovom trenutku ti spavaš u susednoj sobi, — i ništa ne slutiš... Ja sam prišao tvojim vratima, prislonio sam uho i — čini mi se da sam uhvatio tvoje čisto, spokojno disanje... Zbogom, zbogom! Zbogom, deco moja, prijatelji moji!

Vaš A.”.

„Gle, gle, gle! Kako to da ja u pretsmrtnom pismu ništa nisam kazao o našoj velikoj stvari?

— Po svoj prilici stoga što pred smrću već ne treba lagati... Marijana, oprosti mi ovaj dodatak... Laž je bila u meni — a ne u tome u šta ti veruješ!

„Da! evo još šta. ti ćeš, možda, pomisliti, Marijana: on se uplašio tamnice, kuda bi ga bezuslovno strpali, i našao je ovo sretstvo da je izbegne. — Ne, tamnica još nije važna; ali sedeti u tamnnci za stvar u koju čovek ne veruje, to već nije nizašto. I ja svršavam sa sobom, — ne iz straha od tamnice.

„Zbogom, Marijana! Zbogom, čista, netaknuta Moja!”

Marijana i Solomin po redu pročitaše ovo pismo. Zatim ona metnu i svoj portret i obe ceduljice kod sebe u džep — i ostade nepomična.

Tada joj Solomin reče:

— Sve je gotovo, Marijana; hajdemo. Treba ispuniti njegovu volju.

Marijana se približi k Nježdanovu, dotače se ustima njegovog već ohladnelog čela — i, okrenuvši se Solominu, reče:

— Hajdemo.

On je uze za ruku — i oboje izađoše iz sobe.

Kada je, nekoliko časova kasnije, policija nagrnula u fabriku, ona je, razume se, našla Nježdanova — ali već mrvog. Tatjana ga je čisto opremila, položila mu beo jastuk, skrstila mu ruke i stavila čak i buket cveća pored njega na stolić. Pavle, koji je dobio sve potrebne instrukcije, primi policijske činovnike s ogromnom uslužnošću i ismejavanjem, — tako da ovi nisu znali da li da mu se zahvale ili da ga takođe uhapse. On ispriča podrobno kako se desilo samoubistvo, nahrani ih švajcarskim sirom i napoji maderom; ali o sadašnjem mestu prebivanja Vasilija Fedotića i pridošle gospođice pokaza savršeno neznanje i samo se ograniči na uveravanje da Vasilije, veli, Fedotić, nikada dugo ne biva otsutan — zbog poslova; — ako ne danas — a to će se sutra vratiti, — i tada će smesta, ne propuštajući ni trenutka, javiti o tome u grad. On je u tome čovek — akuratan!

Tako gospoda činovnici otidoše bez ičega, postavivši stražare pored tela i obećavši da će poslati sudskog islednika.

XXXVIII

Na dva dana posle svih ovih događaja, u dvorište „skladnoga” popa Zosime uđoše kola u kojima su sedeli čovek i žena, nama već poznati, — i već drugoga dana posle svoga dolaska oni sklopiše brak. Uskoro posle toga oni iščezoše, — a dobri Zosima ni najmanje nije žalio to što je učinio. U fabrici koju je ostavio Solomin našlo se pismo upućeno na ime vlasnika, a koje je ovom predao Pavle; u njemu se davao potpun i tačan račun o stanju poslova (ono je bilo sjajno), — i tražilo se tromesečno otsustvo. To je pi0s

,mo bilo napisano na dva dana pred smrt Nježdanovljevu, iz čega se moglo zaključiti da je Solomin već tada smatrao potrebnpm da

ode s njime i s Marijanom i da se sakrije na neko vreme. Isleđenje, povedeno povodom samoubistva, ništa nije otkrilo. Leš sahraniše; Sipjagin prekide svako dalje traganje za svojom nećakom.

A devet meseci kasnije sudiše Markelovu. On se i na sudu držao onako kao pred gubernatorom: mirno, ne bez dostojanstva i malo snuždeno. Njegova obična oštrina se smekšala — ali ne od malodušnosti: tu je imalo udela drugo, mnogo plemenitije osećanje. On se ni u čemu nije pravdao, ni za šta se nije kajao, nikoga nije okrivljavao i nikoga nije imenovao: njegovo izmršavelo lice s ugašenim očima sačuvalo je jedino izraz — pokornosti sudbini i čvrstine; njegovi kratki, no iskreni i pravični odgovori pobuđivali su kod samih njegovih sudija osećanje slično saučešću. Pa čak i seljaci koji su ga uhvatili i koji su svedočili protiv njega — čak i oni su delili to osećanje i govorili o njemu kao o gospodinu „prostom” i dobrom. Ali je krivica njegova bila i suviše jasna; izbeći kaznu nije mogao, — i izgledalo je da je on i sam primio ovu kaznu kao nužnu. Od ostalih njegovih, uostalom, malobrojnih saučesnika, Mašurina se sakrila; Ostrodumov je ono ubijen od strane jednog malograđanina, koga je on nagovarao na ustanak i koji ga je „nezgodno” gurnuo; Goluškina, zbog njegovog „čistosrdačnog kajanja” (on umalo što nije sišao s uma od užasa i tuge) podvrgoše lakoj kazni; Kisljakova zadržaše oko mesec dana u zatvoru, a posle ga pustiše i čak mu nisu činili prepreke da ponovo „skače” po gubernijama; Nješdanova je izbavila smrt; Solomina su, zbog nedostatka dokaza, ostavili pod izvesnom sumnjom — i na miru. (On se, uostalom, nije uklanjao od suda i javio se o roku). O Marijani nije bilo ni reči... Pakljin se sasvim izvukao; ali na njega i nisu obratili osobitu pažnju.

*

Prođe godina i no, nastade zima 1870 godine. U Petrogradu, u onom istom Petrogradu gde se tajni savetnik i kamerher Sipjagin spremao da igra značajnu ulogu, gde je njegova žena bila pokroviteljka sviju umetnosti, davala muzičke večeri i podizala jevtine kujne, a g. Kalomejcev se smatrao jednim od najpouzdanijih činovnika svoga ministarstva — po jednoj ulici Vasiljevskog ostrva išao je, hramajući i prevaljujući se, mali čovek u skromnom kaputu s mačjom ogrlicom. To beše Pakljin. On se znatno izmenio u poslednje

vreme; pri kraju zalisaka, koji su se pokazivali ispod krznene kape, videlo se malo srebrnih niti. Njemu u susret kretala se po trotoaru dosta puna dama, visokoga rasta, čvrsto umotana u tamni sukneni plašt. Pakljin baci na nju rasejani pogled, prođe mimo... zatim najedanput zastade, zamisli se, raširi ruke — i, živahno se okrenuvši i dostignuvši je, zagleda joj se ispod šešira u lice.

— Mašurina? — reče on poluglasno.

Dama ga veličanstveno odmeri pogledom — i, ne rekavši ni reči, pođe dalje.

— Mila Mašurina, ja sam vas poznao, — produži Pakljin, hramajući pored nje: — samo se vi, molim vas, ne bojte. Ta ja vas neću izdati — ja sam i suviše radostan što sam vas sreo! Ja sam,. Pakljin, Sila Pakljin, znate, prijatelj Nježdanova... Svratite k meni: — ja živim na dva koraka odavde... Molim vas!

— Io sono kontesa Roka di Santo-Fiume! — odgovori dama niskim glasom, ali sa vanredno čistim. ruskim akcentom.

— Ali, šta kontesa... kakva tu kontesa... Svratite malo, da razgovaramo...

— Ali gde vi živite? — zapita odjednom ruski. italijanska grofica. — Nemam vremena.

— Ja živim ovde, u ovoj ulici, evo moje kuće,. ona siva, na tri sprata. Kako ste vi dobri, što nećete da se krijete od mene! Dajte mi ruku, hajdemo.. Davno li ste već vi ovde? I zašto ste vi grofica? Jeste li se udali za nekog italijanskog konta?

Mašurina se nije udavala ni za kakvog konta:. nju su snabdeli pasošem, izdanim na ime neke grofice Roka di Santo-Fiume, umrle nedavno pre toga — i ona se s njime potpuno mirno krenula u Rusiju, ma da ni reči nije razumevala italijanski i. ma da je imala lice čisto rusko.

Pakljin je odvede u svoj skromni stan. Grbava cestra, s kojom je živeo, izađe u susret gošći iza. pregrade, koja je delila majušnu kujnu od takvog istog pretsoblja.

— Evo, Snapočka, — reče on, — preporučujem ti moju veliku prijateljicu; daj nam što pre čaja.

Mašurina, koja ne bi pošla k Pakljinu da on nije spomenuo ime Nježdanovljevo, skide šešir s glave i, popravivši svojom muškom rukom svoju kao i ranije kratko ošišanu kosu, pokloni se i sede

ćutke. Ona se inače nimalo nije izmenila; šta više, i haljina je na njoj bila ona ista kao i pre dve godine; ali u njenim očima zaustavila se nekakva nepomična tuga, koja je pridavala nešto dirljivo obično surovom izrazu njenoga lica.

Snandulija otrča po samovar, a Pakljin se smesti spram Mašurine, ovlaš je lupnu po kolenu i obori glavu, a kada htede da progovori, morade se nakašljati; glas ga izdade, i suze zablistaše u njegovim očima. Mašurina sеđaše nepokretno i uspravno, ne naslanjajući se na naslon stolice i natmureno gledaše u stranu.

— Da, da, — poče Pakljin, — prošla su vremena! Gledam vas i sećam se... mnogoga i mnogih. Mrtvih i živih. Eto, I moji su papagaji umrli... ali vi ih, kanda, niste poznavali; — i oboje, kako sam pretskazivao, u jedan dan. Nježdanov... bedni Nježdanov!... Ta vi, verovatno, znate...

— Da, znam, — reče Mašurina, jednako gledajući u stranu.

— I o Ostrodumovu takođe znate?

Mašurina samo klimnu glavom. Ona je želela da on produži da govori o Nježdanovu — ali se ne reši da ga zamoli za to. On je razumede i ovako.

— Ja sam slušao da je on u svome pretsmrtnom pismu spomenuo vas. Je li to istina?

Mašurina se odgovori odmah.

— Istina je, — reče ona naposletku.

— Divan je bio to čovek! Samo nije dospeo u svoj kolosek! On je bio takav isti revolucionar kao i ja! Znate li ko je on upravo bio? Romantičar realizma! Razumete li vi mene?

Mašurina baci brz pogled na Pakljina. Ona ga nije razumela, — pa i nije htela da da sebi truda da ga razume. Njoj se učini neumesno i čudno da se on usuđuje upoređivati sebe s Nježdanovim; — ali ona pomisli: „Neka se hvališe sada”. (Ma da se on nikako nije hvalisao, nego je pre, po njegovim pojmovima, unižavao sebe).

— Mene je ovde potražio neki Siljin, — nastavi Pakljin: — Nježdanov je pisao i njemu pred smrt. Dakle eto, taj isti Siljin pitao je: ne bi li se mogle naći nekakve hartije pokojnikove? Ali Aljošine stvari behu zapečaćene... a i nije bilo hartija tamo; on je sve spalio — i stihove je svoje spalio. Vi, možda, niste znali da je on pisao stihove?

Meni ih je žao; ja sam uveren — da su poneki morali biti vrlo dobri. Sve je to iščezlo s njim, sve je to dospelo u opšti vrtlog — i umrlo za uvek. Samo što je kod prijatelja ostala uspomena, — dok i oni sami ne iščeznu kad na ljih dođe red!

Pakljin poćuta.

— Zato su Sipjagini, — prihvati on ponovo, sećate li se, oni snishodljivi, naduveni, odvratni bogataši — oni su sada na vrhuncu moći i slave! — Mašurina se nikako nije „sećala” Sipjaginih; no Pakljin ih je toliko mrzeo oboje, osobito njega, da nije mogao uskratiti sebi zadovoljstvo da ih ne „prodrmusa”. — Kažu da je u njihovoj kući tako visok ton! Jednako o vrlini govore!! Samo sam ja primetio: ako negde suviše mnogo govore o vrlini — to je isto kao kad je soba bolesnikova isuviše okađena mirisima: sigurno je pred time izvršena nekakva potajna pakost! Sumnjivo je to! Jadnoga Aleksija su oni ubili, ti Sipjagini!

— Šta je sa Solominim? — zapita Mašurina. — Ona odjednom prestade da želi da ma šta čuje od ovoga o njemu!

— Solomin! — uzviknu Pakljin. — To je junak. Izvukao se odlično. Raniju fabriku je napustio i najbolje ljude je sa sobom odveo. Tamo je bio jedan... opasna, kažu, glava! Zvao se Pavle... na i tog je odveo. Sada, kažu, ima svoju malu fabriku — negde tamo, u Permi, na nekakvoj radničkoj zadružnoj osnovi. Taj neće napustiti svoju stvar. On će produbiti! Kljun je njegov tanak — ali i snažan zato. On je — junak! A što je glavno: on ne leči odjedanput društvene rane. Jer eto, mi Rusi, kakav smo mi narod? Mi neprestano čekamo: kao doći će nešto, ili neko, i odjedanput će nas izlečiti, sve naše rane će izvidati, iščupaće sve naše bolesti, kao bolestan zub. Ko će biti taj čarobnik? — Darvinizam? Selo? Arhip Perepenćev? Spoljni rat? — Šta bilo, samo, brate, vadi zub!! To je sve — lenjost, mlitavost, nejasnost u mislima! — A Solomin nije takav; ne, on ne čupa zube — on je junak.

Mašurina učini znak rukom, kao da hoće da kaže: „ovoga, dakle, treba precrtati”.

— E, a ona devojka, — zapita ona: — zaboravila sam njeno ime — koja je tada otišla s njim, s Nješdanovim?

— Marijana? Pa ona je sada žena tog istog Solomina. Već ima više od godinu dana kako je udata za njega. Ispočetka se samo

vodila kao njegova žena, a sada mu je, kažu, postala prava žena. Da-a.

Mašurina opet učini isti znak rukom.

Bivalo je da je ona bila ljubomorna na Marijanu zbog Nježdanova; a sada se ljutila na nju, kako je mogla ona izneveriti njegovu uspomenu?!

— Valjda već imaju i dete, — dodade ona s preziranjem.

— Možda, ne znam. Ali kuda ćete vi, kuda? — dodade Pakljin, ugledavši da se ona maša za šešir. — Pričekajte: Snapočka će nam odmah doneti čaja.

Njemu nije bilo stalo toliko da zadrži upravo Mašurinu, koliko da ne propusti priliku da iskaže sve što mu se nakupilo i nahvatalo u duši. Od onoga vremena kako se vratio u Petrograd, Pakljin je video vrlo malo ljudi, naročito mladih. Događaj s Nježdanovim ga je zaplašio, on je postao vrlo oprezan i tuđio se društva, a mladi ljudi, sa svoje strane, gledali su na njega podozrivo. Jedan ga je čak pravo u oči izgrdio kao dostavljača. Sa starcima se, opet, on sam nije rado zbližavao; pa mu se eto tako i dešavalo da ponekad ćuti nedeljama. Pred sestrom se nije iskazivao: ne zato što je uobražavao da je ona nesposobna da ga shvati — o, ne! On je visoko cenio njen um... Nego je s njome trebalo govoriti ozbiljno i potpuno istinito; a čim bi on samo počeo da „adutira” ili „pada u vatru”, ona bi odmah stala da ga gleda nekakvim naročitim, pažljivim i sažaljivim pogledom; — i njega bi bilo stid. Ali recite, zar je mogućno proći bez lakog „adutiranja?” Makar s dvojkom, ali adutiraj! Zbog toga je život u Petrogradu i počeo da biva mučan Pakljinu, i on je već mislio kako bi se preselio u Moskčvu, kud li? Razna premišljanja, izmišljanja, izmišljotine i smešne i zlobne reči prikupljale su se u njemu, kao voda u ustavljenoj vodenici... Brane se nisu smele podizati: voda je postajala ustajana i kvarila se. Mašurina naiđe... I on, eto, podiže brane i stade da govori, govori...

Dobi svoje i Petrograd, i petrogradski život, i cela Rusija! Ni za koga i ni za šta ne beše ni najmanje poštede! Mašurinu je sve to zanimalo veoma malo; ali mu nije odgovarala i nije ga prekidala... a njemu više ništa nije ni trebalo.

— Da, — govorio je on, — veselo je nastalo vremence, mogu vam saopštiti! U društvu potpun zastoj; svima je đavolski dosadno! U

književnosti praznina — nema nigde ništa! U kritici... ako je mladom naprednom kritičaru potrebno da kaže da je „svojstveno kokošci da nosi jaja” — daj mu onda čitavih dvadeset strana za izlaganje te velike istine — pa i onda jedva ako s njome izađe na kraj! Naduvena su ta gospoda, velim vam, kao perine, rastegljiva kao hlebna kaša — i s penom na ustima govore opšta mesta! U nauci... ha-ha-ha! učeni Kant postoji i kod nas: — samo na ogrlicama inženjera! U umetnosti to isto! Je li vam po volji da idete danas na koncert? Čućete narodnog pevača Agremantskoga... Ima velikog uspeha... A ako bi deverika s kašom — deverika s kašom, kažem vam, bila obdarena glasom, onda bi ona baš tako pevala kao taj gospodin! I sam onaj Skoropihin, znate, naš večni Aristarh — njega hvali! To, veli, nije ono što je zapadna umetnost! Ta on hvali i naše odvratne slikare! Ja sam, veli, ranije i sam padao u ushićenje od Evrope, od Italijana, ali čuh Rosinija i pomislih: — E! e! — videh Rafaela... E! e!.. I to e! e! — potpuno je dovoljno našim mladim ljudima; i oni za Skoropihinim ponavljaju: e! e! — i zadovoljni su, zamislite! A u to isto vreme narod se pati užasno, porezi ga upropastiše do kraja, i samo se ta reforma izvršila, da su svi seljaci metnuli kape, a seljanke zbacile punđe... A glad! A pijanstvo! A zelenaši!

No tu Mašurina zevnu — i Pakljin razumede da treba promeniti razgovor.

— Vi mi još niste rekli, — obrati joj se on: — gde ste vi bili ove dve godine i da li ste davno došli, i šta ste radili, i kako ste se preobrazili u Italijanku, i zašto...

— Sve vam to ne treba da znate, — prekide Mašurina: — našto? Ta to sada već ne spada u vašu struku.

Pakljina kao da nešto ubode, — i on, da sakrije svoju zabunu, nasmeja se kratkim, nategnutim smehom.

— E pa, kako vam drago, — reče on: — ja znam da sam ja u očima sadašnjeg pokolenja zaostao čovek; pa i jeste, ja se već ne mogu računati... u one redove... — On ne završi svoju frazu. — Evo nam Snapočka nosi čaj. Vi ispite šoljicu, i saslušajte me... Možda će u mojim rečima biti nečeg interesantnog za vas.

Mašurina uze šolju, parčence šećera i stade piti držeći šećer u ustima.

Pakljin pršte u smeh, sad već od srca.

— Dobro što ovde nema policije, inače bi italijanska grofica... kako beše?

— Roka di Santo-Fiume, — s nepomućenom ozbiljnošću reče Mašurina, uvlačeći u sebe vrelu struju.

— Roka di Santo-Fiume! — ponovi Pakljin: — i pije preko šećera čaj! To već suviše malo liči na istinu! Policija bi odmah posumnjala.

— Meni je i na granici, — primeti Mašurina, — dosađivao nekakav u uniformi; neprestano je zapitkivao; ja već ne mogadoh otrpeti: „Okani se ti mene, velim, tako ti Boga!”

— Vi ste mu to italijanski rekli?

— Ne, ruski.

— A šta on?

— Šta? Zna se, otišao je.

— Bravo! — uzviknu Pakljin. — No, i kontesa! Još jednu šoljicu! Dakle, evo šta sam vam još hteo reći: eto vi ste se o Solominu odazvali suho. A znate li šta ću vam ja reći? Takvi kao što je on — oni baš i jesu pravo jezgro. Njih ne možeš odmah poznati, ali oni su pravi, verujte; i budućnost pripada njima. To nisu heroji; to čak nisu ni oni „heroji rada” o kojima je nekakav osobenjak — Amerikanac ili Englez — napisao knjigu radi poučavanja nas glupaka; to su snažni, sivi, jednobojni, narodni ljudi. Sada su takvi jedino i potrebni! Pogledajte na Solomina: pametan — kao vidra, i zdrav — kao dren... Kako da nije čudnovato! Evo kako je u nas dosad u Rusiji bilo: ako si čovek živ, s osećanjem i sa svešću, onda si bezuslovno bolestan! A Solomina, najzad, srce boli zbog onog istog zbog čega i nas, i mrzi on isto ono što i mi mrzimo — ali živci njegovi ćute i sve se telo pokorava kako treba... Znači: junak! Molim vas: čovek s idealom — a bez fraza; obrazovan — a iz naroda; prost — a zna svoju cenu... Kakav vam drugi još treba?...

— I nemojte gledati na to, — nastavi Pakljin, padajući sve više i više u vatru, i ne primećujući da ga Mašurina već davno ne sluša i da opet gleda nekuda u stranu, — nemojte gledati što kod nas sada u Rusiji ima svakojakog sveta: i slovenofila, i činovnika, i prostih, i duplih generala, i epikurejeca, i podražavalaca, i osobenjaka (ta poznavao sam ja jednu gospođu, po imenu Havronju Priščovu, koja odjednom, ni pet ni šest, postade legitimistkinja i uveravaše ceo svet: kad ona umre, treba samo otvoriti njeno telo — i na njenom

srcu naći će se urezano ime Henriha V... I to baš kod Havronje Priščove)! — Nemojte gledati na sve to, mnogopoštovana moja, već znajte da je pravi, večni naš put — tamo gds su Solomini, sivi, prosti, lukavi Solomini! Upamtite, kada vam to ja govorim — zimi 1870 godine, kada se Nemačka sprema da uništi Francusku, kada...

— Siluška, —raču se za Pakljinovim leđima tihi glasić Snandulijin, — meni se čini, ti zaboravljaš u tvojim razmišljanjima o budućnosti našu religiju i njen uticaj... A uz to još, — žurno dodade ona, — g-ca Mašurina tebe ne sluša... Ti bi bolje učinio da joj ponudiš još jednu šoljicu čaja.

Pakljin se prenu.

— Ah, da, poštovana moja nećete li vi, zaista?...

Ali Mašurina lagano upravi na njega svoje tamne oči i zamišljeno reče:

— Ja htedoh da vas zamolim, Pakljine, nemate li kakve zabeleške Nježdanovljeve — ili njegovu fotografiju?

— Imam fotografiju... imam; i, čini mi se, dosta dobru. U stolu. Ja ću vam je odmah potražiti.

On stade da pretura po svojoj fijoci, a Snandulija priđe Mašurinoj — i sa saučešćem, dugo i netremice gledajući u nju, stište joj ruku — kao sabratu.

— Evo je! Nađoh! — uzviknu Pakljin i pruži fotografiju.

Mašurina brzo, gotovo je ne pogledavši i ne rekavši hvala, no zacrvenevši se sva, strpa je u džep, metnu šešir i uputi se vratima.

— Vi odlazite? — reče Pakljin. — Gde vi živite, bar?

— Pa gde moram.

— Razumem: vi nećete da ja o tome znam. E, pa recite, molim vas, bar jedno: vi još jednako po naredbama Vasilija Nikolajevića radite?

— Na što vam je da to znate?

— Ili, možda, nekoga drugog, — Sidora Sidorića?

Mašurina ne odgovori.

— Ili vama upravlja neki bezimeni?

Mašurina već beše prekoračila prag.

— A možda i bezimeni!

Ona zalupi vrata.

Pakljin dugo stajaše nepomično pred. ovim zatvorenim vratima.

— „Bezimena Rusijo!” — reče on naposletku.

---

[1] Ruski ждатb znači čekati. — Prim. prev.

[2] Nemoguć je. — Prim. prev.

[3] Ko hoće da shvati pesnika
Mora ići u pesnikovu zemlju. — Prim prev.

[4] Ko hoće da shvati neprijatelje,
Mora ići u neprijateljsku zemlju. — Prim prev.

[5] Ali napustiti Rusiju? — nikada! — Prim. prev.

[6] Malo i suviše feudalan u svojim nazorima. — Prim. prev.

[7] Ali, manite! — Prim. prev.

[8] Ali ja imam svoj slobodni način govora. — Prim. prev.

[9] Ala je to zgodna reč! — Prim. prev.

[10] Znate. — Prim. prev.

[11] Imaćemo, najzad, veliki ruski svet, naslikan samim sobom. — Prim. prev.

[12] Ali, to je list koji drži do sebe. — Prim. prev.

[13] Časna reč. — Prim. prev.

[14] Biće prilike za smeh. — Prim. prev.

[15] Koji je vrlo ispravan. — Prim. prev.

[16] Ah! Bacimo veo na zablude njegove mladosti! — Prim. prev.

[17] Od malo pre. — Prim. prev.

[18] To je zgodna reč! — Prim prev.

[19] To je zbog toga što je on govornik! — Prim. prev.

[20] Njegove sopstvene reči ga opijaju. — Prim. prev.

[21] On se srdi? A? — Prim. prev.

[22] Stisak ruke, rukovanje. — Prim. prev.

[23] Gospodar i vlasnik. — Prim. prev.

[24] Vrlo rđavog ukusa. — Prim. prev.

[25] Divno! Divno! To je sviranje! — Prim. prev.

[26] Seoski plemić. — Prim. prev.

[27] Radimo. — Prim. prev.
[28] Šurak. — Prim. prev.
[29] Dragi Serž. — Prim. prev.
[30] Duhovitim rečima. — Prim. prev.
[31] Da je on užasan reakcionar. — Prim. prev.
[32] Da, da! obični mužici. — Prim. prev.
[33] Ovaj ruski narod je divan! — Prim. prev.
[34] Sa Ladislasom. — Prim. prev.
[35] Kao najamnik. — Prim. prev.
[36] Ladislas, naš dobri i dragi Ladislas. — Prim. prev.
[37] Hladna čorba od kvasa, mesa, luka, krastavaca, jaja i leda. — Prim. prev.
[38] Napred, marš!
[39] Nisam bio srećne ruke ovoga puta. — Prim. prev.
[40] Mogao sam pasti i na gore. — Prim. prev.
[41] Ne dvaput u istoj stvari. (Pravni aksiom, da niko ne može biti osuđivan dvaput za istu krivicu.) — Prim. prev.
[42] Šta hoćete da kažete? — Prim. prev.
[43] Otvorite oči — i vi ćete videti! — Prim. prev.
[44] Ja tu nešto znam, gospođo! — Prim. prev.
[45] On je vrlo prek. — Prim. prev.
[46] Evo gde je medved pokazao svoju šapu. — Prim. prev.
[47] Je li individua u pitanju? — Prim. prev.
[48] Je li to neka manifestacija, dragi moj? — Prim. prev.
[49] Da, dragi moj, jedna potrebna manifestacija u sadašnjem vremenu! — Prim. prev.
[50] Kalomejceve, ja vas molim da se stišate. — Prim. prev.
[51] Skitnica! — Prim. prev.
[52] Vrlo pažljiv. — Prim. prev.
[53] Iz prostoga sveta. — Prlm. prev.
[54] U četiri oka. — Prim. prev.
[55] Englesko pivo. — Prim. prev.

[56] Seosko plemstvo. — Prim. prev.

[57] Ali, Simeone! — Prim. prev.

[58] Naš dobri ruski narodni čovek. — Prim. prev.

[59] Grubim glasom. — Prim. prev.

[60] Kako on dobro poznaje običaje našega naroda! — Prim. prev.

[61] Običaje i potrebe. — Prim. prev.

[62] Bože moj, kako se osećam umornom! — Prim. prev.

[63] Sam si hteo, Žorže Dandene! — Prim. prev.

[64] U osnovi. — Prim. prev.

[65] U izgledu. — Prim. prev.

[66] Draga moja, vi niste više dete. — Prim. prev.

[67] Bezobraznica. — Prim. prev.

[68] Da, gospođice, ja sam to bila, ja sam to sada i ja ću to uvek biti! — Prim. prev.

[69] Manite se te duhovitosti, molim vas. — Prim. prev.

[70] Slušajte me, preklinjem vas! — Prim. prev.

[71] Ja nisam zatucana. — Prim. prev.

[72] Vratimo se našem predmetu. — Prim. prev.

[73] Ne nagonim vas ja da to kažete, gospođice. — Prim. prev.

[74] Izađite, izađite, kažem vam... — Prim. prev.

[75] Slab.

[76] Žensko vrelo. — Prim. prev.

[77] Prava seoska imena, šta? — Prim. prev.

[78] Pardon, dobra moja. — Prim prev.

[79] Francuska igra karata. — Prim. prev.

[80] Mi ćemo razgovarati... idite! — Prim. prev.

[81] Treba da se naoružate hrabrošću, draga moja. — Prim. prev.

[82] Izvinite, gospođo, to je vaš brat. Ali istina pre svega! — Prim. prev.

[83] Metnuo bih svoju ruku u vatru. — Prim. prev.

[84] Izgleda da su venčani. — Prim. prev.

[85] Simeone, vi ćete doći s nama? — Prim prev.

[86] I mislim! — prim. prev.

[87] Znate, Bender, čuveni kolar Jelisejskih polja. — Prim. prev.

[88] Ja vam preporučujem svoga brata, poštedite ga. — Prim. prev.

[89] Budite spokojni! — Prim, prev,

[90] Glavno je da se uhvati onaj drugi! — Prim, prev.

[91] Koji će uspeti. — Prim. prev.

[92] Nemojte ga puštati! Sto mu gromova! — Prim. prev.

[93] To je užasno, znaš! — Prim. prev.

[94] Dragi moj prijatelju. — Prim. prev.

[95] To je mirni fanatik. — Prim. prev.

[96] Ti su najgori. — Prim, prev,

[97] Sve obzire... Svakako, sve obzire... — Prim, prev.

[98] Vi zaboravljate onog drugog! — Prim. prev.

[99] Hvala što ste me potsetili. — Prim. prev.

[100] Ah, da, da. — Prim. prev.

[101] Jedan potpuno crveni. — Prim. prev.

[102] S ovim se čovekom ne da govoriti. — Prim. prev.

[103] Mi ćemo strpati u kavez ovu pticu... ali smo galantni prema damama ... a tek prema ovoj! — Prim. prev.

[104] Bez suvišne revnosti. — Prim. prev.

[105] A ovaj obešenjak, ovde. — Prim. prev.

[106] Šta ćemo učiniti s njim?

[107] Pusti lupeža neka pobegne. — Prim. prev.